

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

14/2011

Vol. 1-2

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

Vychádza 2x ročne

Vydáva: Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici

© Katedra histórie FHV UMB, Banská Bystrica, 2011

ISSN 1336-9148

Redakcia:

Imrich Nagy (šéfredaktor)
Pavol Maliniak (výkonný redaktor)
Peter Mičko
Michal Šmigel
Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Július Alberty
Dániel Bagi (Pécs)
Piotr Boroń (Katowice)
Miroslav Daniš (Bratislava)
Jana Grollová (Ostrava)
Éva Gyulai (Miskolc)
Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)
László Kiss (Eger)
Jiří Knapík (Opava)
Vjačeslav Ivanovič Meňkovskij (Minsk)
Martin Pekár (Prešov)
Krzysztof Polek (Kraków)
Jan Randák (Praha)
Ján Steinhübel (Bratislava)
Dušan Škvarna
Vladimír Varinský

Recenzenti:

Prof. PhDr. et Dr. h. c. Július Alberty, CSc., PhDr. Rastislav Kožiak, PhD.,
Mgr. Patrik Kunec, PhD., PhDr. Pavol Maliniak, PhD.,
PhDr. Marta Mácelová, PhD., doc. PhDr. Peter Mičko, PhD.,
PhDr. Monika Nagyová, doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.,
PhDr. Oto Tomeček, PhD., prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

OBSAH

Články

SKOVAJSA, M.: Habsburgovci a Osmani. Prvé vzájomné stretnutia – vzťah k Benátkam a uhorské mierové sprostredkovanie (1495 – 1519)	6
MARKUSKOVÁ, H.: Povinnosti obyvateľov Gemerskej stolice voči Osmanom v druhej polovici 17. storočia	29
SZIRÁCSIK, É.: Finančné toky novohradských centrálnych majetkov Koháryovcov (1720 – 1731).....	58
KMEŤ, M. – OTTMÁROVÁ, B.: Ondrej Áchim Liker – – „sedliacky kráľ“ z Dolnej zeme.....	92
HLAVIENKA, I. – JIRÁSEK, Z.: Pracovní útvary Slovenskej armády na území Slovenského štátu od vypuknutí SNP do konca roku 1944.....	105

Rozhľady

VANČO, M.: K metodológii výzkumu veľkomoravskej architektúry.....	128
KVIETOK, M.: Dva keramické súbory zo Starých Hôr (okres Banská Bystrica)	165
SAKÁČ, P.: Nové výzvy pre Obchodnú a priemyselnú komoru v Banskej Bystrici po vzniku ČSR.....	189
BRUJA, R. F.: Romania's German Minority in the National Renaissance Front.....	211
MENKOUSKI, V.: Republic of Belarus and post-Soviet economic cooperation	233

Materiály

MÜHLBERGEROVÁ, H.: Obecný protokol Očovej (1589 – 1817). Poznámky k datovaniu a obsahu prameňa	245
---	-----

KRUPOVÁ, Z.: Vybrané demografické charakteristiky obyvateľov miest Banská Bystrica a Zvolen podľa matrík sobášených v rokoch 1880 – 1905	264
NAHÁLKOVÁ, J.: Tradičná strava počas výročných sviatkov v obci Východná.....	305

Recenzie

HURBANIČ, Martin: <i>Stredoveký Balkán. Kapitoly z politických, sociálnych a hospodárskych dejín juhovýchodnej Európy v 6. – 15. storočí</i> . Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010, 233 s. (Zs. Horbulák).....	317
BACÚR, Jozef: <i>Obec na horskom sedle : Historicko-národopisná monografia obce Donovaly</i> . 1. vyd. B. m : b. v., b. r., 78 s. (O. Tomeček)	321
OROSOVÁ, Martina – ŽAŽOVÁ, Henrieta: <i>Košická citadela</i> . Bratislava : Pre Aupark Košice vydalo A21, 2011, 192 s. (P. Kunec).....	327
<i>Medzi Banskou Bystricou a Békešskou Čabou (O knihe Miroslava Kmeťa)</i> . KMEŤ, Miroslav: <i>Na margo dvoch storočí. Štúdie zo slovenských dejín 19. a 20. storočia</i> . Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2010, 218 s. (J. Demmel)	330
VAŠŠ, Martin: <i>Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)</i> . Vydavateľstvo Matice slovenskej, s.r.o., 2011, 283 s. (P. Mičko)	334

Anotácie

MIČKO, Peter et al.: <i>Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1918 – 1938</i> . Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB, 2008, 270 s. (P. Sakáč)	338
UHRIN, Marian et al.: <i>II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika</i> . Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, 184 s. (R. Valko)	341
HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna: <i>Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948 (hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo)</i> . Bratislava : Historický ústav SAV v Prodama spol. s.r.o., 2011, 276 s. (D. Prokeinová)	343

LACKO, Martin – SABO, Ján: *Žandár troch režimov. Gustáv Polčák a jeho služba v Prievidzi v rokoch 1942 – 1972*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, 334 s. + 44 strán príloh. (L. Halmová)..... 345

Správy

Správa o medzinárodnom projekte CLIOHWORLD (P. Kunec) 347

Správa z vedeckej pamätnej konferencie „*Ondrej Áchim L. 1911-2011*“ (B. Ottmárová)..... 352

Konferencia o národných radách v regióne Karpát na sklonku 2. svetovej vojny v Starej Lesnej (Z. Muráriková) 355

Správa z vedeckého seminára *Msgr. ThDr. Ján Ferenčík (1888 – 1950): Život, verejné pôsobenie, kontroverzie* (A. Hruboň) 358

Habsburgovci a Osmani. Prvé vzájomné stretnutia – vzťah k Benátkam a uhorské mierové sprostredkovanie (1495 – 1519)

MILOSLAV SKOVAJSA

Katedra všeobecných dejín, Filozofická fakulta UK v Bratislave

Európske kresťanské elity a Osmani

Kedy vstúpili osmanskí sultáni¹ do povedomia európskych kresťanských elít, nie je možné presne datovať. Najneskôr však v 50-tych rokoch 14. storočia Osmani,² nasledovníci eponymného zakladateľa osmanského bejliku,³ spôsobili rozruch na európskych panovníckych dvoroch. V roku 1352 sa synovi sultána Orhana Sulejmanovi podarilo získať prvú základňu na európskej strane Dardanel. O dva roky sa zmocnil strategicky dôležitej pevnosti Gallipoli a začal prenikať do byzantskej Tesálie. Byzantský cisár Ján V. Palaiologos roku 1356 vyslal poslov do Avignonu,

¹ Sultán je slovo arabského pôvodu, značí moc – autoritu. V 11. storočí tento titul prebrali seldžuckí Turci a označovali tak suverénneho panovníka. V 14. stor. tento titul prebrali aj osmanskí Turci. V neskorších storočiach sa titul sultán používal ako označenie pre člena osmanskej dynastie – princov aj princezien. Na rozdiel od kresťanských európskych vyslancov používajúcich titul sultán, Osmani nazývali svojho panovníka predovšetkým perzským prívlastkom padišáh – kráľ kráľov. „*Sultán*“ In: ed. BOSWORTH, C. E. et al. *Encyclopaedia of Islam*. 2 vyd. (ďalej citované ako *EI2*). Leiden : Brill, 1997, zv. IX, 849ff.

² Široké masy obyvateľstva latinského západu nerozlišovali pojmy – Turek a Osman. Hoci elity a príslušníci armády Osmanskej ríše sami seba nazývali ako Osmani, latinský západ nazýval celé obyvateľstvo a všetkých príslušníkov Osmanskej ríše Turkami. Najneskôr však od roku 1352 po podpísaní zmluvy medzi Janovom a osmanským sultánom Orhanom politické elity latinského západu si boli vedomé existencie jednotlivých gensov v rámci Turkov (Ayдын, Menteşe, Osmani...). V roku 1388 napr. Janov adresoval výzvu na vytvorenie obranného spolku Benátkam, Byzancii a Johanitom proti „*Moratus Bey et eius secta*“ (myslí sa Murad I.). LUTTRELL, A. Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389. In ed. ZACHARIADOU, E.: *The Ottoman Emirate (1300 - 1389). Halcyon Days in Crete I: A Symposium Held in Rethymnon 11-13 January 1991*. b. m.: Crete University Press, 1991, s. 122ff. V tomto príspevku autor používa pojem Osmani (osmanský) ako synonymum pre označenie elít a členov armády Osmanskej ríše. Naproti tomu pojem Turek (turecký) je využívaný pri parafrázovaní a priamej citácii prameňa.

³ Bejlik (v turečtine – beylik/beglik) znamená panstvo. V európskej historiografii je obvykle osmanské panstvo - bejlik označované za pohraničné kniežatstvo (v angličtine - Frontier Principality).

aby oznámili pápežovi Inocentovi VI., že ich panovník ho uznal za najvyššiu hlavu kresťanskej cirkvi. Ako protislužbu mal pápež zorganizovať pomoc proti rozpínajúcim sa Osmanom. Pomoc zo západu prišla však až po troch rokoch v 1359.⁴ To boli Osmani už natoľko silní, že dokázali dlhodobo blokovať celý Konštantinopol.⁵

Podobne odpoveď na otázku, kedy sa rakúski Habsburgovci po prvýkrát stretli s Osmanmi, nie je jednoznačná. Azda prvým aj to sprostredkovaným kontaktom bola bitka pri Nikopole 1396. Francúzske, burgundské i bavorské križiacke vojská na svojej ceste do Bulharska postupovali popri rieke Dunaj, a tak prechádzali cez mestá ako Rejno, Pasov, Viedeň či Budín.⁶ Počas cesty sa ku križiakom pridávali aj jednotky miestnych panovníkov a šľachticov. Napríklad gróf Herman II. Celjský sa k výprave pridal ako veliteľ štajerských jednotiek⁷ – vojvodstva, ktoré patrilo rodu habsburskému de iure od roku 1282.⁸ Počas samotnej bitky sa vyznamenal, keď zachránil život uhorskému kráľovi a budúceho cisárovi Žigmundovi Luxemburskému. Rakúsky vojvoda Leopold IV. Habsburský poskytol križiakom lode a proviant. Údajne dokonca požičal Jánovi Nebojácnemu, svojmu švagrovi, veliteľovi francúzskych a burgundských jednotiek, stotisíc zlatých.⁹

Potom ako sultán Bajazid I., zvaný Blesk, porazil spomínané križiacke vojská pri Nikopole koncom septembra 1396, sa jeho *akindžiovia*¹⁰

⁴ ed. TANNER, J. B.: *The Eastern Roman Empire (717-1453)*. Cambridge - New York : Macmillan, 1923, zv. IV, s. 606ff.

⁵ THEUNISSEN, H. Ottoman – Venetian Diplomats: The cAhd – Names. In *Electronic Journal of Oriental Studies*, 1998, roč. 1, č. 1/2, s. 106.

⁶ ATIYA, A. S. *The Crusade of Nicopolis*. London : Methuen & Co, 1934, s. 51.

⁷ STERGAR, R. Slovenes in Habsburg Armed Forces. In *The Slovenian* (elektronický časopis). <http://www.theslovenian.com/articles/stergar.htm>, (12.12.2011), bez paginácie. DOMENIG, CH. – GRABMAYER, J. Die Grafen von Cilli und ihr Archiv. In *Histoire des Alpes – Storia delle Alpi – Geschichte der Alpen*, 2005, roč. 10, č. 1, s. 78.

⁸ Belehnungsurkunde vom Jahre 1282 In *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. 2. časť. Wien : Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1887, s. 40-41.

⁹ ATIYA, ref. 10, s. 53.

¹⁰ Akindži (z tur. *Akinci* – nájazdník, útočník) – člen osmanskej nepravidelnej jazdy. Títo jazdci neboli platení ani zo štátnej pokladnice ani nedostávali *dirlik*. Hlavnú časť ich živobytia tvorila korisť. Mali za úlohu napádať nepriateľské – kresťanské územia, drancovať a ničiť ich. „akindži“ in: *EI2*, zv. I, 340ff. Počet *akindžiov* pre 15. stor. sa odhaduje na 8000, v 16. stor. to bolo cca. 20 000. Ako efektívna vojenská sila prestali existovať po roku 1595.

po prvýkrát “predstavili” Habsburgovcom na ich vlastnom území. Podľa Hansa Schiltbergera¹¹ vtrhli do Uhorska, vyrabovali Mitrovicu a po prekročení rieky Sáva dobyli a podpálili mesto Ptuj, pričom odviekli so sebou 16 000 zajatcov.¹² Napriek tomu, že Schiltberger podáva nepresné informácie (pravdepodobne z počutia), je možné, že útok *akindžiov* mohol smerovať do Svätej ríše, ale nie cez Mitrovicu, ale z územia Bosny¹³ cez Chorvátsko do Kranjska.¹⁴

Osmanské nájazdy do habsburských dedičných zemí

Bajazidovi I. nebolo umožnené naplno využiť svoje víťazstvo. Spolu so svojou armádou prekročil Bospor a vrátil sa späť do Ázie, aby sa postavil protivníkom z bejlikov Karaman a Eretna. Na nešťastie pre Bajazida sa na scéne objavil mocnejší súper. Tamerlán, vládca rozsiahlej mongolsko – turkitskej ríše na východe, požadoval, aby Bajazid uznal jeho zvrchovanosť. To ale Bajazid odmietol, a tak Tamerlán začal od roku 1399 vojensky obsadzovať východné územia Osmanskej ríše. Nakoniec sa obaja stretli v bitke pri Ankare v roku 1402, kde Bajazid podľahol presile mongolsko-turkickej armády. Dôsledkom porážky pri Ankare boli bratovražedný boj o nástupníctvo a dezintegrácia Osmanskej ríše. Z boja vyšiel napokon víťazne sultán Mehmed I, ktorý je zároveň považovaný za obnoviteľa, resp. druhého zakladateľa ríše.¹⁵

Za Mehmeda I. sa obnovila nielen ríša, ale aj nájazdy *akindžiov* za

IMBER, C. *The Ottoman Empire 1300-1650. The Structure of Power*. London : Palgrave Macmillan, 2002, s. 260-265.

¹¹ Hans Schiltberger pôvodom roľník z Bavorska. Zúčastnil sa bitky pri Nikopole. Bol zajatý a odvečený do Anatólie. Neskôr cestoval po Tamerlánovej ríši. V roku 1427 sa vrátil naspäť do Bavorska, kde dal spracovať svoje spomienky.

¹² NEUMANN, F. *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*. London : Hakluyt Society, 1879, s. 6., TACAN, N. *Akincılar ve Mehmet II., Bayazıt II. zamanlarında akınlar*. Istanbul : Askeri Matbaa, 1936, s. 14-15.

¹³ Spomínaný nájazd sa mohol uskutočniť za podpory bosnianských a srbských feudálov, spomedzi ktorých niektorí už desaťročia boli vo vazalskom vzťahu k osmanskému sultánovi. JIREČEK, K. *Geschichte der Serben*. Gotha : F. A. Perthes, 1903, zv. I-II, zv. I – s. 442, zv. II – s. 124.

¹⁴ Porovnaj: PIRCHEGGER, H. Die ersten Türkeneinfälle (1396, 1415, 1418). In *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 1922, roč. 18, č. 1, s. 67ff.

¹⁵ FINKEL, C. *Osman's Dream*. London : John Murray, 2006, s. 22 – 47.

Dunaj a Sávu.¹⁶ V roku 1418 sa odohrala krvavá bitka pri Radkersburgu. Proti sebe stálo okolo 15 000 *akindžiov*¹⁷ pod vedením Ishak Beja proti spojenému vojsku rakúskych zemí a Chorvátska (12 000 vojakov).¹⁸ Medzi kresťanských veliteľov patrila aj vojvoda Ernest Habsburský po smrti známy ako Železný, ktorému jeho mladý príbuzný Albrecht, neskorší rímsky cisár, poslal na pomoc 5000 mužov.¹⁹

Osmanské nájazdy pokračovali aj v nasledujúcich rokoch. Hoci habsburské rakúske zeme nesusedili priamo²⁰ s Osmanskou ríšou, spojené bosniansko-srbsko-osmanské,²¹ neskôr i spojené uhorsko-osmanské vojská prekračovali chorvátske územie a rabovali v Kranjsku, Štajersku a Korutánsku. V rokoch 1470 až 1494 pramene zachytávajú najmenej dvanásť veľkých lúpeživých nájazdov, pri ktorých počet *akindžiov* prekročil tisíc jazdcov.²² Na základe dostupných historických prác o osmanskom pohraničí²³ je možné predpokladať, že malé nájazdy, počítajúce desiatky

¹⁶ Prvý historicky overený nájazd do Kranjska uskutočnili *akindžiov* v roku 1408. Ďalej sú známe nájazdy z rokov 1411, 1415, 1425 a 1426. JUG, S. Turški napadli na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Kronologia, obseg in vpadna pota. In *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, 1943, roč. 24, č. 1, s. 33.

¹⁷ Je možné, že pri tomto nájazde spolupracovali Uhri s Osmanmi. Porovnaj: PIRCHEGGER, ref. 14, s. 72-73.

¹⁸ TACAN, ref. 12, s. 12-14.

¹⁹ HAMMER, J. P.: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pest : C. A. Hartlebens Verlage, 1834, zv. I, s. 291.

²⁰ Pre úplnosť treba dodať, že počas dvojročného panovania cisára Albrechta II. v Uhorsku (1437-1439) a jeho syna Ladislava Pohrobka (1444 -1457) načas získali Habsburgovci spoločnú hranicu s Osmanskou ríšou. Za nedospelého Ladislava až do jeho smrti krajinu spravovala uhorská šľachta.

²¹ JORGA, N. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Gotha : Friedrich Andreas Perthes, 1908, zv. I, s. 297.

²² MÜLLER, R. C. Der umworbene "Erbfeind": Habsburgische Diplomatie an der Hohen Pforte vom Regierungsantritt Maximilians I bis zum "Langen Türkenkrieg" - Ein Entwurf. In ed. VOELKHA, K. et al. *Das Osmanische Reich und Habsburgermonarchie*. Wien - München : Oldenbourg Verlag, 1995, s. 256, TACAN, ref. 12, s. 15ff. PITCHER, D. E. *An Historical Geography of the Ottoman Empire*. Leiden : Brill, 1972, s. 75ff., KLEIN, A. A. Zur Geschichte der Türkeneinfälle in Steiermark während der Regierung Friedrichs III. In *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 1923/24, roč. 19, č. 1, s. 103ff., FOURNIER G. Die Türkenschäden von 1480 in der Herrschaft Admontbichl. In *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 1991, roč. 82, č. 1, s. 135-142.

²³ HEYWOOD, C. The Frontier in Ottoman History: Old Ideas New Myths. In Ed. POWER, D. - STANDEN, N. *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*. London : Macmillan, 1999, s. 228 - 250., PEDANI, M. P. Turkish Raids in Friuli at the End of the Fifteenth

alebo stovky mužov boli integrálnou súčasťou každodenného života príslušníka osmanskej jazdy. Tieto na strane druhej už nemali potenciál dosahovať ciele vzdialené niekoľko stoviek kilometrov, a tak sa obmedzovali na lokálne ciele. Niekedy však špecifická politická situácia umožnila aj relatívne malému počtu Osmanov preniknúť cez Uhorsko na územia Habsburgovcov.

Napríklad v roku 1415 bosniansky šľachtic Hrvoje Vukčič si privolať na pomoc Osmanov, aby vyriešil svoje majetkové spory s niektorými uhorskými šľachticmi. No Osmani vpadli nielen do Uhorska, ale aj do Kranjska.²⁴ Podobne v roku 1447 sa rakúske stavy sťažovali rímskemu kráľovi Fridrichovi III, že Uhri plienia ich územia za pomoci Valachov a Turkov (*„mit Hilf ungläubigen Walachen und Turkken“*).²⁵ V marci 1474 zase vyčítali Fridrich III. spolu s Kazimírom IV. Matejovi Korvínovi, že povolil Turkom prechod cez Uhorsko, a títo potom plienili Svätú ríšu rímsku, ako i Poľské kráľovstvo.²⁶ Nasledujúci rok nájazd spoluorganizoval nespokojný šľachtic, tentoraz z Kranjska. Vo svojom spore s cisárom Fridrichom III. si na pomoc privolať Osmanov.²⁷ Podobne v roku 1485 si Johan Tichtel, doktor medicíny, zaznamenal do svojho denníka, že počas obliehania Viedne uhorskými vojskami Mateja Korvína bolo možné spozorovať Turkami naložené ťavy a dromedáre.²⁸ V spomínaných prípadoch išlo o zápas medzi šľachtou, resp. uhorským kráľom a Habsburgovcami, kde uhorská, bosnianska ako i kranjská šľachta nevá-

Century. In ed. KOHBACH, M. et al. *Acta Viennensia Ottomanica*. Wien: Selbrstverlag des Instituts für Orientalistik, 1999, s. 287-291., STEIN M. Military Service and Material Gain on the Ottoman - Hapsburg Frontier. In ed. PEACOCK, A. C. S. *The Frontiers of the Ottoman World*. Oxford-New York : Oxford University Press, 2009, s. 457ff., IMBER, ref. 19, s. 260-265., INALCIK, H. The Ottoman Turks and Crusades 1451 – 1522. In ed. SETTON, M. *The History of the Crusades*. Madison : University of Wisconsin, 1989, zv. VI, s. 334.

²⁴ VOJE, I. Vplyvy osmanské ríše na slovinské země v 15. a 16. stolecí (Problémy, stav historiografie). In ed. VESELÁ, Z. *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16.-17. stolecí*. Praha : ČSAV, 1977, zv. I, s. 137.

²⁵ Ed. CHMEL, J. *Regesta Chronologico-Diplomatica, Friderici IV. Romanorum Regis (Imperatoris III)*. Wien : Bei Peter Rohrmann, k.k. Hofbuchhändler, 1838, regest č. 2232.

²⁶ ed. EIBL, E. M. et al. *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440-1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken des Freistaates Sachsen*. Wien : 1998, zv. XI, regest. č. 437.

²⁷ VOJE, ref. 24, s. 145.

²⁸ TICHTEL, J. Johannes Tichtel's Tagebuch. In ed. VON KARAJAN, T. G. *Fontes Rerum Austriacarum I. Abtheilung: Scriptorum*. Wien : 1855, zv. I, s. 28-29.

hala spolupracovať s Osmanmi. Táto vzájomná spolupráca je dôkazom pragmatického postoja vtedajších panovníkov a šľachticov voči Osmanom.²⁹ Osmani boli integrovaní do európskeho mocenského systému a zdá sa, že v prípade možnej vojenskej podpory neboli kresťanskými elitami vnímaní ako úplne cudzí, jednoznačne nepriateľský element. Nielen, že Osmani aktívne tvorili európsky mocenský systém, v pohraničí dokázal ich vplyv dokonca spôsobiť zmenu a akýsi návrat do minulosti. Časti srbskej, chorvátskej, bosnianskej a uhorskej šľachty sa pripájali ku korisťníckym výpravám Osmanov.³⁰ Táto zmena nebola ničím výnimočným. Veď vedúce rody osmanských pohraničných begov ako Malkoč, Mihal či Evrenos boli pôvodom tiež kresťanské. Tieto kvôli možnosti držby ich dovtedajších majetkov a neupadnutia do triedy poddaných (*ráje*) vstúpili do vojenských služieb sultánov a konvertovali na islam.³¹

Opakujúce sa osmanské nájazdy na majetky patriace priamo Habsburgovcom alebo ich vazalom či familiárom vyvolávali patričné tlaky na riešenie tohto problému. Okrem priamej vojenskej akcie ďalšiu možnosť ako zamedziť osmanským nájazdom predstavovalo použitie diplomacie.

Známe sú diplomatické posolstvá Žigmunda Luxemburského na

²⁹ Nielen Uhri boli obviňovaní zo spolupráce s Osmanmi. V novembri 1438 sa Albrecht II. sťažoval v liste pápežovi na poľského kráľa Vladislava III., že pomohol Osmanom plieniť Uhorsko. Ed. SOKOLOWSKI, A. – SZUJSKI, J. *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*. [Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Tomus II.] Krakow : Akademia Umiejetrości Krakowskiej, 1876, s. 88ff (dok. č. XCIV-XCVI XCIX, CII), SETTON, K. M. *The papacy and the Levant (1204 - 1571). The Fifteenth Century*. Philadelphia : The American Philosophical Society, 1978, zv. II, s. 57.

³⁰ ZIROJEVIČ, O. Die Türkisch – Ungarischen Kriege, Zusammenstöße und Streifzüge (1459 - 1526). In ed. TIETZE, A. *Habsburgish – Osmanische Beziehungen, Relations Habsbourg – ottomanes Wien, 26.-30. September 1983*. Wien : Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1985, s. 1-16.

³¹ KIPROVSKA, M. Gazis and Dervishes. The Mihaloğluları Family: Gazi Warriors and Patrons of Dervish Hospices. In ed. EREN, H.- ÜNAY, S. *Proceedings of the Third International Congress on Islamic Civilisation in the Balkans*. Istanbul : IRCICA, 2010, s. 77ff., KIPROVSKA, M. *The Military Organization of the Akincis in Ottoman Rumelia*. Ankara : Bilkent, [diplomová práca], 2004, s. 12ff., BABINGER, F. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Malqoç-oghlu. In *Annali. Istituto Orientale Universitario di Napoli*, 1940, roč. 1, č. 1, s. 117–35. LEVENT, A. S. *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*. Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayını, 1956, s. 23ff.

kipčackého chána a vodcu federácie turkménskych kmeňov za účelom získania spojencov v boji proti Osmanom. Rovnako Žigmund vysielal poslov aj k samotnému sultánovi.³² Do akej miery Žigmund zapájal do týchto diplomatických aktivít svojho zaťa Albrechta II. Habsburského, nie je známe. Keď Albrecht v 1437 začal vládnuť, bol nútený aktívne sa zaoberať osmanskou hrozbou. Osmani v rokoch 1438-1439 dobyli Golubac a s Uhorskom hraničiace Smederevo. Albrecht zorganizoval výpravu s cieľom dobyť srbské Smederevo späť, no vo vojenskom tábore v Nezmély podľahol nákaze červienky. Po smrti Albrechta sa jeho vdove Alžbete narodil syn Ladislav. Ladislav Pohrobok bol vládcom rakúskych zemí, Čiech a Uhorska. V týchto krajinách v čase nedospelosti kráľa vládli regenti. V čase dospelosti sa Ladislav údajne o vladárske povinnosti veľmi nestaral. Nakoniec Ladislav zomrel vo veku sedemnášť rokov v Prahe skôr, ako by sa pokúsil o samostatnú (východnú zahraničnú) politiku. Nezanechal po sebe žiadneho potomka. A tak si stavy v Čechách, ako aj Uhorsku zvolili panovníka z domácich radov.

Tým, že Habsburgovci stratili Uhorské kráľovstvo, stratili aj spoločnú hranicu s Osmanskou ríšou. Neznamenalo to však stop pre lúpeživé nájazdy *akindžiov* do Štajerska a Kranjska. Túto situáciu, ako už bolo spomenuté predtým, musel riešiť rovnako Ladislavov regent a neskorší rakúsky arcivojvoda a rímsky cisár Fridrich III., ako aj následne jeho syn Maximilián I. A práve Maximilián sa stal prvým Habsburgovcom, ktorý dokázal nadviazať úspešné diplomatické styky so sultánom a pripojiť sa k uhorsko-osmanským mierovým zmluvám.³³

³² MÜLLER, ref. 22, s. 252.

³³ Pojem mierová zmluva vo vzťahu k dejinám Osmanskej ríše nie je dokonalý. Z pohľadu hanafijskej právnej školy, práva Osmanskej ríše, sultán mier neuzatváral. Sultán mier udeľoval z vlastnej vôle unilaterálne. Je preto výstižnejšie hovoriť o sultánskej prísaznej mierovej listine (*ahdname*). V tejto prísaznej listine sultán udeľuje protistrane mier a prisahá Bohu, že ho bude za určitých podmienok dodržiavať. V praxi zvyčajne osmanská strana však očakávala ratifikáciu podmienok mieru zo strany svojich partnerov (Benátky, Uhorsko, Poľsko...). I preto je možné hovoriť o bilaterálnych aktoch a používať termín mierová zmluva pre osmanské udelenie mieru, resp. sultánsku prísaznú mierovú listinu. Pozri: KHADDURI, M. *War and Peace in the Law of Islam*. Richmond : William Byrd Press, 1955, 321s., Ed. YURDUSEV, N. A. *Ottoman Diplomacy. Conventional or Unconventional?*. New York : Palgrave Macmillan, 2004, 202s., HEIM, G. *State, society and law in Islam: Ottoman law in comparative perspective*. New York : State University of New York Press, 1994, 233s., PANAITE, V. *The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and the Tribute Payers*.

Protiosmanská propaganda, brzda habsbursko-osmanskej diplomacie

Rímsky kráľ Maximilián sa zúčastnil osobne boja proti Osmanom v roku 1494, keď odrazil lúpeživý nájazd *akindžiov* v Štajersku.³⁴ Povinnosťou rímskeho kráľa, resp. cisára však nebola len ochrana rakúskych dedičných zemí. Organizácia protiosmanskej výpravy sa stala integrálnou súčasťou Maximiliánovej zahraničnej politiky. Napriek viacerým pokusom Maximiliána o spojenú výpravu latinského západu proti Osmanom, túto sa mu nikdy nepodarilo uskutočniť.³⁵

Paralelne s pokusmi o protiosmanské ťaženie vstúpil Maximilián otvorene³⁶ do diplomatického styku so sultánom. Keď Maximilián 24. júla 1497 oficiálne prijal vyslanca sultána Bajazida II. istého Andreea Grecus-Pontcaraccho v Stamse, prítomný pápežský legát biskup Leonellus Chierigati na druhý deň napísal pápežovi správu. V tejto správe legát písal, že on sám pred všetkými zúčastnenými po ukončení audienzie osmanského vyslanca pripomenul Jeho Výsosti, že jeho povinnosťou je mier s Turkami neuzatvárať. Naopak, kráľ sa má snažiť o mier medzi kresťanmi, a tak získať sily pre spoločné protiturecké ťaženie. Mier či prímerie medzi kráľom a Turkami by boli na záhubu ostatným kresťanom.³⁷

New York : Columbia University Press, 2000, 561s., THEUNISSEN, ref 5, 370ff., KOŁODZIEJCZYK, D. *Ottoman – Polish diplomatic Relations (15th -18th century): an annotated edition of 'ahdnames and other documents*. Leiden : Brill, 1999, s. 1-70.

³⁴ HAMMER, ref. 19, zv. II, s. 307-308.

³⁵ Pre Maximiliánove snahy o organizáciu protiosmanského ťaženia pozri: WIESFLECKER, H. *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*. zv. III-IV. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1977-1981, zv. III - s. 39-58, 144-163, zv. IV - s. 221-232., SETTON, ref. 29, zv. II - s. 417ff, zv. III - s. 51-172., FORESTA, A. *Sebastian Brant als Historiker. Zur Perzeption des Reichs und der Christenheit im Schatten der Osmanischen Expansion*. Freiburg: [Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Br.], 2004, s. 174-195.

³⁶ Fridrich III. tiež rokoval s Osmanmi o mieri, ale v tajnosti. Podarilo sa mu eliminovať nájazdy *akindžiov* cez platbu veľkovezírovi Ishakovi Pašovi. Keď Ishaka na mieste veľkovezíra 1483 vystriedal Davud Paša, Fridrich sa obával, že nájazdy sa obnovia. JORGA, ref. 21, zv. II, s. 262-263.

³⁷ ed. BÖHMER, J. F. – WIESFLECKER, H. *Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493-1519*. zv. II, časť 1. 1496-1498. Wien-Köln-Weimar : Böhlau, 1993, regest č. 5109., GRÖBLACHER, J. König Maximilians erste Gesandtschaft zum Sultan Bajezid II. In ed. NOVOTNY, A. – PICKL, O. *Festschrift Hermann Wiesflecker zum sechzigsten Geburtstag*. Graz: Im Selbstverlag des Historischen Instituts der Universität

Oficiálny názor katolíckej cirkvi k uzatváraniu mieru s Osmanmi bol jednoznačne odmietavý.³⁸ S týmto sa zhodovala aj vtedajšia verejná mienka. Literárne diela druhej polovice 15. stor. predstavovali čitateľom Osmanov ako kruté, krvilačné a mravne zvrátené individua.³⁹ Vplyv pápežskej kúrie propagujúcej netoleranciu k islamu ako k akejsi sekte a k Osmanom ako ku krvilačným netvorom snažiacim sa zničiť kresťanský svet sa prejavil aj v diplomacii. Vojenská spolupráca s Osmanmi alebo diplomatické rokovania o takejto spolupráci mohli dať zámienku pápežovi k exkomunikácii.⁴⁰ Je možné, že spomínané skutočnosti ovplyvnili Ferdinanda I., keď dal po smrti svojho starého otca príkaz k spáleniu korešpondencie medzi ním a Bajazidom II. vrátane inštrukčných listov vyslancov.⁴¹ Pravdepodobne z tohto dôvodu sa nezachovali žiadne Bajazidove listy cisárovi. Našťastie sa však zachovali sekundárne diplomatické dokumenty pápežskej, benátskej, ríšskej či uhorskej proveniencie, na základe ktorých je možná aspoň čiastočná rekonštrukcia diplomatických stykov a vzťahov cisára Maximiliána I. s osmanskými sultánmi.

Vzájomný vzťah počas celého obdobia (1495 – 1519) bol sprostred-

Graz, 1973, s. 81-82, príloha č.1.

³⁸ V reálnej politike pápeži nemali problém kontaktovať osmanských sultánov. Snažili sa napr. zamedziť proosmanskej pirátskej činnosti v Jadrane alebo osmanským útokom na územia pápežského štátu. Pozri: INALCIK, H. A Case Study in Renaissance Diplomacy: the Agreement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan. ed. YURDUSEV, N. A. *Ottoman Diplomacy. Conventional or Unconventional?* New York : Palgrave Macmillan, 2004, s. 66-80.

³⁹ FICHTNER, S. P. *Terror and Toleration. The Habsburg Empire Confronts Islam, 1526–1850.* London : Reaktion Books, 2008, 205s., FORESTA, ref. 80, s. 142ff., VOCELKA, ref. 35, s. 167-229 (Kapitola: Türkenbilder und Türkenpropaganda), Ed. BLANKSAND, D. R – FRASSETTO, M. *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe. Perception of other.* New York : St. Martin's Press, 1999, 235s., SETTON, K. M. *Western Hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom.* Philadelphia : American Philosophical Society, 1992, 63s.

⁴⁰ Július II. Monitorium contra Venetos. In Ed. KÖHLER, H. J. - HEBENSTREIT-WILFERD, H. – WEISMANN, CH. *Flugschriften des frühen 16. Jahrhunderts.* Zug : 1978, zložka 1231, č. 3100., BABINGER, F.: Kaiser Maximilians I. „geheime Praktiken“ mit den Osmanen (1510/1511). In *Südost Forschungen. [Festschrift aus Anlass des 25-jährigen Bestehens Südost des Institutes München 1930-1955]*, 1956, XV, 1, s. 202., SETTON, ref. 29, zv. III, s. 57ff.

⁴¹ Ed. BARACK, K. A. *Zimmerische Chronik.* 2 vyd. Freiburg-Breisgau-Tübingen : Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1881, zv. I, s. 525., WIES-FLECKER, ref. 35, zv. IV, s. 223-224.

kovávaný cez uhorské diplomatické kanály. Paralelne s tým však došlo k nadviazaniu aj priamych stykov (1497 – 1498). Tieto ale neboli permanentné a nemali dlhšie trvanie (1499, 1500, 1504 a 1510). Boli to práve konkrétne politicko – mocenské situácie, ktoré umožnili alebo na strane druhej znemožnili rozvíjanie vzájomnej habsbursko – osmanskej diplomacie.

Zahraničná politika Osmanov a Habsburgovcov – Benátky, oblasť spoločného záujmu

V sledovanom období 1495 – 1519 územia pod vládou Maximiliána nesusedili s Osmanskou ríšou. Cisár, ako i sultán sa venovali vlastným od seba navzájom relatívne vzdialeným problémom: Smrť sultánovho mladšieho brata Džema⁴² v 1495 zbavila Bajazida II. strachu z možného obnovenia bojov o nástupníctvo na trón. Kvôli hrozbám pápeža, ktorý držal Džema v zajatí, Bajazid päť rokov nevedol žiadne vojnové ťaženie proti kresťanským panovníkom. No povstanie janičiarov v lete 1496 v Konštantinopole veštilo skoré obnovenie osmanskej expanzie. Túžbu osmanskej armády po koristi nebolo možné ďalej držať na uzde a napokon Bajazid k tomu už ani nemal dôvod. Nájazdy *akindžiov* sa obnovili v Uhorsku, Poľsku i v Dalmácii. V roku 1496 sa rozohorela trojročná vojna Poľska s Osmanmi o vplyv v Moldavsku a v roku 1499 konflikty v Jadranskom i Egejskom mori prerástli do vojny s Benátkami. Zatiaľ čo od roku 1503 až do svojej smrti (1512) žil Bajazid v mieri so svojimi kresťanskými susedmi, na východe svojej ríše ho zamestnávala expanzívna politika perzského šáha a konflikty medzi jeho synmi, ktorí si postupne pripravovali pôdu pre blížiaci sa nástupnícky boj o trón. V tomto boji sa podarilo zvíťaziť Selimovi. Selim I. porazil svojich bratov Ahmeda a Korkuda v roku 1513. Následne obnovil mierové zmluvy s Benátkami a Poľskom. Po zaistení vazalského postavenia Dubrovníka, Moldavska a Valaška jedinú otvorenú otázku na západe predstavoval

⁴² Sultán Džem (*1459 - †1495) po prehratej bitke o nástupníctvo po Mehmedovi II. s bratom Bajazidom (jún 1481) utiekol najprv do Egypta, potom na Rhodos k Johanitom. Odtiaľ bol prevezený do Francúzska, neskôr bol držaný v zajatí u pápeža. Bajazid II. sa zaviazal platiť najprv francúzskemu kráľovi, neskôr i pápežovi ročný poplatok zato, že Džem bude držaný v zajatí a kresťanskí panovníci ho nepostavia na čelo vojska proti Osmanom.

vzťah k Uhorsku. Hoci sa mier medzi Selimom I. a uhorským kráľom nepodarilo dohodnúť, sultán sa v 1514 vydal na ťaženie proti Perzii, ktorého dôsledky mali v budúcnosti výrazne zmeniť charakter celej Osmanskej ríše. Prvoradými sa stali v nasledujúcich rokoch hranice na východe. V roku 1516 sa začalo dvojročné ťaženie proti Egyptu. Po jeho dobytí (1517) bolo potrebné konsolidovať ríšu, najmä jej novo získané územia. Selim trpiaci smrteľnou kožnou infekciou stihol ešte potlačiť povstania v Egypte a Anatólii a rok pred svojou smrťou (1519) sa mu podarilo napokon ukončiť aj rokovania s Uhorskom uzatvorením trojročného mieru.⁴³

Keď v roku 1495 francúzsky kráľ dobyl Neapol, vstúpil Maximilián I. s milánskym vojvodom, Benátkami, aragónskym kráľom a pápežom do Svätej ligy namierenej proti Francúzsku. Pri tejto príležitosti zasnúbil Maximilián svoju dcéru Margarétu s Juanom, následníkom aragónskej a kastílskej koruny. O rok neskôr sa Maximiliánov syn Filip oženil s Juanovou sestrou Johanou. Aliancia Maximiliána so Španielskom vyvolávala krajnú nedôveru Francúzska. Francúzsko sa cítilo byť ohrozené a obkľúčené ako z východu (Svätá rímska ríša, Burgundsko), tak aj z juhozápadu (Kastília, Aragon). Začiatok viac ako dvestoročného zápasu medzi Habsburgovcami a francúzskymi kráľmi je možné klásť do tohto obdobia. Hoci sa spomínanej Svätej lige podarilo vytlačiť Francúzov z Itálie už koncom roku 1495, francúzske vojská znovu vpadli do Milánska o štyri roky neskôr. Tentoraz však najkatolíckejší kráľ najprv uzatvoril tajné zmluvy s Benátkami, Florenciou a pápežom a až potom v 1499 začal dobývať Milánsko. Na základe mierovej zmluvy z Lyonu (1504) sa síce francúzsky kráľ vzdal nároku na Neapolsko, no ponechal si Milánsko. Medzičasom niekoľkoročný ťahajúci sa lokálny spor medzi Benátkami a pápežským štátom o územie Romagne pohol pápeža Júliusa II., aby požiadal Maximiliána o pomoc (1507). Maximilián pod zámenkou korunovačnej cesty do Ríma vpochodoval do Itálie proti Benátkam. Vojna v Itálii sa rozohrela nanovo. Cisárovi vojenské oddiely

⁴³ TANSEL, S. Sultan II. : Bağezit'in siyasi hayatı. Istanbul : M.E.B. Devlet Kitapları Müdürlüğü, 1966, s. 178-302., FISCHER, S. N. The foreign relations of Turkey, 1481-1512. in *Electronic Journal of Oriental Studies*, 1998, roč. 1, č. 1, s. 45-104., FINKEL, ref. 15, s. 81-140., THEUNISSEN, ref. 5, s. 140-156., CRIDER, E. F. *The Foreign Relations of the Ottoman Empire under Selim I, 1512 – 1520*. [diplomová práca] Ohio : Ohio State University, 1969, 101s.

boli pri Vicenze však porazené (1508). Július II. tak prišiel s návrhom totálnej likvidácie Benátskej republiky a za týmto účelom sa mu podarilo založiť ligu z Cambrai. Aliancia pápeža, Francúzska, Svätej rímskej ríše a Aragónska porazila benátske vojská pri Agnadelle (1509) a bez boja získala Padovu, Veronu a Vicenzu. O vlastnú existenciu bojujúcim Benátkam sa podarilo uzavrieť separátny mier s pápežom (1510) a prejsť do protiútok. V 1511 sa sily znovu preskupili a vznikla protifrancúzska liga na čele s pápežským štátom, Benátkami, Svätou ríšou a Španielskom. K lige sa pridala aj anglický kráľ. Ďalšia rekonfigurácia síl nastala po územných sporoch medzi spojencami. Benátky prešli na stranu Francúzska (1513), ktoré porazilo švajčiarskych žoldnierov bojujúcich na strane ligy, resp. pápeža pri Marignane (1515). Nasledujúci rok z ligy vystúpilo Španielsko a uzavrelo s Francúzskom mier, v ktorom uznalo nárok Francúzska na Milánsko a podržalo si Neapolsko. Potom ako bol Maximilián odrazený Francúzmi v Lombardsku, aj on začal rokovať o mieri. Mierová zmluva bola uzatvorená v Bruseli (1516). Podľa tejto si francúzsky kráľ mohol ponechať Milánsko a Benátkam ostali ríšske územia v Lombardii. V konečnom dôsledku sa obnovil stav z roku 1508. Krehký mier v Itálii netrval dlho. S nástupom cisára Karola V. Habsburského, nad ktorého ríšou slnko nezapadne, sa mali boje znovu obnoviť (1521).⁴⁴

Maximiliánova zahraničná politika nebola zamestnávaná len otázkou súperenia o nadvládu v Itálii. Maximilián udržiaval diplomatické styky so všetkými svojimi susedmi, katolíckymi európskymi štátmi, ale aj ortodoxným ruským cárom či perzským šáhom.⁴⁵ No jediným priestorom, kde sa pretínali záujmové sféry reálnej veľmocenskej politiky sultána Bajazida II., neskôr Selima I. a cisára Maximiliána I., bola Itália, konkrétnejšie vzťah k Benátkam. V tom čase už rozsiahla Osmanská ríša sa nemusela obávať útoku malého Uhorska.⁴⁶ Poľské kráľovstvo bolo

⁴⁴ SETTON, ref. 29, zv. II., s. 483-508, zv. III., s. 1-172., WIESFLECKER, ref. 35, zv. III. s. 71-162, 255-306, zv. IV., s. 1-153., MALLET, E. – SHAW, CH. *Italian Wars, 1494-1559: War, State and Society in Early Modern Europe*. Pearson Education, 2007, 320s., FUETER, D. *Geschichte des Europäischen Staatensystems von 1492 – 1559*. München – Berlin : Oldenbourg, 1919, 343s.

⁴⁵ WIESFLECKER, ref. 35, zv. III, s. 307 – 337, 406-430, zv. IV, s. 155-232, 330-384., NECK, K. *Diplomatische Beziehungen zum Vorderen Orient unter Karl V. in Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 1952, roč. 5, č. 1, s. 64 – 70.

⁴⁶ Prvé približné demografické údaje pre Osmanskú ríšu sú známe až pre dvadsiate roky

zase držané v šachu osmanským lojálnym vazalom Krymským chánom. Vážny problém by predstavoval len spoločný útok uhorských, ríšskych, po prípade francúzskych či benátskych vojsk. Úlohou osmanskej diplomacie bolo sledovať a v prípade potreby zabrániť vzniku európskej kresťanskej koalície, ktorá by bola schopná vystrojiť krížovú výpravu. V praxi to znamenalo udržiavať Itáliu rozdrobenú. Veď napokon sultán ako dedič rímskeho impéria si nárokoval na Apeninský polostrov tiež. Dokazovalo to obsadenie Otranta Mehmedom II. Dobyvateľom (1480) a neskôr apulská výprava Sulejmana Zákonodárcu (1537). Podobne Osmani udeľovali známe obchodné výsady nielen Benátkam, ale aj ďalším italským štátom (Florenca, Neapol, Milánsko, Janov, Ferrara). Sultán bol dokonca ochotný poskytnúť aj materiál či vojsko na ochranu existencie svojich italských partnerov.⁴⁷ Takto sa Osmani aktívne zapájali do diania na Apeninskom polostrove. Rovnakú taktiku uplatňovali aj vo vzťahu k Maximiliánovi. Po celý čas sa snažili udržiavať rovnováhu síl v Itálii.

Bajazid budoval silné loďstvo najneskôr od roku 1496. Očakávalo sa, že ho použije buď proti Benátkam alebo Johanitom na Rhodose. V 1498 bolo rozhodnuté, že výprava povedie proti Benátkam. Bola to azda náhoda, že sultán zaútočil na Benátky v tom istom roku, ako francúzsky kráľ vpadol do Milánska? To, že išlo o udržanie rovnováhy síl, dokumentuje aj vtedajší výrok milánskeho vojvodu: „*Turek dosiahne Benátky rovnako rýchlo ako Francúz Miláno!*“⁴⁸ I preto Bajazid ľahko našiel

16.stor. Kým v 1520 Osmanská ríša mala rozlohu 1,5 mil km² s 12 mil obyvateľmi a ročným rozpočtom 4-5 mil. zlatých, Uhorsko sa rozprestieralo na ploche 320 tisíc km² s počtom obyvateľstva 3,3 mil. a rozpočtom 250-260 tisíc zlatých ročne. Ak aj vynecháme osmanské zisky z rokov 1514 – 1517 (Egypt, Sýria, najvýchodnejšie časti Anatólie) osmanská prevaha zostane výrazne zachovaná. PÁLFY, G. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. New York : Columbia University Press, 2009, s. 25., ed. BEHAR, C. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 – 1927. in: *Tarihi İstatistikler Dizisi*, 1996, cilt 2, s. 2-18.

⁴⁷ De GROOT A. H. The Historical Development of the Capitulatory Regime in the Ottoman Middle East from the Fifteenth to the Nineteenth Century, in: *Oriente Moderno*, 2003, roč. 83, č. 3, s. 575–604. GÜRKAN, E. S. Christian Allies of the Ottoman Empire, in *Europäische Geschichte Online (EGO)*, hg. vom Institut für Europäische Geschichte (IEG), Mainz 2010-12-03. URL: <http://www.ieg-ego.eu/gurkane-2010-en>

⁴⁸ ISOM-VERHAAREN CH. *Allies with the Infidel: The Ottoman and French Alliance in the Sixteenth Century*. London-New York : I. B. Tauris & Co Ltd, 2011, p. 29., FISCHER, ref. 43, s. 46ff.,

spoločnú reč s Maximiliánovými vyslancami v 1498 a udelil jednoročné prímerie Maximiliánovi. Pokúsil sa tak zbaviť Benátky možného spojenca v pripravovanej vojne. Podobným spôsobom – mierovou zmluvou (1498) si zabezpečil aj Uhorsko. Po úspešnom ukončení vojny s Benátkami v 1503 pokračovali Osmani v nastúpenom trende. Opakovane (1504, 1510, 1511) žiadali vyslanci Maximiliána, aby sultán vyhlásil vojnu Benátkam. No sultán ani raz nevyhovel ich žiadostiam. Bol dobre informovaný o pomere síl v Itálii. Dokonca roku 1510, keď sa Benátky nachádzali v skutočne ťažkej situácii, dovolil Bajazid benátskym veliteľom verbovať Osmanov do ich vlastného vojska. Osmanskí žoldnieri sa potom naozaj objavili a bojovali v Itálii.⁴⁹ Výsledky poslednej Maximiliánovej misie (1513) k Selimovi I. jasne dokumentujú, že z osmanského pohľadu okrem spoločného vzťahu k Benátkam pre Maximiliána u Porty existoval len minimálny diplomatický priestor. Požiadavky uvedené smerom k Uhorsku v Maximiliánovom liste nemali žiaden vplyv na sultána a osmanskí hodnostári boli dokonca presvedčení, že ide o podvrh a machináciu Vladislava II.⁵⁰ Napriek tomu, že Uhorsko reálne nepatrilo medzi styčné plochy veľmocenských záujmov Bajazida a neskôr Selima s Maximiliánom, význam uhorského mierového sprostredkovania tkvel v prezentácii jednoty a spoločného postupu kresťanov proti moslimským Osmanom a rastúcom vedomí vzájomnej potreby spolupráce všetkých ohrozených častí Uhorska a Rakúska – najmä Chorvátska, Slavónska a Kranjska, Štajerska, Korutánska. Lokálnym elitám týchto zemí záležalo na tom, aby ich územia boli chránené mierovými zmluvami, a tak sa vyhli koristníckym nájazdom osmanských *akindžiov*.

Uhorský kráľ ako sprostredkovateľ mieru a Maximiliánove pokusy o samostatnú diplomaciu

Maximiliánovho vyslanca na uhorskom kráľovskom dvore doktora

⁴⁹ Tamže, s. 93.

⁵⁰ Osmanskí pašovia neverili, že list napísal sám Maximilián. Upodozrievali Vladislava II, že list sfalšoval. DÁVID, G. – FODOR, P. Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512-1514. In ed. DÁVID, G. – FODOR, P. *Hungarian – Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Sülejmán the Magnificent*. Budapest : Loránd Eötvös University, Hungarian Academy of Sciences, 1994, s. 28.

Johanna Fuchsmagena informoval v apríli 1495 vesprémsky biskup Ján Vitéz, že turecký sultán vyslal svojich poslov do Uhorska s návrhom trojročného mieru. Maximilián, ak by chcel, mohol by byť tiež do tohto mieru zahrnutý.⁵¹ O tri mesiace neskôr benátski vyslanci na ríšskom dvore Contarini a Trevisan písali domov, že Maximilián sa im zmienil o tom, že Uhorsko spolu s Poľskom uzavrelo so sultánom trojročný mier. Uhorskí vyslanci ponúkli Maximiliánovi možnosť pripojiť sa k mieru, ten ale odmietol s tým, že Turkom neverí.⁵²

V apríli roku 1496 sa Maximilián stretol s uhorskými vyslancami, ktorí ho uistili, že Osmani nezaútočia ani na ríšu, ani na Uhorsko.⁵³ V tom istom roku vyslal Vladislav II. posolstvo do Konštantinopolu. Vyslanec *frater Albert* sa mal sťažovať na porušovanie mieru zo strany Osmanov – predovšetkým na útoky na strategickú pevnosť Jajce a vpády do Kranjska a Korutánska. V pokynoch pre uhorského vyslanca sa uvádza: „...Cisár Turkov najlepšie vie a všetci pašovia sú oboznámení, že v predošlej i d’alšej mierovej zmluve sa ustanovilo: či by Maximilián, kráľ Rimanov, prijal alebo neprijal uzatvorený mier medzi kráľovským veličenstvom a cisárom, a tiež či by chcel alebo nechcel zaradiť svoje majetky do príméria, kráľovské veličenstvo malo zamedziť vojsku pána kráľovstva Rimanov útočiť na cisárových Turkov počas trvania mieru. Podobne cisárske veličenstvo sľúbilo, že osobne nepotiahne a ani svoje vojsko nepošle cez kráľovstvo, územia alebo majetky kráľovského veličenstva...“⁵⁴ Zdá sa teda, že minimálne z pohľadu uhorského kráľa Maximiliánove územia mali byť chránené osmansko – uhorským mierom z marca 1495.⁵⁵ Napriek tomu však pohraniční begovia so svojimi jazdcami plienili uhorské, ako aj ríšske územia. Nápravu

⁵¹ BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37, zv. I (1493-1495), regest č. 3353.

⁵² Tamže, regest č. 2176.

⁵³ BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37, zv. II. (1496-1498), regest č. 3884.

⁵⁴ Vladislavove inštrukcie pre frátra Alberta v: PRAY, G. *Annales regum Hungariae*. Wien : Typis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1767, zv. IV, s. 276ff.

⁵⁵ V inštrukcii uhorskému vyslancovi sa tiež spomínalo, že Poľsko bolo rovnako zahrnuté do uhorsko-osmanského mieru z 1495. Poľský kráľ Ján Albert však uzatvoril s Bajazidom vlastný trojročný mier v apríli 1494. Uhri si boli vedomí, že sami proti osmanskej expanzii nemôžu uspieť, preto sa uhorská diplomacia snažila vystupovať ako zástupca ostatných kresťanských panovníkov, a takto vytvárať zdanie kresťanskej jednoty v boji proti Osmanom. ČOROVÍČ, V. Der Friedensvertrag zwischen dem Sultan Bayazid II. und dem König Ladislaus II. In *Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft*, 1936, roč. 90, č. 1, s. 55ff., KOŁODZIEJCZYK, ref. 33, s. 110-111., pozri aj DÁVID – FODOR, ref. 50, s. 9-46.

tohto stavu spolu s predĺžením mieru žiadal Cobor u sultána Bajazida II. na jar 1498.⁵⁶ Žiadosti bolo vyhovené a Coborovi sa podarilo predĺžiť mier o ďalšie tri roky. Do tohto mieru mohol byť zahrnutý aj Maximilián I. Stačilo, ak do šiestich mesiacov od vyhotovenia *ahdname* (1. mája 1498), pošle svojho vyslanca k sultánovi alebo svoju prísažnú listinu doručí Vladislavovi, ktorý ju potom vzápätí doručí sultánovi.⁵⁷ Tak sa aj stalo. Maximilián poslal vlastnú prísažnú listinu Vladislavovi II., ale až v júni 1499.⁵⁸ V auguste stále ešte nemal osmanské potvrdenie o pristúpení k osmansko – uhorskej zmluve, a tak pre istotu zmobilizoval vojská Dolného Rakúska kvôli postupujúcej osmanskej armáde proti Benátkam.⁵⁹ A naozaj Osmani vypálili a rabovali len územie Benátok. Cez ríšske, uhorské a chorvátske územia prešli a nespôsobili žiadne závažné škody.⁶⁰

Prečo sa Maximilián nepripojil k osmansko – uhorskej mierovej zmluve z mája 1498 do sultánom proklamovaných šiestich mesiacov? V rámci zápasu o Itáliu sa v 1495 podarilo vyhnať francúzske vojská z Itálie a milánsky vojvoda Ľudovít Sforza sa svojou zahraničnou politikou čoraz viac orientoval na Maximiliána. Pravdepodobne práve Ľudovít Sforza sprostredkoval prvý osobný kontakt Maximiliána s osmanským vyslancom v septembri 1496 v milánskom meste Vigevano.⁶¹ Tu sa stretol Maximilián s Andreasom Grecus Pontacarcem,

⁵⁶ PRAY, ref. 54, s. 278-280.

⁵⁷ Nasleduje preklad relevantnej pasáže Bajazidovho *ahdname* Vladislavovi (z 1.mája 1498) o možnosti pristúpenia Maximiliána k osmansko-uhorskému mieru: „Ak by sa on [Maximilián] chcel pripojiť k tomuto nášmu mieru, má poslať počas šiestich mesiacov k mojej Cisárskej Výsosti, na Portu alebo ku Kráľovskému Veličenstvu [Vladislavovi II.] jeho vyslancov alebo prísažnú listinu alebo oficiálny list a Kráľovské Veličenstvo má [tieto listiny] poslať k mojej Cisárskej Výsosti a dať nám to na známosť. Ak by sa malo niečo stať a rímsky kráľ by si neželal pripojiť sa k tomuto nášmu mieru, tak tento nový mier sa nemá porušovať ani zrušiť kvôli nemu.“ Faksimile *ahdname* zhotoveného po srbsky (nečitateľné) a nemecký preklad v: ČOROVÍČ, ref. 55, s. 57.

⁵⁸ BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37. zv. III (1499-1501), regest č. 9244.

⁵⁹ Tamže, regest č. 9368.

⁶⁰ Tamže, regest č. 13783a, 13783, 13795.

⁶¹ Práve milánsky vojvoda si dopisoval s Bajazidom II. a udržiaval živé styky s Osmanmi. GRÖBLACHER, ref. 37, s. 74., BABINGER, F. Zwei diplomatische Zwischenspiele im deutsch-osmanischen Staatsverkehr unter Bazejid II. (1497 und 1504). In ed. BABINGER, F. *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*. München : Südosteuropa-Verlagsgesellschaft, 1962, s.256-258.

ktorý prisľúbil, že bude tlmočiť sultánovi kráľove požiadavky a návrhy. Maximilián údajne vyzval Bajazida, aby ho netlačil do unáhleného uzavretia mieru s Francúzskom a neobťažoval ho malou pohraničnou vojnou, ale aby si radšej šetril sily na vzájomný rozhodujúci duel.⁶² Čo z toho bolo naozaj skutočnosťou a čo len propagandou Maximiliána, sa už asi nepodarí zistiť. Keď sa Andreas Pontacaracce v júli 1497 vrátil späť do ríše aj so sultánovou odpoveďou, bol prijatý Maximiliánom v tirolskom Stamse. Pred Maximiliánom, ríšskymi kniežatami a vyslancami európskych kráľov prečítal Bajazidov list, podľa ktorého sultán bol pripravený opäťovať a uzavrieť priateľstvo s Maximiliánom. Zároveň osmanský vyslanec odovzdal glejt pre potenciálnych vyslancov Maximiliána a Bajazidove dary.⁶³

Misiou do Konštantinopolu boli v septembri 1497 poverení srbsky rozprávací veliteľ pevnosti Rijeka Johannes von Thurn a znalec gréčtiny mladý Francesco Bonomo.⁶⁴ Inštrukcie sa síce nezachovali, ale na základe listu, ktorý im vystavil sultán Bajazid, môžeme usudzovať, že mali za úlohu uzavrieť mier. Bajazid II. vo svojom liste z júna 1498 oznámil, že udeľuje jednoročné prímerie začínajúce sa dňom 1. augusta 1498 a vyzval Maximiliána, aby poslal novú misiu, ktorá mala za úlohu vyrokovať podmienky trvalejšieho mieru a koexistencie. Až potom bol ochotný sultán vyslať nejakého svojho významného človeka aj s „*pactis et conditionibus*“ (*ahdname*) k Maximiliánovi.⁶⁵

Keď teda v máji 1499 začali zvedovia podávať správy o pohyboch osmanských vojsk na Balkáne pripravujúcich sa na vojnové ťaženie proti Benátkam,⁶⁶ Maximilián sa začal obávať o bezpečnosť svojich rakúskych území - prímerie malo trvať do 1. augusta 1499. Aby zabezpečil bezpečnosť dedičných zemí aj po prvom auguste, zaslal svoju prísažnú listinu Vladislavovi II. začiatkom júna prostredníctvom uhorských vyslancov. Osmani toto pristúpenie k zmluve akceptovali a pri svojom protibenát-

⁶² GRÖBLACHER, ref. 37, s. 75-76.

⁶³ BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37, zv. II (1496-1498), regest č. 5109., GRÖBLACHER, ref. 37, s. 81-82, príloha č. 1.

⁶⁴ BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37, zv. II (1496-1498), regest č. 6736, 6806.

⁶⁵ BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37, zv. II (1496-1498), regest č. 8671, GRÖBLACHER, ref. 37, s. 82-83, príloha č. 2.

⁶⁶ BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37, zv. III (1499-1501), regest č. 13195., PEDANI, ref. 23, s. 287ff.

skom nájazde (august - september 1499) aj patrične zohľadnili. Ríši spôsobili minimálne škody.⁶⁷ Zato benátske Friaulsko bolo spustošené, dobytok odvedený a počet obetí osmanského nájazdu sa odhadoval na 9000.⁶⁸

V máji 1501 vypršala uhorsko-osmanská mierová zmluva. Vladislav II. sa rozhodol mier nepredĺžiť a vstúpil do protiosmanskej ligy spolu s pápežom a Benátkami vo februári 1501. Maximilián bol vyzvaný, aby tiež vstúpil do tohto spolku.⁶⁹ Nestalo sa tak. Maximilián sledoval vlastné záujmy a nemal v úmysle podporovať politiku ligy.⁷⁰

Na jar 1502 Bajazid II. pod vplyvom aktivít šáha Ismaíla v Anatólii⁷¹ a hrozby protiosmanskej ligy (Benátky, Poľsko, Uhorsko, Pápežský štát) prepustil benátskych kupcov držaných v osmanskom zajatí a vyslal jedného z nich, budúceho dóžu Andrea Grittiho, aby vyzval svoju vládu k mieru. Mierové rokovania sa začali aj s Uhorskom. Benátky uzavreli mier so sultánom 20. marca 1503.⁷² Nasledovalo uzavretie sedemročného uhorsko – osmanského mieru 20. augusta 1503. Vladislav II. prisahal na Sväté písmo a budúci veľkovezír Hersekoğlu Ahmed paša na korán. Bajazid však odmietol uznať text Vladislavovho dokumentu, kým sa neodstránila zmienka o závislosti Moldavska a Valašska na Uhorsku. Napokon upravené *ahdname* vydal sultán 5. novembra 1503.⁷³ Hoci sa

⁶⁷ Pozri lit. cit. v pozn. č. 85.

⁶⁸ BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37, zv. III (1499-1501), regist č. 13783.

⁶⁹ Tamže, regist č. 14993.

⁷⁰ V júli 1500 uzavrel Ľudovít XII. s jagelovskými bratmi uhorsko-českým kráľom Vladislavom II. a poľským kráľom Jánom Albertom spolok oficiálne namierený proti Turkom (členom bol aj Alexander, veľkovezír Litovska), no v skutočnosti snažiaci sa obkolesiť Maximiliánove územia, a tak oklieštiť habsburskú moc. K tomuto spolku vo februári 1501 pristúpili Benátky i pápež. Toto predstavovalo hlavný dôvod, prečo sa Maximilián nepripojil k protiosmanskej lige. WIESFLECKER, ref. 35, zv. III, s. 310 – 311. Pre úplnosť treba dodať, že Benátky podozrievali Maximiliána, že má tajnú dohodu s Osmanmi. BÖHMER – WIESFLECKER, ref. 37, zv. III (1499-1501), regist č. 14815.

⁷¹ Pre osmansko-safíjovské vzťahy pozri: NEWMAN, A. J. *Safavid Iran Rebirth of a Persian Empire*. London-New York : I.B. Tauris, 2006, 281s., KÜTÜKOĞLU, B. *Osmanlı-Iran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*. Istanbul : Istanbul Fetih Cemiyeti, 1993, 340s., ALLOUCHE, A. *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid conflict (906–962/1500–1555)*. Berlin: 1983, 189s. BACQUÉ-GRAMMONT, T. L. *Les Ottomans, les Safavides, et leurs Voisins*. Istanbul: Kitabevi, 1987, 332s.

⁷² THEUNISSEN, ref. 5, s. 144 - 146.

⁷³ GÖKBILGIN, T. Korvin Mathias (Mátyás)ın Bayezid II.e mektupları tercümelere ve 1503

v novom mieri Moldavsko a Valašsko nespomínalo, klauzula o možnosti pristúpenia k mieru sa pre Maximiliána a ostatných kresťanských panovníkov nezmenila.⁷⁴

Maximilián pristúpil k mierovej zmluve na jeseň 1504 prostredníctvom svojich vyslancov Hansa Königsegga a syna milánskeho vojvodu Galeazzo Maria Sforza di Melzoa, ktorí mali zároveň za úlohu nadviazať na predchádzajúcu misiu Hansa von Thurna (z roku 1500)⁷⁵ a povzbudiť sultána k novej vojne proti Benátkam. Maximilián tiež navrhol Bajazidovi, aby prestal podporovať tradičných partnerov v obchode s korením, Egypt a Benátky, ale aby radšej podporil Maximiliánovho bratranca, kráľa Portugalska, ktorý dokáže korenie od neho kúpiť za lepších podmienok.⁷⁶

(909) Osmanlı – Macar muahdesinin Türkçe metni. In *Bellefen*, 1958, cilt 22, sayı 87, s. 375ff., PAPP, S. *Die Verleihungs-,Bekräftigungs-, und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*. Wien : ÖAW, 2003, s. 35-36.

⁷⁴ *“Similiter fiat et sit ista pax pro universali statu Sancte Romane Ecclesie necnon Regibus et Principibus ac Potentatibus predictis, videlicet Romanorum Francie, Hispaniarum, Anglie, Portugalie, Polonie Regibus. Item pro dicto Illustissimo domino Leonardo Lauredano Duce et ipso dominio Veneciarum, necnon tota Italia et regno Neapolitano et Insula Sicilie ac magno Magistro Rody et insula Chw... in istis treugis et pace includantur... Et nos tandem hujusmodi pacem hoc modo confectam, deduci faciemus ad noticiam omnibus predictis Regibus et Pricipibus ac Potentatibus christianis, zt si in pace ista nobiscum pemanere voluerint, unusquisque eorum infra spacium unius anni letteras et sigilla sua ratificationis et recognicionis cum nuncio suo ipsi Cesari Turcorum mittat...”* Latinský text mieru vyhotoveného 20. marca 1503 v Budíne Vladislavom II. publikovaný v: HAMMER, ref. 19, zv. II, s. 616ff. Vladislavov text bol Bajazidom II. odmietnutý a upravený. Osmanská strana vypustila zmienky o Moldavsku a Valašsku a tiež upravila text ohľadom spoločných osmansko-uhorských hraníc. Toto definitívne osmanské *ahdname* publikované ako faksimile: GÖKBILGIN, ref. 73, Tables III-XI. Prepis časti osmanského textu v latinke ohľadom možnosti pristúpeniu kresťanských panovníkov k mieru: *„Mezkur kiral murad idindügi Rim papa ve Rim kiralı ve França ve İspana ve Angliya ve Lih kiralı ve... bu sulhda bile olmasını mezkur kiral hatrıyıcun kabul etdüüm şol şart üzere ki zikr olunan Hırtıyan beglerinden... Rim papadan gayrı... bir yıla dek yüce hazretıme ilçisi ile mühürliü kağıdı gele “*

⁷⁵ O náplni tejto misie sa doposiaľ nezachovali žiadne správy. Porovnaj pozn. č. 70.

⁷⁶ GRÖBLACHER, J. König Maximilians I. zweite Gesandtschaft zu Sultan Bayezid II. (1504/1505). In ed. HÖFLECHNER V. W. - MEZLER-ANDELBERG, H. J. - PICKL, O. *Domus Austriae: eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag*. Graz: Akad. Dr.- u. Verl.-Anst., 1983, 159ff., BABINGER, ref. 61, s. 258ff. Paradoxom v spomínaných požiadavkách bolo, že práve otvorenie námornej cesty do Indie popri africkom pobreží Portugalcami (Vasco sa Gama, 1498) pôsobilo stmelujúco na vzájomný vzťah Osmanskej ríše, Benátok a mamlúckeho Egyptu. Benátky by prišli o tovar v osmanských prístavoch a Osmani spolu s mamlúkmi o dôležité tranzitné poplatky. Hoci priame spojenie Portugalska s trhmi

Maximiliánova protibenátska politika sa vyhrotila v roku 1508 vstupom do ligy z Cambrai. Počas tohto konfliktu, ktorý trval až do roku 1516, sa pokúsil Maximilián získať sultána na svoju stranu. Roku 1510 bol Fredericco Strassoldo vyslaný za bosnianskym sandžakbegom Ferizom a neskôr sa stretol pravdepodobne s nejakým vyšším osmanským hodnostárom v Adrianopole. Fredericco ponúkol Osmanom za vstup do vojny proti Benátkam budúce dobyté benátske územia v Dalmácii. Bajazid II. však tejto požiadavke nevyhovel.⁷⁷

V roku 1510 vypršal sedemročný mier so sultánom Bajazidom. Vladislav II. úspešne predĺžil mier najprv o rok a následne v zime 1511 o ďalších päť rokov. K mieru z 1511 sa pokúsil pridať aj Maximilián, avšak neúspešne.⁷⁸ V nastavenom trende pokračoval sultán Selim I., ktorý nastúpil na trón v apríli 1512. Pri nástupe nového sultána všetky dovtedajšie zmluvy strácali platnosť a bolo potrebné ich nanovo obnoviť. Osmanské rokovania s Uhorskom sa predlžovali práve kvôli otázke možnosti prístúpenia ostatných kresťanských panovníkov k mieru.⁷⁹ Aby Maximilián posilnil váhu uhorskej diplomacie, vyslal v auguste 1513 do Adrianopolu svojich troch vyslancov. Títo odovzdali Maximiliánov list sultánovi, v ktorom varoval Maximilián Selima, aby neposkytol pomoc Benátkam v prebiehajúcom konflikte, inak môže mať skutočné problémy počas jeho pripravovanej vojenskej výpravy proti Perzii.⁸⁰ Ďalej mal sultán uzatvoriť mier s Uhorskom, pretože Maximilián a Uhri vždy konajú spoločne vo vojne, ako i v mieri. Napriek hrozbám Selim neuzavrel

v Indii a Perzii sa kvôli vtedajšej technologicky nezávládnuteľnej veľkej vzdialenosti nepretavilo do vážneho ohrozenia obchodných záujmov (až do prvej polovice 17.stor.) Benátok, Osmanskej ríše a Egyptu, v roku 1509 koalícia troch spomínaných štátov vojensky vystúpila proti portugalskej flotile pri indickom Diu. Boje Osmanov proti Portugalcom potom pokračovali s výšou (1538 – 1557, 1559 – 1562, 1585 – 1589) či nižšou intenzitou počas celého 16. storočia.

⁷⁷ BABINGER, ref. 61, s. 279-287.

⁷⁸ WIESFLECKER, ref. 35, zv. IV, s. 221ff., DÁVID – FODOR, ref. 50, s. 22-23.

⁷⁹ Napr. v roku 1511 podľa uhorských šľachticov Blasiusa Raskaja a Benedikta Baťányho pripravovali Osmani ťaženie proti Belehradu alebo Petrovaradínu kvôli neústupnosti Vladislava II., ktorý chcel do mieru so sultánom zahrnúť aj Benátky. FRANKNÓI, V. *Ungarn und die Liga von Cambrai 1509-1511. Nach unbenützten Quellen*. Budapest : Friedrich Kilian, 1883, s. 83.

⁸⁰JORGA, ref. 21, zv. II, s. 320., DÁVID – FODOR, ref. 50, s. 27.

trvalejší mier s Uhorskom.⁸¹ Potom ako sa rozbehlo druhé kolo rokovaní v januári 1514, Selim oznámil uhorskému kráľovi, že s trojročným mierom síce súhlasí, ale nikoho do mieru nepriberie. Kto chce, nech pošle vlastného vyslanca a on sám sa rozhodne, či s dotýčným uzatvorí alebo neuzatvorí mier.⁸²

Maximilián mal záujem na mieri, a tak cez uhorské sprostredkovanie (apríl 1514) žiadal listom sultána Selima, aby poslal glejt pre jeho vlastných vyslancov.⁸³ Dá sa predpokladať, že z dôvodu neprítomnosti sultána v Konštantinopole (od marca 1514) toto Maximiliánovo snaženie bolo neúspešné. Selim sa z víťaznej výpravy proti perzskému šáhovi Ismaílovi vrátil do hlavného mesta až v júli 1515. Jeseň a zimu strávil sultán v Konštantinopole a v Adrianopole. V júni 1516 vyrazil s vojskom znovu na východ.⁸⁴ Ak sa aj Maximilián pokúsil znovu o uzavretie mieru so sultánom v zime 1515/1516, nezachovala sa o tom doteraz žiadna zmienka. Z pohľadu Maximiliána na politiku v Itálii znamenala orientácia nového sultána na Benátky neúspech. Maximiliánovi sa nepodarilo v prvých rokoch vlády Selima získať na svoju stranu. A tak keď Benátky uzavreli mier so sultánom v októbri 1513 a v máji 1514 sa obnovila pohraničná vojna medzi Uhorskom a Osmanskou ríšou⁸⁵, cesta do Konštantinopolu sa v podstate pre Maximiliánových vyslancov zatvorila. Bodku za možnými snaženiami cisára získať sultána na svoju stranu a nasmerovať osmanskú agresiu smerom na Benátky, dalo udelenie kapitulácie Selimom I. Benátkam zo septembra 1517. Kapitulácia zaručila kontinuitu benátskych obchodných záujmov v Egypte, Sýrii a na Cypre.⁸⁶

V zime 1515/1516 medzi ťaženiami proti Perzii a Egyptu Selim I. ponúkol mladučkému uhorskému kráľovi Ľudovítovi II. trojročný mier. Rokovania trvali od zimy 1515 až do marca 1519. Uhorsku sa nakoniec podarilo dosiahnuť výhodné mierové podmienky, ktoré sa pri

⁸¹ Selim I. uzavrel len štvormesačné prímerie s Vladislavom II. Tamže, s. 23.

⁸² Tamže, s. 44 – 45. Príloha č. 3.

⁸³ Tamže., s. 33.

⁸⁴ DANIŞMEND, İ. H. *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Istanbul : Türkiye Yayınevi, 1971, cilt II, s. 17-25.

⁸⁵ THEUNISSEN, ref. 5, s.152ff., DÁVID – FODOR, ref. 50., s. 35.

⁸⁶ THEUNISSEN, ref. 5, s.153 - 154.

rokovaniach v 1512 – 1514 nepodarilo presadiť,⁸⁷ a to, že k mieru sa môžu pripojiť spečateným listom dvaja habsburskí bratia Karol a Ferdinand, poľský kráľ, italské kniežatá, pápež a dokonca i moldavský a valašský vojvoda pod podmienkou platenia tribútu.⁸⁸ Keď v júni 1519 Selim vydal svoje *ahdname* pre Ľudovíta II., Maximilián bol už päť mesiacov mŕtvy. Na jeho miesto nastúpil Karol, ktorý vďaka sobášnej politike svojich predkov sa stal vládcom v Svätej ríši rímskej, Španielskom kráľovstve a Burgundsku. S podporou svojho brata Ferdinanda, rakúskeho arcivojvodu a neskoršieho kráľa českého a uhorského, sa Karol V. stal najmocnejším mužom kresťanskej Európy. Mladý cisár už uvažoval a konal v iných intenciách než jeho starý otec. K uhorsko – osmanskému mieru sa nepridal, naopak, svoje aktivity smeroval k organizácii križiackeho ťaženia nielen proti Osmanom, ale aj proti moslimom severnej Afriky.

Maximiliánova osmanská politika niesla tri základné črty. 1) V boji o nadvládu v Itálii sa snažil Maximilián zblížiť so sultánom Bajazidom, ako aj Selimom, aby ich získal na svoju stranu a pohol ich vojensky vystúpiť proti Benátkam. Tieto diplomatické snahy predstavovali výrazný posun oproti politike Fridricha III., ktorý nevytváral stále diplomatické kanály priamo na sultánov dvor. 2) Fridrich aj Maximilián sa snažili zabezpečiť obranu svojich dedičných rakúskych zemí proti koristníckym osmanským nájazdom. Zatiaľ čo Fridrich rokoval tajne, Maximilián pro-

⁸⁷ DÁVID – FODOR, ref. 50, s. 37-39.

⁸⁸ Nasleduje preklad relevantnej pasáže Ľudovítovej ratifikácie Selimovho návrhu *ahdname* (z 28. marca 1519) o možnosti prístúpenia ďalších kresťanských panovníkov a štátov k osmansko - uhorskému mieru: „...nech sú nižšie napísaní kresťanskí princovia zahrnutí do tohto mieru aj s ich kráľovstvami a majetkami. Na prvom mieste Rímsky biskup s poddanými a celým štátom...Ďalej kráľ Poľska, náš strýko, a Karol, kráľ Španielska a Ferdinand, jeho brat, vojvoda Burgundska, naši najdrahší zaťovia a príbuzní s celou Itáliou, s Neapolským kráľovstvom. Ďalej s ostrovom Sicília a s inými oštekými kráľovstvami, majetkami, poddanými a oštekými územiami spomínaných kresťanských princov... so spomínanými princami sme uzatvorili dohodu pod podmienkou, že... okrem oného pápeža Rímskej cirkvi, ostatní spomínaní kresťanskí princovia, aby boli zahrnutí [do mieru] majú poslať do jedného roka vyslanca aj so spečatenými listinami...Ale ten ktorý zo spomínaných kresťanských princov do jedného roka nepošle vyslancov so spečatenými listinami nemá sa rátať do tohto prímeria a dohody a nemá sa zahrnúť do mieru...“ Text Ľudovítovej ratifikácie v: Ed. THALLOČZY, L. – HORVÁTH, S. *Alsó-Szlovéniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék) 1244 – 1710. Első Osztaály Okmánytárak. Magyar Történelmi Emlékek. [Monumenta Hungariae Historica. zv. XXXVI]* Budapest : Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkesztették, 1921, s. 278 – 286.

stredníctvom vlastnej, ako i uhorskej diplomacie dokázal začleniť svoje územia do mierových zmlúv, a tým obmedziť alebo úplne zastaviť nájazdy. 3) Napriek diplomatickým stykom s Osmanmi Maximilián paralelne pripravoval celoeurópsku protiosmanskú križiacku výpravu. Túto sa ale nikdy nepodarilo zorganizovať. Zdá sa, že v tomto období, keď Osmanská ríša tvorila pevnú súčasť európskeho mocenského systému, organizácia krížových výprav predstavovala len akýsi chabý koncept - dovnútra utilitárny a navonok propagandistický. Stredoveký koncept križiackych výprav bol na konci 15. stor. už dávno politickou mŕtvou.

Summary

The Habsburgs and the Ottomans. The First Mutual Contacts – Relation to Venice and the Hungarian Peace Mediation (1495 – 1519)

Historiography of the Habsburg - Ottoman relations puts emphasis mainly on the period after the Battle of Mohacs (1526 – 1699). Although the emphasis is justified, sometimes it gives the impression that the Ottomans came to the awareness of a European-wide politics only in the first half of the 16th century. Contrary to it, this contribution shows the Ottomans became an integral part of the "big" European politics already during the second half of the 14th century. Similarly, the mutual relations of the Habsburgs and Ottomans can be traced to the turn of the 14th and 15th century. Although the Ottoman Empire did not border directly on the Habsburg hereditary Austrian territories, the Ottoman raiders exceeding the Hungarian territory were plundering not only Croatia and Hungary but also Carniola, Carinthia and Styria at least since 1408. In specific situations the Ottoman raiders collaborated with local nobles in Bosnia or Hungary, but also in Carniola. Moreover, the Hungarian and Polish kings too did not hesitate to cooperate with the Ottomans to achieve their own goals. These facts created pressure on the Emperor Frederick III and later on his son Maximilian I to ensure efficient protection of the Austrian lands against the Ottomans. In addition to the military measures, Habsburgs began to work on diplomatic field too. Frederick III established unofficial contacts with the grand vizier in Constantinople. He managed to bribe him, and thus achieved the cessation of predatory raids for some time. Maximilian I moved diplomacy towards the Ottomans to a higher level. He established official diplomatic relations with Sultan Beyazid II and Selim I. Also, through his own and Hungarian diplomacy he succeeded to incorporate his territories to the Ottoman - Hungarian peace treaties and thus protect them. In the course of the Great Wars of Italy Maximilian tried in vain to get military support from the sultans against Venice. Although he was not always successful he set the corner stone for the future pattern of the permanent Habsburg – Ottoman diplomacy.

Povinnosti obyvateľov Gemerskej stolice voči Osmanom v druhej polovici 17. storočia¹

HELENA MARKUSKOVÁ

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta UK v Bratislave

Začiatok osmanskej prítomnosti v Gemerskej stolici môžeme datovať rokom 1554, keď Osmani dobyli filakovskú pevnosť. Práve tento krok umožnil Osmanom rozšíriť svoju moc aj nad gemerskými dedinami. Osmanský vplyv sa tu udržal do začiatku pätnásťročnej vojny, keď cisárske vojská oslobodili Filakovo, čo viedlo k dočasnému ukončeniu osmanského panstva aj na Gemeri. Už o tri roky neskôr sa Osmanom podarilo tento stav zvrátiť, keď dobyli významnú pevnosť Jäger.² Pád jagerskej pevnosti so sebou priniesol rýchle obnovenie osmanskej moci nad územím, ktoré predtým spadalo pod filakovský sandžak. Po ovládnutí Jágru sa Osmanom vzdalo okolo 300 dedín. Aj väčšina gemerských obcí si zvolila dobrovoľnú poplatnosť Osmanom, aby sa vyhla ich pustošeniu.³

Na dobytom území vznikol nový ejálet, ktorý bol nazvaný podľa

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0165/11 *Reflexia uhorsko-osmanských vzťahov v prameňoch 16. – 17. storočia*.

² Tejto vojenskej akcie sa zúčastnil už aj samotný sultán Mehmed III. (dovtedy viedol osmanské vojská veľkovezír), ktorý o svojom víťazstve poslal aj list do Konštantínopolu. KARÁCSON, Imre. *Török-Magyar oklevéltár. 1533-1789*. Budapest. Stephaneum nyomda, 1914, s. 180-181. Dobytie Jágru bolo pre osmanskú stranu veľkým úspechom, ktorý im spolu s dobytím Kaniže (1600) výrazne vykompenzoval predošlé straty, ktoré utrpeli počas pätnásťročnej vojny. Osmani sa o dobytie Jágru, ktorý mal strategickú úlohu pri obrane hraníc ako aj výhodnú polohu medzi Uhorskom a Sedmohradskom, neúspešne pokúšali už v 16. storočí, v roku 1552, preto mal jeho zisk pre Osmanov veľký význam. HEGYI, Klára. The Ottoman network of fortresses in Hungary. In *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Ed. DÁVID, Géza, FODOR, Pál. Leiden : Brill, 2000, s. 168-169. Viac informácií o dobývaní jagerskej pevnosti prinášajú osmanskí historici: Ibrahim Pečevi (1574 – 1651) a Kjátib Čelebi (1600 – 1658). KARÁCSON, Imre. *Török történetírók. III. Kötet. 1566-1659*. Budapest. Magyar tudományos akadémia, 1916, s. 131-133, 249-253.

³ BLAŠKOVIC, Jozef. *Rimavská Sobota v čase osmanskotureckého panstva*. Bratislava : Obzor, 1974, s. 21.

svojho centra – jágerský ejálet.⁴ Pod jeho správu sa dostali aj oblasti niekdajšieho fiľakovského sandžaku. Vytvorenie jágerského vilájetu bolo v tomto regióne novým prvkom.⁵ Navyše v porovnaní so 16. storočím v priebehu 17. storočia Osmani neumiestnili na území juhovýchodného Slovenska svoje vojenské posádky.⁶

Osmani sa po dobytí Jágru veľmi rýchlo pustili do obnovovania svojho panstva na území Gemerskej stolice. Nepodarilo sa im ale zopakovať úspechy z čias fiľakovského sandžaku, keďže v tomto regióne neovládali nijakú pevnosť, a tým pádom nemohli uplatniť vojenskú kontrolu tejto oblasti. Osmani tak realizovali svoje mocenské chůtky na Gemeri aspoň zdaňovaním jednotlivých dedín.⁷ Išlo pritom o postupný

⁴ Ejálet = pôvodný význam - najväčšia administratívna jednotka Osmanskej ríše. Najvyšším veliteľom aj úradníkom ejáletu bol beglerbeg – miestodržiteľ. Počet ejáletov v čase najväčšej rozpínavosti Osmanskej ríše dosiahol číslo 34. Synonymum slova je vilájet, ktorý postupne od 17. storočia nahrádza termín ejálet. Ten v tejto dobe nadobúda nový význam - „administrácia“, „vedenie“, „riadenie“. *Tamže*, s. 312. Jágerský vilájet sa podľa všetkého delil na štyri sandžaky: hatvanský, solnocký, segedínsky a fiľakovský, pričom pod fiľakovský sandžak (ktorý predstavoval len formálny sandžak) spadalo územie na Slovensku. Takéto rozdelenie jágerského vilájetu spomínajú K. Hegyi a E. Tejnil. HEGYI, ref. 2, s. 169; TEJNIL, Eduard. K dejinám tureckého panstva na Slovensku II. Dejiny fiľakovského sandžaku. In *Historické štúdie*, 1959, 5, s. 217. O hatvanskom a solnockom ejálete na základe dokumentov nemôžeme pochybovať. Fiľakovský sandžak bol, aj napriek mäťúcemu názvu, ktorý mu Osmani ponechali ako symbolickú spomienku na niekdajšie slávne časy 16. storočia (Fiľakovo bolo od roku 1593 v uhorských rukách), tiež preukázateľne súčasťou jágerského ejáletu. V prípade segedínskeho sandžaku situáciu komplikuje fakt, že síce oficiálne patrilo k jágerskému ejáletu, ale jeho vojenské posádky boli zapísané v Budíne a boli aj platené z budínskej pokladnice. HEGYI, ref. 2, s. 169.

⁵ Jágerský vilájet fakticky vznikol odčlenením od budínskeho, tvorilo ho menej sandžakov, a preto mohol v 17. storočí zasahovať do situácie na pohraničí oveľa pružnejšie ako predtým príliš rozsiahly a ťažko spravovateľný budínsky ejálet. Vytvorenie ďalších vilájetrov na území Uhorska v 17. storočí bolo novým javom a z osmanskej strany išlo o veľmi pragmatický ťah, ktorý im uľahčoval správu získaných území. Fakt, že vznikli nové vilájety, ale neznamenal, že Osmani v tejto dobe dosiahli v Uhorsku výraznejšie územné zisky. Potvrďuje to aj prípad jágerského vilájetu, väčšinu jeho územia totiž tvorili oblasti, ktoré vznikli odčlenením od budínskeho vilájetu. HEGYI, ref. 2, s. 169.

⁶ Keďže Osmani stratili počas pätnásťročnej vojny Fiľakovo, Sobôtku aj ďalšie pevnosti na území juhovýchodného Slovenska, najbližšia osmanská posádka sa nachádzala v Jágrí. *Tamže*, s. 169.

⁷ Pri určení počtu poplatných dedín sme vychádzali z údajov o poplatnosti gemerských dedín, ktoré sa nachádzajú v portálnych súpisoch a v súpisoch domov Gemerskej stolice (v nich sú údaje o poplatnosti Osmanom len pre obdobie rokov 1596 – 1636, v ďalších portá-

proces, ktorý mal najdynamickejší priebeh počas pätnásťročnej vojny. Od roku 1596 sa Osmanom darilo každý rok zvyšovať počet poplatných dedín, pričom najvýraznejší nárast počtu poplatných dedín môžeme pozorovať v priebehu prvých štyroch rokov.

Od roku 1608 môžeme skonštatovať, že osmanská moc v Gemerskej stolici nadobudla stabilný charakter a v prvej polovici 17. storočia už nevykázala výraznejší postup. Počet poplatných dedín sa zaokrúhlene pohyboval na hodnote 100. Hranica osmanského zdanenia sa ustálila približne na línii mestečiek Vyšný Blh, Gemer a Plešivec. V tejto dobe Osmanom odvádzali poplatky obyvatelia dedín nachádzajúcich sa v južnej časti stolice, pokiaľ tí, ktorí žili v severnej časti boli od platenia daní Osmanom uchránení.

Situácia sa výrazne zmenila počas druhej polovice 17. storočia, kedy Osmani primáli k poplatnosti aj obyvateľov žijúcich na severe stolice. Väčšinou pritom išlo o dediny, ktoré v prvej polovici 17. storočia neboli poplatné. Okrem územného posunu došlo aj k nárastu počtu poplatných dedín na 131⁸ v roku 1656 a 132⁹ v období rokov 1680/84. Na severe stolice platili Osmanom dane dediny až po Muráň a Dobšínú, na východe zas dediny na okolí Rožňavy. Osmani si tak na prvý pohľad dokázali podmaniť celú stolicu. V skutočnosti ale, aj keď línia osmanského zdanenia dosahovala severnú časť stolice, mnohé z dedín, ktoré boli poplatné v prvej polovici 17. storočia už k poplatným nepatrili. Väčšina dedín na juhovýchode a juhozápade stolice v druhej polovici 17. storočia Osmanom neplatila dane. V tejto dobe Osmani inkasovali dane najmä od dedín nachádzajúcich sa pozdĺž takmer celého toku rieky Slaná, ďalej od

lných súpisoch Gemerskej stolice už zmienky o podrobenosti Osmanom chýbajú) a zo sťažností, ktoré spisovali zástupcovia jednotlivých obcí voči osmanským prehmatom (tieto sú z rokov 1656 a 1680/84). Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), E 158 Conscriptioes portarum (ďalej E 158), Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643; Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), Gemerská župa I. (ďalej GŽ I.), Kongregačné písomnosti (ďalej KP), 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431. Na základe týchto dokumentov si vieme utvoriť obraz o tom, ktoré gemerské obce odvádzali Osmanom dane a v akom období im boli poplatné. Vzhľadom na fakt, že pre obdobie druhej polovice 17. storočia máme len 2 pramene reflektujúce situáciu v celej stolici, nie je možné úplne presne zrekonštruovať dobu poplatnosti jednotlivých dedín.

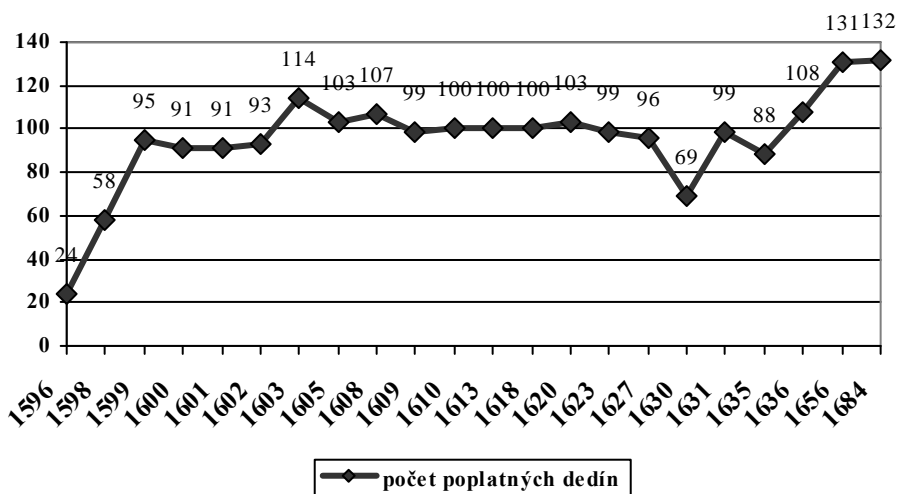
⁸ ŠA BB, GŽ I., KP, 1656, 431.

⁹ *Tamže*, KP, 53(PZ 173).

dedín situovaných v dolinách jej pravostranných prítokov (Štítnik, Muráň a Turiec) a napokon od dedín, ktoré sa nachádzali pozdĺž ľavostranného prítoku rieky Rimavy Blh. Situácia na Gemeri v 17. storočí potvrdzuje, že dosah osmanského vplyvu, a tým aj zdaňovania miestneho obyvateľstva sa v jednotlivých rokoch menil a nemal vyslovene stabilnú povahu.

Postupný nárast počtu poplatných gemerských dedín v priebehu druhého osmanského panstva sme pre väčšiu prehľadnosť zobrazili graficky:

Nárast počtu poplatných gemerských dedín v r. 1596 - 1684

Definitívny koniec osmanskej moci v Gemerskej stolici nastal až po oslobodení jágerskej pevnosti v roku 1687. Pre región Gemerskej stolice tak môžeme rozlíšiť dve obdobia osmanskej nadvlády. Prvé (1554 – 1593) vymedzuje dobytie Filakova a jeho následne oslobodenie na začiatku pätnásťročnej vojny. Obdobie druhej osmanskej nadvlády je späté s existenciou jágerského vilájetu a ohraničujú ho roky 1596 – 1687.

Pohľad na počet gemerských dedín poplatných počas 17. storočia naznačuje, že sa Osmanom podarilo na Gemeri zdaníť pomerne rozsiah-

le územie. Vychádzajúc z údajov o celkovom počte dedín,¹⁰ môžeme zhodnotiť, že sa Osmanom poddala takmer polovica gemerských obcí. Preto aj keď Osmani nemali priamu kontrolu nad týmto regiónom ich vplyv na kvalitu života miestneho obyvateľstva bol výrazný. Obyvatelia dedín, ktoré prijali osmanskú poplatnosť ale naďalej odovzdávali dane aj uhorským feudálom. Išlo pritom o typický jav na pohraničnom území.

Dlhotrvajúce boje natoľko vyčerpali Osmanskú ríšu i Habsburgovcov, že ani jedna strana nebola schopná dosiahnuť rozhodujúce víťazstvo. Zároveň však ani neboli ochotní vzdať sa svojich niekdajších územných ziskov. V pohraničných oblastiach tak vzniklo široké pásmo, na ktoré si robili nárok obe strany, tzv. kondomínium.

Hlavným znakom kondomínia bolo vymáhanie daní, poplatkov a iných poddanských povinností od obyvateľstva na dve strany, t.j. Osmanom aj uhorským feudálom a zároveň istá dvojitosť na úseku administrácie a práva. Toto dvojité zdanenie tak veľmi ťažko doľahlo na poddaných a možno ho vnímať aj ako najvýraznejší dopad na kvalitu ich života v čase uhorsko-osmanskej koexistencie.

Táto dvojitosť neexistovala len v oblasti daňovej, ale premietla sa aj do súdnej a administratívnej sféry. Osmanskí sudcovia síce pôsobili v centrách správy, ale mimo nich prenechávali riešenie súdnych sporov na miestnu správu. Pre Osmanov sa tak kompromis medzi sandžakom a stolicou stal jedinou schodnou cestou.¹¹ Uhorská administratíva i súdnictvo prísne dohliadali na to, aby sa poddaní neobricali na osmanské úrady v otázkach, ktoré spadali pod uhorskú kompetenciu, pretože takéto správanie bolo považované za prejav „turcizmu“ a bolo trestané smrťou.¹²

¹⁰ Počet gemerských dedín v jednotlivých rokoch kolísal. Podľa portálnych súpisov a súpisov domov Gemerskej stolice môžeme určiť, že sa pohyboval v rozmedzí 170-235 dedín. V súpise z roku 1630 sme narátali (resp. pisári zaznamenali) len 108 gemerských dedín. MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1635, s. 523-533. Toto číslo však považujeme za príliš nízke, a keď ho porovnáme s celkovým počtom dedín v roku 1627, kedy bolo v súpise zaznamenaných 208 dedín a s rokom 1631, kedy bolo zapísaných 212 dedín, tak sa toto číslo ukazuje ako nereálne.

¹¹ Pri pohľade na hranice sandžakov sa ukazuje, že väčšinou veľmi dôsledne kopirovali hranice jednotlivých stolíc.

¹² PIRICKÝ, Gabriel. *Charakter osmanské moci v Uhrách*, s. 2-3. [online]. Dostupné na internete <http://www.proorient.sk/c_texty.html>

Osmani ale spočiatku neboli ochotní akceptovať, aby na ich území vyberali dane aj uhorskí feudáli, neskôr však sami profitovali z toho, že zdaňovali územia, na ktoré už nemali nárok. Problematiku kondomínia preto riešili aj mierové zmluvy. Tá z Edirne (17. február 1568) určila, aby poddaní platiaci na dve strany platili len Osmanom. Prímerie z ústia Žitavy (11. november 1606) však vytvorilo akýsi právny základ pre kondomínium, keď uznalo poplatnosť obom stranám.¹³

Informácie o tom, aké povinnosti mali gemerskí poddaní voči osmanským pánom môžeme čerpať len z dvoch dokumentov viazucich sa k obdobiu druhej polovice 17. storočia.¹⁴ Ide o súpisy sťažností, ktoré voči osmanským prešľapom spisovali zástupcovia jednotlivých dedín. Pre oblasť Gemerskej stolice sa zachovali len dva takéto súpisy reflektujúce situáciu v celej stolici. Prvý je z roku 1656, druhý zachytáva situáciu na konci osmanskej moci v stolici v období rokov 1680 – 1684. Ide tak o dokumenty uhorskej proveniencie. Z osmanskej strany sa nám nezachovali nijaké dokumenty,¹⁵ ktoré by približovali povinnosti poddaných žijúcich v Gemerskej stolici a umožnili nám konfrontovať údaje z uhorskej strany s údajmi obsiahnutými v osmanských dokumentoch.

¹³ PÁLFFY, Géza. *A tizenhatodik század története*. Budapest : Pannonica Kiadó, 2000 s. 42. V 15. bode Žitavského mieru sa píše, že dediny, ktoré sa poddali po dobytí Jágru, majú opäť platiť daň: „Az Eger elfoglalása után meghódolt, adófizető falvak ismét fizessenek.“ To isté sa spomína aj v 16. bode: „Füleik, Szécsen, Nógrád váraktól Egernek, Budának és Esztergomnak hódolól falvak a hódoltságban maradva, fizessék adójukat.“ Napokon 17. bod potvrdzuje platenie daní na dve strany, ako to bolo zvykom už oddávna: „A végeken lévő többi falvak is adózzanak, a mint régtől fogva két részre szoktak adót fizetni.“ KARÁCSON, Török történetírók. III. kötet. 1566-1659, s. 365. Tieto body o spôsobe platenia daní potvrdzuje aj sultán Ahmed I. v liste adresovanom cisárovi Rudolfovi II. z 10. októbra 1608, ktorý je potvrdeným Žitavského mieru. KARÁCSON, Török – Magyar oklevéltár. 1533-1789, s. 189.

¹⁴ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹⁵ Pre oblasť Gemerskej stolice sa nezachoval žiaden defter, ktorý by zaznamenal povinnosti poddaných spísané osmanskou stranou. Takýto defter zo 17. storočia zachytávajúci stav na slovenskom území máme len pre novozámocký ejälet. Pozri: BLASKOVICS, József. *Az újvári ejälet török adóösszeírásai*. Bratislava : Erdem, 1993, 425 s. Výskumu dejín osmanskej nadvlády na Gemeri nepomáha ani fakt, že pre tento región neexistuje ani väčší celok osmanských úradných listín, z ktorých by bolo možné aspoň čo-to zistiť o osmanských povinnostiach poddaných. Takáto väčšia zbierka osmanských listín viazucich sa k územiu Slovenska sa zachovala len pre Rimavskú Sobotu. Ide o 256 osmanských dokumentov, ktoré bádateľom umožňujú zistiť rozsah poddanských povinností Rimavskosobotčanov, ich zmeny, spôsob platby, spôsob riešenia problémov, atď. Pozri: BLAŠKOVIC, ref. 3, 363 s.

V tomto príspevku sa zameriame na osmanské povinnosti gemerských dedín¹⁶ zaznamenaných v súpise sťažností z roku 1656. Osmani od svojich kresťanských poddaných vyžadovali rôznorodé poplatky. I ch správnu identifikáciu v prameňoch neraz sťažujú rôzne názvy, ktoré im uhorskí pisári priradili, a ktoré sa líšili od osmanských názvov. Osmanské povinnosti môžeme rozdeliť do troch skupín: peňažné, naturálne a robotné. Vo všeobecnosti boli najrozšírenejšie peňažné povinnosti, často totiž poddaní miesto naturálií odvádzali peniaze.¹⁷ V prípade gemerských dedín sa ukázalo, že tu boli pomerne rozšírené naturálne povinnosti, čo naznačuje, že osmanské posádky na pohraničí neboli úplne schopné sa zásobovať a boli odkázané na zdroje vybrané od poddaných.

K najčastejšie spomínaným peňažným povinnostiam patrila tzv. suma (*summa*),¹⁸ ktorú možno pomocou osmanských prameňov identi-

¹⁶ V tomto príspevku sa budeme zaoberať len povinnosťami niektorých gemerských dedín, ktoré v roku 1656 platili Osmanom dane. Pri ich selekcii sme vychádzali z faktu, že pri sledovaní rozsahu povinností jednotlivých dedín je dôležité zohľadniť veľkosť dediny – počet obyvateľov, na ktorých tieto poplatky pripadali. Preto sme vybrali len také obce, pri ktorých je možné aspoň približne určiť ich veľkosť. Tieto údaje sme nemohli čerpať z portálnych súpisov ani súpisov domov Gemerskej stolice, keďže tieto zachytávajú situáciu len v prvej polovici 17. storočia. Preto sme pri hľadaní informácií o veľkosti populácie gemerských dedín siahli po urbároch a súpisoch jednotlivých panstiev Gemerskej stolice. Tieto urbáre sa nezachovali pre každý rok, navyše, zachytávajú situáciu len v niektorých dedinách. Keďže ani jeden z urbárov nepochádza z roku 1656, vychádzali sme z urbárov, ktoré boli spísané v časovom horizonte najbližšom k tomuto roku. Ide o urbáre a súpisy z rokov 1652, 1654 a 1657. MOL, *Urbaria et Conscriptiones* (ďalej UC), fasc.25, nro.1; fasc.25, nro.2; fasc.24, nro.8; fasc.2, nro.23. V nich sme našli spolu 39 gemerských obcí, ktoré boli v tomto období poplatné Osmanom. V štúdiu sa tak budeme venovať len povinnostiam týchto obcí.

¹⁷ BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 37.

¹⁸ V uhorských prameňoch písaných po maďarsky sa táto daň označuje výhradne ako *summa*. Osmani pri vyberaní daní v Uhorsku akceptovali aj miestne meny. Najčastejšie sa suma ale aj ďalšie poplatky vyberali v „uhorských forintoch“, t.j. v zlatých, prípadne vo florénoch. Obe meny sa v 17. storočí považovali za rovnocenné, pričom 1 zlatý (v tabuľke s povinnosťami poddaných používame skratku zl.) mal hodnotu 100 denárov. Denáre sa v prameňoch občas zvykli označovať aj maďarskou výpožičkou „penz“ – peniaze (v tabuľke používame pre obe skratku d.). Občas poddaní sumu aj ostatné dane odvádzali v toliaroch (v tabuľke ich označujeme skratkou tl.). Pri nich platil kurz 1 toliar = 2,5 zlatých. Niekedy sa v súpise objavuje aj termín „török forint“, teda turecký zlatý (v skratke tur. zl.). Táto mena mala hodnotu 80 akčí. Pre porovnanie zlatý mal hodnotu 66 akčí, z čoho vyplýva, že „turecký zlatý“ bol hodnotnejší a Osmani ho často pri vyberaní rôznych poplatkov

fikovať ako desiatok. Tento pojem ale v sebe mohol zahrňovať viacero rôznych daní, resp. fixne stanovenú sumu, ktorú mali poddaní na základe predchádzajúcej dohody odvádzať ako desiatok.¹⁹ K ďalším základným daniam patrila tzv. portálna daň alebo daň za usadlosť, ktorá v prameňoch niesla dva názvy: „portapénz“ (peniaze za usadlosť) a „csásár adója“ (cisárova daň). Môžeme predpokladať, že sem patrila aj daň, ktorá v prameňoch vystupuje pod názvom „daň na svätého Juraja“. Portálna daň sa totiž zvykla platiť v dvoch splátkach: na sv. Juraja (24.4.) a sv. Demetera (26.10.).²⁰ Okrem týchto základných peňažných povinností, ktoré sa vyskytli v každej spoplatnenej dedine, môžeme v prameňoch nájsť aj ďalšie. Pomerne častou položkou bol tzv. „dar pašovi“.²¹ Tento dar bol len zriedkavo bližšie špecifikovaný, väčšinou ho tvorili rôzne luxusné látky, či zdobené nože. Najčastejšie však tento „dar“ predstavoval istý finančný obnos. Ďalšie povinnosti poddaných súviseli s tým, že sa poddaní z istých robôt vykupovali. Išlo o pomerne bežnú prax. K najčastejším robotným povinnostiam, z ktorých sa poddaní vykupovali patrilo dodávanie povozov a kosenie sena. Poddaní reálne dodávali povozy len do blízkych pevností, v prípade, že k ich povinnostiam patrilo dodávanie povozov do vzdialenejších osmanských pevností bolo zvykom, že miesto tejto „roboty“ zaplatili istú sumu. Pri dodávaní povozov väčšinou nie je špecifikované, o aké povozy išlo a kam mali byť určené. V prameni sa objavuje len termín „kocsipénz“, vo viacerých prípadoch ale vieme, že išlo o povozy určené do Solnoku, prípadne Budína. Poddaní platili peniaze len namiesto niektorých naturálií, v súpise sťažností sa spomína platenie len za barana a tvaroh. Okrem týchto peňažných povinností sa ešte objavuje bližšie nešpecifikovaná kategória „všeličo iné“, prípadne „poplatky vyberané neprávom a navyše.“

Škála naturálnych povinností poddaných bola pomerne široká.

uprednostňovali, na čo sa zas sťažovali spoplatnení obyvatelia. BLAŠKOVIČ, Jozef. Peniaze, miery a váhy používané na území Slovenska okupovanom Turkami. In *Historické štúdie*, 1969, 14, s. 209-211.

¹⁹ SALAMON, Ferencz. *Magyarország a török hódítás korában*. Budapest : Franklin társulat. 1886, s. 223-225.

²⁰ *Tamže*, s. 218.

²¹ Aj napriek názvu nešlo o dobrovoľný dar, ale o povinnosť poddaných. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 50-51.

Zjednodušene možno povedať, že podmanené obyvateľstvo Osmanom zabezpečovalo väčšinu vecí potrebných na prežitie. Poddaní Osmanom odovzdávali najmä rôzne poľnohospodárske plodiny, hospodárske zvieratá a ich produkty, ďalej hospodárske náradie a rôzne úžitkové predmety.

Z poľnohospodárskych plodín boli najdôležitejšie obilniny. Nie vždy pritom išlo o desiatok z úrody, často bola časť, ktorú obyvatelia odvádzali vyššia, niekedy mohlo ísť až o polovicu. Osmani väčšinou určili veľkosť odvádzanej úrody fixne na základe odhadu výnosu z pôdy, pričom nebrali do úvahy veľkosť úrody v danom roku, ani jej kvalitu.²² Podľa súpisu z roku 1656 sa odovzdávanie obilnín v dedinách Gemerskej stolice, ktorým sa v tejto štúdiu venujeme, väčšinou obmedzovalo len na pšenicu a ovos.²³ Z ďalších plodín sa výnimočne spomína už iba hrach a šošovica. Pomerne žiadané boli aj koreniny.²⁴ K veľmi rozšíreným naturálnym povinnostiam patrilo odovzdávanie masla a medu.²⁵ S ich vyžadovaním sa počas 17. storočia stretávame takmer vo všetkých uhorských oblastiach poplatných Osmanom. Maslo aj med totiž mali dôležité uplatnenie v osmanskej kuchyni. Poddaní Osmanom odovzdávali aj tvaroh, niekedy však Osmani namiesto neho vyžadovali peniaze. Domáci obyvatelia tak živili osmanských vojakov a feudálov, veď okrem pšenice, masla a medu im dodávali aj jatočný dobytok.²⁶ Okrem potravín, museli obyvatelia Osmanom odvádzat' aj ďalšie veci, ktoré

²² SALAMON, ref. 20, s. 212.

²³ Pšenica a ovos boli vymerané v jednotke „kila/kile“. Išlo o jednotku, ktorá sa používala pre sypaniny. Hodnota kile sa pohybuje v rozmedzí 25,2-25,64 kg. BLAŠKOVIČ, ref. 18, s. 212. ILLIK, Péter. *Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremoidéken a 17. század első felében*. Szigetmonostor: WZ könyvek, 2010, s. 196.

²⁴ Hrach a šošovica sa merali v „sapu“. Jeho hodnota sa pohybovala v rozmedzí 34,9- 46,5 litra alebo 69,8-93,1 kg. Samotný termín „koreniny“ resp. „korenie“ nebol v prameni bližšie špecifikovaný, preto si len ťažko možno predstaviť, čo sa pod týmto pojmom skrývalo. Pre porovnanie, v osmanských daňových dokumentoch bolo vždy presne definované, o aké koreniny išlo. Koreniny sa merali vo fontoch. 1 font predstavoval 0,38-0,61 kg. ILLIK, ref. 23, s. 196.

²⁵ Objem odovzdaného masla a medu bol určený v „icce“. Ice malo hodnotu 0,95 litra, pri látkach pevného skupenstva približne 0,72 kg. Okrem icce sa maslo a med odovzdávali aj v jednotke „džbán“, ktorý predstavoval podstatne väčší objem, mal totiž 41,97 litrov. *Tam-že*, s. 196.

²⁶ SALAMON, ref. 19, s. 229-230.

našli svoje uplatnenie v osmanskej domácnosti. Išlo najmä o drevo nevyhnutné v kuchyni, seno pre domáce zvieratá,²⁷ šindle, klince na šindle, klince na dosky či klince na podkovy a dosky.²⁸ Okrem týchto predmetov, ktoré odovzdávala väčšina dedín sa občas vyskytla aj požiadavka na smaltové hrnce, kachličky, železný riad, železné šíny a sekeru. Výpočet požadovaných naturálií uzatvárajú luxusné tovary ako sedlá, uzdy, plátно, súkno,²⁹ kožušina z líšky či nôž s perleťovou rukoväťou.

Z robotných povinností sa poddaní väčšinou vykupovali. K robotám, ktoré museli reálne vykonávať, patrilo nosenie povozov, kosenie, oranie, žatva a ďalšie bližšie nešpecifikované poľnohospodárske práce.

Povinnosti jednotlivých poplatných gemerských dedín sa od seba neraz výrazne líšili. Rimavská Seč patrila na Gemeri v 17. storočí k jedným z najdlhšie spolplatnených dedín. Miestni obyvatelia museli platiť dane aj na osmanskú stranu počas celého obdobia rokov 1598 – 1680/84.³⁰ Predstavu o veľkosti Rimavskej Seči v päťdesiatych rokoch 17. storočia si môžeme utvoriť na základe súpisov a urbárov z rokov 1652, 1654 a 1657. V roku 1652 bolo v Rimavskej Seči 28 sedliackych domácností³¹ a 1 želiarska. Až 50 usadlostí³² bolo zapísaných ako opustené.³³ Aj

²⁷ Drevo a seno sa odovzdávalo na počet vozov. Pri vozoch možno len ťažko odhadnúť, koľko sena resp. dreva na ne mohli kedysi ľudia naložiť. Podľa Jozefa Blaškoviča vzhľadom na kvalitu ciest a drevené osi vozov na ne nemohli naložiť viac ako 300-350 kg nákladu. BLAŠKOVIČ, ref. 3, s. 323.

²⁸ Všetky tieto predmety sa odovzdávali na kusy (v tabuľke používame skratku ks).

²⁹ V súpise sťažností sa väčšinou uvádza aj to, o aké súkno išlo. Poddaní Osmanom dodávali 3 druhy súkna: moravské, anglické a tzv. „fajlondis“ – jemné ľanové súkno. Súkno sa meralo v jednotke „šing“. 1 šing = 62,2 cm. *Tamže*, s. 312, 320.

³⁰ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I, KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

³¹ V súpisoche je zapísaná hlava rodiny (väčšinou muž, avšak v niektorých prípadoch sa objavujú aj ženy, podľa všetkého vdovy), synovia, vnukovia, bratia aj synovci, t.j. mužskí príbuzní. Takéto široké príbuzenstvá, ktoré spolu žili, vytvárajú domácnosti. Podľa počtu i vzájomných vzťahov môžeme zhodnotiť, že sa v súpisochoch objavili rôzne typy domácností: domácnosť rozšírená, viacčlenná nerodinná domácnosť, úplná rodinná domácnosť, neúplná jednoduchá domácnosť a zložená domácnosť. Viac k tejto problematike: BREZÁK, Jozef. *Úvod do štúdia demografie (najmä pre sociálnu prácu a sociálnu politiku)*. Bratislava : Lúč, 2005, 267 s. Vzhľadom na to, že by bolo príliš náročné sledovať pri každom prípade, o akú domácnosť ide, v texte používame zjednodušujúci termín „domácnosť“. Tieto domácnosti

počet poddaných, ktorý ušli, bol prekvapivo vysoký. V roku 1652 ich zaznamenali 33.³⁴ O dva roky neskôr bola situácia v Rimavskej Seči veľmi podobná. V roku 1654 je zapísaných 32 sedliackych a 1 želiarska domácnosť. Opustených usadlostí bolo naďalej 50 a počet poddaných, ktorí ušli, prípadne sa schovávali zostal nezmenený.³⁵ Išlo o tých istých poddaných ako v roku 1652, pričom bolo známe aj miesto, kde sa schovávajú. Údaje z roku 1657 prinášajú o niečo nižšie čísla. Sedliackych domácností bolo len 11, zato počet želiarskych stúpol na 16. V súpise bolo zaznamenaných 32 opustených usadlostí a 18 poddaných, ktorí z Rimavskej Seče ušli.³⁶ Pri každom z 18 ujednených poddaných bolo známe miesto, kde sa momentálne zdržiaval. Obyvatelia Rimavskej Seče sa síce nesťažovali na priame zvýšenie sumy, zato im v roku 1656 pribudli k ich poplatkom nové robotné aj naturálne povinnosti.

Blhovce si Osmaní podmanili už krátko po dobytí Jágra v roku 1596. Blhovčania zostali pod osmanským vplyvom až do roku 1656. Počas tohto obdobia Osmanom neodviedli dane len v rokoch 1620 a 1630.³⁷ Podľa urbára z roku 1652 žili v Blhovciach len 3 sedliacke domácnosti.³⁸ Obyvatelia Blhovci sa, podobne ako obyvatelia Rimavskej Seče, sťažovali na zavedenie nových poplatkov a naturálií.

Obyvatelia Ratkovej sa preukázateľne dostali pod osmanskú poplatnosť až v roku 1656 a zotrvali pod ňou do roku 1680/84.³⁹ V samotnom texte sťažností z roku 1656 sa ale uvádza, že obyvatelia sú Osmanom poplatní už asi 16 rokov.⁴⁰ V roku 1652 je v Ratkovej zapísaná

pritom žili na rôzne veľkých usadlostiach, niektoré boli celé, ale podstatnú časť tvorili polovičné, tretinové či ešte menšie usadlosti.

³² V tomto prípade sme sa rozhodli používať termín usadlosť, keďže v súpisoch sa spomína len meno jej majiteľa a veľkosť usadlosti.

³³ Ako uvádza Géza Dávid, fakt, že tieto usadlosti boli zapísané ako opustené ešte nemusí znamenať, že na nich nikto nežil a tento termín mohol a často aj vyjadroval len neschopnosť obyvateľov platiť dane. DÁVID, Géza. *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közgazdász-történeti tanulmányok*. Budapest : Akadémiai kiadó, 2005, s. 38-39.

³⁴ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

³⁵ *Tamže*, fasc.2, nro.23.

³⁶ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

³⁷ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

³⁸ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

³⁹ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁴⁰ „Vajon tizenhat esztendeje, hogy mi elsőben meghódoltunk.“ ŠA BB, GŽ I., KP, 1656, 431.

ných 13 sedliackych a 12 želiarskych domácností. Ako opustené sa udávajú 2 usadlosti.⁴¹ O 5 rokov neskôr žilo v Ratkovej 14 sedliackych a len 4 želiarske domácnosti. 3 usadlosti boli v tom čase vedené ako opustené.⁴² Výpovede zástupcov Ratkovej z roku 1656 prinášajú veľmi zaujímavé údaje. Ak im totiž môžeme veriť, tak suma, ktorú odvádzali Osmanom vzrástla v priebehu 16 rokov až o 353 %. Ide vôbec o najvyšší nárast sumy, aký sme v sťažnostiach z roku 1656 pri gemerských dedinách zaznamenali. Pri ďalších naturálnych ako aj peňažných povinnostiach došlo už k nižšiemu navýšeniu. To sa pohybovalo v rozmedzí 36-100 %.

Ratkovské Bystré bolo, podobne ako Ratková, pod osmanským vplyvom počas rokov 1656 – 1680/84.⁴³ Fakt, že sa tieto dediny dostali pod osmanskú poplatnosť až v druhej polovici 17. storočia podľa všetkého súvisel s ich severnejšou polohou v rámci stolice. Podľa súpisu z roku 1652 žilo v Ratkovskom Bystrom 10 sedliackych a 3 želiarske domácnosti.⁴⁴ V roku 1657 sa situácia výraznejšie nezmenila. Bolo tu 9 sedliackych a 3 želiarske domácnosti.⁴⁵ Ani v jednom dokumente sa nespomínajú žiadne opustené usadlosti ani ujdení poddaní. V sťažnostiach voči osmanským pánom z roku 1656 zapisovatelia zaznamenali nárast sumy a naturálií. Osmani zvýšili poddaným sumu o polovicu a množstvo odvádzaných naturálií stúplo o jednu tretinu.

Aj obyvatelia Brádna sa s požiadavkou na odovzdávanie daní Osmanom stretli až v druhej polovici 17. storočia.⁴⁶ V roku 1652 žilo v Brádne 15 sedliackych a 1 želiarska domácnosť. 5 usadlostí bolo zaznamenaných ako opustené.⁴⁷ V roku 1657 bolo v Brádne len 10 sedliackych a 1 želiarska domácnosť. Počet opustených usadlostí sa nezmenil.⁴⁸ V Brádne sa poddaní sťažovali iba na zvýšenie sumy. Tá však vzrástla o rovných 100 %.

Obyvatelia Repiščia (Ratková) tiež prežívali veľmi podobnú situáciu ako tí v Brádne. Ich poplatnosť vieme vymedziť rokmi 1656 –

⁴¹ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁴² *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁴³ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁴⁴ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁴⁵ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁴⁶ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁴⁷ *Tamže*, fasc.24, nro.80.

⁴⁸ MOL, UC, fasc.25, nro.2.

1680/84.⁴⁹ V súpise z roku 1652 je v Repišti zaznamenaná len 1 sedliacka domácnosť.⁵⁰ Miestni sa v roku 1656 sťažovali len na zvýšenie sumy. Podobne ako obyvatelia Brádna, museli Osmanom platiť raz toľko ako v predošlom období.

Slizké sa v prvej polovici 17. storočia objavuje ako poplatné len v roku 1603. Osmani si dokázali trvalejšie podmaniť miestnych obyvateľov až v období rokov 1656 – 1680/84.⁵¹ V súpise z roku 1657 je v Slizkom zaznamenaná len 1 sedliacka domácnosť.⁵² V roku 1656 sa obyvatelia Slizkého sťažovali na zvýšenie sumy a na odvádzanie peňazí a naturálií, ktoré predtým neplatili. Osmani im zvýšili sumu výrazne, až o 173 %.

Lipovce sa počas 17. storočia ako poplatné spomínajú len v roku 1656.⁵³ Podľa údajov z roku 1657 žilo v Lipovciach 17 sedliackych a 4 želiarske domácnosti. 4 usadlosti boli zapísané ako opustené a 4 poddaní opustili svoje domovy, pričom bolo známe, kam z Lipovciac ušli.⁵⁴ Obyvatelia Lipovciac sa sťažovali na zvýšenie sumy a odvádzaných naturálií. Suma im vzrástla o 75 %, masla museli ale odovzdávať raz toľko ako predtým.

Hrlica sa dostala pod osmanský vplyv až v druhej polovici 17. storočia.⁵⁵ Jej obyvatelia sa síce sťažovali na zvýšenie odvádzanej sumy, to ale nebolo také markantné ako pri iných dedinách. Výška sumy, ktorú museli odvádzat' Osmanom vzrástla len o polovicu. Podľa údajov z roku 1657 žili v Hrlici 4 sedliacke domácnosti.⁵⁶

Obyvatelia Ratkovskej Suchej platili Osmanom poplatky v druhej polovici 17. storočia, v predošlom období sa ako poplatní spomínajú len v roku 1627.⁵⁷ V roku 1652 žilo v Ratkovskej Suchej 5 sedliackych do-

⁴⁹ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁵⁰ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁵¹ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁵² MOL, UC, fasc.25, nro.2.

⁵³ ŠA BB, GŽ I., KP, 1656, 431.

⁵⁴ MOL, UC, fasc.25, nro.2.

⁵⁵ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁵⁶ MOL, UC, fasc.25, nro.2.

⁵⁷ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

mácností a 1 usadlosť bola opustená.⁵⁸ Aj v roku 1657 tu zaznamenali 5 sedliackych domácností, ale ako opustené už boli evidované 2 usadlosti.⁵⁹ Miestni museli Osmanom odovzdávať rôzne poplatky aj naturálie. Najvýraznejšie ich však zasiahlo zvýšenie sumy, ktoré dosiahlo 113 %.

Rovné (Ratkovská Zdychava) patrilo k tým početným dedinám, ktoré si Osmani podmanili až v druhej polovici 17. storočia.⁶⁰ Podľa údajov z roku 1652 žilo v Rovnom 15 sedliackych a 3 želiarske domácnosti.⁶¹ O 5 rokov neskôr tu už zaznamenali len 12 sedliackych domácností.⁶² Ani v jednom dokumente sa neobjavujú informácie o opustených usadlostiach, či o ujedných poddaných. Obyvateľov Rovného môžeme považovať za tých šťastnejších, keďže ich poplatky boli pomerne nízke a dokonca nie je zaznamenané ani ich zvyšovanie.

Poproč bol podobne ako Rovné poplatný až v druhej polovici 17. storočia.⁶³ Jeho obyvatelia však museli, na rozdiel od Rovného, Osmanom odvádzať početné poplatky a naturálie, dokonca sa medzi ich povinnosťami spomína aj nosenie povozov do Solnoku. Poproč pritom patrilo počtom obyvateľov k menším dedinám. V roku 1652 tu žilo len 6 sedliackych domácností a v roku 1657 už boli len 4. V roku 1657 boli v Poproči 3 usadlosti zapísané ako opustené.⁶⁴ Osmani zvýšili obyvateľom Popročia sumu o 119 %.

Aj obyvatelia Polomu sa dostali pod osmanskú poplatnosť až v období rokov 1656 – 1680/84.⁶⁵ V Polome boli v roku 1652 3 sedliacke a 1 želiarska domácnosť, v roku 1657 sa spomínajú 4 sedliacke domácnosti.⁶⁶ Ani v jednom súpise neboli zaznamenané opustené usadlosti či ujední poddaní. Obyvatelia Polomu uvádzali ako sťažnosť voči osmanským pánom nárast sumy, ktorú im Osmani zvýšili až 1,5-násobne.

Rybník tiež patrilo k dedinám, ktorých sa osmanská poplatnosť do-

⁵⁸ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁵⁹ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁶⁰ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁶¹ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁶² *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁶³ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁶⁴ MOL, UC, fasc.24, nro.80, *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁶⁵ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁶⁶ MOL, UC, fasc.24, nro.80, *Tamže*, fasc.25, nro.2

tkla až v druhej polovici 17. storočia.⁶⁷ V roku 1657 tu žili 2 sedliacke domácnosti a 1 usadlosť bola zapísaná ako opustená.⁶⁸ Miestni obyvatelia sa sťažovali na zvýšenie sumy, ktoré v porovnaní s ostatnými dedinami dosiahlo len 30 % a na zvýšenie odovzdávaných naturálií. V tomto prípade od nich Osmani požadovali 1-krát viac masla ako predtým.

Ploské sa ako dedina poplatná Osmanom spomína len v druhej polovici 17. storočia⁶⁹. Podobne ako v prípade obyvateľov Rybníka, ani tu Osmani nezvýšili odovzdávanú sumu výrazne, jej nárast bol len na úrovni 36 %. Aj tu môžeme pozorovať badateľnejší nárast pri odovzdávaných naturáliách (vyše 100 %). Podľa údajov zo súpisu z roku 1652 žili v Ploskom len 2 sedliacke domácnosti a 1 usadlosť bola opustená. V Ploskom sa nevyskytli nijakí ujednení poddaní.⁷⁰

Háč (Uzovská Panica) bol s výnimkou rokov 1600, 1608, 1613 a 1618 poplatný v období rokov 1599 – 1656.⁷¹ V roku 1654 žili v Háči 4 sedliacke a 2 želiarske domácnosti. O 3 roky neskôr sa tu spomína 5 sedliackych domácností. Ani v jednom zo súpisov sa neobjavuje záznam o opustených usadlostiach či ujednených poddaných.⁷² Obyvatelia sa sťažovali najmä na odvádzanie naturálií a poplatkov, ktoré v predošlých obdobiach neplatili, výška ich sumy ale zostala nezmenená.

Vieska nad Blhom patrila k dlhodobo poplatným dedinám. Okrem rokov 1601, 1609, 1610, 1627 a 1635 platili jej obyvatelia Osmanom v období rokov 1598 – 1680/84.⁷³ Obyvatelia sa sťažovali na zvýšenie všetkých naturálnych povinností ako aj poplatkov s výnimkou sumy, ktorá sa v ich povinnostiach neuvádza. Podľa súpisu z roku 1654 žili vo Vieske nad Blhom 2 sedliacke a 1 želiarska domácnosť. 3 usadlosti boli v tom čase vedené ako opustené.⁷⁴

⁶⁷ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁶⁸ MOL, UC, fasc.25, nro.2.

⁶⁹ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁷⁰ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁷¹ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁷² MOL, UC, fasc.2, nro.23, *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁷³ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁷⁴ MOL, UC, fasc.2, nro.23.

Dražice boli Osmanom poplatné v prvej polovici 17. storočia. Okrem roku 1605 im odvádzali poplatky v období rokov 1600 – 1656.⁷⁵ V roku 1652 žilo v Dražiciach 19 sedliackych domácností. 7 usadlostí bolo v tej dobe opustených a 8 poddaných ušlo zo svojich domovov, pričom bolo známe, kde sa momentálne zdržiavali.⁷⁶ O dva roky neskôr bolo v Dražiciach zapísaných 18 sedliackych domácností. Počet opustených usadlostí a ujdených poddaných zostal rovnaký.⁷⁷ A napokon v roku 1657 tu žilo 21 sedliackych domácností. Až 14 usadlostí bolo zapísaných ako opustené a 4 poddaní odtiaľto ušli.⁷⁸ Títo 4 poddaní figurovali medzi ujdenými už v predošlých súpisoch, takže môžeme predpokladať, že sa dlhodobo zdržiavali mimo svojho niekdajšieho bydliska. Obyvatelia Dražíc sa sťažovali na zavedenie robotných povinností, ktoré predtým nemuseli vykonávať. Tieto povinnosti ale v sťažnosti neboli bližšie špecifikované.

Nižný Blh (Veľký Blh) patril k dedinám, ktoré boli dlhodobo pod osmanskou poplatnosťou. Miestni obyvatelia platili Osmanom dane v období rokov 1600 – 1680/84.⁷⁹ V roku 1657 žila v Nižnom Blhu 1 sedliacka domácnosť a 6 želiarskych domácností. 8 usadlostí bolo zapísaných ako opustené.⁸⁰ Podľa sťažností z roku 1656 Osmani miestnym nezvýšili sumu, ale zato od nich vyžadovali ďalšie poplatky, ktoré predtým nemuseli platiť.

Obyvatelia Padaroviec sa ocitli pod osmanským vplyvom počas takmer celého 17. storočia. Okrem roku 1605 Osmanom platili dane a odvádzali naturálie v období rokov 1601 – 1680/84.⁸¹ V roku 1656 zvýšili Osmani obyvateľom Padaroviec sumu o 63 % a okrem toho od nich

⁷⁵ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I, KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁷⁶ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁷⁷ *Tamže*, fasc.2, nro.23.

⁷⁸ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁷⁹ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I, KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁸⁰ MOL, UC, fasc.25, nro.2.

⁸¹ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I, KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

neprávom vyberali aj ďalšie poplatky. V roku 1652 žilo v Padarovciach 17 sedliackych domácností. 7 usadlostí bolo opustených a 3 poddaní odtiaľto ušli.⁸² V roku 1657 bolo v Padarovciach už 20 sedliackych domácností, 3 usadlosti boli opustené a 4 poddaní ušli.⁸³ V oboch rokoch je známe, kde sa zdržiavali poddaní, ktorí ušli zo svojich domovov. Tak ako v predošlých prípadoch, aj tu sa ukázalo, že väčšina z nich opustila svoje domovy na dlhší čas. Traja z ujednených poddaných z roku 1657 sú totiž totožní s tými z roku 1652.

Gemerčania začali Osmanom platiť dane v roku 1600 a s výnimkou roku 1630 im boli poplatní do roku 1656.⁸⁴ Poplatnosť Gemera sa spomína ešte aj neskôr, v roku 1669. Súpis z tohto roku, ale nezachytáva situáciu v celej stolici, ale len v jej južnej časti.⁸⁵ Údaje o veľkosti populácie v Gemeri máme len z roku 1652. Tie poukazujú na to, že Gemer, ktorý bol mestečkom, patril v Gemerskej stolici k tým väčším sídlam. V roku 1652 tu bolo zaznamenaných 34 sedliackych a 46 želiarskych domácností. Opustených usadlostí bolo 12. Prekvapivo len 1 poddaný z Gemera ušiel. Pri Gemeri, ako jedinom zo skúmaných gemerských obcí, sa objavila zmienka aj o tamojších vdovách, ktoré boli v súpise zapísané osobitne a bolo ich 8.⁸⁶ Podľa sťažností z roku 1656 im Osmani zvýšili sumu o polovicu a množstvo odovzdávaného masla o 67 %.

Kružná sa stala poplatnou až v druhej polovici 17. storočia.⁸⁷ Miestni obyvatelia sa sťažovali na rozšírenie ich robotných povinností a odovzdávanie daní a naturálií, ktoré predtým Osmanom nemuseli dávať. Sumu im zvýšili o 91 %. V Kružnej žilo podľa údajov z roku 1652 14 sedliackych domácností a 4 usadlosti boli vedené ako opustené.⁸⁸

Aj v Rudnej sa osmanský vplyv prejavil až v druhej polovici 17. storočia.⁸⁹ V roku 1652 žilo v Rudnej 8 sedliackych a 6 želiarskych do-

⁸² MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁸³ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁸⁴ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁸⁵ ŠA BB, GŽ I., KP, 465.

⁸⁶ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁸⁷ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁸⁸ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁸⁹ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

mácností. Až 26 usadlostí tu bolo opustených a 9 poddaných z Rudnej ušlo.⁹⁰ V roku 1657 tu bolo zapísaných len 9 sedliackych a 7 želiarskych domácností. Z niekdajších 9 ujdených poddaných žilo naďalej mimo Rudnej 7 z nich.⁹¹ Je možné, že práve krátke obdobie poplatnosti pred spísaním sťažností spôsobilo, že pisári tu nezaznamenali žiadne zvýšenie sumy.

Podobne aj v Kunovej Teplici začali obyvatelia platiť Osmanom dane až v druhej polovici 17. storočia.⁹² V roku 1652 tu bolo 20 sedliackych a 3 želiarske domácnosti. 8 usadlostí bolo opustených.⁹³ V roku 1657 žilo v Kunovej Teplici o niečo menej domácností. Pisári tu zaznamenali 16 sedliackych a 2 želiarske domácnosti. 8 usadlostí bolo aj naďalej evidovaných ako opustené.⁹⁴ Podľa svedectiev miestnych obyvateľov tu došlo len k minimálnemu zvýšeniu sumy, ktoré sa pohybovalo na úrovni 8 %.

Prihradzany sa v prameňoch spomínajú ako poplatné až v druhej polovici 17. storočia.⁹⁵ V roku 1652 tu žilo 11 sedliackych a 1 želiarska domácnosť. 4 poddaní z Prihradzian ušli a 8 usadlostí bolo opustených.⁹⁶ O 5 rokov neskôr tu bolo 9 sedliackych a 3 želiarske domácnosti. 6 poddaní odtiaľto ušli a 6 usadlostí bolo zapísaných ako opustené.⁹⁷ 4 z ujdených poddaných boli rovnakí ako v roku 1652, pri všetkých sa vedelo, kam sa z Prihradzian presťahovali. V Prihradzanoch napriek tomu, že si ich Osmani daňovo podmanili až v druhej polovici 17. storočia, pisári na základe výpovedí obyvateľov zaznamenali zvýšenie sumy až o 160 %.

Obyvatelia Kamenian odvádzali Osmanom poplatky počas druhej polovice 17. storočia.⁹⁸ V porovnaní s ostatnými gemerskými dedinami, ktoré v tejto štúdii sledujeme, boli Kameňany najľudnatejšie. V roku 1652 tu žilo až 78 sedliackych a 43 želiarskych domácností. 6 poddaných

⁹⁰ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁹¹ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁹² ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁹³ MOL, UC, fasc.25, nro.1.

⁹⁴ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁹⁵ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

⁹⁶ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

⁹⁷ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

⁹⁸ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

odtiaľto ušlo.⁹⁹ O 5 rokov neskôr tu podľa všetkého žilo o niečo menej obyvateľov. V roku 1657 tu bolo zapísaných 68 sedliackych a 38 želiarskych domácností. 3 usadlosti boli vedené ako opustené a počet ujedných poddaných stúpol na 8.¹⁰⁰ 4 poddaní, ktorí odtiaľto ušli, boli zapísaní v oboch súpisoch. Vo všetkých prípadoch bolo známe, kam sa títo obyvatelia presťahovali. Pri pohľade na povinnosti miestnych obyvateľov prekvapí najmä výška sumy, ktorú museli odvádzať. Tá podľa všetkého dosiahla tak vysokú hodnotu najmä kvôli počtu ľudí, ktorí tu žili. Osmani miestnym pravidelne a výrazne sumu zvyšovali. Podľa ich svedectiev dosiahlo zvýšenie sumy až 334 %. Spolu s Ratkovou tu došlo k najvýraznejšiemu nárastu vyberanej sumy. Okrem toho poddaní museli odovzdávať poplatky a naturálie, ktoré v minulosti nedávali.

Obyvatelia Micolčian (Gemerský Sad) boli poplatní v druhej polovici 17. storočia.¹⁰¹ Micolčany sa spomínajú až v dvoch súpisoch z roku 1652. V jednom je zaznamenaných 13 sedliackych domácností, v druhom ich figuruje 12.¹⁰² Ani v jednom súpise sa nespomínajú želiari, opustené usadlosti či ujední poddaní. V sťažnostiach miestnych obyvateľov je okrem rozšírenia naturálnych a robotných povinností zaznamenané aj vysoké, až dvojnásobné zvýšenie sumy.

Licince sa ako trvalo poplatné spomínajú až v druhej polovici 17. storočia. V predošlom období platili Osmanom dane len raz, v roku 1635.¹⁰³ V roku 1652 tu žilo 26 sedliackych domácností. 12 usadlostí bolo opustených a 2 poddaní odtiaľto ušli.¹⁰⁴ O 5 rokov neskôr môžeme pozorovať mierne pokles počtu obyvateľov, žilo tu 21 sedliackych a 3 želiarske domácnosti, 1 usadlosť bola opustená a 8 poddaných z Liciniec ušlo.¹⁰⁵ 2 z nich pritom opustili Licince najneskôr v roku 1652, keďže už vtedy figurovali na zozname ujedných. Obyvatelia Liciniec sa sťažovali na zvýšenie sumy, tá narástla o 140 %.

⁹⁹ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹⁰⁰ MOL, UC, fasc.25,nro.2.

¹⁰¹ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹⁰² MOL, UC, fasc.25, nro.1, *Tamže*, fasc.24, nro.80.

¹⁰³ MOL, E 158, Tomus XIV, film č. 1634, s. 435-533; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1634, s. 403-555; *Tamže*, Tomus XV, film č. 1635, s. 557-643.; ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹⁰⁴ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹⁰⁵ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

Obyvatelia Kopráša (Magnezitovce) sa pod osmanskú poplatnosť dostali až v druhej polovici 17. storočia.¹⁰⁶ V roku 1652 bolo v Kopráši 10 sedliackych domácností. V tomto roku sa nespomínajú žiadni želiari, ujední poddaní ani opustené usadlosti.¹⁰⁷ O 5 rokov neskôr sa tu situácia mierne zmenila. V roku 1657 tu žilo 9 sedliackych a 2 želiarske domácnosti. 2 usadlosti boli opustené.¹⁰⁸ Obyvatelia sa sťažovali na rozšírenie a zvýšenie naturálnych povinností, ako aj na zvýšenie odvádzanej sumy o 56 %.

Obyvatelia Mníšan (Magnezitovce), podobne ako obyvatelia blízkeho Kopráša, boli poplatní v druhej polovici 17. storočia.¹⁰⁹ V roku 1652 tu žilo 11 sedliackych a 4 želiarske domácnosti. 2 usadlosti boli opustené a 3 poddaní ušli zo svojich domovov.¹¹⁰ V roku 1657 tu bolo zapísaných o niečo viac domácností. Žilo tu 16 sedliackych a 2 želiarske domácnosti, 1 usadlosť bola vedená ako opustená a 4 poddaní ušli.¹¹¹ V oboch prípadoch bolo známe, kde sa ujední poddaní nachádzajú. Výnimočne ale ani jeden z ujedných poddaných z roku 1652 už nefiguroval na zozname z roku 1657. Obyvatelia Mníšan museli Osmanom odovzdávať rôzne naturálie, platiť poplatky a vykonávať roboty, napriek tomu sa sťažovali len na zvýšenie sumy.

Aj obyvatelia Chyžného Osmanom odvádzali dane a poplatky až v období rokov 1656 – 1680/84.¹¹² V roku 1652 žilo v Chyžnom 30 sedliackych a 10 želiarskych domácností. 5 usadlostí bolo opustených a 4 poddaní odtiaľto ušli.¹¹³ V roku 1657 podľa všetkého počet obyvateľov mierne poklesol. Žilo tu 23 sedliackych a 5 želiarskych domácností. 4 usadlosti boli opustené a 2 poddaní sa schovávali.¹¹⁴ Boli to tí istí ako v roku 1652. Vo všetkých prípadoch bolo známe aj miesto, kam sa ujední poddaní presťahovali. Miestni sa v roku 1656 sťažovali na zavedenie nových poplatkov a na zvýšenie sumy. To však v porovnaní s ostatnými

¹⁰⁶ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹⁰⁷ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹⁰⁸ MOL, UC, fasc.25, nro.2.

¹⁰⁹ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹¹⁰ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹¹¹ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

¹¹² ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹¹³ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹¹⁴ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

dedinami dosiahlo len 25 %.

V Mokrej Lúke sa s osmanskou poplatnosťou stretávame tiež až v druhej polovici 17. storočia.¹¹⁵ Poddaní sa sťažovali na to, že im Osmanmi zvýšili sumu aj množstvo odvádzaných naturálií. Osmanmi zvýšili miestnym obyvateľom sumu o 40 % a množstvo odovzdávaných naturálií o 43 %. Po komparácii s ostatnými dedinami ale môžeme zhodnotiť, že nárast ich povinností nebol až tak výrazný. Navyše, počtom obyvateľov patrila Mokrá Lúka k väčším gemerským dedinám. V roku 1652 žilo v Mokrej Lúke 29 sedliackych domácností. 6 usadlostí bolo opustených a 4 poddaní boli zapísaní ako ujdení.¹¹⁶ V roku 1657 tu žilo 24 sedliackych a 10 želiarskych domácností. 4 usadlosti boli opustené a 2 poddaní z Mokrej Lúky ušli.¹¹⁷ Aj v tomto prípade bolo známe, kam sa ujdení poddaní presťahovali. Meno ani jedného ujdeného poddaného z roku 1657 sa nezhodovalo s menami ujdených poddaných v roku 1652.

V druhej polovici 17. storočia boli Osmanom poplatní aj obyvatelia Revúckej Lehoty.¹¹⁸ V Revúckej Lehote žilo v roku 1652 15 sedliackych a 7 želiarskych domácností. 3 usadlosti boli opustené.¹¹⁹ Obyvatelia sa sťažovali na zvýšenie odvádzaných naturálií, ako aj poplatkov. Zvýšenie sumy však nedosiahlo až takú výraznú hodnotu, išlo len o 26 %.

Aj Revúčku si Osmanmi dokázali daňovo podmaniť až v priebehu druhej polovice 17. storočia.¹²⁰ V Revúčke žilo v roku 1652 15 sedliackych a 3 želiarske domácnosti. 6 usadlostí bolo opustených a 4 poddaní ušli.¹²¹ V roku 1657 tu žilo 16 sedliackych a 5 želiarskych domácností. 6 usadlostí bolo opustených a 6 poddaní sa schovávali.¹²² 4 z nich pritom figurovali na zozname ujdených poddaných už v roku 1652. V Revúčke sa sťažovali na zvýšenie sumy, daní aj naturálií. Osmanmi miestnym zvýšili sumu o 67 %.

Aj ďalšie dediny Ratkovská Zdychava, Muráň, Nandraž, Turčok a Muránska Dlhá Lúka boli Osmanom poplatné počas druhej polovice

¹¹⁵ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹¹⁶ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹¹⁷ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

¹¹⁸ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹¹⁹ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹²⁰ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹²¹ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹²² *Tamže*, fasc.25, nro.2.

17. storočia.¹²³ Obyvatelia Ratkovskej Zdychavy sa sťažovali na zvýšenie sumy, naturálií a daní. Osmanmi im zvýšili sumu až o $\frac{3}{4}$. V roku 1652 bolo v Ratkovskej Zdychave zapísaných 13 sedliackych domácností. 3 usadlosti boli vedené ako opustené a 3 poddaní ušli zo svojich domovov.¹²⁴ O 5 rokov neskôr tu žilo 9 sedliackych a 5 želiarskych domácností. Aj naďalej tu boli 3 usadlosti evidované ako opustené a 3 poddaní odtiaľto ušli. Išlo o tých istých ujdených ako v roku 1652, pričom bolo známe aj to, kam sa z Ratkovskej Zdychavy presťahovali.¹²⁵

V Muráni zaznamenali zvýšenie sumy o 88 %, poddaní sa ďalej sťažovali na zvýšenie množstva odovzdávaného masla o 100 % a zároveň museli miestni Osmanom odvádzať aj ďalšie naturálie, ktoré im predtým nedodávali. Muráň patrilo počtom obyvateľov k väčším gemerským dedinám. V roku 1652 žilo v Muráni 10 sedliackych a 20 želiarskych domácností. 4 usadlosti boli opustené.¹²⁶ V roku 1657 tu bolo 16 sedliackych a 7 želiarskych domácností. 5 usadlostí bolo zapísaných ako opustené a 7 poddaní sa schovávali mimo dediny, pričom sa vedelo, kde momentálne žili.¹²⁷

V roku 1652 žilo v Nandraži 14 sedliackych a 5 želiarskych domácností, pričom 2 usadlosti boli opustené.¹²⁸ V roku 1657 tu bolo 16 sedliackych a 2 želiarske usadlosti.¹²⁹ Ani v jednom súpise nie je zmienka o opustených usadlostiach či ujdených poddaných. V Nandraži museli obyvatelia zniesť pomerne výrazné zvýšenie poplatkov a naturálií. Osmanmi im zvýšili sumu až o 167 %, masla museli odvádzať o polovicu viac ako pred rokom 1656. Okrem toho k ich povinnostiam pribudlo dodávanie nových naturálií a platenie ďalších poplatkov.

V Turčoku žilo v roku 1652 6 sedliackych domácností. 3 usadlosti boli v tom čase zapísané ako opustené. O 5 rokov neskôr tu už bolo 5 sedliackych a 4 želiarske domácnosti. Počet opustených usadlostí sa nezmenil.¹³⁰ Obyvatelia Turčoka sa sťažovali najmä na výrazné zvýšenie

¹²³ ŠA BB, GŽ I., KP, 53(PZ 173); *Tamže*, KP, 1656, 431.

¹²⁴ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹²⁵ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

¹²⁶ *Tamže*, fasc.25, nro.1.

¹²⁷ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

¹²⁸ MOL, UC, fasc.24, nro.80.

¹²⁹ *Tamže*, fasc.25, nro.2.

¹³⁰ *Tamže*, fasc.24, nro.80, *Tamže*, fasc.25, nro.2.

sumy, tú im Osmani zvýšili až o 178 %, okrem toho museli odvádzať aj ďalšie naturálie a poplatky.

Pohľad na počet obyvateľov spomínaných gemerských dedín naznačuje, že väčšinou išlo o malé dediny, ľudnatejších dedín bolo podstatne menej. Do tejto druhej skupiny rozhodne patrila aj Muránska Dlhá Lúka. V roku 1652 tu žilo 42 sedliackych a 17 želiarskych domácností. 6 usadlostí bolo v tej dobe opustených. Podľa údajov z ďalšieho súpisu z roku 1657 tu bolo 40 sedliackych a 23 želiarskych domácností, 11 usadlostí bolo v tomto roku zapísaných ako opustené.¹³¹ Obyvatelia Muránskej Dlhej Lúky sa sťažovali na zvýšenie sumy a daní, okrem toho museli Osmanom odovzdávať naturálie a mali voči nim aj robotné povinnosti.

Konkrétne povinnosti jednotlivých gemerských dedín z roku 1656 sme pre väčšiu prehľadnosť znázornili v tabuľke, v ktorej sme zaznamenali aj charakter ich sťažnosti.

Názov dediny	charakter sťažnosti	povinnosti
Rimavská Seč	nové poplatky a robotné povinnosti	30 vozov - cisárovo seno 32 tur. zl. za tvaroh 20 dní roboty počas orby nosenie sena
Blhovce	nové poplatky a povinnosti	daň za usadlosť povozy do Solnoku 100 jágerskej kile pšenice všeličo iné
Ratková	zvýšenie sumy a naturálií	suma 136 zl. 36 icce masla 30 zl. cisárova daň 12 zl. dar pašovi 24 zl. daň na sv. Juraja povozy do Solnoku 20 zl. daň za usadlosť 500 ks šindľov
Ratkovské Bystré	zvýšenie sumy a naturálií	suma 70 zl. 40 icce masla všeličo iné za 26 zl.
Brádno	zvýšenie sumy	suma 40 zl. všeličo iné za 35 zl.
Repištia	zvýšenie sumy	suma 40 zl. všeličo iné za 33 zl.

¹³¹ *Tamže*, fasc.24, nro.80, *Tamže*, fasc.25, nro.2.

Slizké	zvýšenie sumy	suma 60 zl. všeličo iné za 40 zl. 40 icce masla
Lipovce	zvýšenie sumy a naturálií	suma 70 zl. všeličo iné za 40 zl. 40 icce masla
Hrlica	zvýšenie sumy	suma 60 zl. iné 30 zl.
Ratkovská Suchá	zvýšenie sumy a povozy do Solnoku	suma 32 zl. 1000 klincov na dosky 3000 klincov 5 zl. cisárova daň 3 zl. 36 d. dar pašovi 10 icce masla 1 zl. 50 d. za železný riad 2 fonty korenín 1 tl. za povozy do Solnoku 1 zl. 50 d. daň za usadlosť 500 klincov na podkovy
Rovné	neuvádza sa	suma 9 tl. 3 zl. dar pašovi 5 zl. cisárova daň 1 zl. za povozy do Solnoku
Poproč	zvýšenie sumy, daní a naturálií	suma 35 zl. 5 zl. cisárova daň 6 zl. dar pašovi 20 icce masla 2000 šindľov 10 vozov dreva 8 zl. za povozy do Solnoku 1 font korenín 4000 klincov 3 sapu šošovice ¹³²
Polom	zvýšenie sumy	suma 75 zl. 1 zl. za povozy do Solnoku 27 icce masla 1 font korenín 1 sekera
Rybník	zvýšenie sumy a naturálií	suma 39 zl. 25 icce masla okrem toho 25 zl.

¹³² Okrem vymenovaných povinností mali obyvatelia v Poproči ešte odovzdávať dva druhy naturálií, ktoré sme, ale pre zlé čitateľnosť písma nedokázali identifikovať.

Povinnosti obyvateľov Gemerskej stolice voči Osmanom v druhej polovici 17. storočia

Ploské	zvýšenie sumy a naturálií	suma 75 tl. 18 icce masla
Háč	zvýšenie daní a naturálií	suma 30 zl. 10 šingov moravského súkna 35 icce masla 3 uzdy 60 ks dosiek peniaze za povozy daň za usadlosť 7 zl. 30 d.
Vieska nad Blhom	zvýšenie naturálií	4000 šindľov 28 vozov sena 24 vozov dreva 20 kile ovsu 20 kile pšenice 20 icce masla 10 icce medu 3 zl. dar pašovi 1 fl. 50 d. daň za usadlosť
Dražice	zavedenie robotných povinností	suma 10 zl. robotné povinnosti
Nižný Blh	nové poplatky	suma 100 zl. všeličo iné za 100 zl.
Padarovce	zvýšenie sumy a ďalších poplatkov	suma 65 zl. všeličo iné za 60 zl.
Gemer	zvýšenie sumy, daní a naturálií	suma 150 zl. povozy do Budína daň za usadlosť 50 icce masla
Kružná	zvýšenie sumy, daní a naturálií	suma 61 tur. zl. 32 icce masla kosenie sena – 10 zl. ročne 4 zl. za tvaroh daň za usadlosť povozy do Solnoku.
Rudná	neuvádza sa	suma 40 tur. zl. 6 zl. daň za usadlosť 6 zl. za povozy do Solnoku
Kunová Teplica	zvýšenie sumy a naturálií	suma 65 tur. zl. 30 icce masla daň za usadlosť povozy do Solnoku
Prihradzany	zvýšenie sumy a naturálií	suma 34 tur. zl.

		14 icce masla súkno ¹³³ 2 zl. za povozy do Solnoku 7 zl. daň za usadlosť 1 font korenín 1 nôž s perleťovou rukoväťou
Kameňany	zvýšenie sumy, naturálií a povinností	suma 500 tur. zl. 1 džbán masla 1 džbán medu 4 šingy anglického súkna 16 tl. za železo 30 vozov dreva 40 vozov sena daň za usadlosť povozy do Solnoku roboťa počas žatvy (týždeň)
Mikolčany	zvýšenie sumy, daní a naturálií	suma 45 tur. zl. 40 icce masla 150 kachličiek 50 smaltových hrncov 2000 klinčov na dosky 20 vozov dreva 2 fonty korenín povozy do Solnoku daň za usadlosť
Licince	zvýšenie sumy a naturálií	suma 60 tur. zl. 36 icce masla daň za usadlosť 8 zl. za povozy do Solnoku 1000 klinčov na šindle
Kopráš	zvýšenie sumy a naturálií	suma 39 tur. zl. 25 icce masla 1 dieža tvarohu 3,5 zl. za sedlo 1tl. za barana daň za usadlosť povozy do Solnoku 1 font korenín
Mníšany	zvýšenie sumy	suma 30 tl. 6 icce masla 1000 klinčov na dosky 60 železných šín

¹³³ V tomto prípade nebolo možné určiť, koľko súkna od obyvateľov Prihradzian Osmani požadovali, keďže dokument je na danom mieste poškodený.

Povinnosti obyvateľov Gemerskej stolice voči Osmanom v druhej polovici 17. storočia

		4 tl. daň za usadlosť povozy do Solnoku robota počas orby (1 deň)
Chyžné	zvýšenie sumy	suma 50 tur. zl. 2000 klincov na dosky 2000 klincov na šindle 50 železných šín 9 zl. za povozy do Solnoku daň za usadlosť
Mokrú Lúka	zvýšenie sumy a naturálií	suma 70 tur. zl. 20 icce masla 2000 šindľov 2 uzdy 6 tl. daň za usadlosť + povozy do Solnoku 1zl. za barana
Revúcka Lehota	zvýšenie sumy a naturálií	suma 48 tur. zl. 25 icce masla 1000 klincov na šindle 0,5 font korenín 2 líšcie kožušiny 3 zl. daň za usadlosť 1 tl. za povozy do Solnoku
Revúcka	zvýšenie sumy, daní a naturálií	suma 30 tur. zl. 18 icce masla 40 šingov plátna 3 zl. 50 d. za povozy do Solnoku 3 zl. 60 d. daň za usadlosť
Ratkovská Zdychava	zvýšenie sumy a naturálií	suma 35 tur. zl. 20 icce masla 1 font korenín 7 šingov moravského súkna 1 sapu hrachu 1 zl. za barana 3 zl. 50 d. daň za usadlosť + povozy do Solnoku
Muráň	zvýšenie sumy a naturálií	suma tur. 30 zl. 10 icce masla 1font korenín ¹³⁴
Nandraž	zvýšenie sumy, daní a naturálií	suma 40 tur. zl. 15 icce masla 2000 klincov na šindle 7 šingov fajlondis súkna

¹³⁴ Okrem toho mali v Muráni ešte jednu povinnosť, ktorú sa nám nepodarilo identifikovať.

		1 zl. daň za usadlosť 3 zl. za povozy do Solnoku
Turčok	zvýšenie sumy, daní a naturálií	suma 25 tur. zl. 15 icce masla 7 zl. za povozy do Solnoku 300 klincov na podkovy 60 d. za barana
Muránska Dlhá Lúka	zvýšenie sumy a daní	suma 150 tur. zl. 50 icce masla 3 fonty korenín 1,5 tl. daň za usadlosť 6 zl. za povozy do Solnoku roboty – nosenie vozov dreva (10 dní)

Povinnosti jednotlivých gemerských obcí voči osmanským pánom sa výrazne líšili. Kým niektoré odovzdávali len sumu, prípadne maslo alebo bližšie nešpecifikovanú položku označenú ako „všeličo iné“, ktorú tvoril istý finančný obnos, ďalšie dediny sa nevyhli odovzdávaniu rozmanitých naturálií a vykonávaniu robôt. Naturálne povinnosti variovali od dediny k dedine, okrem poľnohospodárskych plodín, bolo veľmi rozšírené odovzdávanie rôznych druhov klincov, šindľov, súkna a plátna. Osmani boli v niektorých prípadoch ešte náročnejší a od poddaných vyžadovali sedlá, uzdy, kachličky, hrnce či dokonca sekeru. V povinnostiach poddaných sa vyskytli aj také kuriozity ako líščia kožušina či nôž s perleťovou rukoväťou. Pomerne rozšírené boli aj robotné povinnosti poddaných. Osmani od nich vyžadovali najmä nosenie povozov, vozov sena a dreva, poddaní niektorých dedín však museli participovať aj na rôznych robotách na poli. Je zaujímavé, že v niektorých prípadoch vôbec nebolo presnejšie špecifikované v akom množstve mali poddaní danú povinnosť plniť. Neraz sa v texte sťažností objavuje len strohá informácia o platení dane za usadlosť, nosení povozov či vykonávaní roboty.

Zo sťažností tiež vyplýva, že Osmani obyvateľom podmanených gemerských dedín pravidelne zvyšovali ich povinnosti, prípadne od nich vyžadovali nové povinnosti. V niektorých prípadoch tento nárast nebol až tak markantný, vo väčšine dedín však prekročil hranicu 100 %. Vyskytli sa aj také dediny, ktorým Osmani zvýšili odovzdávanú sumu viac ako trojnásobne. Zo všetkých dedín, ktoré sme sledovali sa len jedna

(Rudná) nestážovala na nijakú nepravosť zo strany Osmanov. Pri sledovaní povinností poplatných dedín tiež musíme brať do úvahy ich (približnú) veľkosť, a teda schopnosť obyvateľov plniť osmanské požiadavky a tiež fakt, že títo obyvatelia navyše odvádzali poplatky aj uhorským pánom.

Resumé

Les droits des habitants de la région de Gemer envers les Ottomans dans la seconde moitié du 17ème siècle

L'article s'occupe des droits (de monnaie, en nature et de travail) des habitants de la région de Gemer envers les Ottomans dans la seconde moitié du 17ème siècle, en partant de données des registres de plaintes écrit par les députés de villages tributaires en 1656. D'abord, on reconstitue le nombre de villages tributaires pendant le 17ème siècle (plus précisément pendant les années 1596 – 1680/84). Ensuite, on a divisé les droits des villages en trois groupes: les droits de monnaie, les droits en nature a les droits de travail. Le gros de cet article est centré sur la question du grandeur (nombre de la population) des villages tributaires et le caractère de leurs droits. Pour cela nous avons choisi 39 villages de la région de Gemer, qui ont été soumis aux Ottomans. Comme il est impossible de reconstruire le nombre précis des habitants, pour se faire une idée du nombre des habitants, nous avons constaté le nombre des ménages, des demeures abandonnées et des réfugiés dans chaque village. La question du nombre de la population est très importante pour pouvoir comparer le nombre des habitants avec le chiffre de leurs droits. Pour être plus clair, nous avons noté les droits des villages tributaires et leurs plaintes contre les Ottomans dans un abaque, qui nous a permis de comparer les données de différents villages.

Finančné toky novohradských centrálnych majetkov Koháryovcov (1720-1731)¹

ÉVA SZIRÁCSIK

Novohradské župné múzeum, Salgótarján (Maďarsko)

Počas výskumu som analyzovala účtovné knihy novohradských centrálnych majetkov rodiny Koháryovcov z rokov 1720 až 1731, ktoré sa zhodou šťastných okolností zachovali.² Charakteristikou novohradských centrálnych majetkov v skúmanom období bolo to, že majetky boli sčasti v spoločnom vlastníctve, sčasti ich však vlastnili aj jednotliví členovia rodiny. Šafár, ktorý spravoval a viedol účtovné knihy rozdelených aj spojených majetkov však bol spoločný, aj keď sa jeho osoba v priebehu rokov menila. Pomocou účtovných kníh môžeme preskúmať príjmy a bežné výdavky majetku nachádzajúceho sa v spoločnej správe rodiny Koháryovcov, resp. majetkových častí krajinského sudcu Štefana II. Koháryho a Ondreja Koháryho, na základe čoho môžeme spoznať ekonomický charakter jednotlivých typov panstiev.³

Príjmy koháryovských majetkov

Odborníci pre výskum hospodárskych dejín kvôli analýze štruktúry príjmov ich členia spravidla do dvoch väčších skupín: do jednej zaraďujú urbárske a regálne príjmy, kým do druhej „hospodárske“ príjmy panstva, čo v praxi predstavovali finančné príjmy z hospodárenia na majeroch. Výskumy podľa tejto metodiky sa v prípade panstiev z 18. storočia dostávajú k rovnakému výsledku, a to, že väčšina príjmov pochádzala od obyvateľstva panstva, nie z hospodárenia na majeroch.⁴

¹ Táto štúdia vznikla s podporou grantu OTKA (F 68089), za čo autorka vyjadruje svoju vďaku.

² Štátny Archív v Banskej Bystrici, L. Rody a Panstvá, I. Rody Koháry-Coburg, Panstvo Koháry-Coburg vo Fil'akove, Rationes 1720-1731.

³ Predstavenie výnosnosti majetkov a využitia zemepanského príjmu prekračuje rámec tejto štúdie, preto sa tým zaoberám v inej štúdií.

⁴ Na panstve Zichyovcov v Óbude „pochádzal leví podiel výnosov bezprostredne od poddaných z urbárskych a regálnych výnosov.“ (L. GÁL, Éva: *Az Óbudai uradalom a Zichyek*

V prípade koháryovských majetkov sa môžeme stretnúť takmer s úplnou absenciou peňažných príjmov z majerov. Iba v prípade účtovnej knihy majetkovej časti Štefana II. Koháryho možno vykázat nie veľmi významný príjem pochádzajúci z majera, ale za rok 1725 sa ani v tejto účtovnej knihe nenachádza žiadny záznam o finančnom príjme. V roku 1726 dosiahla suma za speňaženie zvierat a mliečnych výrobkov z majera 6% celkových príjmov, v nasledujúcich rokoch už iba 1, resp. menej ako jedno %. Uvedené sumy môžeme veľmi dobre porovnať so zichyovským novohradským veľkostatkom a Divínskym panstvom, kde v rokoch 1721-1731 dosiahli príjmy pochádzajúce z majera 2-9 % celkových príjmov.⁵ Na koháryovských majetkoch, ktoré boli v rôznom vlastníctve, boli teda aj v porovnaní s miestnymi pomermi finančné príjmy pochádzajúce z produkcie majerov veľmi skromné.

Príjmy sa však oplatí skúmať aj z iného hľadiska, veď do zemepanskej správy nepatrili iba podniky poľnohospodárskeho, ale aj remeselného a obchodného charakteru. Stávalo sa však aj to, že majetky potrebné k produkcii (zvieracie stavy, budovy, vybavenie...) patrili zemepánovi, ale panstvo prenechalo za nájomné prácu s nimi rôznym osobám. Zo zemepanskej správy preto niekedy mohli byť prostredníctvom prenájmu vypustené poľnohospodárske, remeselné a obchodné činnosti. Ak toto všetko zohľadníme, je pre poznanie hospodárskeho fungovania panstva vhodné v okruhu ročných príjmov rozlíšiť popri feudálno-majerskom protiklade aj pomer peňazí pochádzajúcich zo zemepanskej správy, prenájmu a od poddaných.

V prípade koháryovských majetkov môžeme príjmy pochádzajúce od poddaných dobre odlíšiť od príjmov pochádzajúcich z prenájmu a zo zemepanskej správy s výnimkou dežmy.⁶ Príjmy z dežmy pozostávali zo zemepanského deviatku a z cirkevného desiatku prenajatého panstvom.

földesurasága alatt 1659-1766. Budapest, 1988, s. 11.) Na panstve Grassalkovichovcov v Gödöllő tvorili v rokoch 1772-1779 feudálne príjmy a príjmy z árendy 58,61% celkových výnosov, kým príjmy z hospodárenia na majeroch dosiahli iba 41,39%. (WELLMANN, Imre: *A gödöllői Grassalkovich uradalom gazdálkodása különös tekintettel az 1770-1815. esztendőkre.* Budapest, 1933).

⁵ SZIRÁCSIK, Éva: *A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány első száz évében (1687-1787).* Salgótarján, 2005, s. 223-224.

⁶ Pod termínom *dežma* chápe maďarská odborná literatúra aj citovaný prameň tak zemepanský desiatok ako aj cirkevný deviatok.

Obidvoma formami dežmy boli naturálne dávky, preto do finančných výkazov sa mohli dostať iba tie sumy, ktoré pochádzali z finančnej výmeny alebo ocenenia dežmy. Šafár však v prípade dežmy nenaznačil, či urobil výkaz o deviatku náležiacom zemepánovi, alebo o desiatku preňajatom od cirkvi. Desiatok by sme mali každopádne radiť medzi príjmy pochádzajúce zo zemepanskej správy, kým deviatok medzi príjmy pochádzajúce od poddaných. Preto sme pre príjmy z dežmy vytvorili osobitnú kategóriu.

Popri dežme sa iba v niekoľkých rokoch objavil taký typ príjmu, ktorý sa nepodarilo zaradiť do niektorej z troch kategórií. V niekoľkých prípadoch presunuli peniaze do pokladnice novohradských centrálnych majetkov z iných panstiev. Ojedinele šafár zaznamenal aj zostatok z predchádzajúceho roku. Príjmy, ktoré nebolo možné zaradiť ani medzi tieto, sa dostali medzi tzv. rôzne.

Tabuľka č. 1. Zloženie príjmov na spoločnom koháryovskom majetku (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Od poddaných	Z prenájmu	Zo zemepanskej správy	Dežma	Rôzne	Spolu
1720	452,67	296,21	2401,33	38,10	15,25	3203,56
1721	378,06	362,41	2177,45	22,50	0,00	2940,42
1724	127,49	93,62	874,96	0,00	0,00	1096,07
1726	156,25	85,97	553,19	46,13	0,00	841,54
1727	156,25	79,47	343,58	160,30	0,00	739,60
1731	282,69	52,17	305,74	2,90	0,00	643,50

- v percentách:

Rok	Od poddaných	Z prenájmu	Zo zemepanskej správy	Dežma	Rôzne	Spolu
1720	14	9	75	1	0	100
1721	13	12	74	1	0	100
1724	12	9	80	0	0	100
1726	19	10	66	5	0	100
1727	21	11	46	22	0	100
1731	44	8	48	0	0	100

Príjmy spoločných koháryovských majetkov boli najvyššie na začiatku skúmaného obdobia, potom v roku 1724 sa rozsiahly majetok, ktorý bol u Koháryovcoch v zálohu, vrátil do majetku rodiny Forgáčovcov. Pokles majetku mal citeľný vplyv na peniaze pochádzajúce tak od poddaných, ako aj z prenájmov a zo zemepanskej správy. V súlade s tým sa iba pred rokom 1724 dajú vykázať sumy patriace do kategórie

rôzne. Dežma figurujúca v peniazoch nebola ovplyvnená poklesom rozsahu pozemkov.⁷

Pri analýze zloženia príjmov udrie do očí, že v období rokov 1720-1731 predstavovali sumy pochádzajúce z podnikov v zemepanskej správe 46-80% celkových príjmov. Menší význam mali príjmy od poddaných, ktoré iba v roku 1731 dosiahli 44%. Príjmy z prenájmu dosiahli najvyšší podiel na celkových príjmoch v roku 1721 (12%). Význam dežmy sa naozaj ukázal až v roku 1727, keď výnimočne dosiahol 22% podiel. Kategória „rôzne“, ktorú bolo možné vykázať v roku 1720, predstavovala bezvýznamnú sumu.

Tabuľka č. 2. Zloženie príjmov na majetkovej časti Štefana II. Koháryho (1725-1730) – v rýnskych zlatých

Rok	Od poddaných	Z prenájmu	Zo zemepanskej správy	Dežma	Z iného panstva	Zostatok z predchádzajúceho roku	Rôzne	Spolu
1725	10,43	3,50	0,00	0,00	0,00	560,58	47,65	622,16
1726	1078,78	169,31	774,73	126,30	484,80	0,00	9290,37	11924,29
1727	1147,84	97,93	81,02	165,35	0,00	0,00	97,83	1589,97
1730	1182,24	92,85	99,63	76,65	2091,68	4247,01	3,90	7793,96

- v percentách:

Rok	Od poddaných	Z prenájmu	Zo zemepanskej správy	Dežma	Z iného panstva	Zostatok z predchádzajúceho roku	Rôzne	Spolu
1725	2	1	0	0	0	90	8	100
1726	9	1	6	1	4	0	78	100
1727	72	6	5	10	0	0	6	100
1730	15	1	1	1	27	54	0	100

Príjmy majetku krajinského sudcu Štefana II. Koháryho možno skúmať na základe zachovaných účtovných kníh z rokov 1725-1730. Suma príjmov s odhliadnutím od istej rozkolísanosti postupne stúpala. Kým príjmy spoločného rodinného majetku v tom čase zotrvali v rozpätí 643 – 842 rýnskych zlatých, dovtedy sa v analyzovaných rokoch súhrn príjmov na majetkovej časti krajinského sudcu pohyboval

⁷ V tej dobe sa používali tieto výmenné kurzy: 1 rýnsky zlatý = 120 denárov, 1 uhorský zlatý = 100 denárov. Všetci šafári, ktorí viedli účty koháryovských majetkov, písali do účtovných kníh rýnske zlaté, ale používali pritom výmenný kurz 1 rýnsky zlatý = 100 denárov. V našej štúdii sme preto ponechali pomenovanie rýnske zlaté a kurz 1 rýnsky zlatý = 100 denárov, veď keby sme použili iný kurz, pri vyšších sumách by sme zistili významné odchýlky.

v rozmedzí 622 – 11 925 rýnských zlatých.

Účtovná kniha majetkovej časti z roku 1725 akoby z nejakej príčiny neukazovala úplné príjmy. V tomto roku zomrel šafár Ondrej Szűcs, ktorý viedol účtovnú knihu. Bola to azda smrť šafára, ktorá ovplyvnila vykázané sumy v účtovnej knihe? Každopádne od nasledujúceho roku boli sumy jednotlivých typov príjmov značne vyššie oproti roku 1725. V rokoch 1726-1730 boli najvýznamnejšie príjmy od poddaných (1079 – 1182 rýnských zlatých), ktoré navyše každým rokom rástli. V roku 1726 bol ešte význačnejším príjem zo zemepanskej správy (775 rýnských zlatých), ktorý od nasledujúceho roka významne poklesol na úroveň menej významného príjmu z prenájmu, ktorý iba v roku 1726 dosiahol výnimočne výšku 169 rýnských zlatých. Výška dežmy iba v roku 1727 presiahla o niečo 165 rýnských zlatých. Novinkou oproti spoločnému rodnému majetku bolo to, že tu vykázali aj zostatok z predchádzajúceho roka a peniaze pochádzajúce z iného panstva. Tieto sa objavili iba v niektorých rokoch, ale vtedy sú vykázané veľmi vysoké sumy. Peniaze, ktoré nebolo možno zaradiť inde a ocitli sa v kategórii „rôzne“, sa objavujú v každom roku, ale iba v roku 1726 dosiahli významnú sumu, a to 9290 rýnských zlatých.

Okrem roku 1725, ktorý bol skôr výnimkou, na rozdiel od spoločného majetku, nebol vyšší pomer príjmov na strane zemepanskej správy, lež na strane príjmov od poddaných. Ale menší význam mali aj peniaze z prenájmu. Rovnaká situácia by bola bývala aj v roku 1726, keby sa do účtov majetkovej časti nedostali rôzne príjmy, resp. v roku 1730, keby neboli k dispozícii obrovské sumy z iného panstva a z predchádzajúceho roka. Kategória „rôzne“ mimochodom figurovala každý rok, ale jej pomer na celkových príjmoch dosiahol 78% iba v roku 1726.

Tabuľka č. 3. Zloženie príjmov na majetkovej časti Ondreja Koháryho (1727-1731) – v rýnských zlatých

Rok	Od poddaných	Z prenájmu	Zo zemepanskej správy	Dežma	Z iného panstva	Zostatok z predchádzajúceho roku	Rôzne	Spolu
1727	160,75	144,97	309,58	110,30	0,00	0,00	0,00	725,60
1729	254,17	73,17	359,81	325,90	0,00	0,00	0,00	1013,05
1731	1079,75	31,51	82,40	11,95	517,40	1474,09	242,00	3439,10

- v percentách:

Rok	Od poddaných	Z prenájmu	Zo zemepanskej správy	Dežma	Z iného panstva	Zostatok z predchádzajúceho roku	Rôzne	Spolu
1727	22	20	43	15	0	0	0	100
1729	25	7	36	32	0	0	0	100
1731	31	1	2	2	15	43	7	100

Výška príjmov pochádzajúcich z majetkovej časti Ondreja Koháryho sa v rokoch 1727-1731 pohybovala úmerne niekde medzi príjmom rodinného majetku v spoločnej správe a príjmom krajinského sudcu Štefana Koháryho. Príjmy rodinného majetku vtedy dosiahli aj 740 rýnskych zlatých, na majetkovej časti krajinského sudcu to bolo zas 7794 rýnskych zlatých, kým celkový príjem Ondreja Koháryho sa pohyboval medzi 725 – 3440 rýnskych zlatých.

Príjmy od poddaných sa zvyšovali v rozmedzí 160-1079 rýnskych zlatých. Nezvyčajné navýšenie však možno zaregistrovať v roku 1731, kedy Ondrej Koháry zdedil majetok Štefana II. Koháryho. Pred rokom 1731 boli významnejšími sumy pochádzajúce zo zemepanskej správy a z dežmy, ktoré v roku úmrtia Štefana Koháryho značne poklesli. V roku 1731 sa objavili typy príjmov charakteristických pre majetkovú časť Štefana Koháryho, t. j. obrovské sumy pochádzajúce z iného panstva, zostatok z predchádzajúceho roka a významným bol aj príjem, ktorý sa nedal zaradiť do inej kategórie.

Na novohradskom Divínskom panstve sa vtedy môžeme stretnúť s nasledujúcou situáciou: medzi rokmi 1721-1731, ktoré boli mimochodom charakteristické nepriaznivým počasím pre poľnohospodársku produkciu, pochádzali vyššie príjmy zo sedliackych hospodárstiev. Vtedy tvorili príjmy zo zemepanskej správy 33-42% oproti sedliackym príjmom vo výške 37-63% s výnimkou rokov 1727 a 1729, kedy popri príjmoch zemepanskej správy vo výške 45-51% boli sedliacke iba vo výške 38-42%. Pomer príjmov z poľnohospodárskych, remeselných a obchodných prenájmov bol ešte nižší.⁸ Spomedzi koháryovských majetkov bol pomer peňazí pochádzajúcich od poddaných podobne významný na majetkovej časti krajinského sudcu, kým pomer zemepanských príjmov bol významnejší v prípade spoločného majetku

⁸ SZIRÁCSIK, É.: *A divényi...*, s. 225.

a majetkovej časti Ondreja Koháryho. Usudzujúc na základe príjmov mohol mať prenájom na Divínskom panstve väčší význam, než sa ukazuje.

Na základe účtovných kníh možno porovnať aj typy príjmov jednotlivých majetkov. V ďalšom analyzujeme v prípade spoločného rodinného majetku a dvoch majetkových častí príjmy pochádzajúce od poddaných, z prenájmu, zo zemepanskej správy a z iných zdrojov.

Tabuľka č. 4. Príjmy spoločného koháryovského majetku pochádzajúce od poddaných (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Daň	Vykúpenie sa z robôt	Daň, vykúpenie sa z robôt, nájom za pustu ⁹	Pálenie alkoholu
1720	403,05	49,62	0,00	3
1721	372,66	5,40	0,00	3
1724	127,49	0,00	0,00	3
1726	156,25	0,00	0,00	4,50
1727	156,25	0,00	0,00	4,50
1731	0,00	0,00	282,69	0,00

Príjmy pochádzajúce od poddaných pozostávali na rodinnom majetku takmer výlučne z daní. Iba v roku 1720 a 1721 možno vykázat peňažné vykúpenie sa z robôt, ktoré bolo v porovnaní s daňou nepatrným príjmom. V roku 1731 sa kvôli charakteru prameňa nedala odlíšiť daň a vykúpenie sa z robôt od nájomného za pustu, ktoré v malej miere skresľuje výšku prislúchajúcej sumy. Regálnym príjmom vyberaným od obyvateľov panstva bol poplatok za pálenie alkoholu. Dávid Szabó a Ladislav Sinkovics v rozmedzí rokov 1720-1724 zaplatili za dva „železné hrnce na pálenie pálenky“ 3 rýnske zlaté a neskôr nemenovaný(-í) Fil'akovčan(-ia) za tri kotly na pálenie alkoholu 4,5 rýnskych zlatých.

Tabuľka č. 5. Príjmy majetkovej účasti Štefana II. Koháryho pochádzajúce od poddaných (1725-1730) – v rýnskych zlatých

Rok	Daň	Vykúpenie sa z robôt
1725	10,43	0,00
1726	921,79	156,99
1727	991,01	156,83
1730	1019,77	162,47

⁹ Pusta – maď. termín používaný na označenie rozsiahlych riedko osídlených pozemkov využívaných najmä na chov koní a dobytky. *Pozn. prekl.*

Príjmy od poddaných boli aj na majetku Štefana II. Koháryho predstavované predovšetkým daňami a vykúpením sa z robôt, avšak v porovnaní s rodinným majetkom boli sumy pochádzajúce z vykúpenia sa z robôt pozoruhodné. Kým v druhej polovici 20-tych rokov 18. storočia príjmy z daní na spoločnom majetku významne klesli, na majetku Štefana Koháryho rástli. Situáciu dobre vykresľuje skutočnosť, že v období rokov 1726-1730 vzrástol do pokladnice panstva krajinského sudcu príjem z daní zo sumy 921 rýnskych zlatých na sumu 1020 rýnskych zlatých, kým na rodinnom majetku v rokoch 1726-1727 z tohto titulu zaevidovali iba 156 rýnskych zlatých!

Tabuľka č. 6. Príjmy majetkovej časti Ondreja Koháryho od poddaných (1727-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	daň	Daň a vykúpenie sa z robôt, nájom za pustu	Pálenie alkoholu
1727	156,25	0,00	4,50
1729	254,17	0,00	0,00
1731	0,00	1079,75	0,00

Na majetkovej časti Ondreja Koháryho pozostávali príjmy od poddaných podobne ako v prípade ostatných majetkov najmä z daní. Iba v roku 1731 nevieme od daní odlíšiť vykúpenie sa z robôt a nájom za pustu, kvôli ktorému však v tom roku príjmy určite nevzrástli na výsledných 1079,75 rýnskych zlatých. Toto sa stalo vďaka nárastu daňových príjmov, Ondrej Koháry totiž zdedil majetok Štefana Koháryho. Podopiera to aj fakt, že v roku 1730 na majetku krajinského sudcu vybrali 1020 rýnskych zlatých daní. V zmysle poslednej vôle krajinského sudcu poddanske povinnosti prislúchajúce na jeden štvrtrok nebolo potrebné v roku 1731 zaplatiť, preto sa daňové príjmy vzťahovali iba na trištvrte roka. Poznamenať musíme aj to, že panstvo vybralo za tri fiľakovské železné hrnce na pálenie alkoholu 4,50 rýnskych zlatých rovnako, ako to v tom istom roku urobili na spoločnom majetku.¹⁰

¹⁰ Je zaujímavé, že na spoločnom majetku aj na majetkovej účasti išlo o tri hrnce a aj vybraná suma bola na oboch majetkoch rovnaká. Azda kvôli niečomu uviedli do oboch účtovných kníh tú istú sumu?

Tabuľka č. 7. Príjmy spoločného koháryovského majetku pochádzajúce z prenájmu (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Obchodný (krčma)	Remeselný (pivo- var, bitúnok, mlyn)	Poľnohospodársky (lúka, pasienok, pusta, les)
1720	50,00	91,00	243,21
1721	100,00	66,25	257,16
1724	0,00	24,00	69,62
1726	0,00	36,88	81,47
1727	0,00	34,00	74,97
1731	0,00	24,00	52,17

Počas tohto obdobia sa na spoločnom majetku Koháryovcov až do konca objavovali medzi nájmi príjmy poľnohospodárskeho charakteru. Ich súhrnná suma bol pred vrátením zálohu znateľne vyššia. Lúky, pasienky, pusty a lesy panstva sa pravidelne prenajímali.

Z účtovných kníh jasne vyplýva, že panstvo užívanie svojich lúk a pasienkov prakticky prepustilo okolitým sedliakom. Sumy zaplatené do pokladnice panstva za prenájom lúk a za letné pasienie sa objavujú takmer v každom roku. Spomedzi poľnohospodárskych prenájmov pochádzali najvyššie sumy z prenájmu pasienkov s výnimkou začiatku 20-tych rokov 18. storočia, kedy sa prenájom lúk dosiahol vyšší príjem. Potom však už tento výnos znateľne poklesol.

Poplatok za prenájom pusty zaznamenali v prameni v roku 1724 a 1726. V skutočnosti mohlo ísť o prenájom podobný, ako bol predtým alebo potom prenájom lúk, či pasienkov, resp. oboch súčasne.

Aký-taký príjem pre pokladnicu panstva bol aj zo žaluďových lesov: vyberali za ne nájomné, či dežmu za zvieratá pasúce sa v lese, resp. percentá z nej.¹¹ Peniaze objavujúce sa pri nájme lesov neobsahujú dežmu a percentá z nej. Nájom lesov sa dá vykázať v období rokov 1721-1731 v miere, ktorá sa z roka na rok značne odlišovala.

Tabuľka č. 8. Príjmy spoločného koháryovského majetku pochádzajúce z poľnohospodárskeho prenájmu (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Lúka	Pasienok	Pusta	les
1720	177,65	65,56	0,00	0,00
1721	171,90	77,76	0,00	7,50

¹¹ O príjmoch pochádzajúcich z predaja dežmových ošípaných, resp. z percent z nich sa zmienime neskôr. Azda ich možno zaradiť aj k nájomnému za lesy. V ďalšom uvedené sumy by ostatne nijako neovplyvnili už načrtnutú predstavu o nájmoch.

1724	8,66	29,66	13,30	18,00
1726	8,50	42,97	10	20,00
1727	8,50	32,97	0,00	33,50
1731	9,50	39,67	0,00	3,00

Na základe účtovných kníh vieme vykázat až do konca aj prenájom remeselných podnikov. Vo všeobecnosti vybrali za rok niekoľko zlatých za prenájom bitúnkov, mlynov a pivovarov.

Sečiansky mýtnik Gregor Bánhidy v roku 1721 „si na próbu vyarendoval sečiansky pivovar, uvaril poltreťa várky, keďže však s tým nemal šťastie, upustil od toho“, lenže v tom roku zaplatil do pokladnice panstva 2,55 rýnskych zlatých za varenie piva.

Do roku 1724 na území panstva prenajali dva bitúnky, a to tak, že za sečiansky získali 30 rýnskych zlatých a za fiľakovský 14 rýnskych zlatých. Sečany sa však z koháryovského zálohu vrátili pôvodným vlastníkom – rodine Forgáčovcov, preto od roku 1724 mohol šafár vyberať nájomné iba za fiľakovský bitúnok, pričom jeho výška sa oproti predchádzajúcemu o niečo zvýšila – na 16 rýnskych zlatých.

Šafár dal do prenájmu aj mlyny panstva. Sumy za to sa objavujú v každom z analyzovaných rokov, ale ich výška silne kolísala v rozmedzí od 8 do 47 rýnskych zlatých. V pozadí toho všetkého bol fakt, že každý rok sa menil počet prenajatých mlynov, resp. v roku 1726 kvôli zmene v osobách mlynárov šafár predal pšenicu pochádzajúcu z mýta ako náhradu za nájomné.

V roku 1720 bola „mlynská dávka“ mlynárov z Lóce 2 rýnske zlaté, z Hradišťa 4 rýnske zlaté, kým za sečiansky mlyn platil mlynár „cenu za mlynský kameň“ 37 rýnskych zlatých, za dva mlyny v Nitre nad Ipľom 4 rýnske zlaté, spolu teda zaplatili 47 rýnskych zlatých. V roku 1721 žiadali za sečiansky mlyn 6 zlatých, ale z ostatných mlynov vyberali peniaze podľa predchádzajúceho roku, resp. ešte mlynár z Patvarca zaplatil nad rámec sumy z roku 1720 3 rýnske zlaté, spolu teda ročné nájomné za mlyny činilo 19 rýnskych zlatých. V roku 1724 už účtovná kniha spomína iba nájomné za mlyn v Hradišti a „cenu za mlynský kameň“ nitrianskeho mlyna, t. j. spolu nájomné vo výške 8 rýnskych zlatých.

V roku 1726 bolo nájomné za mlyn v Hradišti 4 rýnske zlaté a za dva mlyny v Nitre nad Ipľom platili mlynári „cenu za mlynský kameň“ 2 rýnske zlaté. V nitrianskom „Hornom mlyne“ nastala 9. mája „medzi

tovarišmi zmena“, preto prerozdělili mýtne obilie, z ktorej časť patriaca rodine Koháryovcov predstavovala 9 kila pšenice, ktoré speňažili za 5,10 rýnskych zlatých. Šafár 20. mája predal 11½ kila mýtneho obilia za 9,78 rýnskych zlatých. Spolu teda v tomto roku pochádzalo z mlyna 20,88 rýnskych zlatých.

Výška nájomného za mlyn v Hradišti v roku 1727 bola 4 rýnske zlaté, kým v Krnej a v Uhorskom po 5 rýnskych zlatých, pre dva nitrianske mlyny ostala „cena za mlynský kameň“ 4 rýnske zlaté, spolu teda zaevidovali príjem 18 rýnskych zlatých. V roku 1731 bolo nájomné za mlyn v Hradišti a „cena za mlynský kameň“ v dvoch nitrianskych mlynoch po 4 rýnske zlaté, čo dohromady teda činilo 8 rýnskych zlatých.

Nájomné obchodného charakteru sa dá najšť ešte do vrátenia zálohu. Od nájomného za krčmu v Göngyösi sa však nedá oddeliť nájomné za tamojší bitúnok. Nájomné za krčmu a bitúnok činilo v roku 1720 50 rýnskych zlatých a v nasledujúcom roku 100 rýnskych zlatých. Nájomné za bitúnok by sme mali radiť medzi prenájmy remeselného charakteru, ale toto pre už zmienené dôvody nemôžeme urobiť, preto reálna suma obchodného a remeselného nájomného za roky 1720 a 1721 podľa účtovnej knihy nie je presná.

Tabuľka č. 9. Príjmy majetkovej časti Štefana II. Koháryho pochádzajúce z prenájmu (1725-1730) – v rýnskych zlatých

Rok	Poľnohospodársky (lúka, pasienok, pusta, les)	Remeselný (mlyn)
1725	3,50	0,00
1726	142,01	27,30
1727	85,93	12,00
1730	80,85	12,00

Na majetku krajinského sudcu boli príjmy iba z poľnohospodárskeho a remeselného prenájmu, ale až do konca vynášal do pokladnice panstva vyššie sumy prenájom poľnohospodárskych plôch. Medzi nimi boli podobne ako v prípade spoločného majetku rodiny lúky, pasienky, pusta a lesy. Na rozdiel od neho však nájomné za žiadny typ zeme v priemere nijako výrazne neprevyšovalo nájomné za iný typ zeme v danom roku, iba príjem za prenájom lúk bol v porovnaní s ostatnými o niečo menší. Sumu za prenájom lesov azda môžeme povýšiť o dežmu za ošipané, s ktorou sa oboznámime v ďalšom.

Tabuľka č. 10. Príjmy Štefana II. Koháryho pochádzajúce z poľnohospodárskeho prenájmu (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Lúka	Pasienok	Pusta	les
1725	3,50	0,00	0,00	0,00
1726	19,50	22,67	18,34	81,50
1727	13,42	24,17	28,34	20,00
1730	11,34	16,17	28,34	25,00

Príjmy z priemyselného prenájmu na majetkovej časti Štefana II. Koháryho možno odvodiť výlučne z prenájmu mlynov. V roku 1726 zaplatili mlynári z Litky a z Holiše „cenu za mlynský kameň“ po 6 rýnskych zlatých, pričom šafár 30. decembra predal z mlynskeho mýta 13½ kila obyvateľom Litky za 15,30 rýnskych zlatých, „keďže sa tu vyskytli nejaké nezrovnalosti“, spolu teda príjem z mlynov činil 27,30 rýnskych zlatých. V nasledujúcom roku, aj v roku 1730 platili rovnaké nájomné, takže dohromady mlynári z Litky a Holiše zaplatili 12 rýnskych zlatých.

Tabuľka č. 11. Príjmy majetkovej časti Ondreja Koháryho pochádzajúce z prenájmu (1727-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Poľnohospodársky (lúka, pasienok, pusta, les)	Remeselný (mlyn, bitúnok)
1727	124,97	20,00
1729	39,17	34,00
1731	31,51	0,00

Na majetkovej časti Ondreja Koháryho sa stretávame s podobnou situáciou aká bola u krajinského sudcu, veď vykazať možno iba poľnohospodársky a remeselný prenájom. Súhrnná hodnota remeselných prenájomov zaostávala za poľnohospodárskymi prenájmami. Vykazať tu môžeme iba nájomné za mlyny a bitúnky. V roku 1727 stanovili pre nitriansky mlyn „cenu za mlynský kameň“ vo výške 4 rýnske zlaté. Kým mlyny v Hradišti a Nitre nad Ipľom mali „cenu za mlynský kameň“ po 4 rýnske zlaté, kým v Uhorskom a v Krnej si v roku 1729 prenajímali mlyny panstva po 5 rýnskych zlatých nájomu. Nájomné za fiľakovský bitúnok bol v roku 1727 a v roku 1729 16 rýnskych zlatých. Dôležitou výnimkou je, že v roku 1731, kedy Ondrej Koháry zdedil majetok Štefana Koháryho, nevyberali nájomné za remeselný prenájom.

Tabuľka č. 12. Príjmy majetkovej časti Ondreja Koháryho pochádzajúce z poľnohospodárskeho prenájmu (1727-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Lúka	Pasienok	Pusta	Les
1727	8,50	32,97	0,00	83,50

1729	26,50	11,67	1,00	0,00
1731	11,34	11,17	9,00	0,00

Podobne ako v prípade ostatných typov majetkov bol medzi prenájmi prenájom poľnohospodárskych území charakteristickejší oproti iným typom prenájmov. Iba v roku 1727 možno vykázať príjem za prenájom lesa, kým prenájom lúk a pasienkov, aj keď s rozdielnymi sumami nájomného, bol pozorovateľný každý rok. Nájomné za pustu však nebolo významné.

Tabuľka č. 13. Príjmy spoločného koháryovského majetku pochádzajúce zo zemepanskej správy (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Krčma	Mýto
1720	2245,11	65,22
1721	2068,15	46,30
1724	874,96	0,00
1726	516,31	0,00
1727	309,58	0,00
1731	281,74	0,00

Medzi príjmami pochádzajúcimi zo zemepanskej správy majetku koháryovskej rodiny mal až do konca rozhodujúci podiel výnos z krčiem. Prevzatie sečianskej krčmy Forgáchom znamenalo drastický výpadok príjmov, takže v ďalšom už prichádzala iba skromnejšia suma z prevádzky fiľakovskej krčmy, ktorá ani pred tým nedosahovala výnosy sečianskej krčmy. Príjmy z mýta, ktoré ostalo v zemepanskej správe pozostávali zo sečianskeho mýta a z jeho „filiálky“ vo Vrbovke, preto už od roku 1724 nefiguruje vo výkazoch. Vrátenie zálohovaných majetkov teda malo značný vplyv aj v prípade jednotlivých podnikov v zemepanskej správe, najmä však vyňatie mestečka Sečany viedlo k značnému poklesu príjmov.

Tabuľka č. 14. Príjmy majetkovej časti Štefana II. Koháryho pochádzajúce zo zemepanskej správy (1725-1730) – v rýnskych zlatých

Rok	Krčma	Mýto	Majer
1725	0,00	0,00	0,00
1726	111,18	75,25	588,30
1727	0,00	72,02	9,00
1730	0,00	79,63	20,00

Štruktúra zemepanských príjmov majetkovej časti Štefana II. Koháryho sa diametrálne odlišovala od štruktúry zemepanských príjmov

rodinných majetkov. Na základe zachovaných účtovných kníh vieme vykázať príjem za krčmu iba v roku 1726, ani v tom roku však nešlo o nejakú významnú sumu. Celý mýtny príjem pochádzal z filakovského mýta z rokov 1726-1730. Príjmy z majerov sme našli v troch zo štyroch analyzovaných účtovných kníh, ale iba v roku 1726 sa mohol vykázať významný príjem (588,30 rýnskych zlatých). Príjem z majerov sa dá odvodíť z predaja zvierat chovaných na majeroch a z predaja mliečnych výrobkov, ktoré sa tam dorábali.

Tabuľka č. 15. Príjmy majetkovej časti Ondreja Koháryho pochádzajúce zo zemepanskej správy (1725-1730) – v rýnskych zlatých

Rok	Krčma	Mýto
1727	309,58	0,00
1729	359,81	0,00
1731	0,00	82,40

Ondrej Koháry si mohol do roku 1731 zaknihovať vyšší príjem (309,58 – 359,81 rýnskych zlatých) vďaka filakovskej krčme, ale keď zdedil majetok Štefana Koháryho, tento typ príjmu bol vypustený z účtovnej knihy a miesto neho sa môžeme dočítať o príjme z mýta. O charaktere tohto mýta sa z účtovných kníh nedozvieme nič iné okrem jeho výšky, ktorá bola 82,40 rýnskych zlatých.

Príjem z dežmy pochádzal v prípade všetkých troch majetkov súčasťou speňaženia naturálií pochádzajúcich z dežmy, súčasťou zas z peňažitej náhrady dežmy, ktorá pôvodne nebola vyberaná peňažne. Je možné si predstaviť, že príjem z dežmových ošípaných by sme mohli zaradiť skôr k sumám za prenájom lesov, ale tieto sumy by nijako výrazne neovplyvnili celkový obraz, ktorý sme prv načrtli.

Príjmy z dežmy sa na rodinnom majetku Koháryovcov neobjavujú každý rok, navyše ich výška bola v jednotlivých rokoch variabilná: iba v roku 1727 presiahli 160 rýnskych zlatých, v roku 1720 šafár predal jedného dežmového barana z Lóce za 2,55 rýnskych zlatých, rovnaká bola výkupná cena za dežmových baranov z (Nógrád)Szakálu, kým za dežmové ošípané zo Szalmatercspuszy 33,00 rýnskych zlatých. V roku 1721 mohol šafár zaknihovať príjem 22,50 rýnskych zlatých za predaj dežmových včiel zo Sečian a za ich výkupné, ktoré sa nedá osobitne vyčleniť. V roku 1727 stálo výkupné za včely 9,70 rýnskych zlatých, kým za ošípané prezimované v lese v Uhorskom zaplatili 143,10 rýnskych

zlatých a výkupné za 266 ošípaných vpustených do lesa vo Veľkých Dravciach vyberali kvôli „výkupcovi“ tak, že za každú „starú“ ošípanú si brali 35 rýnskych denárov. V roku 1731 za predaj 29 úľov včiel (10 rýnskych denárov/úľ) pochádzajúcich z čakanovskej dežmy plynul do pokladnice panstva príjem 2,90 rýnskych zlatých.

Na majetkovej časti Štefana II. Koháryho možno vykázat príjmy z dežmy od roku 1726. Za ošípané vypasené na lesoch v (Karancs)ságu a v Trenči zaplatili 7. decembra 1726 12 rýnskych zlatých výkupného. V ten istý deň šafár predal obyvateľom Uhorského dežmové ošípané za 65 rýnskych zlatých. V roku 1726 zaplatili za včely 17,50 rýnskych zlatých výkupného, za 15 rýnskych zlatých predali 1 okov vlašajšieho dežmového medu a tiež dežmové barany a kozľatá speňažili za 16,80 rýnskych zlatých. V roku 1727 bolo výkupné za 378 ošípaných zahnaných do Szalatnyapuszty 103,20 rýnskych zlatých, za barany a kozľatá 1,60 rýnskych zlatých. V tom istom roku šafár predal aj dežmové zvieratá: 4. júna 54 baranov (17,50 rýnskych zlatých), kozľatá (1,95 rýnskych zlatých), 8 úľov včiel (12 rýnskych zlatých). V roku 1730 šafár predal 56 baranov (19,60 rýnskych zlatých) a kozliat (4,50 rýnskych zlatých), výkupné vybral aj za 13 baranov (1,30 rýnskych zlatých) a 21 kozliat (1,05 rýnskych zlatých), ďalej za žalude z Litky a Trenča predal 6 ks poldruharočných ošípaných a za ošípané zahnané do ságskeho lesa vybral výkupné, ktorého výška bola skromnejšia, pretože „tam aj to málo žaludov mráz skazil“.

Analogicky so situáciou na spoločnom majetku i majetkovej časti Štefana Koháryho pochádzali dežmové príjmy aj na majetkovej časti Ondreja Koháryho z predaja dežmy a z výkupného, dôraz tu však bol na výkupnom. Šafár predal z dežmy 5 úľov včiel za 7,50 rýnskych zlatých, kým výkupné za 266 ošípaných pustených do lesa vo Veľkých Dravciach bolo 93,10 rýnskych zlatých (za každú „starú“ ošípanú 35 rýnskych denárov), zatiaľ čo výkupné za včely činilo 9,70 rýnskych zlatých. Najvyššia suma, ktorú možno zdokladovať, prišla z dežmy do pokladnice majetku Ondreja Koháryho v roku 1729: šafár vtedy za speňaženie dežmy zaknihoval 139 rýnskych zlatých a za výkupné 186,90 rýnskych zlatých. V tom roku pásli na bukových žaludoch v Szamotercspuszte 1423 ošípaných, z ktorých panstvo predalo 80 ks za 115 rýnskych zlatých. Dežmové obilie, ktoré pochádzalo z rovnakého miesta, speňažil šafár za

24 rýnskych zlatých, čo zdôvodnil slovami, „pretože bolo pokazené, podľa zvyklostí som ho predal“. Vtedy sa do pokladnice dostalo aj 186,90 rýnskych zlatých čoby výkupné za 623 ošípaných. V roku 1731 bolo výkupné za 19 baranov 1,90 rýnskych zlatých, za 23 kozliat 1,15 rýnskych zlatých a za 89 úlov včiel 8,90 rýnskych zlatých.

Pre Štefana II. Koháryho bolo vyslovene charakteristické, že z iných panstiev, resp. zo spoločného majetku rodiny presúval peniaze, čím chcel docieľiť to isté ako s nevyužitým prebytkom z uplynulého roka, t. j. podporu stavby filakovského kostola a kláštora. To isté možno pozorovať aj pri pohľade na účtovnú knihu majetku Ondreja Koháryho, ktorý v roku 1731 zdedil majetok krajinského sudcu.

Štefan II. Koháry teda aj z iných svojich panstiev presúval väčšie sumy, aby ich vynaložil na filakovské cirkevné budovy. V roku 1730 dal dokonca dvakrát previesť peniaze: 25. augusta z Čabrade prostredníctvom šafára Samuela Draskóczyho 1000 rýnskych zlatých a 18. decembra s pomocou Juraja Stumera 600 rýnskych zlatých. Aj prebytok vykázaný v roku 1730, a to 4247,01 rýnskych zlatých rezervoval zemepán podľa poznámky v účtovnej knihe ešte v predchádzajúcom roku na stavbu filakovského kostola. Využitie skoršieho prebytku, figurujúceho v roku 1725 vo výške 560,58 rýnskych zlatých, ako ani využitie sumy 484,80 rýnskych zlatých prevzatých v roku 1726 zo spoločného majetku krajinský sudca už nekonkretizoval.

Analogicky s majetkovou účasťou krajinského sudcu sa v roku 1731 našli peniaze pochádzajúce z iných panstiev aj v pokladnici majetku jeho dediča Ondreja Koháryho. Ten 24. apríla v Čabradi prikázal Michalovi Balogovi, aby dal na stavbu filakovského kostola 191,40 rýnskych zlatých a potom 30. júna aj svätoantonský šafár Prauszt poslal na filakovský kostol 200 rýnskych zlatých. Na rovnaký cieľ zaplatil „za otca“ Gašpar Bánhidy 126 rýnskych zlatých. Účtovná kniha z roku 1731 sa zaujímavým spôsobom zmieňuje aj o dvoch prebytkoch: Štefan Koháry dňa 28. januára 1731 nechal na stavbu filakovského kostola 1000 rýnskych zlatých prebytku z predchádzajúceho roka, resp. prebytok Štefana Koháryho pri uzávierke účtov za predchádzajúci rok bol 474,09 rýnskych zlatých. Tieto prebytky a peniaze z iných panstiev umožnili splnenie sna Štefana Koháryho, t. j. renováciu filakovského kostola a kláštora.

Príjmy zaradené do kategórie „rôzne“, t. j. také, ktoré sa nedali zaradiť do žiadnej z predchádzajúcich kategórií, sa objavujú na spoločnom majetku v roku 1720. Dve siahly sena predali za 8 rýnskych zlatých a 7,25 rýnskych zlatých pochádzalo zo zhabania zvierat. U jedného poddaného totiž bol kôň, ktorý „mu nemal patriť“. Cena koňa a predaj sena inak nijak významne neovplyvňuje štruktúru príjmov za rok 1720.

Peniaze zaradené v roku 1725 na majetkovej časti Štefana II. Koháryho do kategórie „rôzne“ sú neznámeho pôvodu, t. j. pochádzajú od poddaných, resp. z predaja obilia. V nasledujúcom roku nevieme pri sume 100 rýnskych zlatých, z akého titulu bola prijatá do pokladnice, pričom určitý príjem bol tiež z predaja zvierat neznámeho pôvodu (33,80 rýnskych zlatých) a obilia (9156,57 rýnskych zlatých). K rôznym príjmom sa v roku 1727 radia sumy zinkasované do pokladnice za predaj zvierat (17 rýnskych zlatých) a sena (80,83 rýnskych zlatých) a v roku 1730 za predaj zvierat (3,90 rýnskych zlatých).

V prípade majetku Ondreja Koháryho sa v roku 1731 nedala do ostatných príjmových kategórií začleniť suma 242 rýnskych zlatých, ktorá pochádzala z predaja obilia. Z účtov nevyplýva, či mala poddaný alebo majerský pôvod.

Výdavky koháryovských majetkov

V prípade všetkých troch majetkov sa objavujú bežné výdavky určené na chod majetkov. Výdavky tohto charakteru pozostávali jednak z miezd a rôznych odmien pre zamestnancov panstva, ďalej z vynaložených prostriedkov na hnutelné a nehnuteľné majetky, z nájmu cirkevného desiatku a z iných výdavkov.

Tabuľka č. 16. Bežné výdavky spoločného koháryovského majetku (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Mzdy, odmeny	Nehnuteľnosti	Hnuteľný majetok	Nájom desiatku	Iné	Spolu
1720	26,25	3,00	21,05	49,25	50,00	149,55
1721	9,00	0,75	18,50	0,00	9,50	37,75
1724	10,00	0,00	6,00	0,00	0,00	16,00
1726	0,00	0,00	18,50	0,00	0,00	18,50
1727	4,00	0,00	3,63	0,00	0,00	7,63
1729	0,00	2,00	8,25	0,00	0,00	12,25
1731	0,75	0,00	6,50	0,00	7,25	14,50

Bežné výdavky na spoločnom majetku koháryovskej rodiny boli najvyššie v roku 1720 (149,55 rýnskych zlatých), následne sem môžeme zaradiť už iba bezvýznamné sumy. V každom roku sa objavujú výdavky na hnuiteľný majetok, kým iné typy výdavkov nie. Jednotlivé typy bežných výdavkov znamenali pre panstvo náklady vo výške niekoľkých zlatých, ani jeden z nich nepresiahol 50 rýnskych zlatých.

Tabuľka č. 17. Bežné výdavky majetkovej časti Štefana II. Koháryho (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Mzdy, odmeny	Nehnuiteľnosti	Hnuiteľný majetok	Nájom desiatku	Iné	Spolu
1725	31,45	0,00	14,67	355,00	6,15	407,26
1726	475,25	0,00	0,00	0,00	0,98	476,22
1727	419,71	0,00	8,15	501,80	100,00	1029,67
1730	350,19	0,00	22,15	482,74	248,15	1103,22

- v percentách:

Rok	Mzdy, odmeny	Nehnuiteľnosti	Hnuiteľný majetok	Nájom desiatku	Iné	Spolu
1725	8	0	4	87	2	100
1726	100	0	0	0	0	100
1727	41	0	1	49	10	100
1730	32	0	2	44	22	100

Bežné výdavky Štefana II. Koháryho boli v porovnaní so spoločným rodinným majetkom omnoho vyššie, navyše sa kontinuálne zvyšovali od 407 po 1103 rýnskych zlatých. Na tejto majetkovej časti nemali výdavky na nehnuteľnosti, ale ostatné typy výdavkov sa s výnimkou roku 1726 objavili v každom roku a ich výška vo všeobecnosti značne presahovala výšku jednotlivých typov výdavkov spoločného majetku. Najvyššie sumy vynakladali na mzdy a odmeny, ale viac stoviek zlatých ročne išlo aj na nájom desiatku.

Tabuľka č. 18. Bežné výdavky majetkovej časti Ondreja Koháryho (1720-1731) – v rýnskych zlatých

Rok	Mzdy, odmeny	Nehnuiteľnosti	Hnuiteľný majetok	Nájom desiatku	Iné	Spolu
1720	32,20	0,00	12,67	0,00	0,00	44,87
1721	139,95	0,00	14,43	12,32	31,45	198,14
1727	44,31	0,00	23,12	9,17	0,57	77,16
1729	43,37	0,00	16,37	8,16	1,14	69,03
1731	221,61	0,00	26,56	501,33	304,17	1053,66

- v percentách:

Rok	Mzdy, odmeny	Nehnutelnosti	Hnuteľný majetok	Nájom desiatku	Iné	Spolu
1720	72	0	28	0	0	100
1721	71	0	7	6	16	100
1727	57	0	30	12	1	100
1729	63	0	24	12	2	100
1731	21	0	3	48	29	100

Pri pohľade na bežné výdavky majetkovej časti Ondreja Koháryho je v porovnaní s majetkovou časťou Štefana Koháryho zaujímavým javom, že na základe zachovaných účtovných kníh vynakladal na takýto typ výdavkov zdroje nielen zo svojich ročných príjmov (1727-1731), ale aj zdroje pochádzajúce zo spoločného rodinného majetku (1720-1721). Výška bežných výdavkov sa podobala výške týchto výdavkov na spoločnom majetku a po zdedení majetku krajinského sudcu sa v roku 1731 náhle nadmerne zvýšila na 1053,66 rýnskych zlatých. Do roku 1731 boli vyššími výdavkami mzdy a odmeny, potom sa zvýšili aj nájom desiatku a iné výdavky.

Na blízkom Divínskom panstve boli ročné bežné výdavky rádovo vyššie: od roku 1721 do roku 1731 sa ich ročná výška pohybovala vo výške 1548 – 2469 rýnskych zlatých. Medzi jednotlivými typmi bežných výdavkov Divínskeho panstva sa vlastne s výnimkou výdavkov právneho charakteru našli všetky aj na majetku Koháryovcov, aj keď výdavky na nehnuteľnosti boli na Divínskom panstve vyššie. Medzi jednotlivými položkami výdavkov boli na Divínskom panstve najvýznamnejšie mzdy a odmeny – tvorili 13-65% všetkých bežných výdavkov.¹² Mzdy a odmeny tvorili na Lébényszentmiklósovskom panstve Zichyovcov 5-22% všetkých bežných výdavkov, na Eisenstadtskom panstve Esterházyovcov to však bolo 30-40%.¹³

V prípade koháryovských majetkov bola miera výdavkov na mzdy a odmeny výnimočne vysoká porovnateľne s Divínskym panstvom. Na rodinnom majetku predstavovali výdavky na odmeny 5-63% všetkých bežných výdavkov s výnimkou rokov 1726 a 1729, kedy sa vôbec neobjavili. Na majetkovej časti krajinského sudcu sa s odhliadnutím od roku 1725 pohyboval pomer výdavkov na mzdy a odmeny v rozmedzí 32-

¹² SZIRÁCSIK, É.: *A divényi...*, s. 193.

¹³ KÁLLAY, István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711-1848*. Budapest, 1980, s. 94.

100%, na majetkovej časti Ondreja Koháryho to zas v rozmedzí rokov 1720-1729 bolo v rozpätí 57-72%, v roku 1731 to však bolo 21%.

Na spoločných majetkoch predstavovali kategóriu miezd a odmien výlučne iba odmeny. V roku 1720 na kopci v Gyöngyöspate vyplátili 12 rýnskych zlatých za obrábanie vinice v spoločnom rodinnom majetku, kým za zaobručovanie vínnych sudov fiľakovskej a sečianskej „krčmy“ zaplatili 14,25 rýnskych zlatých. V nasledujúcom roku prislúchalo debnárovi za obrúčovanie sudov 9 rýnskych zlatých. V roku 1724 dostal debnár 10 rýnskych zlatých, kým v roku 1727 mu šafár na rovnaký účel vyplátil 4 rýnske zlaté a v roku 1731 zas 0,75 rýnskych zlatých.

V účtovných knihách majetkovej časti Štefana II. Koháryho sa v krátkom čase stretávame s oveľa vyšším počtom záznamov ohľadom odmien. V roku 1725 vyplátili 1,42 rýnskych zlatých Martinovi Kuzmovi z Uhorského za vyhotovenie „nákladného voza“ pre zemepána. Odmeny vyplácali aj v nasledujúcom roku. Za okovanie zemepánovho kuchynského voza zaplatili kováčovi 7 rýnskych zlatých. Za vymiškovanie prasiat zaplatili 6. apríla 1726 0,25 rýnskych zlatých. Rimavskosobotský remenár dostal 20. novembra za plátanie podchvostníkov na kone a za vyhotovenie jedného páru nových ohlávok 11 rýnskych zlatých. Kováčovi išlo od 28. februára do konca decembra za podkúvanie, čistenie zubov a rezanie žíl koní 12,25 rýnskych zlatých. Na ocieľkovanie sekier koniarov minuli 0,20 rýnskych zlatých. Kováčovi išlo od 6. januára 1727 do konca roka za podkúvanie a rezanie žíl koní 9,15 rýnskych zlatých odmeny. Valach dostal 8,58 rýnskych zlatých za to, že v (Karancs)Ságu pásol ovce. V tom roku sa už viac odmien nevyskytlo.

V roku 1730 vyplátili množstvo odmien. Šafár dal pre šesť záprahových somárov vyrobiť postroj za 9,20 rýnskych zlatých. Dňa 21. apríla vyplátili 25,60 rýnskych zlatých za to, že na zemepánov príkaz obrábali vinohrad dedičov Juraja Sárközyho. Za 0,8 rýnskych zlatých 27. apríla orezali vinič vo fiľakovských vinohradoch krajinského sudcu. V priebehu roka dvakrát po 9 okopávačov okopalo tento vinohrad za 3,60 rýnskych zlatých. Dňa 30. júna vyplátili 1,50 rýnskych zlatých 15 osobám za „čistenie zelených výhonkov a vyvážovanie, keďže tomu poddaní nerozumeli“. V rovnakom čase dostal vincúr, ktorý strážil vinohrad, 1 rýnsky zlatý. Fiľakovský vinohrad však napriek tomu nerodil. Dňa 27. apríla vymiškovali sedem „býčích teliat“ za 0,35 rýnskych zla-

tých. Kováč si v priebehu roka mohol pripísať za podkúvanie a čistenie úst koní zemepána 7,70 rýnskych zlatých.

Z účtovných výkazov majetkovej časti Ondreja Koháryho sa môžeme dozvedieť, že v roku 1720 sa hneď dvakrát rozbil ľahký koč Ondreja Koháryho, takže na jeho opravu minuli 4,70 rýnskych zlatých.¹⁴ Dňa 29. júla 1721 zaplatili kováčovi 2 rýnske zlaté za podkutie koní kočišov, ďalšie 2 rýnske zlaté za nasadenie 40 podkov. Za zaplátanie konských postrojov kočišov sa zaplatilo 0,50 rýnskych zlatých. Kováč dostal 1 rýnsky zlatý za opravu ľahkého koča a nákladných vozov. Odmena pre filakovského kováča pozostávala v roku 1727 z 0,95 rýnskych zlatých za podkutie kobýl. V roku 1729 dali kováčovi podkuť kone Ondreja Koháryho za 1,80 rýnskych zlatých a 2. mája na príkaz zemepána dali vymiškovať dve žriebäta za 1,14 rýnskych zlatých. Aj v roku 1731 sa objavujú odmeny. Početné výdavky sprevádzali zemepánov filakovský „biedny vinohrad, na ktorom sa v tom roku nič neurodilo“. Štyrom osobám 16. apríla zaplatili za rez 0,80 rýnskych zlatých, 8. mája 1,80 rýnskych zlatých 9 okopávačom, dvom osobám za natlčenie kolov 0,40 rýnskych zlatých, 9 viazačom 1,13 rýnskych zlatých, pri druhom okopávaní 12 okopávačom spolu 2,40 rýnskych zlatých. Dňa 15. mája zaplatili kováčovi za podkúvanie „nemeckých ťažných koní a neskrotných koní“ v období od 1. januára až do konca apríla spolu 4,37 rýnskych zlatých. Pre väzňov kováč vyrobil okovy za 1 rýnsky zlatý.

Odmeny mali teda na všetkých troch typoch majetku takmer identický charakter. Ľudí si najímali na vinohradnícke práce, ktoré si vyžadovali odborné znalosti. Medzi výdavkami sa objavili debnárske práce, ktoré v prvom rade znamenali obručovanie sudov. Frekventované boli kováčske práce, ktoré boli veľmi rozmanité – od podkúvania koní cez opravu vozov až po liečbu koní. Peniaze sa míňali aj na kolárske práce, resp. na výrobu a opravu vozov. Ani miškovanie zvierat neriešili zamestnancami panstva.

Keď pozorne sledujeme zamestnancov panstva, stretávame sa so

¹⁴ Ľahký koč používal zemepán, preto výdavky na jeho opravu by sme mohli započítať k zemepanským dôchodkom, nie medzi bežné výdavky, neskôr sa však už takéto výdavky nedali odlišiť od výdavkov na opravu vozov. Oprava, ktorá stála pár zlatých v podstate nijako neovplyvňuje výšku bežných výdavkov a zemepanských dôchodkov. Preto sme opravu ľahkého koča ponechali medzi bežnými výdavkami s touto poznámkou.

zaujímavým javom, že na spoločnom majetku Koháryovcov temer nemožno vykázat výdavky na platy, iba na odmeny. To znamená, že zamestnanci panstva, nech už vykonávali akúkoľvek úlohu pri prevádzke spoločného rodinného majetku, boli zamestnancami majetkových častí.

Ďalšou charakteristikou všetkých troch typov majetku bolo to, že ani v jednom nefungoval hlavný úradník, ktorý by riadil alebo kontroloval prácu šafárov panstva. Ešte aj na novohradskom Divínskom panstve, ktoré v porovnaní so súvekými majetkami fungoval s veľmi skromnou gardou šafárov bol do polovice 18. storočia minimálne jeden šéf: nad panstvom držal dohľad správca statku, hoci pri ňom už nefungoval ani regent, ani účtovník, resp. dozorca.¹⁵ Odborná literatúra zas môže poslúžiť celým radom príkladov toho, že majetky pozostávajúce z viacerých panstiev fungovali s nejakým hlavným úradníkom, resp. úradníkmi.¹⁶

Na majetkových častiach Koháryovcov bol aj počet úradníkov panstva veľmi nízky. V účtoch dvoch majetkových častí môžeme nájsť iba šafára a jeho pomocníkov – hajdúchov.

Úlohy šafárov mohli byť veľmi kumulované, záviseli však od toho, aké bolo zloženie úradníckeho zboru panstva na danom majetku. Pre porovnanie šafár Blatnopotockého panstva stál nad všetkými úradníkmi panstva, zodpovedal sa ústrediu a súčasne bol zodpovedný za hospodárstvo panstva. Keďže však na Blatnom Potoku bol aj osobitný účtovník, tento šafár nemusel viesť účtovné knihy.¹⁷ Rovnako aj na Süttör-

¹⁵ SZIRÁCSIK, É.: *A divényi...*, s. 194.

¹⁶ Napríklad: BORSODI, Csaba: A herceg Esterházy hitbizomány süttöri uradalmának igazgatása a 18. század 2. felében. In: *Unger Máttyás Emlékkönyv*. Unger Máttyás negyedszázados egyetemi történész tanári működése emlékére és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Szerk. E. KOVÁCS Péter – KALMÁR János – V. MOLNÁR László. Budapest, 1991, s. 233-238; DÓKA, Klára: *Az érdi uradalom gazdálkodása az Illésházy család birtoklása idején (1722-1828)*. Érd, 2002, s. 40-109; RAVASZ, János: *A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében*. Budapest, 1938, s. 37-53; CSAPODY, Csaba: *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében*. Budapest, 1933, s. 15-22; GERENDÁS, Ernő: *Az esztergomi főkapitán garamszentbenedeki birtokkerülete a XVIII. század második felében*. Budapest, 1934, s. 48-71; SZENDREY, István: *Egy alföldi uradalom a török hódoltság után*. Budapest, 1968, s. 24-31; FÜLÖP, Éva Mária: *A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a 18. század folyamán*. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. Főszerk. KUBINYI András. Pápa, 1994, s. 237.

¹⁷ RAVASZ, J.: *A sárospataki uradalom...*, s. 40-42.

skom panstve zodpovedal samojediný šafár za panstvo, ktoré mu bolo zverené: musel vybavovať záležitosti, ktoré sa vyskytli na panstve, zvyšovať výnosy a popri tom všetkom sa staral aj o zabezpečenie škridiel na výstavbu kaštieľa, o včasné zasiatie pšenice, či vyplatenie miezd.¹⁸ Podobná bola situácia aj na Lendavskom panstve, veď tam šafár, ktorý stál taktiež na čele panstva, bol zodpovedný ústrediu, ostatní úradníci mu boli podriadení, takže v jeho rukách sa sústreďovalo riadenie hospodárstva od administratívy až po vyplácanie miezd. Ale on bol tiež rozhodcom menších sporov poddaných, opatrovníkom sirôt a zástupcom pánov na stoličných kongregáciách.¹⁹ Naopak na hronskobeňadickom cirkevnom majetku bola šafárova právomoc veľmi malá: jeho dohľad už nesiahal ani na účtovníka alebo na kľučiaru a aj jeho pracovné povinnosti skôr pripomínali dvorského.²⁰

Oproti tomu šafára na novohradskom Divínskom panstve môžeme považovať za hlavnú postavu dirigovania panstva. V rodovom archíve Zichyovcov šafári starostlivo uchovali konvenciu prvého divínskeho šafára rodiny datovanú 1. marca 1686 v Bratislave, z ktorej vyplýva, že šafár Štefana I. Zichyho bol povinný „roz množiť gazdovstvo a každý plynúci výnos a pri každej svojej úlohe verne, poslušne a užitočne pracovať a slúžiť“. Popri tom mal viesť aj účty. Aj kratučký pokyn z roku 1736 upozorňoval šafára, aby sa staral o tých, čo mu boli zverení, a aby s vernosťou voči Bohu i svojmu zemepánovi viedol účty o príjmoch a výdavkoch. Tieto pokyny všeobecného charakteru teda neobsahovali presný popis práce šafára, iba to, že viedol účtovné knihy, ktoré dával na kontrolu zemepánovi. Z účtovných kníh však vyplýva aj to, že šafár reprezentoval svojho pána na stoličných kongregáciách, vyplácal mzdy a v podstate sa zúčastňoval na zabezpečovaní rôznych produktov. Jeho právomoc pravdepodobne siahala aj na ostatných úradníkov, zamestnancov a sluhov, a teda mohol byť zodpovedný aj za celkové fungovanie panstva.²¹

Šafár Koháryovcov mohol mať na základe indícií z účtovných kníh podobné právomoci a úlohy ako divínsky šafár. Absenciu ústredných

¹⁸ BORSODI, Cs.: *A herceg Esterházy...*, s. 235.

¹⁹ CSAPODY, Cs.: *Az Esterházyak alsólendvai...*, s. 16.

²⁰ GERENDÁS, E.: *Az esztergomi főkáptalan...*, s. 67.

²¹ SZIRÁCSIK, É.: *A divényi...*, s. 197.

úradníkov istým spôsobom saturovalo to, že tri koháryovské majetky mali toho istého šafára, o ktorom môžeme predpokladať, že koordinoval fungovanie majetkov. Kvôli tejto osobitosti mohol šafárovi vykonávajúcemu riadenie koháryovských majetkov dávať v dôsledku absencie ústredného úradníka bezprostredné pokyny na majetkovej časti krajinského sudcu sám Štefan II. Koháry, na majetkovej časti Ondreja Koháryho popri samotnom zemepánovi aj jeho manželka a v prípade spoločného rodinného majetku musíme z dôvodu absencie údajov predpokladať, že obaja zemepáni mohli rozkazovať svojmu spoločnému šafárovi. Na základe účtovných kníh sa zemepanské pokyny mohli vzťahovať okrem iného na zabezpečenie jednotlivých pracovných fáz, na príjmy aj výdavky. Na stránkach zachovaných prameňov však nenájdeme žiaden odkaz na kontrolu šafárovej práce, či jeho účtov.

Šafár, ktorý slúžil dvom pánom, mohol dostávať aj plat z oboch majetkových častí. Aj keď je pravda, že v roku 1721 možno pre šafára Ondreja Szűcsa vykázat v dôsledku absencie účtovnej knihy krajinského sudcu iba plat 30 rýnskych zlatých, ktoré dostal „za námahu“ z pokladnice majetkovej časti Ondreja Koháryho. Šafár Štefan Trajtler mal v rokoch 1726-1727 a v roku 1730 na majetkovej časti Štefana II. Koháryho ročný plat 75 rýnskych zlatých. A vo vzťahu k majetkovej časti Ondreja Koháryho stanovili v roku 1727 a v roku 1729 konvenciu šafára Štefana Trajtlera na 25 rýnskych zlatých. V roku 1731 Ondrej Koháry zdedil majetok krajinského sudcu. Ročný plat šafára Trajtlera bol v tom roku 75 rýnskych zlatých: zarobil teda presne toľko, ako prv na majetku Štefana Koháryho, nedostal však zaplatené 25 rýnskych zlatých, ktoré mu prv vyplácali za majetkovú časť Ondreja Koháryho. Trajtlerovi to však štedro vykompenzovali naturáliami: dostal 12 okovov vína v cene 18 rýnskych zlatých, poldruha metráka soli v hodnote 5 rýnskych zlatých a na ošatenie mohol minúť ďalších 6,80 rýnskych zlatých. (10. mája zaplatil krajčírovi 1,20 rýnskych zlatých „za ušitie môjho čierneho dolománu, mentieky a nohavíc“, za 4 rýnske zlaté „som kúpil pod mentieku čiernu podšívku“, za 0,50 rýnskych zlatých „som kúpil na olemovanie mojej mentieky čiernu kožu“, kožušník dostal za podšitie 0,85 rýnskych zlatých, potom si šafár kúpil na dolomán, mentieku a nohavice spony za 0,25 rýnskych zlatých. Za 1,50 rýnskych zlatých „som si 23. júla, keďže som predral svoje nohavice, kúpil jeden ríf súkna“, „za ich ušitie“ dal

0,25 rýnských zlatých.)

Šafárovi Koháryovcov v skúmanom období pomáhal jeden hajdúch. István Kállay rozlišuje tri skupiny hajdúchov na základe ich pracovných povinností: domové vojsko, ktoré používali proti poddaným, úradných hajdúchov, ktorí slúžili svojmu pánovi ako vyslanci, strážcovia brány a napokon hospodárski hajdúsi určení na kontrolu poddaných robôt.²² Zachované pramene neinformujú o pracovných povinnostiach koháryovského hajdúcha, dozvedieť sa môžeme iba to, že raz sprevádzať šafára pri nákupe vína. Šafárov hajdúch dostal na majetku krajinského sudcu v rokoch 1727 a 1730 po 20 rýnských zlatých. Plat tohto hajdúcha ostal aj v roku 1731, t. j. v roku, kedy umrel Štefan Koháry, 20 rýnských zlatých, ako bol pred tým na majetkovej časti Štefana II. Koháryho, ale jeho plat sa už objavuje v účtovnej knihe majetku Ondreja Koháryho.

Najviac zamestnancov a paholkov majera možno vykázať na majetkovej časti Štefana II. Koháryho. Majerník mal v roku 1726 plat 6,53 rýnských zlatých, v roku 1727 8,77 rýnských zlatých. Konvencia filákovského majerníka znela v roku 1730 na 9,80 rýnských zlatých, mimochodom mal na starosti aj hovädzí dobytok. Pre naplnenie podmienok záhradníckej konvencie kúpili v roku 1725 5 funtov soli za 1,25 rýnských zlatých. Konvencia „biedneho“ záhradníka v roku 1730 znela na jeden pár čižiem v cene 1,25 rýnských zlatých.

Pastier dostal v roku 1726 2,52 rýnských zlatých, kým v roku 1727 2,17 rýnských zlatých a v roku 1730 3,50 rýnských zlatých. Pastierovi sviň Jánovi Bratinkovi a jeho honelníkovi patrilo v roku 1726 plat 20,70 rýnských zlatých, v roku 1727 im konvencia vyniesla 17,55 rýnských zlatých, v roku 1730 však 22,52 rýnských zlatých. Bratinkovmu honelníkovi kúpili 18. júla 1730 dokonca aj soľ za 0,15 rýnských zlatých. Pastier teliat a oslov mal v roku 1730 konvenciu na 1,50 rýnských zlatých.

V roku 1725 zaplatili za 12 týždňov kočišovi a jeho trom druhom pri osloch 5,85 rýnských zlatých. Osliarovi v roku 1725 vyplatili 5,60 rýnských zlatých, ale z jeho tohoročnej konvencie dostal 3,87 rýnských zlatých vyplatených až v roku 1726. Zemepánov osliar si v roku 1730 mohol pripísať 10,58 rýnských zlatých.

²² KÁLLAY, I.: *A magyarországi nagybirtok...*, s. 126.

Kočiš Ján Német mal v roku 1725 konvenciu na 5,17 rýnskych zlatých. Konvencia Juraja Gevoa, kočiša krajinského sudcu, bola v roku 1726 na 30,09 rýnskych zlatých, pričom kočiš Ondrej Dubroviczky dostal plat za dvojročnú dohodu v roku 1726: za rok 1725 mu patrilo 10,19 rýnskych zlatých a za rok 1726 zas 20 rýnskych zlatých. V roku 1727 vyplatili kočišovi Ondrejovi Dubroviczky 10,16 rýnskych zlatých z jeho ročného platu za rok 1726 vedno s 14 rýnskymi zlatými z jeho konvencie za rok 1727. V roku 1730 dostal kočiš Ondrej Dubroviczky 28,66 rýnskych zlatých, mesačná konvencia kočiša Juraja Steva znela až do jeho smrti na 2,77 rýnskych zlatých.

Koniar Štefan Abel mal v roku 1725 plat 6,50 rýnskych zlatých, koniar Pavol Molnár 4 rýnske zlaté. Koniarom a povozníkom dali aj 1 starú holbu zemepanskej pálenky v hodnote 0,20 rýnskych zlatých. Aj koniarom časť ich platu za predchádzajúci rok spojili s platom za rok 1726. Koniar krajinského sudcu Demeter Ola dostal vtedy 24,33 rýnskych zlatých. Konvencia Michala Lengyela znela na 50 rýnskych zlatých, ale od 6. januára 1726 do 5. januára 1727 mu patril denný plat 5 rýnskych denárov a ďalším dvom zemepanským sluhom 2½ rýnskych denárov. Kúpili im aj sviečky za 7,13 rýnskych zlatých. Šafár pre nich a pre každého valacha kúpil 26 funtov soli za 11,76 rýnskych zlatých. Koniar Pavol Molnár mal v roku 1725 konvenciu na 19,84 rýnskych zlatých, v nasledujúcom roku však dostal iba 7 rýnskych zlatých. Plat koniara Števa Abela bol v roku 1725 7,18 rýnskych zlatých, kým v nasledujúcom roku to činilo 24,33 rýnskych zlatých, na druhej strane koniar Ján Német mal v roku 1725 konvenciu na 12,67 rýnskych zlatých a v roku 1726 na 16,33 rýnskych zlatých.

Koniari, podobne ako v predchádzajúcom roku, aj v roku 1727 dostali plat za daný rok spolu s časťou platu za predchádzajúci rok. Koniarovi Pavlovi Molnárovi vyplatili 19 rýnskych zlatých za predchádzajúci rok a 6 rýnskych zlatých za rok 1727. Koniar Ján Német dostal na tieto dva roky 8 a 10 rýnskych zlatých. Konvencia koniara Števa Abela znela na 18,57 rýnskych zlatých. Ján Kosztolányi dostal za minuloročnú prácu 4 rýnske zlaté a za prácu v roku 1727 20,10 rýnskych zlatých. Najvyšší plat spomedzi koniarov mal Michal Lengyel, ktorému platili 50 rýnskych zlatých ročne. V období od 5. januára 1727 do 3. januára 1728 dostával Michal Lengyel 5 rýnskych denárov denne a jeho 6 parobkov mäso

v hodnote 2½ rýnských denárov. Nakupovali pre nich aj naturálie: každý mesiac im zabezpečili za 9,20 rýnských zlatých 23 funtov soli, od 5. januára do konca apríla a od sv. Michala do konca roka zas 21 sviečok týždenne do stajní za 6,51 rýnských zlatých.

V roku 1730 dostali koniari opäť plat za predchádzajúci aj aktuálny rok. Konvencia koniara Pavla Molnára bola na 24,50 rýnských zlatých, koniara Jána Németa bola na 9 rýnských zlatých za rok 1729 a na 16,20 rýnských zlatých za rok 1730. Štyrom koniarom krajinského sudcu pred 15. júlom zaplatili za mäso po jednom funte na deň na 169 dní 26,14 rýnských zlatých, od 16. júla do konca roka za to isté 20,28 rýnských zlatých a za soľ na 12 týždňov po 3 funty na mesiac 5,76 rýnských zlatých.

Predjazdec Ján Polinka dostal v roku 1725 konvenciu na 1,47 rýnských zlatých. Predjazdec Ján Hortobágyi mal v roku 1726 ročný plat 20,34 rýnských zlatých. Predjazdec Števo Abel si mohol v roku 1730 nárokovať mzdu 22,84 rýnských zlatých.

Na majetkovej časti Ondreja Koháryho pracovalo menej zamestnancov majera. Viacero takýchto vyplácaných zamestnancov sa navyše dostalo k zemepánovi Ondrejovi Kohárymu až v roku 1731, po zdedení majetku krajinského sudcu.

Konvencia majerníka starajúceho sa o zemepánov hovädzí dobytok a osly bola v roku 1731 na 9,80 rýnských zlatých. Konvencia „biedneho“ záhradníka z roku 1731 znela na jeden pár číziem, ktoré mu kúpili za 1,25 rýnských zlatých.

Konvencia bírešov pracujúcich od 21. septembra 1720 do konca roka bola na 5 rýnských zlatých, ostatných bírešov na 7 rýnských zlatých. Konvencia nádvočníka bola v roku 1720 spolu s výdavkami na odev, soľ a mäso v hodnote 21,30 rýnských zlatých, kým nižšiemu bírešovi prislúchalo 15,85 rýnských zlatých.

Plat pastiera sviň bol v roku 1721 10 rýnských zlatých, avšak v roku 1727 4,75 rýnských zlatých. Konvencia pastiera sviň a jeho honelníka bola v roku 1729 na 7,08 rýnských zlatých. Pastier sviň Ján Bratinka a jeho honelník si mohol v roku 1731 nárokovať 22,52 rýnských zlatých. V roku 1721 vyplatili 2,50 rýnských zlatých „pastierom pri tunajších hovädách Tvojej Veľkomožnosti“.

Pastier teliat o oslov si mohol v roku 1731 nárokovať 1,50 rýnských zlatých. V roku 1731 dostal čriedár 3,50 rýnských zlatých.

Konvencia koniarov bola v roku 1721 na 26 rýnskych zlatých a vyplatili im ešte 4 rýnske zlaté, aby mali 1 hrudu soli. Medzi 3. marcom a 3. septembrom dali zemepánovým trom koniarom 24,80 rýnskych zlatých na potraviny.

Šafár minul v roku 1727 0,40 rýnskych zlatých na sviečky pre zemepánových dvoch koniarov, ktorí „boli pri kobyľách tu vo Filakove“ od 1. januára do 9. marca. Ďalej im náležalo 8 funtov soli za 0,32 rýnskych zlatých, 104 funtov mäsa za 2,46 rýnskych zlatých, 2 holby masla za 0,50 rýnskych zlatých a ešte im v hodnote 1 rýnsky zlatý dali iné potraviny, t. j. „žltú kašu, hrach, šošovicu“. Zemepánovmu koniarovi patrielo v čase od 13. októbra do konca decembra 1,78 rýnskych zlatých, „keď prichádzali od kobyľ“. Nad to im dávali ešte 11 funtov soli kúpenej za 0,44 rýnskych zlatých, ako aj po pol kila hrachu a „žltej kaše“ v cene 1,50 rýnskych zlatých, 3 holby masla za 0,85 rýnskych zlatých a sviečky za 0,36 rýnskych zlatých. Pozoruhodne vyplatili 4 rýnske zlaté na základe konvencie aj koniarovi grófa Praunpergera.

Dvaja zemepánovi koniari prišli 12. marca 1729 s 8 koňmi „prezimovať“ do Filakova, do 30. mája na ich zabezpečenie minuli tieto sumy: kúpili 162 funtov mäsa za 5,54 rýnskych zlatých, 4 holby masla za 1,14 rýnskych zlatých, 5 funtov slaniny za 0,63 rýnskych zlatých, hrach za 0,29 rýnskych zlatých. Koniar Laczko navyše vo filakovskej krčme vypil 11½ holby vína v hodnote 0,77 rýnskych zlatých.

V roku 1731 kúpil šafár pre kočišov a koniarov, spolu pre 4 osoby od 1. januára do konca apríla 1 funt mäsa denne, čo dohromady činilo 120 metrákov mäsa v hodnote 4 rýnske zlaté, taktiež kúpil 3 funty soli mesačne, čo dohromady robilo 48 funtov soli v cene 1,70 rýnskych zlatých. Koniar Palkó dostal v čase od 15. júna do konca apríla 21,18 rýnskych zlatých, za rovnaký čas dostal koniar Ján Nemet 6,64 rýnskych zlatých. Ondrej Dubrovics (kočiš krajinského sudcu Ondrej Dubroviczky?) si mohol za dva mesiace od 23. februára do konca apríla nárokovať 5,02 rýnskych zlatých, predjazdec Števo Abel zas za rovnaké dva mesiace dostal v roku 1731 6,06 rýnskych zlatých.

Poľovníka si platili iba v jednom roku na majetkovej časti Ondreja Koháryho. V roku 1720 vyplatili 2 rýnske zlaté poľovníkovi („jager“) za jeden pár čižiem, ako aj jeden pár nohavíc za 1,50 rýnskych zlatých.

Aj čeladníkov v dome si platil iba Ondrej Koháry. Dôverný „ko-

morník“ vykonávajúci službu v blízkosti pánovej osoby dostal 16. júla 1720 12 rýnskych zlatých.

Je zaujímavé, že ani na jednom type majetku sa nám nepodarilo objaviť remeselníka alebo obchodníka. Za nevyhnutné remeselné práce však bolo potrebné platiť. Prekvapuje však, že časť krčiem a mýto bolo v zemepanskej správe, napriek tomu sa však s konvenciami krčmárov a mýtnikov na stránkach účtovných kníh nemôžeme stretnúť.

Na rodinnom majetku minuli na nehnuteľnosti po niekoľko rokov iba veľmi skromné sumy. V roku 1720 určili 3 rýnske zlaté na oplechovanie dvier pivnice a „komory“ pri mýtnici a krčme. V roku 1721 kúpili 1000 šindľových klinčov za 0,75 rýnskych zlatých na opravu strechy filakovskej „korčmy“. V roku 1729 šafár zaevidoval, že „opravil som spoločnú pivnicu“ za 2 rýnske zlaté. Na nehnuteľnosti podobne ako Štefan II. Koháry nemiňal ani Ondrej Koháry.

Na základe účtovných kníh môžeme tvrdiť, že na spoločnom majetku Koháryovcov mýňali na hnuťelné veci z roka na rok menšie sumy, ktoré ani v roku 1720 nedosiahli 22 rýnskych zlatých. V roku 1720 filakovský a sečiansky krčmár Juraj Sárkőzi minul 9 rýnskych zlatých na sviečky a za 85 funtov sviečkového vosku zas 8,50 rýnskych zlatých, popritom 2,80 rýnskych zlatých za krčahy a fľaše a 0,75 rýnskych zlatých „na zátku na dno výčapu“.

Aj samotný krajinský sudca platil za hnuťelné veci málo. V roku 1725 vyplatili Samuelovi Draskóczyemu, šafárovi jeho čabradského majetku, 14,67 rýnskych zlatých za 4 metráky železa. Dňa 14. februára 1727 nakúpil šafár nasledujúce veci: reťaze do 10 ohlávok za 2,50 rýnskych zlatých, 12 ohlávok za 4,20 rýnskych zlatých, 10 jariem za 0,75 rýnskych zlatých a 10 povrazov „na skrotenie nemeckých koní“ za 0,70 rýnskych zlatých. V roku 1730 kúpil dva povrazy do zásoby pre zadný postroj za 0,10 rýnskych zlatých, 22. marca kúpil k oslom voz za 3,50 rýnskych zlatých, 16. marca minul za 18 zubadiel 0,90 rýnskych zlatých, napokon zadovážil pre postroje ťažné laná za 1,20 rýnskych zlatých, resp. 22. apríla kúpil voz na vyvádzanie zemepánových koní za 6 zlatých. Dňa 5. apríla kúpil šafár pre včely 50 úľov. Ešte pred tým kúpil šafár pre koniarov do dvoch stajní sviečky: od 1. januára do konca apríla na 17 týždňov kúpil 238 sviečok a od 1. októbra do konca decembra na 13 týždňov 182 sviečok spolu za 4,20 rýnskych zlatých.

Na hnuiteľné veci vynakladal vo všeobecnosti skromné sumy aj Ondrej Koháry. V roku 1720 zaplatil šafár za pár kolies na fúrik a za „puto na jarmo“ a za pár jariem 2 rýnske zlaté. Za 4,12 rýnskych zlatých vyhotovil kováč 14 nových podkov, keď Ondrej Koháry dal dvakrát podkuť „svoje jazdecké a fažné kone“. V tom istom roku kúpil na pluh „lemeš a čerieslo“ za 2,25 rýnskych zlatých, na dobytok 12 párov povrazov za 1,30 rýnskych zlatých, 4 kolesá na vozy za 3 rýnske zlaté. V roku 1721 kúpil šafár za 1,65 rýnskych zlatých 15 párov jariem a potom zaplatil 0,40 rýnskych zlatých za 2 koľajnice, aby kočiši mohli dať podkúvať kone a opravovať vozy, ďalej zaplatil 12 rýnskych zlatých Draskóczymu za koľajnice, podkovy a 3. apríla, keď dal podkuť zemepánove kone, minul 0,38 rýnskych zlatých za 3 podkovy. V roku 1727 figuruje medzi výdavkami na hnuiteľné veci nákup takmer 5 metrakov koľajníc v hodnote 19 rýnskych zlatých, ako aj nákup podkov a klincov v cene 4,12 rýnskych zlatých. Dňa 31. decembra 1731 kúpil na príkaz „pána Prefekta“ 2 medené hrnce na pálenie alkoholu (kus po 38 rýnskych zlatých 36 rýnskych denárov), 2 pokazené železné hrnce na pálenie alkoholu, ktoré mal so sebou vážili 45 funtov, za čo mu odrátali 14 rýnskych zlatých 62 rýnskych denárov, takže napokon zaplatil spolu 23,61 rýnskych zlatých. Dňa 14. februára kúpil šafár k „nemeckým fažným koňom“ 3 povrazy za 0,23 rýnskych zlatých, resp. ani v tomto roku nezapočítali do mzdy koniarov 272 sviečok určených na 16 týždňov pre dve stajne, ktoré šafár kúpil za 2,72 rýnskych zlatých.

V účtovných knihách spoločného majetku koháryovskej rodiny sa iba v jednom roku nachádza položka nájmu desiatku: v roku 1720 zaplatili 49,25 rýnskych zlatých. Na rozdiel od spoločného majetku vyplatil šafár z titulu nájmu desiatku značné sumy z pokladnice majetku Štefana II. Koháryho. V roku 1725 takto odišlo z pokladnice 355 rýnskych zlatých, v roku 1727 501,81 rýnskych zlatých, kým v roku 1730 482,74 rýnskych zlatých. Nájom desiatku nemožno vykázať iba v roku 1726. Za novohradský majetok Ondreja Koháryho sa vyplácalo nájomné za desiatok od roku 1721, kedy bola jeho výška 12,32 rýnskych zlatých, následne jeho výška nedosahovala ani 10 rýnskych zlatých. Keď v roku 1731 Ondrej Koháry zdedil majetok krajinského sudcu, nájom desiatku sa vyšplhal nad 500 rýnskych zlatých.

Na rodinnom majetku Koháryovcov môžeme do kategórie „rôzne“

zaradiť nasledujúce výdavky: v roku 1720 50 rýnskych zlatých vynaložených na neznámy účel; v roku 1721 sa objavuje výdavok 9,50 rýnskych zlatých, ktorý bol zapríčinený tým, že pri dovoze nakúpených vín z Ecsegu z jedného suda vyteklo víno kvôli deravému dnu, preto sečiansky krčmár Gregor Bánhidy dal zo 4 polgrošového vína 95 holieb. V roku 1731 možno vykázať nepatrné cestovné výdavky: za 4,25 rýnskych zlatých šafár štyrikrát cestoval so svojím hajdúchom po víno, resp. za 3 zlaté išiel šafár sám po víno do Jobbágyi.

V priebehu skúmaného obdobia sa významne navýšila kategória rôznych výdavkov na majetkovej časti Štefana II. Koháryho, takže v roku 1730 sa priblížila k sume 249 rýnskych zlatých. V roku 1725 zaplatil šafár za 3 teľatá 4,90 rýnskych zlatých, medzitým čo 5. apríla zaplatil za zrno na siatie do záhrady na majeri 1,25 rýnskych zlatých. 11. augusta 1727 minul šafár na „lieky pre ošípané“ 0,98 rýnskych zlatých, aby nimi pastier sviň Bratinka mohol liečiť choré zvieratá. V roku 1727 kúpil šafár za 100 rýnskych zlatých víno vo fiľakovskej krčme. V roku 1730 si taktiež vo fiľakovskej krčme zadovážil víno, vtedy v hodnote 243 rýnskych zlatých. Popritom dal 18. júla pastierovi sviň Bratinkovi na sírny kameň („na smradľavý kameň) 0,25 rýnskych zlatých a na „pušný prach na liečenie ošípaných“ 0,50 rýnskych zlatých. Dňa 1. novembra zas pre ošípané z majera zadovážil 20 funtov soli za 4,40 rýnskych zlatých.

Na majetkovej časti Ondreja Koháryho môžeme do kategórie rôzne výdavky zahrnúť nasledujúce nákupy šafára v roku 1721: za 9 rýnskych zlatých kúpil 2 hrudy soli, za 20 rýnskych zlatých jedného mladého vola, za 2,45 rýnskych zlatých 5 kila jačmeňa na siatie. Dňa 9. marca 1727 išli koniari na Čabraď, preto na zaopatrenie kobýl počas cesty dal šafár 0,57 rýnskych zlatých. Dňa 30. mája 1729 išli koniari s koňmi do Sv. Antona, na cestovné výdavky dostali 1,14 rýnskych zlatých. V roku 1729 kúpil šafár pre koniarov nádoby za 0,15 rýnskych zlatých. Dňa 4. apríla kúpil pre dva zemepánove kone ohlávky za 0,80 rýnskych zlatých. Dňa 29. decembra poslal Samuel Draskóczy v súdku podkovy za 15,42 rýnskych zlatých. V roku 1729 pozostávala kategória rôznych výdavkov z nasledujúcich položiek: nákup 5 funtov slaniny za 0,63 rýnskych zlatých, za 4 holby masla zaplatili 1,14 rýnskych zlatých. V roku 1731 kúpil šafár v Szurdokpüspöki pre fiľakovskú krčmu 136½ okovov vína za 300,30 rýnskych zlatých. Za 3,34 rýnskych zlatých kúpil ešte pre hovädzí

dobytok a ošípané a do kyslej kapusty soľ, resp. pre ošípané kúpil 13. októbra ďalších 20 funtov soli za 0,47 rýnskych zlatých. Dňa 10. mája minul 0,07 rýnskych zlatých na 2 funty soli pre zaopatrenie (pečenie chleba a jedlo) piatich väznených ľudí v (Karancs)Ságu, ktorí sa chceli povýšiť do šľachtického stavu.

Po oboznámení sa s príjmami a fungovaním troch koháryovských majetkov môžeme vyvodiť niekoľko záverov o charaktere hospodárenia na majetkoch. Ak sa pozeráme na pomer peňazí plynúcich zo zemepanskej správy, z prenájmu a z poddanského pôvodu a nie na peniaze z príjmov, ktoré sú na základe odbornej literatúry o dejinách panstiev označované za príjmy feudálneho charakteru (urbársky a regálny pôvod) a neprihliadneme ani na peniaze z „gazdovských“ (majerských) príjmov, potom sa nám naskytne plastickejší obraz.

Príjmy plynúce zo zemepanskej správy vyberali na všetkých troch majetkoch z titulu krčmy a mýta, iba na majetkovej časti Štefana II. Koháryho sa dajú vykázať aj isté čiastky majerských peňazí. Na rodinnom majetku a majetkovej časti Ondreja Koháryho prinášali krčmy značné výnosy. Na všetkých majetkových typoch boli medzi nájмами určujúce poľnohospodárske nájmy, aj medzi nimi však bol najviac charakteristický prenájom lúk a pasienkov. Remeselný nájom pozostával na majetkovej časti Ondreja Koháryho z prenájmu mlynov a bitúnkov, na majetkovej časti krajinského sudcu iba z nájomného za mlyny, pričom na spoločnom majetku sa popri prenájme mlynov a bitúnkov stretávame aj s prenájmom pivovaru. Obchodné nájomné pochádzalo iba z prenájmu krčmy rodinného majetku. Na všetkých troch majetkoch mali rozhodujúci podiel na poddanských príjmoch dane.

Na majetkovej časti Štefana II. Koháryho tvorili väčšinu príjmov peniaze poddanského pôvodu, príjmy zo zemepanskej správy a z nájomného boli iba podružné. Na majetkovej časti Ondreja Koháryho do roku 1731 a na rodinnom majetku bola situácia celkom protikladná, pretože tu kvôli veľkým príjmom z krčiem pomer peňazí v zemepanskej správe ďaleko presiahol sumy pochádzajúce od poddaných a z nájomného. Najvyšší ročný príjem sa však dá vykázať na majetkovej časti krajinského sudcu, čo sa dá vysvetliť väčšou rozlohou panstva a vyšším počtom poddaných. Po smrti krajinského sudcu v roku 1731 sa aj na majetku dediaceho Ondreja Koháryho stávajú príjmy z poddanstva

významnejšie.

Bežné výdavky boli na všetkých troch majetkoch prekvapivo skromné. Takmer vôbec nemíňali na nehnuteľné, či hnutelné veci, aj nájomné za desiatok bol skôr vyšší na majetku Štefana II. Koháryho a potom v účtoch jeho dediča za rok 1731. Pomer miezd a odmien môžeme označiť medzi bežnými výdavkami za vysoký. Pri pohľade na celkovú výšku bežných výdavkov a ich štruktúru sa zdá byť temer neuveriteľným, že fungovanie majetkov bolo tým zaistené.

V každom prípade z pohľadu zemepánov fungovali ich novohradské centrálné majetky úspešne prostredníctvom spoločného šafára. Výnosy zemepánov sa dajú odvodiť z príjmov ich majetkov tak, že z nich treba odrátať výdavky na jednotlivé panstvá, t. j. bežné výdavky. Kvôli nízkej úrovni týchto bežných výdavkov boli zemepanské výnosy na koháryovskom rodinnom majetku v období rokov 1720 až 1731 99%, na majetkovej časti Štefana II. Koháryho v roku 1725 15 % a v rokoch 1726-1730 79-96 % a na majetku Ondreja Koháryho v rokoch 1727-1731 71-73 %. S takouto vysokou úrovňou zemepanského výnosu sa v odbornej literatúre v prípade iných panstiev danej doby veľmi nedá stretnúť – aj na Divínskom panstve sa v rokoch 1721-1731 pohybovala táto hodnota iba v rozmedzí 13-55 %.²³

Preklad: Imrich Nagy

²³ SZIRÁCSIK, É.: *A divényi...*, na základe údajov z CD-ROM-u v prílohe publikácie.

Summary

Financial Management of the Nógrád County-Centred Estates of the Koháry Family (1720–1731)

During my research I analysed the well-preserved management accounts concerning the Nógrád County-centred estates of the Koháry family made between 1720 and 1731. In the given period a speciality of the Nógrád-centred estates was that they were partly in collective family possession and partly owned by family members. Managing the shared and undivided landed properties and keeping the management records was the responsibility of the same steward (*officialis*) though the person changed in the course of time. With the help of the accounts I examined the revenues and running expenses of the common property of the Koháry family and the individual properties of István II Koháry, judge royal (*iudex curiae regiae*) and András Koháry through which also the economic characteristics of the estate types got outlined. From the landowners' viewpoint the three estates were managed effectively as the landowners' income was remarkably high. Because of the low operating costs the landowner's income on the family-run Koháry estate was 99% between 1720 and 1731, on István II Koháry's estate it was 15% in 1725, and 79-96% between 1726 and 1730, while on András Koháry's estate it was 71-73% between 1727 and 1731.

Ondrej Áchim Liker – „sedliacky kráľ“ z Dolnej zeme*

MIROSLAV KMEŤ – BERNADETA OTTMÁROVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Albert Škarvan v knižnej práci *Slováci*, pripravovanej na vydanie v Rusku začiatkom 20. storočia (čoho iniciátorom bol zrejme Lev N. Tolstoj, ktorému bol osobným lekárom), napísal: „Dost' veľa Slovákov žije ešte na úrodných rovinách južného Uhorska uprostred Maďarov a Srbov. Tam žijú už oddávna. Hlad a bieda, ktorá kedysi zúrila v severnej časti slovenských krajov, vtedy mnohých Slovákov vyhnala na úrodný, málo osídlený juh. Pracovití Slováci začali chytro bohatnúť a rozmnožovať sa na úrodnej zemi a založili veľké dediny a mestá, sľaby slovenské ostrovy uprostred maďarského mora. Tieto dediny a mestá aj napriek svojej izolovanosti nielenže nezanikajú, ale stále rastú a prekvitajú... Pro, keď sa Slováci ešte len presídlili na tie zeme, kde teraz bývajú, tento kraj pozostával zväčša zo samých močiarov, ktoré sa utvorili v dôsledku širokých riečnych záplav. Ale Slováci pozdĺž riek vybudovali hrádze, vysušili močiare a zmenili ich na neobyčajne úrodné polia a lúky...“¹

Charakterizoval i archetyp majetného dolnozemskeho sedliaka: „...Tu nie je zriedkavosťou stretnúť roľníkov, ktorých majetok sa počíta na stovky tisícok rubľov. Takýto sedliak-boháč má obyčajne celé stádo koní, veľké čriedy rožného statku, sviň, oviec, obrovské polia. Jedným slovom, jeho majetok pripomína skôr majetok bohatého statkára, ibaže s tým rozdielom, že pokračuje vo vedení predošlého spôsobu života obyčajného dedičana: chodí v širokých plátenných nohaviciach a v ovčom kožuchu, býva v jednoduchej izbe, spí na dvoore pod stohom sena alebo slamy“² Práve z takýchto pomerov pochádzal Ondrej Áchim z vetvy Liker (narodený 16. marca 1871) a po matke z rodiny Prístavkvcov. Jeho otec, vlastník vyše 150 jutár pôdy, aj sám Ondrej zodpovedali uvedenej Škarvanovej charakteristike.

*Štúdia vznikla ako výstup z grantovej úlohy VEGA 1/0606/11 „Historická pamäť a dejiny zahraničných Slovákov v 19. a prvej polovici 20. storočia“.

¹ Práca v čase svojho vzniku nevyšla tlačou, bola po prvýkrát publikovaná až Š. Kolafom v zborníku Literárny archív 1969. ŠKARVAN, A.: *Zápisky vojenského lekára / Slováci*. Bratislava: Tatran, 1991, s. 186-187.

² ŠKARVAN, A.: *Zápisky vojenského lekára / Slováci ...* 1991, s. 186.

Po absolvovaní 4 tried ev. čabianskeho podgymnázia a 2 tried sarvaškého gymnázia odišiel na otcov sálaš v Gerendáši, kde sa venoval hospodárstvu, tak, ako ho viedol jeho záujem.³ Naopak preferovaná humanitná výučba na ev. seniorátnom gymnázium v Sarvaši (hoci pod dohľadom strýka Adama Áchima)⁴ ho nedokázala zaujať. Až do nástupu na vojenčinu gazdoval na rodinnom hospodárstve. Počas trojročnej vojenskej služby bol zaradený v rodnom kraji do štátneho žrebčince v Mezdove (Mezőhegyes) ako ošetrovateľ koní a stadiaľ bol odveľený do Sarajeva.⁵ Po návrate z vojenčiny v roku 1894 sa oženil a znovu začal hospodáriť, tentoraz už samostatne na majetku o rozlohe 190 jutár pôdy. A keď si prenajal ďalších 500 jutár pôdy, zaradil sa medzi väčších gazdov, čím podľa výšky zaplatených daní stal sa právom virilistu (ako platca vyššej čiastky daní mal priamy postup) členom mestského poslaneckého zboru a tiež presbyterom evanjelického cirkevného zboru.

Počas pôsobenia v poslaneckom zbore sa naučil rečniť a argumentovať. Väčšina Čabanov sa rastom populácie a nedostatkom voľnej pôdy (spolu so zvyšovaním majetkovej diferenciácie) stala chudobnejšími – a aj keď Áchim patrila do vrstvy bohatších gazdov, postavil sa na ich stranu. Veľmi dobre poznal stav čabianskych maloroľníkov

³ Otec chcel, aby Ondrej študoval – a práve preto ho poslal na sarvašské gymnázium. V tomto rozhodnutí ho do veľkej miery ovplyvnil Michal Žilinský st., ktorého obidvaja synovia práve na tomto hlavnom gymnázium absolvovali štúdium a potom na zahraničných univerzitách získali diplomy. Takého vyštudovaného syna chcel mať aj Áchim st., ale Ondrejovi sa nechcelo učiť, ako sám povedal: „*Ja nebudem pán, je sedliak budem.*“ DOMOKOS, József: *Áchim L. András*. Budapešť: Kossuth Könyvkiadó, 1971, s. 31.

⁴ Podľa Michala Žilinského bol Adam Áchim človekom súcitným a zároveň takým, ktorý konal a nerečnil do prázdna, ale riadil sa apoštolským slovom – rob dobre pre všetkých a hlavne skutkami tvojej viery tak, aby ľavá ruka nevedela, čo robí tvoja pravá ruka. Adam Áchim bol dobrým pastierom. Poznal všetkých ľudí vo svojom cirkevnom zbore – približne 1200 duší – ktorým sa snažil vždy pomôcť. Napríklad upozornil tých veriacich, ktorí nežili v manželstvách, že aj ich nemanželské deti si zaslúžia normálny život. Rodičov týchto detí s nahováraním, zahanbením a zastráňovaním prinútil na sobáš. Ako M. Žilinský uviedol, Adam Áchim dňom i nocou pracoval na tom, aby ľudia umiernil a aby žili v pokoji spolu. Ako jeho mimoriadnu zásluhu vyzdvihol, že Adam Áchim ročne aspoň raz navštívil všetkých svojich veriacich. ZSILINSZKY, Mihály: *Áchim Ádám élete*. Budapešť: Luther - Társaság, 1901, 36 s. s. 3, 15-16.

⁵ MAZÁN, Matej: *Životná púť Ondreja L. Áchima a jeho vzťah k Slovákom*. In: HRIVNÁK, Michal – MOLNÁROVÁ, Eszter M. (eds.): *Áchim L. András az idő mérlegén / Ondrej L. Áchim na vázákach času*. Budapešť: Slovenská samospráva XII. obvodu Budapešti, 2003, s. 113.

a bezzemkov a ich hrdlačenie u majetných gazdov, čo v tomto období súviselo hlavne s produkciou cukrovej repy pre cukrovary v regióne.⁶ Verejnou činnosťou sa jeho obzor rozšíril, zorientoval sa v lokálnej politike a získal predpoklady pre politické aktivity na vyššej úrovni.

Po prvýkrát sa uchádzal o mandát poslanca uhorského parlamentu za Békešskú Čabu v roku 1905. Udalosti okolo tejto voľby zreteľne ukazujú na Áchimov politický i ľudský profil, preto sa im venujeme podrobnejšie. V Čabe v januári 1905 vo voľbách do poslaneckej snemovne kandidovali traja záujemcovia. Jeden z nich bol Michal Žilinský (Zsilinszky Mihály), zástupca vládnej Liberálnej strany (a frakcie Istvána Tiszu). Druhým kandidátom bol Béla Barabás, syn sedmohradského stolárskeho majstra. Kandidoval za opozičnú Stranu nezávislosti. Posledným, tretím kandidátom bol Ondrej Áchim L., ktorý vystúpil s programom Zreorganizovanej sociálnodemokratickej strany. Predstavitelia čabianskej honorácie si boli istí, že poslancom sa stane jej kandidát Michal Žilinský, „*veľký syn Čaby*“, jeden z významných uhorských politikov, medzi iným viacnásobný poslanec. Preto aj najväčšiu volebnú agitáciu mal práve on. V centre mesta neboli viditeľné propagačné vlajky s menom Bélu Barabása, no a už vôbec neboli viditeľné vlajky s menom Ondreja Áchima L. Opakom toho bol Žilinský, ktorého meno bolo napísané na zástave vztýčenej aj na obecnom dome v Jamine. Iná bola situácia v okrajových častiach mesta, kde nebol ani jeden dom, kde by nemali vlajky s Áchimovým menom. Tu panoval úplne iný duch, aj vlajky boli úplne iné, ako tie, ktoré vyrobili v továrni. Takými disponovali iba M. Žilinský a B. Barabás. Vlajky zošívali jednoduché sedliacke ženy, ich manželia odlomili staré konáre z agátov, ktoré použili ako žrd' a namaľovali heslo „*Nech žije Ondrej Áchim L., náš poslanecký kandidát*“.⁷

Po rozpustení poslaneckého zboru 3. januára sa začala volebná kampaň všetkých troch strán, ktoré „bojovali“ všetkými dostupnými (teda aj drsnými) metódami. Áchimova strana organizovala zhromaždenia ľudu, podobne aj Barabášovci sa občas zhromaždili, ale Žilinskovci iba dvakrát uskutočnili schôdzu, aj to vo vykúrených miestnostiach mestského spoločenského domu (Vigadó). Ako uviedol József Domokos, oni bojovali s nádejou na víťazstvo – o tom informovali i provládne no-

⁶ JANČOVIC, Ján: *Vyoralí hlboké dolnozemske brázdy*. Nadlak: Vyd. Ivan Krasko, 2009, s. 135.

⁷ DOMOKOS, József: *Áchim L. András*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1971, s. 8-10.

viny *Békésmegyei Hírlap*. Druhé provládne noviny *Békésmegyei Közlöny* podávali správy, že vláda na výzvu M. Žilinského daruje 80 tisíc korún na výstavbu múzea, z ktorých už 2 tisíc korún „*vyunikajúci syn Čaby*“ aj doručil pre riaditeľa múzejného spolku. V nasledujúcich dňoch hlavný notár Čaby László Korosy⁸ na valnom zasadnutí oznámil, že vláda darovala 12 tisíc korún ako štátnu pomoc na postavenie robotníckych bytov. Slova sa ujal aj Žilinského hlavný podporovateľ a korteš, zemepán Ignác Rosenthal (známy aj ako majiteľ prvého parného mlyna v Békešskej Čabe), ktorý v prospech Žilinského kampane venoval 2 tisíc korún.⁹ Strana Žilinského sa počas volebnej agitácie v tomto čabianskom, prevažne agrárnom prostredí odvolávala na jeho „jednoduchý sedliacky pôvod“. Ako napísali noviny *Békésmegyei Közlöny*, Žilinského kariéra sa začala v jednoduchom sedliackom dome a vďaka svojej neúnavnej pracovitosti vynikol a dosiahol významné postavenie.¹⁰

Počas kampane sa odohralo niekoľko incidentov. Na obecnom valnom zhromaždení Ondrej Áchim pripomenul Žilinského vlajku vztýčenú na obecnom dome v Jamine, ktorú podľa práva tam nemali dať, lebo na verejných budovách nemôžu byť vztýčené volebné vlajky. Žiadal, aby ju odstránili a hlavného notára právne stíhali. Ozval sa aj hlavný notár László Korosy, ktorý nesúhlasil s odstránením vlajky, čo odôvodnil tým, že nad obecným domom sa nachádza jeho vlastný byt a on má právo vlajku vztýčiť na svojom súkromnom dome. Poslanecký zbor rozhodol

⁸ László Korosy (pôvodným menom Staricskai / Staričkaj, čo si zrkadlovým prekladom pomaďarčil – starý / öreg, z toho vznikol Koros a k tomu pridal „y“, zdôrazňujúc a vyhovejúc tak vtedajšej džentrickej móde) si tiež „vybojoval“ Áchimovu antipatiu, kvôli jeho zaobchádzaniu s jednoduchým ľudom. Na stránkach *Sedliackych novín* sa na neho sťažovali, že napríklad nedodržiava stránkové hodiny, počas ktorých chodí na poľovačky. MOLNÁR, József: *Achim L. András élete és halála 1871-1911*. Budapest: Püski Kiadó Kft., 2002, s. 307.

⁹ V tom čase sa po meste pováralo, že po zvolení Žilinského, by sa z Rosenthala mohol stať šľachtic – keďže v Szentmiklósi mal panstvo, tak by si pred menom právom mohol písať Szentmiklósi Rosenthal Ignác. (Pár dní po neúspešných voľbách však Ignác Rosenthal zomrel.)

¹⁰ Iba jedna metóda agitácie chýbala v Žilinského repertoári, ktorá mu inak v minulosti veľmi pomohla. Keď Žilinsky docestoval do Čaby, po vystúpení z vlaku si nasadol do koča, kde vedľa seba posadil svoju jednoduchú sedliacku matku oblečenú do čiernych šiat. Teraz to však nemohol urobiť, lebo jeho matka pár mesiacov pred voľbami umrela ako 91-ročná. DOMOKOS, József: *Achim L. András ... 1971*, s. 9-10.

v prospech odstránenia vlajky, no Lászlóa Korosyho vymenovali za predsedu volebnej komisie. Keď sa to Áchim dozvedel, tak so svojimi prívržencami odišiel do Gyuly za podžupanom, aby ho požiadal o odstránenie Korosyho z postu. Podžupan to však zamietol, lebo vraj predsedu nie on ale centrálnu vymenovali.

V nedeľu 15. januára sa uskutočnili programové prejavy Ondreja Áchima a Michala Žilinského. Schôdza Áchimovej strany sa uskutočnila na Kossuthovom námestí „v 16 stupňovej zime, kde si ho poltisíc ľudí vypočulo“, – napísali vládne noviny. „Právo pre ľud“ – začal Áchim svoju reč, „domov pre robotníkov“ – pokračoval dav. Áchim vyžadoval rozšírenie všeobecného volebného práva a priebežné zavedenie daňového systému. A v neposlednom rade Áchim prisľúbil, že stále bude mať na zreteli potreby jednoduchého ľudu. On nesľuboval múzeum, pretože to nie je potrebné, keď ľud hladuje: „Dnes alebo zajtra umrieme hladom, vystavovať nás budú v múzeách vyspelejších národov – hľa, ľudia, ktorí mali múzeum, ale oni sami umreli hladom“.¹¹

Po skončení schôdze sa časť davu presunula do Vigadó, kde v nasledujúcich hodinách Michal Žilinský vystúpil so svojou programovou rečou. Hlavný slúžny Elek Seiler¹² nikoho nepustil dovnútra a Áchim zbytočne argumentoval, že na plagátoch bolo uvedené ľudové zhromaždenie, a tak by sa ho mohli všetci zúčastniť. Noviny *Békésmegyei Közlöny* aj naďalej hanlivo písali o Áchimovi, ktorého považovali za oveľa slabšieho od Žilinského a Barabása. Písali, že by mal mať miesto v rodinnom kruhu a nie v politike (či zákonodarstve).

Dňa 18. januára opozičný kandidát Béla Barabás docestoval a veľký dav ho privítal na železničnej stanici. Z davu vystúpil Ondrej Áchim, predstavil sa Barabásovi a povedal mu: „Prišiel som sem so svojimi prívržencami, aby som Vás aj ja privítal v meste. Prosím cíťte sa u nás príjemne. Nech Vás Boh dlho živí!“ Barabása príjemne prekvapili Áchimove slová a usmievajúc si podali ruky. Tento Áchimov čin vyvolal v honorácii rozpaky i odpor. Nasledujúcu nedeľu – 22. januára – mal Áchim posled-

¹¹ DOMOKOS, József: *Áchim L. András ...* 1971, s. 10.

¹² Hlavný slúžny a Áchim si nerozumeli. Raz mu Áchim vyčítal, že nech si uvedomuje, „že hlavný slúžny je pre ľud a nie ľud pre hlavného slúžneho“. Na tento Áchimov výrok Elek Seiler nevedel zabudnúť, lebo bral to ako podkopnutie svojej autority. MOLNÁR, József: *Áchim L. András élete és halála 1871-1911 ...* 2002, s. 306.

nú schôdzu pred voľbami, na ktorej sa venoval aj obvineniam voči sebe a vyhlásil, že on žiadny pakt s Barabásovou stranou nenadviazal. Oduševnenie davu bolo natoľko silné, že ani kvôli veľkej zime sa ľudia nechceli rozísť.¹³

Voľby sa začali ráno 26. januára predpoludním – Áchimova strana a strana Žilinského disponovali približne rovnakým počtom hlasov, ale boli aj také chvíle, keď Áchim viedol. Barabásova strana silno zaostávala – a nepomohlo ani to, že aj sám Áchim ju podporil vlastným hlasom. Toto gesto vyjadrovalo Áchimove povahové črty: žartovnú náladu i riskovanie. V skorých popoludňajších hodinách už bolo vidieť, že ani jeden poslanec nezískal väčšinu hlasov a že budú potrebné náhradné voľby medzi Áchimom a Žilinským. Večer o siedmej vyhlásili výsledky volieb, podľa ktorých z 2462 oprávnených voličov prišlo voliť 1820 ľudí, z toho 754 hlasov dostal Michal Žilinský, 609 Ondrej Áchim a 457 hlasov Béla Barabás.¹⁴

Výsledky volieb vyvolali v stúpenkoch vládnej strany rozruch.¹⁵ Obhajobou sociálne slabých vrstiev obyvateľstva a svojou impulzívne, ale i charizmaticky vedenou politickou činnosťou popudil proti sebe väčšinu čabianskej honorácie. Jeho protivníci vydali pamflet s názvom *Ondriš chce byť képviseľó*, v ktorom Áchima nazvali aj hlúpym sedliakom, neznabohom, Tótom.¹⁶ V hanopise napr. uviedli: *Všetko vystane z Ondriša – lebo je opojený dychtením za slávou. Statoční sedliaci! – váš stav*

¹³ DOMOKOS, József: *Áchim L. András ...* 1971, s. 10-11.

¹⁴ DOMOKOS, József: *Áchim L. András ...* 1971, s. 12.

¹⁵ „Nikda ešte taká voľba krajinského vyslanca nebola na Čabe ako 26. januára. Troch spomínal národ – a ponevác ani jedon zpomedzi troch nemal toľko hlasov, ako ostatní dvaja, preto podľa krajinského zákona musí nová voľba byť medzi Michalom Zsilinszkým a Ondrišom Achimom. Michal Zsilinszký dostal 748 hlasov a Ondriš Achim L. 609 hlasov. Ako je to možné, že sa v Čabe našlo 609 obyvateľov, ktorí chcú, aby naše mesto Ondriš Achim L. zastupoval na krajinskom sneme. Statoční, pracovití ľudia s veľkým – vraj – oduševnením hlasovali na Ondriša Achima, ktorý posiaľ nemá inakšiu zásluhu, len že inakší kabát (červený aký fičúri nosia) nosí ako druhý mladí gazdovia a vydáva sa za veľkého priateľa ľudu – a potom je on socialdemokrat-elnök v Pollákovej krčme ubytovanému „Népegyletu“. Na pláci čabianskom otváral ľudu oči – nasľuboval nový ráj – ktorý potom nastane ak Ondriš Achim bude našim „követom“. Socialistov zaviedol s tým, že je on socialista. Sedliakov zavádza tým, že všetká nespravodlivosť prestane – od vína nebudú platiť – fogyasztság – a zajace môže strieľať každý na svojej zemi!“

Ondriš chce byť „képviseľó“ alebo krátka história ako sa môže stať človek veľkým mužom. OHLAS k čabianskemu ľudu vzťahujúci sa na nastávajúcu voľbu 16-ho Februára, s. 3-4.

¹⁶ Munkácsy Mihály Múzeum (Békés Megyei Múzeum), Békéscsaba, 71.22.1.2.

nebude povýšený ak pošlete takého sedliaka – ktorého jedinou túžbou je stáť sa pánom. Nie vaše dobré hľadá on – ale chce, ako posiaľ, i pozatým bez práce a starosti žiť. V ostatnej hodine poznajte toho – ktorý je u Polláka socialista, v Gyome 48-aš, - a medzi katolíkmi néppárti. Nie hoden figliar takýto zastávať naše mesto. Prekaziť načim cestu takéhoto zkaženého a popánšteného sedliaka, ktorý nesvedomite poburuje naše mesto. Nazpet na Gerendáš, pracuj a živ sa pochtive v povolání tvojom, Čabenia ťa už poznajú – a bude po sláve.“¹⁷

Voči Áchimovi autori pamfletu vybrali niektoré príhody, ktoré ho mohli ukázať pred verejnosťou v zlom svetle, resp. im dodali „žiaducu“ interpretáciu. Išlo napr. o príhodu s jeho verným stúpencom Arnoldom Pollákom, majiteľom krčmy. S opitými ľuďmi totiž Áchim nepoznal milosť, ani v prípade, že to boli jeho verní ľudia. Opitého Polláka položil do drevenej debny, ktorú poslal k nemu domov s nepríjemným odkazom. Dotýčný sa, pravda, na istý čas na Áchima urazil, no potom si to už iba žartovne pripomínal.¹⁸ Iná udalosť sa stala na Veľkú noc v roku 1904. Áchim sa na svojom hospodárstve zaoberal aj s pestovaním tabaku. Ako sezónnych pracovníkov prijal do zamestnania kigyóšských robotníkov. Všimol si ale, že zo sušiarne mu kradnú tabak, no zlodějov nevedel prichytiť. Práve v tom období sa v Čabe zdržiavali vandrujúci herci. S jedným z nich sa Áchim dohodol, že sa preoblečie za katolíckeho kňaza a pôjde na Gerendáš. Tak sa aj stalo, preoblečený herec rad radom vyspovedal robotníkov, ktorí sa v spovedi prezradili. Nepochybne skutok svedčil o Áchimovej malej citlivosti voči katolíckemu vierovyznaniu, čo súd napokon zhodnotil ako priestupok voči cirkvi. Vo voľbách to, prirodzene, mohlo poškodiť jeho kredit u čabianskych katolíkov.¹⁹

¹⁷ Ondriš chce byť „képviseľ“, s. 12-13.

¹⁸ Túto udalosť Áchimovi neprajníci interpretovali nasledovne: „Najväčší pajtáš jeho je Pollák – aj toho znáte. S ním sa Pešti – na Čabe a na Gerendáši zabáva. Už sa raz aj povadili. Ondriško samopašný opojil Polláka na svojom sálaši. Dal páleno namiešať do jeho vína. A keď Pollák už nevedel o sebe – položil ho do truhle – a poslal pani Polláčky ládu s tým odkazom: „posielam jim jednu sviňu“ – Pollák, keď sa prebudil, hneval sa veľmi – ale už odtedy sa smieril a Ondriškovi Pollák pomáha – a elotáršov vodi hlasovať na Ondriša.“
Ondriš chce byť „képviseľ“, s. 10-11.

¹⁹ Neprajníci príhodu podali nasledovne: „Čabianski katolíci zväčša na Barabáša hlasovali. Tí nechceli na Ondriša hlasovať, lebo vedeli, ako Ondriš samopašný potupil ich vieru. V lete pred veľkou spoločnosťou tvrdil, že je to pravda, čo o ňom ľudia rozprávajú. Kertisi jeho napospol kijošania – tuhi katolíci pokradli doháň. Direkcia ho vyzvala, že ak nepovie, kto pokradol doháň, tak že mu jog vezmú. Utrápený, že nadarmo dal vystaveť drahé pajty, behal po Čabe a tu sa v kávéháze stretol

Dňa 16. februára pri náhradných voľbách Áchima podporoval aj Béla Barabás. Výsledky boli zverejnené večer o siedmej. Vyhlásil ich na radnici László Korosy pred desaťtisícovým davom. Celkove odovzdali 1868 hlasov, z toho 1075 získal Áchim a 793 Michal Žilinský. Číže Áchim zvíťazil o 282 hlasov a stal sa poslancom za Békešskú župu.²⁰ V celokrajinskom rozmere pretrvávajúci rozkol vo vládnej strane spôsobil, že vo voľbách Liberálna strana stratila parlamentnú väčšinu a pred novými voľbami roku 1906 bola na návrh Istvána Tiszu rozpustená.²¹

Áchimova reč v parlamente z 11. mája 1905 vzbudila veľký ohlas. Žiadal všeobecné hlasovacie právo, progresívne zdaňovanie, zrušenie „otrokárskeho zákona“ z roku 1898, zákony na ochranu robotníkov, navrhol uskutočnenie pozemkovej reformy, štátny výkup cirkevných majetkov a ich rozdelenie medzi bezzemkov ako malonájom.²² Podľa M. Borguľu a L. Švihrana: „*Po čabianskych a župných pánoch si Áchim znepriateluje aj peštianskych pánov, vládných činiteľov. A ich premocnú tlač. Na celý život. Do konca života sa nezbavil ani upodozrievania, či jeho zmýšľanie je vlastenecké*“.²³ Na pôde krajinského parlamentu sa vyjadril aj k téme vlastnej etnickej identity: „*Je fakt, že v tejto vlasti nie sme všetci občania maďarského pôvodu. Obývajú ju občania viacerých národností, hovoriaci viacerými jazykmi, ktorí rovnako slúžia peniazmi a krvou tejto domovine. Ja sám sa tiež nemôžem pochváliť maďarským pôvodom, lebo, ako to viaceré noviny posmešne tvrdia, som sedliak z nížiny, tótsky gazda. Nezapieram ho*“.²⁴ Na druhej strane

sa s jedným lumpom szinészom. Vyrozprával mu svoju biedu. A kamarát mu poradil – „viš č, ja ti pomôžem. Som oholený – a povieme tím kertisom, že ma ako kňaza katolickeho poslal váradský biskup, teraz je cesta veľmi zlá – nechcem aby ste sa unúvali do kostola – spovedajte sa mi deti moje zo svojich hriechov“. Preobliekol gondáša za miništranta a dal mu do ruky zvonec volový. Šli a oklamali kertisov. Tak zvedel Ondriš, že kto je zlodej. Upozornili Ondriša, že zákon pokutuje prísne toho, kto z viery druhých posmech robí. Ale on na to odpovedal, „ved' sme sa napred napravili so szinészom, že ak ho zatvoría budem mu platiť na každý deň napszám.“ – Teraz Ondriš všetko tají, a sľubuje 2000 zlatých na kat. kostol, ak mu voľakto dokáže, že je to pravda – čo sám rozprával.“ Ondriš chce byť „képviseľ“, s. 11-12.

²⁰ DOMOKOS, József: Áchim L. András ... 1971, s. 15.

²¹ CHROMEKOVÁ, Valéria: Maďarské buržoázne politické strany a ich pozície na Slovensku na začiatku 20. storočia. In: Historický časopis, 24, 3, 1976, s. 362.

²² KOCSOR, János: Ondrej Áchim L. In: Slovenčinár, 3, 1, 1993, s. 72.

²³ BORGULA, Michal – ŠVIHRAN, Ladislav: Tu sa usadíme. Slováci v čabianskej oblasti. Bratislava: Tatran, 1979, s. 115.

²⁴ MAZÁN, Matej: Životná púť Ondreja L. Áchima a jeho vzťah k Slovákom. In: HRIVNÁK, Michal – MOLNÁROVÁ, Eszter M. (eds.): Áchim L. András az idő mérlegén / Ondrej L. Áchim

však zdôraznil svoje uhorské vlastenectvo, čím jasne prejavil vlastné postoje k dvojitej identite (etnickej i štátnej), ako aj politické smerovanie, pre ktoré národnostná otázka nezohrávala primárnu úlohu.

Dňa 18. marca 1906 v Békešskej Čabe so svojimi prívržencami Áchim založil Nezávislú sedliacku socialistickú stranu Uhorska. Jej program publikoval v novozaloženom orgáne strany *Parasztújság* 8. apríla. Do programu zahrnul predovšetkým parceláciu veľkostatkov väčších než 10 000 jutár, ktoré mali byť prenajaté bezmajetným roľníkom, ďalej poskytovanie lacného úveru pre malých roľníkov, žiadal vytvorenie penzijného fondu roľníkov atď.²⁵ Tým všetkým stál jednoznačne na strane roľníkov, resp. ľudí pracujúcich v agrárnom sektore. Ešte rozvinutejší program strana prijala na tzv. Turíčnom kongrese 8. a 9. júna 1908 (program vytlačili v maďarskom, slovenskom a rumunskom jazyku).

Ondrej Áchim L. sám seba vnímal ako „bojovníka za práva ľudu“. Podľa neho bolo treba zastávať sociálne najslabších ľudí, ktorí nemajú volebné právo, preto je potrebné zaoberať sa aj s ich najmenšími problémami. Keď sa chudobný sedliak vybral k právnikovi, lekárovi, mal spor majiteľom pre mzdu, tak jeho prvá cesta viedla práve k Áchimovi, ktorý napísal odporúčenie aby lekári či právnici prijali chudobného človeka. Voči úradníckym priestupkom a politickým oponentom tvrdo zasahoval – pritom však nevyberal metódy a často si počínal surovo či spoločensky nekonvenčne až poburujúco (napr. verejná inzultácia Ludovíta Žigmunda Szeberényiho).²⁶ V politickom zápase prežil mnoho ústrkov, podrazov, ale aj sám rozdával údery, čo mu vytvorilo povesť kontroverzného politika. V máji 1911 vyšla séria článkov vo *Friss Ujság* s názvom „V ríši sedliackeho kráľa“, v ktorej bol Áchim osočovaný ako brutálny človek zastrašujúci a ponižujúci iných. Sám Áchim reagoval napr. škandalóznym článkom 9. mája 1911, v ktorom obvinil z defraudácie a krachu čabianskej Ludovej banky spreď 20 rokov bratov Michala a Andreja (Endreho) Zsilinských. Následkom týchto článkov sa v tlači vyvinula ostrá polemika medzi Áchimom a Andrejom Zsilinským, čo napokon viedlo až k zabitíu mladého, len 40-ročného „sed-

na vázkach času. Budapešť: Slovenská samospráva XII. obvodu Budapešti, 2003, s. 115.

²⁵ CHROMEKOVÁ, Valéria: *Nezávislá sedliacka socialistická strana Uhorska*. In: *Slovenčínar*, 3, 1, 1993, s. 80.

²⁶ DOMOKOS, József: *Áchim L. András ... 1971*, s. 59.

liackeho kráľa“ po útoku Andrejových synov Endreho a Gábora Zsilinských v jeho dome 14. mája 1911, ktorému nasledujúci deň podľahol.

Na žiadosť Sedliackej strany vyšla tlačou po slovensky kázeň „*Trúchloreč*“ farára Pavla Koreňa,²⁷ ktorá odznela 17. mája 1911 na pohrebe Ondreja Áchima vo veľkom čabianskom ev. chráme. Kňaz si ako východisko vybral 12. verš 1. kapitoly z *Plaču Jeremiášovho*: „*Nestežujte sobě, pod'te a vizte, jestli bolest podobná bolesti mé, kteráž jest mi učiněná?*“ Takto nariekala aj biblická Ráchel nad svojimi osirelými deťmi a tieto isté slová Koreň prisúdil aj Áchimovej vdove Helene, rod. Rajtárovej, ktorá zostala sama s tromi deťmi (Ilkou, Markou a Ondriškom). Na prosbu „*Pod'te a vizte*“ naznačil, že nebolo treba volať zarmútený ľud, ale že stovky, ba tisíce chodili po tragickej udalosti k jeho lôžku vyjadriť svoj žiaľ a slová útechy. Keď vraj náš Áchim kedykoľvek rozprával, vždy ho stovky a tisíce počúvali, kedykoľvek vyzval ľudí, aby ho do boja nasledovali, na jeden odkaz, na jedno slovo sa celý tábor zjavil – nikdy však toľký ako „*pri tejto jeho ostatnej reči, keď on už ani slova nepovie...*“.²⁸

Slávny „Čabän“ Áchim pritiahol podľa farára v hodine rozlúčky i niektorých svojich protivníkov, nepriateľov.²⁹ Týmto sa vraj po zločine

²⁷ Aj známy historik József Molnár uviedol, že maďarská literatúra sa málo zaoberala osobnosťou Pavla Koreňa (Koren Pál). Autor sa domnieva, že iba Lajos Rell okolo roku 1951 rozpracoval život P. Koreňa, čo ale ostalo v rukopise, ku ktorému sa ani Molnárovi nepodarilo dostať, preto venoval „iba“ podkapitolu tejto významnej osobnosti. Tu porovnával nevraživosť Szeberényiho k Áchimovi a ku Koreňovi. Uvádza styčné, resp. spoločné body v ich životoch, teda v živote Koreňa a Szeberényiho: obidvaja pochádzali z inteligencie, Szeberényiho strýko študoval spolu s Petőfim v Banskej Štiavnici, Koreňov otec bol v Aszóde Petőfiho učiteľom – na tento fakt jeho syn bol po celý život hrdý, Áchima krstil Szeberényiho otec v roku 1871 a Koreň ho zosobášil s Ilonou (Helenou) Rajtárovou v roku 1894. Na druhej strane život Pavla Koreňa ani zďaleka tak maďarská verejnosť nepozná ako Szeberényiho. Priateľstvo medzi Áchimom a Koreňom vydržalo až po jeho smrť. MOLNÁR, József: *Achim L. András élete és halála 1871-1911 ...* 2002, s. 304.

²⁸ KOREŇ, Pawel: *Trúchloreč na pohrebe Ondreja Áchima L. krajinského snemového wyslanca mesta Békéščaba povedané skrze ... roku Páne 1911. mája 17-ho wo veľkom chráme b.-čabianskom. Békešská Čaba: Sedliacka strana, 1911, s. 4.*

²⁹ Súdoby komentár pohrebu: „*Veľký pohrabný sprievod odprevádzal Ondriša Achima na jeho poslednej ceste. Stá a stá vencov, tisícéri pritomní vydali svedectvo o tej veľkej láske, ktorú si Achim zaslúžil od svojich verných. Žandármeria, vojsko bolo pohotove, lebo sa bolo čoho obávať, že rozhorčení sedliaci krvave budú demonštrovať za smrť Achimovu. Ale tí znevažovaní, opovrhovali sedliaci podali skvelý dôkaz toho, že v ich jednoduchých dušiach a srdciach je tisíckrát viac panského citu, ako v tých vrahoch, ktorých svet považuje za pánov. Oni nepreliievali krv svojich nevinných spolubižných. Oni neurobili vdovu ani jednu manželku, neurobili sirotami dve nevinné duše. Pre nich*

otvorili oči a keď si ich Áchim nevedel získať živý, získal si ich svojou smrťou. Pripadalo mu strašným a desivým, že len 40-ročný človek v plnej sile ducha i tela, umrel, a zanechal chorú manželku a tri deti. Prirovnal ho k Samsonovi a uviedol, že je nie natoľko telesným – ako skôr duchovným obrom. Vrahov Koreň nazval filištíncami s Kainovým znamením na čelách. Podľa neho do oboch „*dosiaľ bezúhonných mladých ľudí vstúpil zlý duch*“. Takúto hroznú udalosť Čaba ešte nezažila: „*Či sa stalo voľakedy niečo podobného? U nás ešte nikdy!*“. Za zosnulým však podľa kňaza plakala i druhá Ráchel, jeho väčšia familia – Sedliacka strana – ktorá nemenej smúti za ním. Koreň pripustil, že Áchim bol impulzívny, tvrdý, ale vraj i biblický Samson „*rúbal a lámal*“. Áchim v boji za sedliackych ľudí obetoval všetko: „*Tou bezpríkladnou obetavosťou, horlivosťou a smelosťou si získal ohromnú väčšinu národa svojho*“.³⁰

Pavel Koreň vyzdvihol a zdôraznil Áchimovu nábožnosť, hlbokú vieru v Boha. Keď cítil, že umiera, žiadal kňaza o svedenie a o Večeru Pánovu. Pritom mu Koreň položil otázku: „*Či odpúšťa z úprimného srdca všetkým, ktorí sa proti nemu previnili? Stýpal vraj, aká bude odpoveď, ale tá znela: Áno, odpúšťam všetkým!*“.³¹ Toto farár veľmi ocenil a videl v tom nesmiernu veľkosť Áchimovho ducha. Preto zdôraznil, že nikdy neveril rečiam Áchimových nepriateľov a vždy mal pred očami tie jeho skutky, ktoré svedčili o jeho vynikajúcich hodnotách. Po opätovnom pripomenutí jeho schopností, cností a úprimnej viery („*...spravedlivejší si, synu môj Dávide, nežli já!*“), Koreň vyzval prítomných, aby svoju vďačnosť voči zosnulému prejavili starostlivosťou o jeho pozostalých – manželku a deti – a „*kedykoľvek prejdete popri hrobe tom, v ktorom váš obor oddychuje, pamätajte, že tu na zemi pre vás nemal pokoja, nemal oddychu, a preto mu prajte večnú slávu*“.³²

Áký v skutočnosti bol Ondrej L. Áchim? Odpoveď nie je jednoduchá. József Domokos o Áchimovi napísal: *Áchim bol synom nižiny – Dolnej*

nikto nemusel sa skloniť na studené, zakrvavené mŕtve telo svojho drahého, aby nikdy nevidel toho, ktorý mu bol na svete najmilším. S tichým smútkom, s hlbokou ošklivosťou, s opovržením, s opravdovou sústrasťou naproti zosnulému vo svojich srdciach kráčali ľudia za truhlou, aby podali zrejmy dôkaz toho, že sedliak snád predsa len není taký veľký „sedliak“. KRÁSNY: *Ondriš Achim / Sedliacký kráľ, jeho život a smrť.* Budapešť, bez vročenia, s. 4.

³⁰ KOREŇ, Pawel: *Trúchloreč na pohrabe ...* 1911, s. 4.

³¹ KOREŇ, Pawel: *Trúchloreč na pohrabe ...* 1911, s. 6.

³² KOREŇ, Pawel: *Trúchloreč na pohrabe ...* 1911, s. 7.

*zeme, bol takým, akým je príroda na nížine. Náhle príde búrka, blýska sa a hromy bijú a náhle všetko zmizne a vykukne slnko. Tak aj Áchima nečakane zaliala agresivita, a koho pred chvíľou urazil, tak v nasledujúcej chvíli mal ho rád, s úprimnou láskou ho objal a tak milo sa usmieval, akoby vravel, že netreba všetko tak vážne brať“.*³³ Endre Ady zas konštatoval: „*Kto ho bantuje, živých bantuje. Kto ho špiní, sám seba zašpiní“*³⁴ – a súdobý novinár István Milotay označil Áchima za „apoštola slovenského sedliackeho pohybu“. Slovenská historička Valéria Chromeková uviedla, že síce Áchimova strana patrila medzi menšie politické strany, ale mala aj politické primáty – ako prvá prekonala národnostnú izolovanosť, i ako prvá prebudila k politickej aktivite slovenské vrstvy dolnozemskeho roľníctva.

Ján Sekerka z príležitosti 25. výročia Áchimovej tragickej smrti rekapituloval jeho osobné „hriechy“³⁵ a ďalej pokračoval: „*O Áchimovi každý človek na Čabe má svoju mienku. Alebo je s nim, alebo je proti nemu... Istá vec je to, že v jeho srdci žila veľká ctibažnosť a túžba po sláve“*.³⁶ Sekerka uviedol celý rad citátov týkajúcich sa mienky rôznych ľudí o Áchimovi, lichotivých aj nelichotivých (napr. o nekoncepčnosti jeho politiky, panovačnosti, neschopnosti zastávať cirkevný úrad – napriek jeho silným ambíciám). Naopak spis *Ondriš Áchim / Sedliacky kráľ, jeho život*

³³ DOMOKOS, József: *Áchim L. András ...* 1971, s. 39.

³⁴ Priateľstvo Ondreja Áchima Likera a Endreho Adyho je zobrazené aj na olejomalbe (plátno 70 x 110 cm, na zadnej strane sa uvádza meno Istvána Csíka a že ide o majetok békešabianskeho mestského úradu – Békéscsaba Város Polgármesteri Hivatal tulajdona), ako sedia spolu pri stole. Ich kamarátstvo bolo úprimné, lebo obidvaja bojovali za jeden spoločný cieľ a tým bolo pozdvihnutie Uhorska. Jediný rozdiel spočíval v ich metódach: Áchim sa snažil politickými metódami, kým Ady skrze jeho básne, v ktorých využíval novú literárnu metódu – symbolizmus. Ady ako dobrý kamarát nasledovne napísal o Áchimovi: „*Ondriš nebol Mesiáš a tí, ktorí žijú bezpochyby stoja viac ako on, ktorý je už mŕtvý. Ale keď niekto nie je Mesiášom, aj po svojej smrti môže patriť k živým a Životu, a práve takým nebohým je aj Ondrej Áchim Liker.“* Ady Endre: *Szelid, uj jegyzetek. (Világ, 1911. november 24.)* In: MOLNÁR, M. Eszter: *Áchim L. András emlékezete. Áchim L. András az irodalomban.* Budapest 1997. Uvedené v zradu na obálke knihy.

³⁵ „...urobil plán, že Ondreja Zsilinszského nabije; Lajoša Debreczenyho, slúžneho, pred veľkým zástupom „tisícročným hlupákom“ nazval; Josefa Palatinusa nabil; Dr. Ludovíta Ž. Szeberényiho dokopal; tomu, kto zastrelí Saílera, hlavného slúžneho, sľúbil 1000 korún odmeny; ľudí, čo sa mu nepáčili, na ulici pomenoval naničhodníkmi (gazembermi); Lajošovi Székelyovi, fiškálovi, pohrozil, že ho zastrelí, ba že ho o poctivosť pripraví.“ SEKERKA, Ján: *Ondrej Áchim (Tichá rozpomienka)*, rkp. 1936, s. 1. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 88.28.2.

³⁶ SEKERKA, Ján: *Ondrej Áchim (Tichá rozpomienka) ...* 1936, s. 2.

a smrť (6 s.) vyslovene pestoval jeho kult: „*On celý svoj čas, všetky svoje schopnosti, celý svoj život obetoval jedine tomu, aby spojil, sdrúžil tých tak znevažovaných sedliakov, aby vytvoril z nich stranu, aby liečil biedy sedliactva... Osoba Ondriša Áchima v očiach a v dušiach sedliakov ostane vždy svätá, Ondriš Áchim pred sedliakmi ostane vždy martýrom, mučedníkom. Ostane mučedníkom, ktorý musel zomreť preto, lebo nekonečnou láskou a náruživosťou hájil právo tých, ktorí sú najväčšmi utlačení, lebo za záujmy sedliactva opovážil sa postaviť proti pánom*“.³⁷

Áchim bol jednoducho na jednej strane sympatickým, charismatickým ľudovým tribúnom, cieľavedomým a populárnym politikom, ako i človekom nesmierne otvoreným voči spoluobčanom, najmä sociálne nižšie postaveným. Na druhej strane však bol mimoriadne tvrdý voči protivníkom, oponentom, osobným i politickým nepriateľom, používal, ako už bolo vyššie povedané, nevyberané metódy. Nepochybne ho môžeme hodnotiť ako politika úprimne usilujúceho o sociálne povznesenie (v podstate stratifikovaného) roľníckeho stavu v Uhorsku bez rozdielu národnostnej príslušnosti, ktorý v mnohých bodoch svojho politického programu predbehol svoju dobu.

Summary

Ondrej L. Áchim – „peasant king" of Lowland

A content of the study is an attempt to portray a significant and controversial agrarian politician of the late 19th and early 20th century, originating Lowland Slovak, inter alia nicknamed "peasant king". Áchim was on one side a sympathetic, charismatic folk tribune, purposeful and popular politician, as well as a man extremely open to fellow citizens, especially of lower social status. On the other hand, he was particularly hard on adversaries, opponents, personal and political enemies, he used indiscriminate methods. Undoubtedly, he can be evaluated as the politician seeking honestly a social advancement (essentially stratified) of Hungary's peasant state, regardless of ethnicity, who in many points of his political agenda was ahead of the time.

³⁷ KRÁSNY: *Ondriš Áchim / Sedliacky kráľ, jeho život a smrť* ... s. 5.

Pracovní útvary Slovenské armády na území Slovenského státu od vypuknutí SNP do konce roku 1944

LUBOMÍR HLAVIENKA – ZDENĚK JIRÁSEK

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita v Opavě

V dlouhém průběhu lidských dějin se pohled na práci podstatně různil a její vysvětlení kolísala. Řeční a starokřesťanští myslitelé chápali práci spíše jako druh trestu či utrpení. Karel Marx chápal práci jako prostředek pro uspokojení základních potřeb člověka a zároveň i přístup a vlastnictví výrobních prostředků jako původ lidské nerovnosti. Hegel zase viděl v práci prostředek člověka, jímž on vytváří dějiny¹. V případě práce a lidí, kteří tuto práci vykonávají a o nichž bude řeč v následujícím článku, by se dalo říci, že jejich vztah a chápání práce nejlépe vyjadřuje první pojetí. Muži, o nichž bude v článku řeč, totiž svou práci nevykonávali dobrovolně. Jako příslušníci armády de facto loutkového státu byli nuceni pracovat ve prospěch státu, který je odzbrojil, pokořil a nakonec pod hrdou nálepkou vojáků z nich učinil otroky své vlastní vůle.

Článek pojednává o období 2. světové války, kdy osud Velkoněmecké říše již vypadal zpečetěn a na pomyslných hodinách odkrajujících čas její existence se zdánlivě přibližovala poslední vteřina. Avšak i v této pokročilé fázi války, kdy se německé impérium hroutilo a jeho nepřátelé stáli téměř na dohled od jeho hranic, dokázaly její ozbrojené síly pořádky vrátet údery, které se na něj snášely. Stejně tomu bylo i v případě potlačení povstání na Slovensku a zmaření plánů Rudé armádě na překročení Karpat a zamýšlené pomoci povstalcům. Výsledkem tohoto krachu bylo odzbrojení a téměř likvidace slovenské ozbrojené moci a její následná reorganizace do podoby, v níž valná část jejich příslušníků nesympatizovala s režimem, kterému sloužila, a zbraněmi jejich příslušníků se namísto pušek a kulometů staly krumpáče a lopaty.

¹ G. DUROZOI-A. ROUSSEL: *Filozofický slovník*. Praha 1994, s. 231-232.

„Zpět k 14. březnu 1939“. Reorganizace armády po vypuknutí SNP a vznik pracovních oddílů

V posledních letních dnech roku 1944 se v důsledku vypuknutí ozbrojeného povstání proti proněmecké Tisově vládě zásadně transformovala podoba Slovenského státu a s ním i jeho ozbrojených sil. Stát se dostal na pokraj svého zhroutení, jelikož v krizových dnech bezprostředně následujících po 29. srpnu byla státní správa věrná bratislavské vládě postupně likvidována a nahrazována úřady obnovené Československé republiky, které nakonec převzali moc na území o rozloze 20 000km², na němž žilo na 1,7 milionu obyvatel². V tomto období se tak završil proces rozpadu nejvýznamnějších složek mocenského aparátu, o němž se opíral vládnoucí režim, když sotva během několika málo dní jej opustila velká část slovenské armády³, příslušníků jednotek finanční stráže a žandárstva, jež přešli na stranu povstalců.

V průběhu prvního týdne měsíce září se tak Slovenský stát zbavený opory svých ozbrojených sil potácel na hranici zániku. Německé síly, valící se zpoza hranic do hloubky slovenského území společně s jednotkami Hlinkových gard a loajálními posádkami bortících se ozbrojených sil, udržely na zbytku území Slovenského státu u moci státní aparát, jenž zůstal věrný vládě prezidenta Tisa. Tímto na území Slovenského státu začaly autonomně působit dva státní systémy navzájem se popírající a navzájem se i potírající, jejichž koexistence skončila až v květnu 1945 úplným zánikem Slovenského státu.

Do té doby se musel slovenský státní aparát vypořádat s dědictvím 29. srpna a změnami ve vlastních řadách se pokusil opět získat důvěru svého německého spojence. Proces obnovy režimu se nesl ve znaku hesla

² J. HRBEK-V. SMETANA a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944-1945*. Sv. I. Praha 2009, s. 261. Toto mělo tvořit celkem 53% celkové rozlohy Slovenského státu a 64% obyvatelstva země. Viz: P. ŠIMUNIČ: *1. československá armáda na Slovensku*. In: *Válečný rok 1944*. Praha 2001, s. 258.

³ Z jednotek Zápolní armády zůstalo věrných Bratislavě ze 37 000 vojáků pouze 9 000. Viz: Ch. KLIMENT-B. NAKLÁDAL: *Slovenská armáda 1939-1945*. Praha 2006, s. 112. U Východoslovenské (Polní) armády mělo být 22 000 mužů internováno, 15 000 jich mělo odejít domů a z menší části přejít k partyzánům. M. LACKO: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 2008, s. 91. Další 2 000 vojáků mělo uprchnout na střední Slovensko a spojit se s tamějšími partyzány. Viz: tamtéž. Toto číslo se shoduje i s hlášením odeslaným velením 1. čs. armády do Londýna ze 12. září. Viz: Archiv SNP, Fond 1. čs. armáda, krab. 3, S9/94.

„Zpět k 14. březnu 1939“, kdy snaha o navázání na nadšení provázející vznik samostatného státu, měla vést k oživení a reorganizaci starých, a také vytvoření nových, mocenských struktur⁴. Tento proces reorganizace tak zasáhl nejenom vládu, ale i ozbrojené síly, které po sebezničujícím rozpadu na konci srpna nyní hledaly sami svou vlastní novou tvář, kterou by mohly nastavit změněné realitě luďáckého státu.

Změny, kterými musela nová slovenská armáda projít, měly být velice hluboké a zásadní, jelikož jak ukazoval odhad pplk. Goliána k 15. srpnu 1944, tak jenom 20% důstojnického sboru armády mělo být loajálních ke Slovenskému státu, 60% jich mělo při vypuknutí povstání přejít na stranu povstalců a dalších 20% pak mělo nesympatizovat se stávajícím režimem, popřípadě byli aktivní v jiných protistátních organizacích⁵. Další odhad politicko-ideologické orientace vyhotovený SS-obersturmbanführerem JUDr. Witiskou o půl roku později, v únoru 1945, ukazoval vnitřní rozklad armády ještě mnohem hlubší, než byl Goliánův odhad, a sice že až 40% všech vojáků sympatizuje se Sovětským svazem, 30% preferovalo znovuustavení Československa a sympatizovalo s anglo-americkou koalicí, 25% zastávalo myšlenku včlenění Slovenska do nějaké evropské federace států a pouhých 5% sympatizovalo s Německem a usilovalo o zachování samostatného Slovenského státu⁶. Jakkoliv druhý z odhadů je notně ovlivněný blížícím se koncem války a beznadějnou situací, v níž se na počátku roku 1945 nalézalo Slovensko, lze z něj vyvodit, že ochota příslušníků již reorganizovaných slovenských ozbrojených sil dále se podílet na obraně stávajícího režimu byla minimální. Dá se říci, že od počátku září 1944, kdy se začíná rodit idea obrozených slovenských ozbrojených sil, stálo slovenské armádní velení před problémem, jak by měla vypadat a jaký charakter by měla nová armáda mít, když se její podstatná část ve zlém rozešla se stávajícím režimem.

První návrhy jak dále naložit se zbytkem armády padly již 1. září 1944 a jeho autorem byl německý generální konzul v Bratislavě W.

⁴ K. FREMAL: *Slovenská republika po 29. auguste 1944*. In: Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov V. Banská Bystrica 2006, s. 7.

⁵ Archiv SNP, Fond 1. čs. armáda, krab. 9, S9/94.

⁶ J. KORČEK: *Luďácký režim a ozbrojené síly 1. SR počas oslobodzovania Slovenska*. In: Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Bratislava 1996, s. 64.

Würster, jenž hodnotil armádu jako nadále nebezpečnou, jelikož byla prostoupená velkým množstvím česko-slovenských důstojníků, kteří považovali za svoje prvoradé nepřátele Němce. Za řešení situace navrhol zesílení německého vlivu na Slovensku spojeného s přestavbou vlády a následně rychlé odzbrojení a rozpuštění zbytku armády⁷. Tento návrh, požadující kompletní likvidaci ozbrojené moci státu, jehož vláda byla i po vypuknutí povstání nadále formálně spojenecká, byl nakonec naplněn jenom zčásti, a ačkoliv došlo k posílení německých pozic na Slovensku i k rekonstrukci vlády, armáda měla dále zůstat zachována. Ovšem v jaké podobě a jaký status měli mít dále vojáci slovenské armády, kteří byli internováni během konce srpna a začátku září, o tom se mělo ještě dále rozhodnout.

V tomto okamžiku došlo ke střetnutí dvou protichůdných idejí o tom, jakou cestou by se měla nová slovenská armáda dále ubírat. Na jedné straně stáli loajální příslušníci slovenského vojska, kteří věřili, že i po 29. srpnu bude v nějaké transformované podobě dále existovat slovenská armáda, jakožto plnohodnotná bojová síla a reprezentant suverenity Slovenského státu. Na druhé straně stály německé obavy z armády, jejíž věrnost Německu byla již jednou vážně otřesena, v čemž je utvrzovaly i zprávy, které v prvních dnech po vzplanutí povstání ze Slovenska posílali tamější němečtí představitelé. Výsledkem těchto nejistot ve dnech bezprostředně následujících po vypuknutí bojů bylo množství různých plánů, nařízeních a záměrů, jak dále nakládat s příslušníky armády i o dalším osudu armády vůbec.

První ze slovenských návrhů na novou podobu armády pak vzešel již 2. září z MNO. Armáda měla být dále tvořena mužstvem a důstojníky, kteří ve zlomových dnech zachovali loajalitu bratislavské vládě⁸, tito

⁷ Edit: V. PREČAN: *Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko 1944-Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 197.

⁸ Celkem šlo o 8 600 vojáků ze západoslovenských posádek, konkrétně o 6 955 vojáků a důstojníků z vojenských posádek, 600 příslušníků Pracovního sboru MNO a 1 000 členů Slovenské pracovní služby. Viz: J. BYSTRICKÝ: *Slováci v uniformách. Květen 1944 – květen 1945*. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská, perspektívy). Bratislava 1994, s. 178. Jakkoliv počet vojáků Trnavské posádky, jakožto hlavní posádky ze západu Slovenska, jež se připojila k povstání, kteří se připojili k povstání a během odchodu na povstalecké území nedezertovali, je nejednoznačný. Viz: P. SOKOLOVIČ: *Odchod trnav-*

měli být posíleni o nové ročníky odvedenců a o další ozbrojené složky Slovenského státu⁹. Optimismus tvůrců návrhu lze vyčíst ze záměru, že armáda bude sice početně okleštěná avšak opět vševojsková, když jádrem armády se měly stát tři pěší pluky. Optimismus návrhu se odrážel také v tom, že počítal se zřízením sítě posádkových velitelství i na území doposud ovládaném povstaleckými silami, když síť těchto PV mělo tvořit celkem devatenáct měst¹⁰. Pionýrské oddíly, které se později staly jádrem pracovních oddílů armády, měly podle tohoto návrhu být v armádě zastoupeny Pionýrským praporem, jenž měl být tvořen pomocnou četou a 1. a 2. rotou, když každá z rot se měla dále sestávat z 1. – 3. pionýrské čety¹¹.

Naprosto jiný názor na budoucí osud slovenských ozbrojených sil měli ovšem v ten samý čas Němci. Dálnopis z OKW ze 2. září 1944 nařizoval, aby odzbrojené slovenské jednotky dosud dislokované v kasárna, byly přeřazeny pod velitele vojskové výzbroje a velitele záložního vojska a jejich příslušníci dále využíváni pro potřeby pracovní služby. Do těchto záležitostí vstoupil 4. září osobně i polní maršál W. Keitel, jenž nařídil, aby se s odzbrojenými příslušníky slovenské armády zacházelo jako s příslušníky pracovní služby¹². Slovenští vojáci tak dále měli plnit úlohu pomocných technických sil svěřených pod německé velení, kdy jednotliví němečtí velitelé měli pravomoc dle vlastního uvážení předat nespolehlivé jedince náčelníkovi správy pro válečné zajatce¹³, čímž by se jejich status proměnil z internovaných na zajaté.

Ovšem i mezi samotnými Němci se různily názory na budoucnost a poslání restrukturalizované armády, což se dá dokumentovat i na přístupu dvou důstojníků Pohotovostního oddílu 14 při kampfgroupe SS „

skej posádky do povstania. In: Slovenska republika 1939-1945 očami mladých historikov. III. díl. Trnava 2004, s. 273-300.

⁹ VHA Bratislava. Fond MNO-1944, Důvěrné spisy. krab. 454, inv. č. 280.

¹⁰ Bratislava (Štábní rota MNO; Geografický institut; Pěší pluk 1 Domobrany; Vojenská nemocnice; ČOP; Pracovní rota), Bánská Bystrica, Dolní Kubín, Hlohovec, Kremnica, Lešť, Liptovský Sv. Mikuláš, Nitra, Nové Mesto nad Váhom, Pezinok, Piešťany, Ružomberok, Topolčany, Trenčín (Pěší pluk 2 Domobrany), Trnava, Turčianský Sv. Martin, Vrútky, Zvolen, Žilina (Pěší pluk 3 Domobrany). Viz: TAMTÉŽ.

¹¹ TAMTÉŽ.

¹² Edit: V. PREČAN: *Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko 1944 – Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 200.

¹³ TAMTÉŽ.

Schill“. Zatímco SS-hauptsturmführer dr. Häuser se vyslovoval proti jakékoli tvorbě nových ozbrojených sil, jeho kolega SS-hauptsturmführer Jentsch zastával stanovisko, že armáda by měla být obnovena a jejím jádrem by se měla stát loajální nitranská posádka v čele s majorem Šmigovským¹⁴.

Za datum, kdy padlo konečné rozhodnutí o osudu slovenské armády, by se dalo nakonec považovat 6. září 1944, kdy po rekonstrukci vlády vyhlásil novopečený ministr národní obrany Štefan Hašščík, že se začíná s obnovou slovenských ozbrojených sil. Tento den tak završil zmatečné a nepřehledné období, kdy v chaosu prvních dní povstání se nevědělo, jakou cestou se budou osudy armády dále ubírat. Výsledná podoba armády byla nakonec jistým kompromisem mezi slovenskými idejemi a německými obavami, když měla být tvořená všemi druhy vojsk, avšak určitá její část se měla stát stavebně-technickými oddíly, které se téměř beze zbraní měly podílet na opravách komunikací a výstavbě opevnění. Jakkoliv podle prvních plánů nemělo jít o dominantní součást armády, tak během následujících měsíců zaznamenaly tyto oddíly velký rozvoj, až dosáhly cca 2/3 celého stavu slovenské armády.

Podle návrhu poručíka pionýrského vojska O. Repika, zástupce velitele Sborového pionýrského parku (SPP) ze 17. září 1944, se mělo centrem ženijních a tedy pracovních jednotek stát Nové Mesto nad Váhom. Toto město bylo vybráno s ohledem na velké zásoby ženijního materiálu ve zdejších skladech. Podle návrhu měla být organizace vojska následující:

- Trenčín: Pionýrský prapor ; Posádkové velitelství
- Nové Mesto nad Váhom: Pionýrský prapor 2 a 11; SPP¹⁵

Zde je třeba si položit otázku, proč se během pár dní německá strana smířila se vznikem nových ozbrojených sil, když první názory k jejich další existenci byly veskrze odmítavé, a co vedlo k jejich definitivní podobě?

Podoba, v jaké se armáda v průběhu září začala tvořit, odpovídala návrhu německého vojenského ataše na německém velvyslanectví

¹⁴ Edit: V. PREČAN: *Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko 1944-Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 225.

¹⁵ VHA Bratislava. Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 426, inv.č. 280. a VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 8, inv.č. 12/9.

v Bratislavě pplk. Elgera Tento návrh byl následně převzat MNO jako model pro tvorbu nové armády. Armáda, stejně jako sám stát, se staly pouhými loutkami v rukou na Slovensku vládnoucího triumvirátu, který tvořili velitel německých vojsk na Slovensku SS-obergruppenführer Gottlob Berger, jehož 20. září vystřídal v této funkci SS-obergruppenführer a generál policie Hermann Höfle, velvyslanec Hans Elard Ludin a velitel Einsatzgruppe H Sipo a SD SS-obersturmbanführer JUDr. Josef Witiska¹⁶. Z tohoto pohledu je pak na tvorbu nové armády nutné pohlížet zejména z německého úhlu pohledu a tím i osvětlit příčiny, jež k tomuto německé velení vedly.

V první řadě se nabízí důvody ryze vojenské, když nově vystavěná armáda podle modelu návrhu ze 2. září se svou silou tří pěších pluků, dělostřeleckého oddílu, pionýrského a spojovacího praporu měla dosáhnout početního stavu o něco převyšující běžnou německou pěší divizi z léta 1944. Tato síla by v případě adekvátního vyzbrojení, vycvičení mohla být vítanou posilou pro krvácející německé jednotky, které po katastrofě způsobené sovětskou letní ofenzívou, utrpěly strašlivé ztráty¹⁷ a byly zatlačeny stovky kilometrů zpět, často až na dohled od samotného území Třetí říše. Podobný byl také záměr slovenského velení, jak ukazují návrhy MNO¹⁸, které chtělo i po očistě, jíž vojsko v průběhu vypuknutí povstání prošlo, aby nadále tvořilo ozbrojenou páteř sloven-

¹⁶ J. HRBEK-V. SMETANA a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944-1945*. Sv. II. Praha 2009, s. 103.

¹⁷ Nejhůře postižená Skupina armád Střed ztratila v důsledku této ofenzívy z 850 000 vojáků celých 450 000. Konkrétně 4. armáda měla ztratit 130 000 vojáků z původních 165 000, 3. tanková armáda přišla o cca 10 divízi, 15 000 padlých měla mít pak i 9. armáda. Viz. P. ADAIR: *Hitlerova největší porážka. Zkáza skupiny armád Střed, červen 1944*. Praha 2000, s. 222. Též i : D. M. GLANZ-J. M. HOUSE: *Souboj titánů. Jak Rudá armáda zastavila Hitlera*. Brno 2005, s. 337. Podle jiných ztratila Skupina armád Střed v době mezi 22. červnem a 13. červencem 1944 na 350 000 vojáků. Viz: J. HRBEK-V. SMETANA a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944-1945*. Sv. I. Praha 2009, s. 156. Sovětské síly na počátku podzimu čítaly 6,5 milionu vojáků, zatímco německé síly dokázali postavit k 1. září 1944 na východě pouze 2 042 000 vojáků a dalších 271 000 vojáků spojeneckých armád. Viz: D. M. GLANZ-J. M. HOUSE: *Souboj titánů. Jak Rudá armáda zastavila Hitlera*. Brno 2005, s. 338. U spojeneckých vojáků se mají na mysli zejména maďarské jednotky, které se podílely na obraně karpatských průsmyků i na bojích ve Velké uherské nížině.

¹⁸ Viz: návrh z 2. září 1944: VHA Bratislava. Fond MNO-1944, Důvěrné spisy. krab. 454, inv. č. 280. Viz též návrh MNO ze 6. září 1944: VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 8, inv.č. 12/9.

ské státnosti.

Tento důvod se může jevit jako dostatečně závažný, avšak narážel na přetrvávající podezřívavost Němců k obnovované armádě, jak svědčí přípis vůdce Volksdeutsche Mittstelle W. Lorenza ze 27. září, když varuje SS-reichsführera Heinricha Himmlera před obnovováním slovenské armády. Tu nadále považoval za vysoce nespolehlivou a připravenou k dalšímu ozbrojenému povstání, jakmile se fronta přiblíží¹⁹. Z nedostatku loajality byl obviňován i major Šmigovský, jehož nitranská posádka zůstala na počátku září jako jediná neodzbrojená. Šmigovský měl totiž být v prvních hodinách a dnech povstání velice nerozhodný a též měl volat do vzbouřených Topoľčan, že je připravený ihned odejít se svým mužstvem do hor k povstaleckým silám²⁰. Podobně se vyjadřoval i vedoucí oddělení III B zpravodajské služby ve Vídni SS-hauptsturmführer dr. Böhrsch, jenž ve své zprávě do Berlína z 31. srpna píše, že Nitra zaujala vyčkávací pozici a půjde s tím, kdo přijde dříve²¹. Navzdory těmto odrazujícím informacím byla armáda dále budována, avšak její podoba a složení se rozcházely s některými úmysly jejích tvůrců, když velká její část byla nucená sloužit beze zbraní. Musely tedy existovat i jiné důvody jejího vzniku, než pouze snaha doplnit krvácející německé frontové jednotky.

Další z motivů pro vytvoření nové armády může nabídnout zpráva SS-hauptsturmführera dr. Häusera z 9. září pojednávající o bývalých příslušnících Zápolní armády, kde sděluje: „... *nadále se pokoušejí /partyzáni/ získávat pro svoje záměry příslušníky slovenské branné moci, které propustili z posádek... Pomáhá jim přitom okolnost, že-protože není možnost dopravy-mnozí vojáci táhnou celkem bez prostředků, pěšky, žebrajíc až do rodné obce... šikovně využívají jejich starostí se stravováním a ubytováním...*“²² Na východě země se ve dnech bezprostředně následujících po odzbrojení Východoslovenské (Polní) armády stal zástupcem MNO zajišťujícím

¹⁹ Edit: V. PREČAN: *Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko 1944 – Dokumenty*. Bratislava 1971, s.595 – 596.

²⁰ VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO. Důvěrné spisy. krab. č. 18, inv.č. 21/12.

²¹ Edit: V. PREČAN: *Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko 1944-Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 193.

²² TAMTÉŽ, s. 246.

nábor vojáků do budované armády pplk. Smutný²³. O odzbrojených vojácích těchto dvou divízi se zmiňuje i dálnopis náčelníka štábu skupiny armád Severní Ukrajina, generálmajora rytíře von Xylandera, který stanovil, že ti vojáci, kteří dobrovolně odložili zbraně, měli být soustředěni do pracovních oddílů a budovat opevnění na východě země, dokud nebude povstání potlačeno. Ti, kteří bydleli na východě země, a také se dobrovolně vzdali, měli být propuštěni domů, zbytek měl být považován za válečné zajatce a brzy je měl čekat převoz do zajateckých táborů²⁴.

Nově tvořená armáda se takto stávala prostředkem, kterým se mohlo čelit partyzánům, aby získávali z řad vojáků další bojovníky. Jejich soustředěním do pracovních oddílů, jak ukazuje dálnopis von Xylandera, se také tvořil pracovní sbor, který pod německým dohledem byl použitelný pro budování obranných postavení. Jakmile tento přístup k nově tvořené armádě převážil, nestálo již nic v cestě tomu, aby v následujících týdnech byli internovaní a zajatí slovenští vojáci repatriováni zpět na Slovensko, kde se měli většinou stát součástí rychle se tvořících pracovních jednotek.

Avšak nově vzniknuvší armáda byla kombinací bojových a pracovních jednotek, takže nelze ani bezzbytku přijmout vizi armády jako odkladiště internovaných vojáků, kde měli být izolováni od vábení partyzánských oddílů. Bojové a občasně i pracovní jednotky armády se totiž v průběhu posledních měsíců roku 1944 a počátku 1945 dostávaly do střetu nejenom s partyzánskými skupinami, ale občasně i s pravidelnými jednotkami Rudé armády. Musí tedy existovat ještě i nějaký jiný důvod, který přiměl německou stranu, aby byla nová slovenská armáda vytvořena v podobě, jakou v následujících měsících získala.

Tímto posledním důvodem by mohl být dopad na civilní obyvatelstvo státu. Vytvoření armády tvořené loajálními a prověřenými důstojníky a vojáky, z nichž někteří mohli být zařazeni do bojových oddílů, by pozitivněji působilo na slovenské obyvatelstvo a mohlo to mít i jistý propagandistický dopad v boji s partyzánskými skupinami²⁵. Stát se takto mohl dále tvářit, že on je dále reprezentantem slovenského národa,

²³ VHA Bratislava. Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 454, inv.č. 280.

²⁴ Edit: V. PREČAN: *Slovenské národné povstanie-Nemci a Slovensko 1944-Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 288.

²⁵ M. LACKO: *Slovenské národné povstanie 1944*. Bratislava 2008, s. 182.

jenž bojuje proti nepřátelským skupinám usilujícím o likvidaci stávajícího zřízení a nastolení komunismu, či obnovení československého centralismu, což byla struna, na kterou ale bylo ochotno slyšet stále méně lidí, včetně samotných příslušníků armády (viz výše). Na vytvoření loutkové armády jde pohlížet z perspektivy udržení jisté vnější legitimacy režimu, jelikož jedním s formálních znaků samostatného státu je i existence jeho ozbrojených sil. Na obnovu ozbrojených sil tak lze pohlížet i z té perspektivy, že slovenská armáda po 29. srpnu 1944 společně s parlamentem, vládou, soudy i státní správou tvořila jenom jakousi formální kulisu vystavěnou německými okupačními silami při hře na slovenskou samostatnost.

Lze tak říci, že armáda, jak se začala v průběhu září a října 1944 tvořit, byla jistou výslednicí působení jmenovaných faktorů. Mimo protipartyzánské činnosti, zabezpečování zápolí frontových německých jednotek, několika jednotek nasazených přímo na frontě a protiletadlového dělostřelectva neměla německá strana z bojové činnosti této armády žádný praktický význam. Rozhodující podíl mužstva se totiž nacházel v neozbrojených pracovních oddílech, jejichž poslání nebylo takové jako u zbývající 1/3 armády. Tyto jednotky budovaly opevnění, spravovaly komunikace poškozené partyzánskou činností a jinak sloužily německé branné moci v přípravě na střet s postupující Rudou armádou. A právě těmto jednotkám v průběhu roku 1944 bude věnována další část této práce.

„ Do práce...!“

Bylo-li možné za datum vyhlášení obnovy slovenských ozbrojených sil brát 6. září 1944, tak prvním reálným krokem k jejich vytvoření bylo zřízení slovensko-německé komise, jež byla desetičlenná, předsedal jí pplk. Kroha a byla tvořená příslušníky německé armády, členy MNO, zástupci Hlinkovi strany, lékaři a kriminálním radou. Tato komise měla jednotlivě prověřovat každou důstojnickou žádost o přijetí do obnovované armády a na základě svých nálezů pak uchazeče rozčlenit do jedné ze tří kategorií²⁶. Nejspolehlivější důstojníci měli být zařazeni do bojových jednotek, příslušníci druhé kategorie měli putovat k pracovním

²⁶ VHA Bratislava. Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 428, inv. č. 232.

oddílům, jednotkám protiletadlové obrany, civilní protiletadlové ochrany, či k hlásné a výstražné službě a ti, již byli shledáni jako nelojální, měli být uvolněni pro potřeby průmyslu²⁷. Na základě rozhodnutí této komise pak začali být jednotliví důstojníci přidělováni k pracovním jednotkám, které se v průběhu nadcházejících týdnů začaly vytvářet na území západního a středního Slovenska.

V první řadě bych se chtěl nyní blíže podívat na genezi těchto stavebně-technických jednotek, na jejich organizační vývoj a proměny, kterými si tyto oddíly v několika měsících mezi vzplanutím povstání a koncem roku 1944 prošly. Modelem podle kterého se mělo při výstavbě těchto jednotek postupovat, byl návrh por. O. Repika ze 17. září (viz výše). V průběhu příštích dní ale nadále panovala určitá nejistota ohledně konkrétní podoby technických oddílů, jejichž projevem byl i návrh a následná reorganizace pionýrského vojska ze 19. září, dle něž byly pionýrský prapor 1, 2 a 11 i SPP jako jednotky zlikvidovány a v Novém Městě nad Váhom se postavil Pionýrský prapor složený z pěti rot, z nichž jedna byla železniční a jedna náhradní, a sklad pionýrského materiálu. Velitelem této jednotky se měl stát stotník pionýrského vojska Otto Mareček.²⁸ Početně dle tohoto návrhu měly být tyto jednotky tvořeny následovně:

- 1.- 4. rota: 4 důstojníci a 161 mužů
- 5. rota: 2 důstojníci a 50 mužů
- sklad: 7 důstojníků a 70 mužů²⁹

Takovýto měl být tedy stav technických jednotek armády, avšak v průběhu následujícího měsíce se tento počet začal bouřlivě rozvíjet a nakonec se podařilo vystavět větší množství nových jednotek, než bylo v plánu, takže k datu 17. října bylo složení pracovních jednotek slovenské armády takovéto:

- Bratislava: Stavební pionýrská rota 11; 16
- Trnava: Stavební pionýrská rota 12
- Trenčín: Stavební pionýrská rota 13
- Nové Mesto nad Váhom: Stavební pionýrská rota 14
- Žilina: Stavební pionýrská rota 15

²⁷ TAMTÉŽ.

²⁸ VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO. krab. 8, inv.č. 12/9.

²⁹ TAMTÉŽ.

- Piešťany: Stavební pionýrská rota 17
- Trenčianské Teplice: Stavební pionýrská rota 18
- Dubnica: Stavební pionýrská rota 19
- Povážská Bystrica: Stavební pionýrská rota 20
- Nitra: Stavební pionýrská rota 21
- Topolčany: Stavební pionýrská rota 22
- Sered: Stavební pionýrská rota 23³⁰

Muži těchto jednotek pak byli nasazováni zejména na budování obranných postavení pro Wehrmacht na západě země, popřípadě k likvidaci škod, které vznikly v důsledku činnosti partyzánských skupin, či při bojích spjatých s potlačováním povstání. Zároveň se sešňorováním vojáků v těchto posádkách předešlo jejich možnému přejití na stranu nepřítele. Prvotní rozpaky, jakým směrem by se měla restrukturalizovaná armáda vydat, byly tímto překonány a ještě 17. října tak německý velvyslanec na Slovensku Ludin podal žádost MNO, aby byly vytvořeny další stavební jednotky, čemuž bylo následně i 20. října vyhověno³¹. Mělo se jednat o stavební pionýrské rotu 24, 25, 26 a 27, které podle rozkazu z MNO ze dne 20. října měly vypadat následovně:

- Stavební pionýrská rota 24: v Žilině, velitel: nadporučík dělostřelectva Ján Kolibán
- Stavební pionýrská rota 25: v Žilině, velitel: nadporučík pěchoty v záloze Anton Bayer
- Stavební pionýrská rota 26: v Trenčíně, velitel: nadporučík dělostřelectva v záloze Rudolf Benci
- Stavební pionýrská rota 27: v Novém Městě nad Váhom, velitel: stotník pěchoty Vojtěch Riedl³²

Tyto jednotky byly dobudovány ještě do konce října, čímž se stávající počet Stavebních pionýrských rot následně ještě navýšil. O jejich výstroj a zásobování se pak starala jednotlivá posádková velitelství, k nimž byly tyto pionýrské oddíly přičleňovány. Na konci října roku 1944 tak počet mužů sloužících v těchto oddílech dosáhl počtu cca 3 500, přičemž struktura a rozčlenění těchto jednotek k jednotlivým posádko-

³⁰ VHA Bratislava. Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 454, inv.č. 280.

³¹ VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO. Důvěrné spisy. krab. 8, inv.č. 12/14.

³² TAMTÉŽ.

vým velitelstvím byly následující:

- Bratislava: Stavební pionýrská rota 11 a 16
- Trnava: Stavební pionýrská rota 12
- Trenčín: Stavební pionýrská rota 13 a 26
- Nové Mesto nad Váhom: Stavební pionýrská rota 14 a 27
- Žilina: Stavební pionýrská rota 15, 24 a 25
- Piešťany: Stavební pionýrská rota 17
- Trenčianské Teplice: Stavební pionýrská rota 18
- Dubnica: Stavební pionýrská rota 19
- Povážská Bystrica: Stavební pionýrská rota 20
- Nitra: Stavební pionýrská rota 21
- Topolčany: Stavební pionýrská rota 22
- Sereď: Stavební pionýrská rota 23³³

Na začátku listopadu se tyto jednotky začaly přesunovat do nových oblastí, kde měly dále plnit své poslání při výstavbě opevnění a opravách poškozených komunikací. Tyto přesuny následně způsobily, že roty musely být převedeny pod jiné hospodářské jednotky, které se staraly o jejich zásobování a hospodářské zajištění kompletně. Ke dni 10. listopadu 1944 byl tedy obraz technických jednotek armády, jejich dislokace a podřízení vyšším hospodářským jednotkám takovéto:

- **Stavební pionýrská rota 11:** dislokována-Bratislava; hospodářský prapor-Pracovní prapor 1; posádka-Bratislava
- **Stavební pionýrská rota 12:** dislokována-Vrbové; hospodářský prapor-Letecký pluk; posádka-Piešťany
- **Stavební pionýrská rota 13:** dislokována-Trenčín; hospodářský prapor-Pěší pluk 2 Domobrany; posádka-Trenčín
- **Stavební pionýrská rota 14:** dislokována-Nové Mesto nad Váhom; hospodářský prapor-Náhradní pionýrský prapor 11; posádka-Nové Mesto nad Váhom
- **Stavební pionýrská rota 15:** dislokována-Žilina; hospodářský prapor-Posádkové velitelství; posádka-Žilina
- **Stavební pionýrská rota 16:** dislokována-Bratislava; hospodářský prapor-Pracovní prapor 1; posádka-Bratislava
- **Stavební pionýrská rota 17:** dislokována-Vrbové; hospodářský

³³ VHA Bratislava. Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 428, inv.č. 242.

prapor-Letecký pluk; posádka-Piešťany

- **Stavební pionýrská rota 18:** dislokována-Trenčianské Teplice; hospodářský prapor-Pěší pluk 2 Domobrany; posádka-Trenčín
- **Stavební pionýrská rota 19:** dislokována-Dubnica nad Váhom; hospodářský prapor-Pěší pluk 2 Domobrany; posádka-Trenčín
- **Stavební pionýrská rota 20:** dislokována: Povážská Bystrica; hospodářský prapor-Posádkové velitelství; posádka-Žilina
- **Stavební pionýrská rota 21:** dislokována-Dolné Srnie; hospodářský prapor-Náhradní pionýrský prapor 11; posádka: Nové Mesto nad Váhom
- **Stavební pionýrská rota 22:** dislokována-Korytné; hospodářský prapor-Letecký pluk; posádka-Piešťany
- **Stavební pionýrská rota 23:** dislokována-Nové Mesto nad Váhom; hospodářský prapor-Náhradní pionýrský prapor 11; posádka-Nové Mesto nad Váhom
- **Stavební pionýrská rota 24:** dislokována-Žilina; hospodářský prapor-Posádkové velitelství; posádka-Žilina
- **Stavební pionýrská rota 25:** dislokována-Žilina; hospodářský prapor-Posádkové velitelství; posádka-Žilina
- **Stavební pionýrská rota 26:** dislokována-Trenčín; hospodářský prapor-Pěší pluk 2 domobrany; posádka-Trenčín
- **Stavební pionýrská rota 27:** dislokována-Nové Mesto nad Váhom; hospodářský prapor-Náhradní pionýrský prapor 11; posádka-Nové Mesto nad Váhom³⁴

Z těchto jednotek pak byli Stavební pionýrské roty 12, 17, 21 a 23 dislokované v Novém Městě nad Váhom vyjmuty zpod velení Technického sboru NO a rozkazem MNO z 10. listopadu podřízeny pod německý Pionier-Sonderstab 113³⁵, jehož sídlo bylo taktéž v Novém Městě nad Váhom³⁶.

Další vlna budování stavebních pionýrských rot pak následovala

³⁴ VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO. Důvěrné spisy. krab. 8, inv.č. 12/14.

³⁵ Jednotka byla postavena 18. září 1944 v Berlíně-Karlshorstu a následně poslána do Schutzzone, kde podléhala velení Höheren Pionierführer 110. viz: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/PiStabSonder/PiStabSonder113-R.htm> .

³⁶ VHA Bratislava: Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 458, inv.č. 289.

v prosinci, když velitel Pracovního sboru NO pplk. Ing. Jozef Kručko, pod nějž tyto jednotky spadaly, nařídil dne 20. prosince výstavbu dalších těchto oddílů. Výstavba jednotlivých rot měla opět probíhat u jednotlivých posádkových velitelství a to v následující podobě:

- Bratislava: tři rotы číslo 31, 32, a 33
- Trnava: dvě rotы číslo 34 a 35
- Hlohovec. Jedna rota s číslem 36
- Piešťany: jedna rota s číslem 37
- Trenčín: tři rotы s čísly 38, 39 a 40
- Žilina: tři rotы s čísly 41, 42 a 43
- Nitra: jedna rota s číslem 44
- Topolčany: dvě rotы s čísly 45 a 46
- Turčianský Sv. Martin: tři rotы s čísly 47, 48 a 49
- Ružomberok: dvě rotы s čísly 50 a 51
- Liptovské Sv. Mikuláš: tři rotы s čísly 52, 53 a 54³⁷

Zásobování těchto jednotek bylo podřízeno nejbližší hospodářské správě vojenských jednotek a ústavů, k nimž takto tyto stavební rotы přináležely. Překotný rozvoj technických oddílů ovšem následoval i v příštích dnech a již 22. prosince vydal pplk. Kručko příkaz, aby se v jedenácti posádkových velitelstvích přistoupilo k budování dalších stavebně-pionýrských rot, konkrétně se mělo jednat o tyto PV:

- PV Bratislava: tři rotы s číslem 61, 62 a 63
- PV Trnava: dvě rotы s číslem 64 a 65
- PV Hlohovec: jedna rota s číslem 79
- PV Piešťany: jedna rota s číslem 69
- PV Nové Mesto nad Váhom: tři rotы s číslem 70, 71 a 72
- PV Trenčín: tři rotы s číslem 66, 67 a 68
- PV Žilina: tři rotы s číslem 73, 74 a 75
- PV Nitra: jedna rota s číslem 80
- PV Topolčany: dvě rotы s čísly 81 a 82
- PV Turčianský Sv. Martin: tři rotы s čísly 76, 77 a 78
- PV Ružomberok: dvě rotы s čísly 83 a 84
- PV Liptovský Sv. Mikuláš: tři rotы s čísly 85, 86 a 87³⁸

Následujícího dne pak vydalo MNO další příkaz, který určoval,

³⁷ VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO, krab. 8, inv.č. 12/14.

³⁸ TAMTÉŽ.

aby ve Spišské Nové Vsi byla zahájena výstavba dalších rot s pořadovými čísly 88 až 95³⁹.

Tento velice rychlý nárůst počtu pionýrského vojska se odrazil i ve změně organizace i ve výměně velitele Technického sboru NO. Tím byl z rozhodnutí MNO jmenován pplk. generálního štábu Štefan Tatarko, jenž se měl své nové funkce ujmout dne 1. ledna 1945. Zároveň, vzhledem i k vysokému počtu rot, proběhla reorganizace struktury Technického sboru a jako mezičlánek mezi rotami a velením sboru vznikly Pionýrské stavební skupiny, které si podřídily nově vznikající jednotky. Toto podřízení vypadalo následovně:

- **I. Pionýrská stavební skupina:** Bratislava; Stavební pionýrská rota 61, 62, 63; velitel: podplukovník pěchoty Anton Vicek
- **II. Pionýrská stavební skupina:** Trnava; Stavební pionýrská rota 64, 65 v Trnavě, 79 v Hlohovci, 80 v Nitře, 81 a 82 v Topolčanech; velitel: podplukovník pěchoty Martin Strapák
- **III. Pionýrská stavební skupina:** Nové Mesto nad Váhom; Stavební pionýrská rota 70, 71, 72 v Novém Městě nad Váhom, 69 v Piešťanech, 66, 67, 68 v Trenčíně; velitel: plukovník spojovacího vojska Morvic
- **IV. Pionýrská stavební skupina:** Žilina; Stavební pionýrská rota 73, 74, 75; velitel: major dělostřelectva Beniač
- **V. Pionýrská stavební skupina:** Liptovský Sv. Mikuláš; Stavební pionýrská skupina 85, 86, 87 v Liptovském Sv. Mikuláši, 76, 77, 78 v Turčianském Sv. Martině, 83 a 84 v Ružomberoku; velitel: plukovník pěchoty Jozef Husár
- **VI. Pionýrská stavební skupina:** Spišská Nová Ves; Stavební pionýrská skupina 88 až 95; velitel: podplukovník dělostřelectva Ludovit Stalmašek⁴⁰

Tato struktura se do doby, kdy vedení Technického sboru převzal pplk. Tatarko, změnila již jenom jednou, a to když v posledních dnech roku 1944 byl počet skupin rozšířen z šesti na osm, avšak samotné rozčlenění rot k jednotlivým skupinám se již příliš nezměnilo. Změny názorně ukazuje tento přehled:

- **I. Stavební pionýrská skupina:** Bratislava; roty 61, 62, 63

³⁹ VHA Bratislava. Fond MNO-1944, Důvěrné spisy. krab. 454, inv.č. 280.

⁴⁰ VHA Bratislava. Fond MNO-1944, Důvěrné spisy. krab. 454, inv.č. 280.

- **II. Stavební pionýrská skupina:** Trnava; roty 64, 65
- **III. Stavební pionýrská skupina:** Trenčín; roty 66, 67, 68
- **IV. Stavební pionýrská skupina:** Nové Mesto nad Váhom; roty 70, 71, 72 a v Piešťanech rota 69
- **V. Stavební pionýrská skupina:** Žilina; roty 73, 74, 75
- **VI. Stavební pionýrská skupina:** Turčianský Sv. Martin; roty 76, 77, 78
- **VII. Stavební pionýrská skupina:** Topolčany; roty 81, 82 a v Nitře rota 80 a v Hlohovci rota 79
- **VIII. Stavební pionýrská skupina:** Liptovský Sv. Mikuláš; roty 85, 86, 87 a v Ružomberoku roty 83, 84⁴¹

Poslední přehled také ukazuje strukturu Technického sboru NO v době, kdy do jeho čela nastoupil 10. ledna 1945 pplk. Tatarko.

Jak lze vidět na předchozích přehledech, tak v průběhu několika málo posledních měsíců roku 1944 se charakter slovenské armády proměnil z ozbrojených sil na de facto pomocný a stavební sbor, který byl podřízený německým silám. Toto vojsko bylo z velké části tvořeno muži, kteří v době před povstáním sloužili ve vojsku u jednotlivých zbraní, avšak po obsazení země Německem a internaci se navrátili do řad armády, jež ve své většině sloužila beze zbraní.

Většina těchto stavebních rot pak sloužila na území západního Slovenska, kam se jednotky musely stahovat v důsledku postupu jednotek Rudé armády v posledních měsících roku 1944. Zejména pak v kopcovitých oblastech okolo Turčianského Sv. Martina, v okolí Žiliny, na hornatém moravsko-slovenském pomezí, v okolí Nitry a zejména pak v okolí Bratislavy tyto jednotky pracovaly na vytvoření obranného pásma, které by zadrželo neodvratný sovětský nápor. Asi nejvýznamnější postavení v tomto výčtu pak mělo budování opevnění okolo slovenského hlavního města, s jehož obranou počítalo i německé hlavní velení. V Bratislavě byla dislokovaná I. stavební skupina a od 22. prosince se město z vojenského hlediska přeměnilo na Pevnost Bratislava⁴², na obraně se

⁴¹ VHA Bratislava. Fond MNO-1944, Důvěrné spisy. krab. 454, inv.č. 280.

⁴² Festung Bratislava byla vyhlášena Adolfem Hitlerem 22. prosince 1944 v důsledku hlubokého postupu jednotek Rudé armády na území Slovenského štátu. Velitelem této „pevnosti“ je jmenován veterán bojů proti Slovenskému povstání, plukovník Friedrich svobodný pán von Ohlen und Adlerscron, který získal také pravomoc nad slovenskými i německými

měly podílet jak německé, tak i slovenské jednotky⁴³.

Co se týká samotných stavebních jednotek a jejich konkrétní podoby, pak jako příklad je možné se podívat blíže na Stavební pionýrskou rotu 17 dislokovanou v Piešťanech, která vznikla rozkazem MNO ze 17. října, kterak vypadala asi měsíc po svém vzniku v polovině listopadu 1944. Tato rota čítala 120 mužů, jakkoliv předepsaný počet vojáků v těchto jednotkách byl 250-300 mužů⁴⁴ a páteří této jednotky byli vojáci z odvodových ročníků 1941, 1942 a 1943, kteří byli v prvních záříjových dnech odzbrojeni a internováni. Ti pak v následujících týdnech po relativním zvládnutí situace na západním Slovensku byli repatriováni do vlasti a zde bez ohledu na původní zbraň a jednotku, u níž sloužili, dále rozdělení k těmto jednotlivým pionýrským rotám⁴⁵.

Právě z vojáků, jež se v průběhu podzimu a počátku zimy navraceli zpátky na Slovensko, se rekrutovala významná část příslušníků těchto jednotek. Tito vojáci byli po svém návratu převezeni do tzv. Karanténních stanic, kde mužstvo dále čekalo na další příkazy a rozdělení do jednotlivých jednotek a na svá místa dalšího nasazení. Každá tato stanice pak podléhala jednotlivým posádkovým velitelstvím, které se tak zároveň staralo i o ošacení a stravování zde shromážděných vojáků, a to až do doby jejich odjezdu⁴⁶. U důstojníků byl postup poněkud jiný, jelikož všichni, kteří se přihlásili ke službě v obnovené armádě, museli jít na prověření před již výše zmíněnou německou-slovenskou komisí a až po jejím verdiktu se dozvěděli novou jednotku a místo svého budoucího

kými úřady a měl za úkol udržet město. Jeho velitelství bylo ve Štefánikově ulici a pro spojení s ostatními PV a vojenskými oddíly, bylo určeno německé spojovací velitelství při MNO. Viz: VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945, Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 61, inv.č. 35/4.

⁴² VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO. Důvěrné spisy. krab. 8, inv.č. 6/39.

⁴³ VHA Bratislava. Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 512, inv.č. 358.

⁴⁴ J. BYSTRICKÝ: *Slováci v uniformách (máj 1944-máj 1945)*. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiska, perspektívy). Bratislava 1994, s. 179. Tento počet se pak po vlně několika mobilizací v průběhu roku 1945 změnil na 180-300 a místy až 500 vojáků J. KORČEK: *Luďácký režim a ozbrojené sily 1. SR počas oslobodzovania Slovenska*. In: Závěrečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Bratislava 1996, s. 81.

⁴⁵ VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO. Důvěrné spisy. krab. 8, inv.č. 12/14.

⁴⁶ TAMTĚŽ.

nasazení.

Navíc vzhledem k tomu, že v rámci reorganizace slovenských ozbrojených sil po 29. srpnu 1944 došlo i ke sjednocování různých organizací pod jediné centrum, byla pod ministerstvo NO podřízena i Slovenská pracovní služba a útvary Hlinkovy mládeže. Takto byly obě organizace spojené osobou Alojze Maceka, což ve svém důsledku vedlo na konci roku 1944 ke vzniku Pracovních táborů HM. Takto se na opevňovacích pracích začali mimo vojáků podílet i civilisté, když s přibližující se frontou se stalo tempo výstavby polních opevnění čím dále horečnější.

Nasazení vojáků na stavbu polních opevnění po boku civilistů a pod dozorem pak znamenalo další ránu pro již tak nízkou morálku ve vojsku. Aby na stavbách nedocházelo k dezercím a nasazení muži splnili svoje příkazy, bylo nutno nasazovat na dohled nad nimi ozbrojené stráže, rekrutující se z řad Němců, příslušníků Hlinkovi gardy, popřípadě proněmecky smýšlejících slovenských vojáků⁴⁷. Tyto postupy ale jenom dále vedly k prohlubující se deziluzi ve vojsku a dalšímu úpadku morálky. Tento pokračující úpadek morálky v širokých vrstvách armády pak vedl německé pozorovatele na Slovensku, aby tyto ozbrojené síly dále považovali a za nespolehlivé a pro boj s Rudou armádou nevyhovující.

Avšak i navzdory snaze německých představitelů držet zbytky slovenské armády pod bedlivým dohledem a užívat jí jenom jako levný zdroj pracovních sil, byli vzhledem k silné partyzánské aktivitě zejména v horských oblastech nuceni Němci používat i tyto stavební oddíly nejenom jako ryze technické jednotky, nýbrž je občas i využívali na ochranu významných komunikací. Nasazování technických jednotek na tyto strážní a pacifikační úkoly se dělo hlavně na žádost nadřízených německých jednotek. Takto tomu bylo i v případě požadavku 182. Reserve-Division⁴⁸ z 22. listopadu na PV Topolčany, aby byla vyzbrojena a vstrojena jedna strážní rota pro strážení části úseku trati Topolčany-

⁴⁷ B. TVARŮŽEK a kol.: *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945*. sv.II. Praha.

⁴⁸ Divize vznikla v roce 1942 a v roce 1944 se skládala ze Záložního granátnického pluku 79, 112 a 342 (Reserve-Grenadier-Regiment), Záložního dělostřeleckého oddílu 1082 (Reserve-Artillerie-Abteilung), Záložní ženijní roty 1082 (Reserve-Pionier-Kompanie) a Veličelství divizních zásobovacích oddílů 1082 (Kommandeur Division-Nachschubtruppen). Divizi od 25. března 1944 velel generálporučík Richard Baltzer. Viz: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/ResDiv/182ResDiv.htm>.

Nitra⁴⁹.

Velitelem tohoto oddílu byl vybrán npor. Ján Oravec, jehož jednotka opravdu 23. listopadu na inkriminované frekventované trati převzala střežení úseku Chrabrany-Kamanová od německé jednotky. Tato jednotka byla dobře vyzbrojená⁵⁰ a k ostraze všech mostů v jejich úseku delších než 10 metrů měla k dispozici následující stav:

- 1 důstojník
- 1 rotmistr
- 1 důstojník v záloze
- 60 mužstva
- 3 pohraničníci
- 2 kuchaři⁵¹

Avšak mimo střežení úseků významných komunikací, na čemž spolupracovali i s ozbrojenými jednotkami armády a německými silami, se pracovní jednotky podílely i na pacifikačních operacích, jak ukazuje činnost Speciálního oddílu Slovenské pracovní služby.

Ten byl zřízen z rozkazu MNO 28. října a čítal na 200 mužů pod velením důstojníka SPS Martina Kanioka a jeho úkolem bylo strážení úseku na železnici Žilina-Čadca, na jejíž trase měl oddíl provádět stavební, opravárenské a další údržbářské práce, aby byla tato důležitá trasa udržena v provozu. Sídlo velení oddílu bylo umístěno v Budatíně u Žiliny a od 28. října do 9. listopadu byl oddíl podřízený německému Pionier-Sonderstabu 115⁵² sídlícímu přímo v Žilině. Od 9. listopadu pak oddíl přešel pod velení další německé jednotky Sonderkommando Edelweiss či i jinak nechvalně známé jako Abwehrgruppe 218-Edelweiss⁵³.

V jeho svazku se jednotka následně podílela na protipartyzánských operacích, jako například na zásahu konaném ve dnech 19. až 26. listo-

⁴⁹ VHA Bratislava. Fond VDO-1. krab. 52, inv.č. 92/10.

⁵⁰ Nadporučík Oravec pro splnění svého úkolu zažádal o MNO 300 pušek vzor 24, 50 pistolí vzor 24, 12 kulometů vzor 26 a velké množství munice. Nadbytečné zbraně a munice měly být využity ke střeleckému výcviku posádky Topolčan. TAMTÉŽ.

⁵¹ VHA Bratislava. Fond VDO-1. krab. 52, inv.č. 92/10.

⁵² Tento oddíl vznikl 18. září 1944 v Berlíně-Karlshorstu ve Wehrkreisu III, posléze byl odvelen do Schutzzone, kde podléhal Höheren Pionierführer 110 ve Slezsku. Viz: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/PiStabSonder/PiStabSonder115-R.htm>.

⁵³ TAMTÉŽ: Fond MNO-1944. Důvěrné spisy. krab. 457, inv.č. 286.

padu 1944 v prostoru Banské Štiavnice v úseku obcí Prečnov-Beluj-Klastovo-Počúvadlo-Horný Almáš-Pukanec-Tekovská Breznica-Brehy. Během této operace, na níž se podílel i s dvěma rotami Kavkazanů, se oddílů podařilo zajmout jedenáct Slováků, dva francouzské partyzány a jednoho Maďara, zároveň muži oddílů zastřelili i dva Slováky podezřelé ze spolupráce s partyzány⁵⁴.

... a vsťří konci.

Na počátku roku 1945 se Třetí říše a její spojenci nacházeli na okraji propasti. Nebylo mnoho pochybností o tom, že Německo se brzy do této propasti zřítí a zbytky jeho loajálních spojenců jej tam budou následovat též. V samotné slovenské armádě se tyto chmurné vyhlídky odrazily v rostoucím poraženectví jejich vojáků a často masových dezercích v jejich jednotkách a pasivitě důstojnického sboru⁵⁵.

Zároveň jasně deklarovaný úmysl spojeneckých vojsk obnovit Československo v hranicích odpovídajících situaci před podepsáním Mnichovské dohody, s výjimkou územních změn v případě Podkarpatské Rusi,⁵⁶ znamenal pro vedoucí představitele luďáckého režimu zřejmý vzkaz, že územní celistvost Slovenské státu lze zachovat pouze ještě těsnějším přimknutím se k Německu a doufání v zázrak. Výsledkem těchto snah bylo na konci ledna doplnění jednotek dalšími muži, čímž se celkový počet vojáků sloužících ve slovenské armádě zvýšil na 41 533⁵⁷.

⁵⁴ TAMTÉŽ.

⁵⁵ Jak o tom dobře informuje dopis zasláný na hlavní žandárské velitelství v Bratislavě z 18. ledna 1945, v němž se sděluje, že důstojníci vykazují jenom malou aktivitu a při vyslání mužstva mimo objekty kasárna, jsou jejich velitelé rádi, vrátí-li se vůbec všechno mužstvo zpět. Viz: VHA Praha. Fond Slovenská armáda 1939-1945. Fond MNO. Důvěrné spisy. krab. 18, inv.č. 21/12

⁵⁶ Dle I. Hrbka o obnově státních hranic v podobě z 29. září 1938 počítal Sovětský svaz až do začátku podzimu 1943, kdy se jeho názor začal měnit a dne 9. září 1943 zahrnul Maxim M. Litvinov mezi body o nichž je nutné se v otázce poválečné obnovy Evropy bavit, i situaci s Podkarpatskou Rusí. Viz: J. HRBEK-V. SMETANA a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osвобоzení Československa 1944-1945*. Sv. I. Praha 2009, s. 194.

⁵⁷ J. BYSTRICKÝ: *Slováci v uniformách (máj 1944-máj 1945)*. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiska, perspektívy). Bratislava 1994, s. 180 Z toho bylo 29 139 na území Slovenska a 12 394 v zahraničí. Viz: J. KORČEK: *Luďácký režim a ozbrojené síly 1. SR počas oslobodzovania Slovenska*. In: Závěrečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska. Bratislava 1996, s. 60.

Poslední vlna mobilizace, jež proběhla na počátku března, pak proběhla na území posledního sedmi západoslovenských okresů a podle záměrů MNO měla do stavu armády dalších 11 900 mužů⁵⁸, což však bylo číslo, které se vzhledem k pokročilému stádiu války a neochotě mužů vstupovat do prohrané partie, již nepodařilo dosáhnout.

V průběhu posledních měsíců války pak MNO provedlo ještě několik reorganizací v rámci technických jednotek, jejichž výsledkem nakonec bylo vytvoření nových dvou technických divizí. Avšak tyto kroky lze z jistého pohledu vnímat jen jako poslední vzepětí k smrti odsouzeného režimu, jako marná snaha velení reagovat na rozpad vlastních jednotek tváří v tvář neodvratnému konci režimu, v jehož zachování a za jehož zachování v posledních měsících jeho existence již bojoval a pracoval jenom málokdo.

Samotné pracovní oddíly, tak jak vznikly a fungovaly v průběhu konce roku 1944, pak byly jenom vyústěním všech pochybností a nejistot, které německé velení k obnovování slovenských branných sil chovalo, a Slovenských ambicí i plánů na znovuvýstavbu jeho armády. Lze říci, že i navzdory podřízení těchto jednotek MNO šlo o jistou formu německých technických a strážních oddílů, které fungovaly ve vztahu k německým jednotkám jenom jako pomocné síly.

Jakkoliv by se tak dalo říci, že celá existence Slovenského státu po 29. srpnu 1944 byla jenom agónií umírajícího režimu, nelze jeho vojenským představitelům upřít snahu o zachování slovenské státnosti. A často právě uchování státnosti, a s tím i uchování vlastního postavení ve struktuře daného režimu, bylo u jednotlivých exponentů armády a MNO motivací pro jejich loajální jednání i v situaci, kdy se impérium hroutilo a oni s ním. Hlavním prokletím celé existence státu po vzplanutí povstání byla totiž jeho osudová provázanost s nacistickým Německem, jakožto tvůrcem a i hlavním garantem jejich samostatnosti⁵⁹. Když se během povstání armáda rozpadla, pro ty, jež zůstaly na straně režimu, se tak vlastně identifikace s tím co na Slovensku vzniklo, stalo jedinou alternativou, zachování si svých postů a výhod. Být nápomocen němec-

⁵⁸ J. BYSTRICKÝ: *Slováci v uniformách (máj 1944–máj 1945)*. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiska, perspektívy). Bratislava 1994, s. 180.

⁵⁹ Jakkoliv je samozřejmě obtížné mluvit o nějaké naprosté suverenitě Slovenska a to nejenom po 29. srpnu 1944.

kým snahám i navzdory válečné situaci bylo tedy tímto jejich východiskem a právě i výstavba, organizace a nasazení stavebních pionýrských rot v průběhu konce roku 1944, bylo i jednou z forem tohoto marného boje špiček režimu za jeho zachování.

K metodologii výzkumu velkomoravské architektury¹

MARTIN VANČO

POFIS, Bratislava

„Při pohledu na umělecké dílo si budeme vždy představovat nějaký dodatečný význam, který původně neobsahovalo. Musíme to však udělat, jestli má být dílo pro nás živé... Ale historik by si měl zachovat pokoru před důkazem. Měl by si uvědomit, že je nemožné vést přesnou dělicí čáru mezi prvky, které nesou význam, a které ho nenesou. Umění je vždy otevřeno dodatečným myšlenkám a v případě, že vyhovují, nemůžeme nikdy říct do jaké míry byli součástí původního významu.“ E. H. Gombrich (1972, 18).

Výzkum velkomoravské sakrální architektury má více než 60-letou historii. Od objevu prvního zděného velkomoravského kostela v roce 1949 Vilémem Hrubým ve Starém Městě na „Valách“ došlo v průběhu 2. poloviny 20. století k dalším objevům zaniklé velkomoravské architektury a k vytvoření množství hypotéz objasňujících její původní vzhled, význam a funkci. Základním nedostatkem současného stavu bádání je ale absence diskuse o dosavadních metodických přístupech interpretace velkomoravské sakrální architektury, snad až na Pošmourného originální metodu „modulových kružnic“. Kromě tohoto badatele se v podstatě ani nikdo nesnažil definovat vlastní interpretační přístup, takže jednotlivé metodické prvky použité jednotlivých autorů je možné zpětně rekonstruovat jen velmi těžce, jelikož stěžejní metodické instrumenty jsou mnohokrát skryté ve spleť síti argumentačních postupů.

Nejnovější příspěvek do diskuse o velkomoravské architektuře prezentovala J. Maříková-Kubková (2011, 85-97), který sice nese honosný název „Nové směry ve výzkumu raně středověké architektury“, ale ve své podstatě zůstává jen na úrovni scientistického pozitivizmu památkové péče. Zdůrazňování stavebních technologií, tj. typu zdiva a použi-

¹ Příspěvek vznikl díky podpoře „Agentúry na podporu výskumu a vývoja Slovenskej republiky, Zmluva č. APVV-0269-07“ a grantové agentury „VEGA č. 2/7066/27 Velkomoravská sakrálna architektúra 9. – 10. storočia“. Za textovou korekturu příspěvku děkuji Ing. Jaroslavu Štefkovi.

tých malt jako jediného relevantního pramene výzkumu raně středověké architektury totiž vůbec není novým směrem výzkumu architektury. Tzv. „maltologie“ byla v 80. letech 20. století aplikována při výzkumu bratislavské architektury 13. století M. Melicherčíkem (1981, 10-11), kterého hypotéza nebyla akceptována odbornou veřejností. Rovněž v případě velkomoravské architektury je zřejmé, že stavební dílny při výstavbě kostelů čerpaly z lokálně dostupných surovin kamene, vápence nebo písku a dováženy byly jen exkluzivní materiály sloužící na interiérové dekorace, jako např. porfyrit (Vančo 2001, 111-112) nebo antické kamenné články použité na způsob *spolií* (Vančo 2000, 19-20; Vančo 2002b, 24). Bohužel se budeme muset rozloučit i s výpovědní hodnotou nástěnných maleb, kterou známe jen z nepatrných fragmentů. Chemicko-technologický rozbor hlinek použitých při výmalbě má většinou jen charakter statistických informací (Hammer 2008, 111-328). V současnosti tedy jde spíš o empiricky motivovanou snahu revidovat poznatky předcházejících výzkumů bez snahy o kulturně-historickou interpretaci. Dějiny umění a tudíž i architektury jsou vědeckým oborem, který má již 200-letou tradici a heuristika je sice základním bodem výzkumu, nikoli však jeho cílem, jak to mnohokrát dokazují naši archeologové. Hlavním úkolem každého badatele by mělo být především zařazení zkoumaného artefaktu do souřadnic kulturní historie a ne jen popis materiálu a jeho datování.

Jelikož právě metody mají pomáhat badatelům při interpretaci zkoumaných artefaktů, tato studie bude čistě metodologická. Bude analýzou dosavadní interpretační přístupů podle uměleckohistorických metod, se kterými mají nejvíc společných znaků. Bude poukazovat na jejich klady a zápory, pomocí nichž by se dalo v budoucnosti vyvarovat některých omylů. Zároveň bude příspěvkem do komplexní diskuse o předrománské architektuře na území Čech, Moravy a Slovenska, zejména po nových objevech anebo revizních výzkumech zachované raně středověké architektury na Slovensku v Kopčanoch (obr. 1) a Kostofanoch pod Tribečom.

Tradiční pozitivismus

Jedním ze základních znaků pozitivizmu je kromě empirismu, scientismu, genetismu i formalismus, neboli slohová kritika (Richter

2001, 58). Ta je založena především na vizuální komparaci, která je jedním z nejčastěji používaných postupů při bádání o velkomoravské architektuře. Její výzkum byl od počátku založen na porovnávání dispozičních schémat kostelů s podobnými půdorysy pocházejícími z různých kulturních oblastí a různých časových horizontů. Protože faktor podobnosti není exaktní veličinou, ale individuálním subjektivním dojmem, je logické, že na základě tohoto přístupu bylo možné dospět k diametrálně odlišným závěrům o původu velkomoravské architektury, což je možné demonstrovat například na velkomoravských rotundách. Od 19. století k nim byly hledány analogie v Byzantské říši, přičemž se předpokládalo, že výstavba kostelů souvisela s příchodem mise Cyrila a Metoděje. Podle K. B. Mádlů (1889, 437-438) měli dokonce oba věrozvěsti s sebou přinést i ideový vzor kruhové stavby odvozené z rotundy sv. Jiří v Soluni. (obr. 2) Tato kruhová stavba s osmi radiálně uspořádanými interiérovými nikami byla původně hrobkou římského císaře Galeria ze začátku 4. století a na křesťanský kostel byla adaptována, podobně jako i jiné anticke hrobky Diokleciána ve Splitu nebo Theodoricha v Raveně, až o několik století později (Koch 1994, 35). Mádlůva hypotéza byla navíc zpochybněna archeologickým datováním některých rotund, u kterých se předpokládá vznik již v 1. polovině 9. století, i když se jejich datování soustavně mění. Další badatelé sice rotundy nespojovali s cyrilometodějskou misí, ale poukazovali na některé zvláštní architektonické formy staveb. Např. E. Bachmann (1977, 27) porovnával mikulčickou „dvouapsidovou“ rotundu na základě axiálního uspořádání kruhové předsíně a apsidy monumentálního kostela císaře Justiniána, Hagíí Sofíí v Konstantinopolu. U této stavby byly masivní konchy důmyslně konstruovány za účelem lepšího odvádění tlaků z převýšené kupole stavby (Mainstone 1997, 80). Šlo tu tedy o technický a ne liturgický prvek, na rozdíl od Mikulčic, kde měly oba kruhovitě útvary charakter více-méně samostatně stojících prostorů, z kterých východní byl svatyní a západní pravděpodobně předsíní s tribunou v horním podlaží. Podobný postup jako E. Bachmann prezentoval i J. Cibulka (1966b, 1176), který architektonickou koncepci „dvouapsidové“ rotundy přirovnával k axiálnímu uspořádání prostorů centrální stavby v bulharské Perušnici z 6. století. Z tohoto úhlu pohledu by potom „dvouapsidová“ rotunda souvisela s byzantskou misí, co ale bylo v protikladu k původnímu datování rotundy do 1. třetí-

ny 9. století (*Poulik 1963, 44, 75*). Navíc, architektonická koncepce tzv. „Červenateho“ kostela v Peruščici byla tvořena tetrakonchou s kvadratickým středním prostorem, kolem kterého byl na severní a jižní straně konch obestavěn půlkruhový ochozový plášť. (obr. 3) Na východní straně byla čtvrtá koncha prodloužená na apsidu a na západní straně rotundy kvadratická předsíň s portikem (*Mijatev 1965, 23*). Z typologického hlediska tato stavba není totožná s mikulčickou „dvouapsidovou“ rotundou, takže se nedá považovat za bezprostřední vzor pro velkomoravské rotundy.

Teorii o původu jednoduchých rotund v adriatické oblasti vypracovala *A. Merhautová (1970)*, která relevantní analogie hledala v těch oblastech, kde se nacházeli ve funkčním spojení s obytným palácem, co demonstrovala na údajném sídle akvilejského biskupa v Koperu (ital. Copodistria). Rotunda Panny Marie v Koperu, zasvěcená původně sv. Janu Křtiteli, která je datována až do 12. století na základě opracovaného kvádríkového zdiva s obloučkovým vlysem a lisénami. Tato stavba proto nemůže být považována za vzor velkomoravských rotund, které byly budovány o tři století dříve. Ani podkovovité apsidy velkomoravských kostelů se nedají odvozovat z hexakonchálních staveb v Dalmácii, jak se domnívala *A. Merhautová-Livorová (1984, 33)*, nejen proto, že nejde podkovovité, ale kruhové segmenty, ale také proto, že jejich architektonická forma vycházela, podle chorvatských badatelů, z rotundy sv. Donáta v Zadaru (*Ivaničević 1996, 76-77; Vežić 2000, 162*), jejíž architektonická skladba souvisela s langobardskou architekturou 8. – 9. století (*Conant, 1959, 60*). (obr. 4)

Formální metodou byla v konečném důsledku dokazována i souvislost velkomoravských rotund s franskými palácovými kaplemi, především s palácovou kaplí Karla Velkého v Cáchách. Vztah této komplikované stavby k jednoduchým rotundám byl vysvětlován nejen způsobem redukce stavební hmoty na jednoduchou rotundu, ale i funkcí staveb jako knížecích kaplí (*Molé 1958, 132-138; Gervers-Molnár 1972, 13-18*). Přímo formální souvislost „dvouapsidové“ rotundy v Mikulčicích s kaplí Karla Velkého se snažil dokázat i *L. J. Konečný (1978, 385-389)* a to interpretací západní předsíň jako věžovitěho westwerku s tribunou v horním podlaží, typického pro karolinské reprezentační stavby. (obr. 5,6) Na tento aspekt poukázal sice už dříve *V. Richter (1965a, 195)*, jenž v

kruhovém westwerku sice spatřoval prvky karolínské architektury, v konečném důsledku ho ale považoval za „novotvar“ velkomoravské architektury. Podle jednoduché kruhové rotundy situované na královském dvorci Höfe u Dreihausenu odvodil velkomoravské rotundy v poslední době zase G. Streich (1984, 86-87). Tato stavba byla datována na přelom 8.–9. století na základě keramických nálezů, protože k této lokalitě absentují soudobé písemné prameny. Z hlediska typologie je tato stavba sice pro dané období ve Franské říši ojedinělá (Fehring 2000, 87-88), dokazuje ale, že i zde se tento typ architektury stavěl.

Ze stavu bádání o velkomoravské sakrální architektuře je zřejmé zaujetí badatelů Dalmatsko-istrijskou oblastí starého Chorvatska (Merhautová 1984, 33; Avenarius 1992, 55-61). Co se týče počátků velkomoravského stavitelství, je potřebné mít na paměti, že dalmatsko-istrijská architektura ze začátku 9. století mohla jen těžko ovlivňovat podobu velkomoravské architektury, protože slovanské Chorvatsko bylo v 1. polovině 9. století také v první fázi christianizace a navíc z metodologického hlediska centra a periferie, bylo toto území do počátku 9. století jednoznačně byzantskou periferií, čemu odpovídá podle závěrů chorvatských badatelů i raně chorvatská architektura (Gvozdanović 1969, 30-31). Dále je podstatné i to, že severní část Dalmácie byla na přelomu 8. – 9. století anektována Karolinskou říší, co se odrazilo i v místní architektonické produkci 1. poloviny 9. století (Marasović 1996, 215-223; Jurković 2000, 164-189; Goss 2006; Goss 2010, 21-99). Problém vzniku velkomoravské sakrální architektury je tedy potřebné zkoumat i z hlediska vztahu centra a periferie, tj. na základě mechanismu epicentra ovlivňujícího nejen politicky, ale i kulturně periferní oblasti. Za centrum lze v 9. století považovat bezesporu Karolinskou říši, která byla v té době i ve střední Evropě nejsilnější mocenskou formací ovládající téměř celou Evropu od Pyrenejí až po Dalmácii. S touto skutečností proto souvisí také počátky christianizace naddunajských Slovanů, která se uskutečnila, jak již konstatoval V. Vavřínek (1985, 215), na přímý rozkaz Karla Velikého prostřednictvím mise z bavorského episkopátu.

Franské stavitelství transformovalo od 6. do 9. století množství typologických prvků architektury Blízkého východu, zejména architektury Byzantské říše, jejíž tradice byla přerušena karolínskou renesancí programově oživující raně křesťanské vzory. Signifikantním příkladem je

palácový komplex Karla Velikého v Cáchách, kde se vedle sebe nacházely stavby vycházející z byzantské i raně křesťanské architektury. Kaple Karla Velikého je ve všeobecnosti odvozována ze vzorů justiniánské architektury (samozřejmě s jistými inovacemi), severní anexová bazilika je považována za baziliku orientálního typu s typickými postranními pastoforiemi a galeriemi nad postranními loděmi (*Krautheimer 1971c, s. 203-209*). Nakonec palácová Aula Regia je charakterizována na základě modelu byzantského královského paláce – *chrysotriklinia*, přičemž se předpokládá, že byla postavena podle vzorů *triklinia* Lateránského paláce v Římě (*Luchterhandt 1999, 109-122*) anebo konstantinovské baziliky v Trevíru (*D'Onofrio 1983, 23-26*). Na přelomu 8. – 9. století se tedy v karolinské architektuře paralelně používaly tradiční merovejské stavební typy vycházející z architektury Blízkého východu s nově vznikajícími stavbami oživujícími raně křesťanské vzory.

Většina typů staveb datovaných do časů Velkomoravské říše byla v raném středověku všeobecně rozšířena od vizigótského Španělska až po byzantskou periferii Kavkazu. I když se půdorysy těchto staveb zdají být na první pohled podobné, v celkové struktuře architektonických interiérů, exteriérů a stavebních detailů jsou však naprosto odlišné. Pouhým srovnáváním půdorysu se tak dá paradoxně dokázat souvislost s těmi oblastmi, na které se daný badatel při vyhledávání analogií zaměřil. Dalo by se namítnout, že v případě zaniklé velkomoravské architektury ani jiná metoda stanovení provenience jednotlivých stavebních typů ani není možná. Možným řešením může být zkoumat je také z pohledu zachované architektury reflektující tradici velkomoravského stavitelství v prostoru jejího primárního územního rozšíření, což učinil už L. J. Konečný na základě studie rotund s válcovou věží (*Konečný 1978, 385-399*). Komparativní studium je možné využít zejména na základě rotundy sv. Petra a Pavla na Budči, rotundy sv. Jiří v Nitrianskej Blatnici, kostela sv. Jiří v Kostolanech pod Tribečom anebo i nově (?) objeveného předrománského sv. Margity u Kopčan (*Vančo 1995, 139-168; Vančo 1998, 123-134; Baxa – Ferus 2005, 21*). (obr. 7) Retrospektivním způsobem se potom dají vyloučit zejména teorie o byzantském a dalmatském původu jednolodních kostelů s kvadratickými a půlkruhovými apsidami, které v těchto oblastech mají jednolodí členěné příporami nebo soliterními sloupy nesoucími v interiérech valené klenby a kopule, zatímco u raně stře-

dověkých zachovaných staveb v střední Evropě jsou lodě těchto kostelů plochostropé a zdi nejsou členěny příporami. Jednolodní kostely s kvadratickými apsidami, např. v Dalmácii mají zase apsidy zaklenuty pomocí tromp do konchy, co je prostorový sférický prvek, který se v půdorysné struktuře stavby nijak neobjevuje. Na rozdíl od dalmatských staveb mají tyto kostely u nás kvadratické svatyně zaklenuté jednoduchou valenou klenbou. Tento přístup se samozřejmě nedá aplikovat na všechny typy velkomoravské sakrální architektury, např. na baziliky, protože se žádná podobná předrománská stavba tohoto typu v našem regionu nezachovala. Nejstarší zachované jednolodní kostely na území Čech, Moravy a Slovenska mají charakter západoevropské předrománské architektury, co potvrzuje nejen technologie zdění staveb z lomového kamene ukládaného do řádků, ale i celková struktura exteriérů a interiérů analogická památkám z období karolínské renesance.

Strukturalismus

V reakci na pozitivistický formalismus se ke strukturalismu přihlásil už v roce 1938 *Václav Richter* (2001a, 106) „...nedílnost tzv. obsahu a formy ve výsledku uměleckého činu nutí chápati smysl uměleckého projevu na širší základně než jen čistě formalistické.“ Richter sice strukturalistickou metodu při výzkumu velkomoravské architektury nikdy jednoznačně neproklamoval, základní idejí jeho prací ale byl jeden z jeho definovaných determinizmů ovlivňujících strukturu uměleckého díla tzv. determinismus sociologické struktury rozlišující mezi uměním objektivním a subjektivním, přičemž „*termínem objektivní se označuje umělecký projev kotvící v sociologické dobové základně...*“ (Richter 2001a, 107). Strukturalistický přístup výzkumu velkomoravské architektury Richter použil zejména v souhrnné práci o *Počátcích velkomoravské architektury*. V této práci se snažil pomocí identifikace původních stavebních měř kostelů, čili nevizuální strukturní stránky architektury, pochopit, kdo tyto kostely stavěl (Richter 1965a, 184), což byla myšlenka blízká hlavnímu představiteli strukturalizmu H. Sedlmayrovi, který vycházel z předpokladu, že každé umělecké dílo má svůj centrální strukturní princip existující nezávisle od vizuálního vnímání, na základě kterého se dá dílo pochopit (Sedlmayr 1958, 63).

Například při analýze dvouapsidové rotundy se Richter snažil

identifikovat původní záměr stavitele prostřednictvím měrné stopy o velikosti 43 cm, kterou odvodil z poloviční šířky základu zdiva apsidy 86 cm (*Richter 1965a, 184*). Tuto stavební měrnou jednotku potom nazval langobardskou stopou, jejíž hodnotu nekriticky převzal od německého badatele F. Behna (*Richter 1965b, 212, 225*). Z toho potom vyvodil důsledek, že rotunda byla postavena severoitalským architektem, co ho vedlo ke stanovení proveniencie velkomoravských rotund z oblasti Itálie. Richterova hypotéza ale nebyla úplně konzistentní, protože původní rozměr základů apsidy byl 85 cm (*Poulik 1963, 19*), z čehož vyplývá, že stopa by musela mít velikost 42,5 cm, nemluvě o tom, že uvedené langobardské stopě by neodpovídaly ani hodnoty průměru apsidy 8,8' ani západní předsíně 8,5'. Další důležitou skutečností je, že langobardská stopa o velikosti 43 cm nemá oporu v písemných pramenech, a protože se od římské stopy odlišuje téměř o polovinu, je pravděpodobné, že je fiktivní, uměle vytvořenou veličinou. Na rozdíl od V. Richtera, J. Pošmourný (*1965, 104-109*) rekonstruoval mikulčickou rotundu římskou stopou o velikosti 29,56 cm. Proto je přirozené, že i strukturální metodou se dá dospět k diametrálně odlišným závěrům, podle toho jakou stavební míru si dotýčný autor vybral pro rekonstrukci. Z písemných pramenů je navíc známá jen římská stopa odvozená z velikosti chodidla dospělého člověka, metricky vyjádřeno 29,57 cm, která představuje $10 + \frac{1}{8}$ palce, dále karolinská stopa 33,3 cm – *pes druhianus*, odvozená z římské stopy rozšířením o $\frac{1}{8}$ anebo jako $13 + \frac{1}{8}$ palce (*Hugot, 1965, 542, Harvey 1972, 109*). V konečném důsledku je ale potřebné si uvědomit, že regionální diferenciaci římské stopy souvisela pravděpodobně až se vznikem specializovaných stavebních hutí spjatých s dvorskými kruhy ve vrcholném středověku, jako např. v Anglii kde byla používána římská stopa o velikosti $11 + \frac{5}{8}$ palce – 29,5 cm, ze které byla odvozena Normanská stopa $11 + \frac{3}{4}$ – 29,7 cm, zatímco ve Francii byla stavební míra určena královskou autoritou pařížské *pied-du-roi* $12 + \frac{3}{4}$ palce – 32,4 cm (*Harvey 1972, 108*).

Strukturální metodou zkoumající nevizuální prvky architektury pomocí identifikace stavební míry a architektonického záměru stavitele se řídil i Josef Pošmourný (*1971a, 113*), který svůj přístup definoval až 16 let poté, co tuto metodu intuitivně aplikoval na kostelíku „Na valách“: „Domnívám se, že klíč k pochopení problematiky spočívá především ve volbě

vhodného metodického přístupu, speciálního pro tento případ, který bych populárně vyjádřil takto: pokusit se vysledovat myšlenky a tvůrčí principy člověka – stavitele, když tyto kostely, z kterých máme dochována jen torza základů, zakládal a stavěl; není to snadné, ale je to jediná cesta se dovědět víc než to, co můžeme na objevených stavbách spatřit volným okem.“

Při rekonstrukci kostelíka „Na valách“ ve Starém Městě Pošmourný aplikoval římskou stopu o velikosti 29,56 cm, pomocí které odvodil velikost interiérového průměru apsidy 355 cm = 12' korespondující se symbolikou 12-ti apoštolů. To byl zároveň výchozí bod pro modelovou rekonstrukci kostela pomocí kružnicového systému, čemu přizpůsobil i tvar archeologicky vypreparovaných základů kostela a to tak, že základy kostela široké 80–90 cm zredukoval na 75 cm a celkovou šířku kostela rozšířil oproti originálu o jednu římskou stopu, co mu nebránilo v konstatování, že jde „*naprostou shodu mezi originálním půdorysem a jeho ideální rekonstrukcí*“ (Pošmourný 1953, 44). (obr. 8) Za pozornost stojí, že rekonstrukcí kostela „Na valách“ se zabýval i V. Richter, který ho spolu s kostelem na Špitálkách rekonstruoval karolinskou stopou o velikosti 34 cm (Richter 1965a, 187-189), co později označil Pošmourný za nesprávný metodický postup, protože Richter neporovnal dispoziční mezi sebou, aby tak vyloučil nepřesnost rozměrů negativů základů. (Pošmourný 1971b, 46, pozn. 6). Analogická kritika se dále odehrála i ze strany V. Richtera (1965b, 211-212) ohledně Pošmourného rekonstrukce mikulčické baziliky, kterou sám analyzoval langobardskou stopou o velikosti 43 cm.

Co se týče samotné Pošmourného metody, je potřebné upozornit na skutečnost, že samotný kružnicový systém negativně ovlivnil jeho závěry směřující k identifikaci stavitelského okruhu. Předpokládal totiž nad lodí kostelů kupole, jejichž nijak neprokazatelná existence ho vedla k předpokladu totožnosti koncepce stavby s byzantskou misijní architekturou (Pošmourný 1964, 187-202). Jako analogii sice uvedl byzantský misijní kostelík v Kubáni na Kavkaze, který ovšem převzal od J. Hrubého, ale modulová konstrukce této stavby nekorespondovala s Pošmourného systémem, zejména co se týče velikosti lodě. Horizontálně nanesené kružnice ve středu lodě by totiž přesahovaly přes exteriérový plášť půdorysu stavby. Asi právě z tohoto důvodu Pošmourný modulový systém na tomto kostele v citované studii neprovedl a uspokojil se jen s

vertikálním nanesením kružnic na délku lodě kostela. V neposlední řadě není totožná ani velikost rozměrů kostela „Na valách“ s kostelem v Kubáni, jak se mylně domnívali někteří badatelé (Poulik 1960, 71), protože průměr apsidy kostela „Na valách“ je o 0,7' menší než šířka lodě v Kubáni. Kostelík je tedy téměř o polovinu menší! Pošmourného modulového systému věnovala pozornost celá řada badatelů. Například V. Vavřínek (1964, 394) považoval modulový systém za velmi přínosný pro zhodnocení památek velkomoravské architektury, ale spíše jen dal na zvážení, jestli tento systém musel být přinesen výlučně z byzantské oblasti. V. Hrubý také považoval teorii o prototypu misijního kostela vytvořeného v Byzanci za velmi významnou, neshodoval se však s Pošmourným v otázce proveniencie (Hrubý 1965, 177). Nechybí však ani badatelé, kteří tuto teorii přijali bez výhrad. V poslední době např. B. Dostál (1990, 74), který předpoklad o zakládání velkomoravských kostelů s půlkruhovými apsidami na bázi 12' bez výhrady akceptoval v případě kostela v Pohansku, i když tento kostel neměl průměr apsidy 360 cm ale 400 cm. Základní nedostatky Pošmourného kružnicového modulového systému charakterizovala zatím jen A. Merhautová (1971b, 500): *„...hlavním cílem byla rekonstrukce staveb na základě ním stanoveného modulu, protože teprve pro takto rekonstruované staoby hledal jejich původ. Domnívám se, že tento postup není spolehlivý. Jednak se vychází z nepatrných zbytků staveb nebo jejich stop, jednak je modulová rekonstrukce omezena pouze na velkomoravské stavby, což neprokazuje, že zmíněný modul byl ve své době v zaalpské Evropě typický právě jen ve zmíněné oblasti.“*

Navzdory uvedeným nedostatkům je ale třeba u strukturalistické metody vyzvednout zejména snahu o využití exaktních vědných disciplin, především matematiky a geometrie, pomocí kterých je možné, na rozdíl od formální metody, objektivně ověřit výsledky výzkumu. Kritické ověřování závěrů strukturalistické metody proto musí být také prováděno exaktními prostředky a ne jen strohými konstatováními, že destrukované základy neodpovídají původním základům staveb a proto u nich nelze zjistit původní měrné jednotky (Klanica 1985b, 111, 121). Tato argumentačně nijak nepodložená kritika ovšem pramení spíše z uvedených protikladných závěrů Pošmourného a Richtera. Na druhé straně je zřejmé, že v recentních zásypech základových rýh byly v mnoha případech zachovány i původní části základového zdiva, na základě

čeho je možné poměrně přesně rekonstruovat původní tvar kostela, jak tomu bylo například u kostela v Modré u Velehradu. V tomto případě je shodou okolností známé nejen zaměření původního základového zdiva objeveného v roce 1911 J. Nevěřilem (1940, 77-79), ale i zásypy základových rýh prozkoumaných revizním výzkumem v polovině 50. let (Hrubý – Hochmanová – Pavelčík 1958, 58-60). Ze zaměření stavby V. Hrubého vyplývá, že originální základové zdivo bylo při pozdějším vybírání stavebního materiálu deformováno maximálně o 10 cm, co je vlastně jen 1/3 římské stopy. K podobným závěrům dospěl ovšem i J. Cibulka při analýze II. kostela na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Zásyp základových rýh představoval v nejvyšší niveletě 90 cm, zatímco nejnižše položené fragmenty základů měřily 60 cm. Na základě tohoto pozorování Cibulka konstatoval, že původní šířka základů byla 60 cm a vertikálně se rozšiřující zásyp byl způsoben pozdějším vykopáváním kamenného materiálu ze základové rýhy (Cibulka 1962, 87-160).

Co se týče nepřesnosti základů staveb, je samozřejmé, že ani původní stavba nebyla postavena úplně přesně, poněvadž při její výstavbě mohlo dojít k stavební odchylce od původního plánu. Při analýze původního záměru stavitele je proto s tímto aspektem nutné počítat a to tím způsobem, že se stanoví horní meze toleranční odchylky mezi původním a ideálním dispozičním plánem, která by neměla přesahovat velikost 1 římské stopy. Tato kritéria jsem verifikoval na některých zachovaných předrománských stavbách na Slovensku, takže je možné je použít i u zaniknutých velkomoravských památek (Vančo 1995, 149-152). Použití stavebních měř je důležité zkoumat nejen na některých částech architektury jako např. průměr apsidy (Pošmourný) nebo šířka základů (Richter), ale na základě porovnávání všech rozměrů stavby. Právě proto, že se většina velkomoravských kostelů dochovala jen v torzovitém stavu zaniklá, přesné zaměření půdorysu a jeho rozměrů má trvalou heuristickou hodnotu i pro další generace badatelů, kteří neměli možnost se osobně zúčastnit autentických nebo revizních výzkumů. Některé velkomoravské kostely jsou ale bohužel častokrát rozdílně publikované nejen co se týče rozměrů ale i dispoziční struktury. Například kostel č. V na hradišti „Valy“ u Mikulčic byl publikován autorem výzkumu J. Poulíkem (1960) jako jednolodní kostel s kvadratickým presbyteriem zužujícím se východním směrem, zatímco J. Pošmourný publikoval dispozici s

půlkruhovou prodlouženou apsidou (*Pošmourný 1964, 188-190; Pošmourný 1971b, 139*). Další nedostatky je možné vidět i v publikování rozměrů staveb, které se u vícerych autorů podstatně liší. Například v případě mikulčické baziliky autor výzkumu J. Poulík uvedl její délku 1440 cm, zatímco V. Richter odvolávající se na původní zaměření stavby ji publikoval až o půl metru delší (*Richter 1965b, 212*). Zdá se, že největší omyly vznikají zejména přebíráním údajů jinými autory, tak jako v případě J. Poulíka, který si zaměnil publikované exteriérové rozměry u kostela „Na valách“ s interiérovými rozměry (*Poulík 1960, 64*). Jistým nedostatkem u publikování výzkumů velkomoravských kostelů je i uvádění exteriérových rozměrů staveb, co je z hlediska raně středověkého způsobu plánování kostelů nepodstatné (*Conant 1959, 58*). Proto je při strukturalistické analýze kostelů důležité vycházet z rozměrů staveb publikovaných v náleзовých zprávách autorů výzkumů, pokud ovšem jsou publikovány, a navíc je komparovat s plány zaměření půdorysů staveb. Při nepřesném uvedení rozměrů staveb, resp. jejich převzetí, může totiž dojít k chybné interpretaci původního záměru stavitele.

Kulturní antropologie

Metodické instrumenty oboru kulturní antropologie využívalo intuitivně množství badatelů při výzkumu velkomoravské architektury, bez toho, aby si to vůbec uvědomovali. Týká se to zejména metody akulturace využívané při spojování předpokládaných misijních proudů působících na Velké Moravě s konkrétními stavebními typy kostelů. Metodu akulturace při interpretaci velkomoravské sakrální architektury programově použil jen A. Avenarius, který se soustředil zejména na vymezení podílů tří předpokládaných misijních proudů z Franské říše, Itálie a Byzance. I když vyjádřil pochybnosti o spojování architektonických typů s jednotlivými misíemi, sám se nakonec přiklonil k badatelům odvozujícím původ většiny kostelů z adriatické oblasti, kde měla existovat kontinuální antická stavební tradice úzce svázaná s byzantskou kulturou, importovaná na Moravu tzv. misíi z Vlach (*Avenarius 1992, 55-61*).

Tendence spojování misijních aktivit s proveniencí jednotlivých architektonických typů sahá až do 19. století, kdy byl největší význam při stavbě předpokládaných velkomoravských kostelů kladen na působení byzantské mise Cyrila a Metoděje. Po prvních objevech zaniklých vel-

komoravských kostelů po 2. světové válce se však ukázalo, že mnohé z nich byly postaveny již před příchodem byzantské mise, takže badatelé zaměřili svou pozornost na další nepřímé indicie o působení misionářů na Velké Moravě. Zejména na dopis Rostislava byzantskému císaři Michalovi III. o němž je zmínka v Životě Metoděje (kap. 5) o působení misionářů „z Vlach, z Řecka a z Němec“ (Vašica 1996, 281). Tato zpráva byla pro mnohé badatele důkazem provenience jednotlivých typů architektury, které byla následně přizpůsobená i argumentace, uvězněna v jakési logické smyčce, jak správně postřehl K. Benda (1987, 164-165): „*Provinciálnost až rustikálnost velkomoravských staveb a namnoze už i u jejich vzorů způsobuje, že je obtížné jednoznačně stanovit oblast, odkud konkrétně ten či onen typ na Moravě pochází. Rozhodování poněkud usnadňuje Cibulkova správná teze, že prototyp stavby nutno hledat v té oblasti odkud pochází misie. Ale to se vždy neví a objevuje se nebezpečí důkazu v kruhu.*“ Možné působení byzantské mise na Velké Moravě před příchodem Cyrila a Metoda například odmítl A. Avenarius z důvodu hospodářsko-politické krize v Byzanci v 1. polovině 9. století (Avenarius 1992, 62). Navíc i působení další mise z Vlach, přicházející podle některých badatelů z Akvileje, není v 1. polovině 9. století nijak prokazatelné (Havlík 1970, 117-119). Nedoказují to ani velkomoravské rotundy, jejichž vzor byl podle A. Avenaria importován právě misí z Vlach. Uvedený badatel totiž vycházel z hypotézy adriatického původu rotund A. Merhautové považující za vzor rotundu v Koperu, která ale pochází až z 12. století a tak nemůže být vzorem pro 300 let starší stavby. (obr. 9)

Akulturační procesy při vzniku velkomoravských rotund naznačil už J. Poulík při dokazování dalmatského původu velkomoravských rotund a to při analýze „dvouapsidové“ rotundy v Mikulčicích. Vycházel přitom ze závěrů J. Cibulky o odvození Václavovy rotundy sv. Víta z rotundy sv. Donáta v Zadaru, co aplikoval na velkomoravské památky. Protože viděl příbuznost i s materiální kulturou chorvatských Slovanů, domníval se, že oba regiony byly v kulturním kontaktu, co se snažil dokázat už zmíněnou zmínkou ze Života Metoděje o působení misionářů z Vlach, jejichž příchod předpokládal právě z adriatické oblasti (Poulík 1963, 90-91). Rotunda sv. Donáta ale není z hlediska architektonických prvků stavby, technologie zdění, trojapsidového závěru kostela a hřibovitých záklenků oken, regionálním projevem starochorvatské

architektury, jak se domníval J. Poulík, ale vychází z tradice langobardské architektury 8. století, jejímž typickým produktem je například trikonchální kostel Santa Maria foris portis v Castelsepriu, s podobnou strukturou zdí a oken, postavený na letním sídle milánského biskupa (*Kubach – Elbern 1968, 28*).

Jednotlivé typy velkomoravských kostelů staveb navíc nebyly téměř nikdy zkoumány ve vzájemné korelaci, protože se implicitně předpokládalo, že byly výsledkem působení výše zmíněných misijních proudů, pro které měly být jednotlivé typy architektury charakteristické. Tento předpoklad je ale mylný, protože kostely nestavěli misionáři, na co už dříve poukázal V. Richter (1965a, 138-140), ale specializovaní stavitelé, kteří nebyli „fachidioti“ jen na rotundy, jednolodní kostely nebo baziliky, ale ovládali stavbu jakékoli architektury. Tuto premisu jsem aplikoval například v disertační práci (*Vančo 2002a*), kde jsem se v kontextu rozboru rotund věnoval i jiným velkomoravským stavbám, co ale někteří oponenti příznačně zpochybnili tím, že se jiné typy staveb netýkaly tematického zaměření práce (*Galuška 2002, 264*).

K metodě kulturní antropologie, resp. k teorii kulturní paměti se programově přihlásila v poslední době B. Pomfyová (2005, 108-134). Ve studii věnované liturgickému kontextu raně středověké architektury zaměřila svou pozornost na problém stacionární bohoslužby a rodiny kostelů. Tento model liturgické praxe provozované v biskupských centrech se snažila aplikovat na podmínky velkomoravského hradiště Valy u Mikulčic, kde bylo archeologickým výzkumem lokalizováno 11 sakrálních staveb, z nichž 6 bylo postaveno v centrální části opevněného areálu akropole. Na základě topografie „městského“ charakteru se nakonec připojila k těm badatelům, kteří do Mikulčic situovali sídlo moravského arcibiskupství (*Pomfyová 2005, 123*).

Hypotéza je sice ambiciózní, má ale řadu nedostatků. V první řadě z hlediska argumentačního postupu, když badatelka nejprve definuje axiomu o stacionární liturgii a rodině kostelů v oblastech s dlouholetou křesťanskou tradicí nebo přímo v centru křesťanství v Římě (*Pomfyová 2005, 108-115*) a až následně se jí snaží aplikovat na specifické podmínky Velké Moravy. A skutečnost, že specifické byly, dokazují „Dekrety z mohučské synody“ z roku 852 uvádějící „*rudem adhuc christianitatem gentis Maraensium...*“, tj. hrubé křesťanství moravského lidu (*MMFH IV,*

34). Skromné staroslověnské literární prameny, které autorka uvádí jako oporné body hypotézy, nedokazují praktikování stacionární liturgie, ale reflektují místní tradici prořímsky, ne probyzantsky, orientované religie, kterou tu rozvíjelo předcházející bavorské duchovenstvo, na kterou přirozeně navázal i arcibiskup Metoděj designovaný římským papežem. V úvahu se navíc musí brát i skutečnost, že kostely zřejmě nebyly postaveny najednou, ale postupně, a byly záměrně zakládány podél cesty vedoucí napříč mikulčickou akropolí. Z topografického hlediska rozmístění uvedených staveb v rámci mikulčického hradiště se dá usoudit, že byly postaveny podél komunikace spojující západní bránu, u které byl postaven kostel č. II, s východní bránou, za níž byla postavena v samostatném ohraničeném areálu „dvouapsidová“ rotunda – kostel č. VI. Na tento aspekt už poukázal L. J. Konečný (1978, 385-389), který komunikační spojenci mezi oběma kostely interpretoval v intencích karolinské cesty *via triumphalis*, na níž se původně odehrávaly pohanské všelidové rituály. Vyústění procesní komunikace předpokládal u „dvouapsidové“ rotundy, kde se měli uskutečňovat triumfální a aklamační ceremonie. Hypotézu L. J. Konečného potvrzují i nálezy pohanských kultových objektů situovaných nedaleko této cesty. Například na druhé straně říčního koryta, naproti kostelu č. II, byl objeven příkopem ohrazený kruhový objekt s průměrem 15 m, v jehož severní části byl umístěn dřevěný sloup (Klanica 1985a, 474-593), na základě čeho je zřejmé, že šlo o obětiště pohanského charakteru. Severně od „dvouapsidové“ rotundy č. VI v poloze „Klášteřiště“ byla zase prozkoumána obdélníková palisádová ohrada s pietními hroby koní, která byla Z. Klanicou interpretována jako pohanský tempel (Klanica 1997, 93-108). V případě tohoto objektu je dostatečně dokázáno, že existoval paralelně s rotundou, co by objasňovalo uvedenou písemnou zprávu o „hrubém křesťanství“ anebo zmínky o vykonávání obětí během mise Cyrila a Metoděje (Vašica 1996, 251).

Křesťanství na Velké Moravě nikdy nemělo rigorózní charakter, ale pluralitně koexistovalo se staršími pohanskými rituály, co nejmarkantněji dokládá způsob pohřbívání v bezprostřední blízkosti mocenských center. U samotných Mikulčic jsou to například birituální pohřebiště v Kopčanoch (Krakovská 1965, 26-30) anebo v Skalici (Budinský-Krička 1959). Situování dvouapsidové rotundy na předhradí jistě ale nebylo

náhodné, jak už naznačil L. J. Konečný, mohlo být podmíněno procesně rituálním obřadem intronizace moravského panovníka, odehrávajícím se podle známých analogií na kamenném stolci situovaném na kmenovém sněmovním místě. Podle *D. Třeštika (1997, 345)* šlo o starou indoevropskou instituci doloženou při obřadě nastolování knížat nejen u Slovanů, ale i u Germánů. Nejlepším příkladem tohoto jevu je kamenný knížecí stolec v Korutanech, nacházející se původně na vojenském sněmovním poli „Heribergu“. Nedaleko tohoto místa byl po přijetí křesťanství knížetem Chotimírem postaven v roce 757 kostel Panny Marie (*Kos 1936, 35*), kde se odehrávala poslední část volby panovníka. Neoddělitelnou účastí tohoto obřadu byla například i rituální jízda na kobyle kolem stolce (*Třeštík 1997, 345*). Rituální hroby koní byly nalezeny právě v nedaleké chrámové ohradě na „Klášteřišti“ a mohly souviset s obřadem nastolení panovníka, jelikož kůň sehrával v staroslovanském náboženství univerzální kultovou funkci (*Klanica 1985a, 93-138*).

Suma sumárum B. Pomfýová postupovala v protikladu s heuristickým bádáním, při kterém by se mělo postupovat cestou zdola, tj. od jednotlivosti k celku. Metafyzickou premisu jakési jednotné kulturní paměti, lze zpochybnit slovy prof. J. Bakoša (2000b, 128) „*Nijaká vopred určená jednota nejestvovala, jestvovali len konkrétne kontakty a konkrétne kauzalita. Znamená to, že kultúrne vzťahy neboli metafyzické a anonymné, ale boli plodom konkrétnych ľudských kontaktov, vplyvov či interakcií. Tie treba zisťovať vždy od prípadu k prípadu. Kultúrne dejiny treba, podľa Gombricha, najprv hľadať. Nájsť ich však bude možné len cestou zdola, zisťovaním konkrétnych vzťahov jednotlivých kultúrnych fenoménov.*“ Právě tímto metodickým postupem „zdola“ od architektonické analýzy po liturgickou interpretaci konkrétního objektu jsem postupoval v případě výzkumu dvouchórového kostela v Sadech u Uherského Hradiště, který byl pravděpodobně postaven podle vzoru franských reformovaných klášterních kostelů v 1. třetině 9. století (*Vančo 2001, 205-225*). Kostel měl nesporně 2 oltáře ve východní i západní apsidě a další *statione* nebo *image* lze přepokládat i v bočních lodích východní části kostela. (obr. 10) Tyto prostory vzhledem ke své subtilnosti nemohli plnit shromažďovací funkci, ale nejspíš k situování dalších oltářů určených k procesionální liturgii klášterní (ne laické!) komunity. Šlo pravděpodobně o církevní centrum bavorské mise, kde se konali synodální shro-

máždění franského kléru, zmíněné v protestním listě bavorského episkopátu adresovaném papeži Janu IX. (*MMFH III*, 231–232). Po příchodu sv. Konstantina a Metoděje byl tento kostel zřejmě nadále užíván pro účely cyrilo-metodějské mise, jak dokazují nálezy kovových stílů. Jestli ale zároveň byl i sídelním kostelem moravského arcibiskupa Metoděje, jak se domnívají někteří badatelé, nám ale asi zůstane navždy zahaleno tajemstvím, resp. nemám v úmyslu na tomto místě roztínat gordický uzel, jestli to byli Mikulčice nebo Staré Město.

Ikonologie / ikonografie architektury

Počátky ikonologie v Čechách se datují do 60. let minulého století, kdy nastupující generaci historiků umění orientovaných na středověk významně ovlivnil germanista Rudolf Chadraba (*Bakoš 2000*, 351). Využití metodického aparátu ikonologie sice avizovala už A. Merhautová při zkoumání provenience velkomoravských rotund, v konečném důsledku ale setrvala jen na pozicích formalistické metody (*Merhautová 1970*). V případě výzkumu velkomoravské architektury měl k této metodě zatím nejbližší J. Pošmourný (1953, 44), který systémem modulových kružnic, odvozených z velikosti apsid, odhalil symboliku 12-ti apoštolů. Je více než pravděpodobné, že Pošmourný postupoval intuitivně a metodu ikonografie architektury neznal, protože v jeho závěrech chyběla konečná terciární komparace se vzorovým modelem, jak již správně postřehla A. Merhautová (1971b, 500). Termín terciární komparace zavedl při výzkumu středověké architektury R. Krautheimer začátkem 40. let 20. století, který se po emigraci do Spojených států stal jedním z hlavních pretendentů derivace ikonologické metody na tzv. „hlubinnou ikonografii“, jež byla ovlivněna americkým pozitivistickým kultem faktografie (*Bakoš 2000*, 286). Proto jistě ne náhodou právě na americké půdě zformuloval Richard Krautheimer „Úvod do ikonografie architektury,“ jejíž hlavní premisou byla skutečnost, že: *„...žádný středověký pramen nikdy nezdůrazňoval vzhled (design) stavby anebo její konstrukci, ale šlo většinou o všeobecné charakteristiky pokud jde o plán, velikost a materiál. Na druhé straně byly ve středověku omnoho důležitější praktické a liturgické funkce, které evokují otázky náboženského určení staveb a tyto dvě funkce zdá se že stojí v centru pozornosti středověkého architektonického myšlení Otázky symbolického významu stavby anebo jejích částí byly prominentnější: otázky zasvěcení jed-*

notlivým svatým a vztahy jejich znakové formy vzhledem k jejich specifické dedikaci anebo specifickému religióznímu – ne nevyhnutně liturgickému – cílu. „Obsah“ architektury se proto zdá být jedním z nejdůležitějších problémů teorie středověké architektury, pokud nejde o vůbec nejdůležitější problém. Všechny tyto otázky formulují předmět zkoumání ikonografie architektury.“ (Krautheimer 1942, 1; 1971a, 115). Pro výzkum velkomoravské sakrální architektury, ze které se zachovaly jen fragmenty základů, je možné použít Krautheimerovu metodu demonstrovanou na příkladě kopií rotundy Božího hrobu v Jeruzalémě, jejichž stavitelé přebírali z modelového vzoru nejen formu a funkci, ale i základní signifikantní architektonické elementy. Mezi tyto elementy patří i rozměry staveb, které představují jednu z mála veličin, které jsou ve velkomoravské architektuře zachovány. Na numerologický význam architektonických prvků kopírovaných staveb poukázal právě R. Krautheimer (1971a, 124), podle kterého byl ve středověku připisován nejen základním geometrickým tvarům, jako např. dispoziční struktura stavby nebo počet sloupů, oken apod. (které jsou ale v případě velkomoravské architektury neznámé), ale i rozměrům staveb. V případě kopií rotundy Božího hrobu v Jeruzalémě byl například častokrát přebráný rozměr sarkofágu hrobu Krista o velikosti 7 římských stop, který byl použitý například v Meinwerkově kapli v Paderbornu nebo v kostele Božího Hrobu v Cambrey. Závěry R. Krautheimera o symbolickém významu dimenzí zatím nikdo nezpochybnil a na jeho velmi podnětné úvahy později navázali další renomovaní badatelé, např. C. Heitz (1976, 387-427). I aktuální metodické články o studiu středověké architektury Krautheimerovy a Bandmannovy práce oceňují tím způsobem, že ikonografická metoda může zachránit i současný výzkum architektury před formálními a archeologickými předsudky (Crossley 1988, 116-121).

Přebírání rozměrů ze vzorových staveb mohlo být na druhé straně i jednou z podmínek objednavatelů kopírovaných staveb, z čehož vyplývá další důležitý metodický problém vztahu stavebníka (majitele a objednavatele) a stavitele (resp. organizované skupiny zedníků). Objednavateli církevních staveb byli v raném středověku výlučně světští a církevní hodnostáři, kteří pro plánované stavby volili prototypy mající častokrát pro věřící devocionální nebo kommemorativní význam. Na druhé straně je ale potřebné si uvědomit, že velkomoravská societa

z této religiózní tradice vycházet nemohla, neboť byla v přechodné fázi od pohanství ke křesťanství, kde křesťanská architektura představovala úplně nový kulturní import.

Hermeneutika

Vztah textu k jeho výtvarnému zviditelnění nebyl ikonologií uspokojivě vyřešen, jelikož dualita obsahu uměleckého díla byla příčinou omezení významu díla v jeho literárním významu. *„Posun od ikonologie k fenomenologicky založené hermeneutice představuje novou fázi ontologického chápání uměleckého díla a jeho významu... vztah slova a obrazu je teď nově chápán jako reciprocita artikulace a ztělesnění významu, přičemž si význam zachovává svou identitu v různých oblastech a stupních zviditelnění (Veselý 2003).* Premisami hermeneutické metody se při výzkumu velkomoravské architektury zatím řídil jen V. Richter a to při pokusu o stanovení modelu, na základě kterého by bylo možné při absenci písemných pramenů a fragmentárním stavu zachování velkomoravských stavebních památek určit počátky velkomoravské architektury. V „metodologické úvaze“ z roku 1965 označil výzkum počátků velkomoravské architektury za hermeneutický problém (*Richter 1965a, 123*), který se pokusil definovat tzv. „správným předsudkem“ odvozeným z Gadamerovy hermeneutické metody. Richter přitom vycházel z údajů Kristiánovy legendy o křtu knížete Bořivoje, na základě čeho vytvořil předsudek, že křesťanství bylo do pohanských Čech 9. století implantováno shora ke knížeti. To se mělo v sakrální architektuře odrazit na jedné straně ve stavbě knížecího kostela ve formě rotundy (rotunda sv. Klimenta na Levém Hradci) a na straně druhé ve stavbě votivních kostelů na starých kultových místech (kostel Panny Marie na Pražském Hradě). Na příkladě těchto dvou staveb potom Richter dospěl k závěru, že *„Výsledek analýzy se jeví jako přirozený a logický, neboť ani nelze nic jiného očekávat. Je jen nutno přezkoušet tento předsudek při jeho přenesení na moravský materiál a zjistit, jak se model osvědčí.“ (Richter 1965a, 140; Richter 2001b, 122).* Richter ale předsudek nechápal striktně v hermeneutickém významu jako volitelnou hypotézu, ale spíše podle existenciální-ontologie M. Heideggera jako horizont, ve kterém se umělecko-historické bádání právě nachází (*Bakoš 2000, 122*). Je proto přirozené, že Richter z hlediska svého horizontu poznání neměl k dispozici poznatky, ke kterým dospěla archeologie

koncem 20. století. Jedná se zejména o výsledky revizního výzkumu rotundy na Levém Hradci, které vedly zejména archeology k zpochybnění hypotézy, že rotunda na Levém Hradci pochází z 9. století a že se jedná o Bořivojův kostel uvedený v Kristiánově legendě. Nový pohled na datování stavby přinesl zejména P. Sommer na základě interpretace základového kamene s rytým křížem objeveným v základech apsidy jako základové obětiny tzv. lapis primarius. Tento badatel dospěl k závěru, že: *„zvyk klást lapis primarius se v běžném liturgickém úzu objevuje až ve 13. století a začátky jeho výskytu by měly v Evropě, nikoliv v Čechách, souviset snad s 10. stoletím. Je proto vrcholně nepravděpodobné, že by při vzniku kostela v zemi, do níž křesťanství teprve začínalo vstupovat, probíhal rituál, který v jiných částech Evropy s plně rozvinutým liturgickým územím ještě neexistoval“*. (Sommer, 2001a, 158). To je hlavní důvod proč P. Sommer předpokládal postavení rotundy až ve 12. – 13. století, i když podle revizního archeologického výzkumu K. Tomkové mohla být rotunda postavena kdykoli v rozmezí 9. – 11./12. století (Tomková 2001, 204, 232). To ale P. Sommer zpochybnil tím, že *„...Bude proto třeba zvážit, zda inventář hrobů skutečně tak jednoznačně směřuje až do 11. století, protože pak by levohradecký základní kámen představoval jeden z nejranějších příkladů svého druhu.“* (Sommer 2001a, 160)

Tato názorová diskrepance, resp. zpochybnění archeologických faktů, ovšem pramení z absence metodologie týkající se rané středověké architektury, co je zapříčiněno tím, že česká a také i slovenská archeologie stále setrvává na pozicích pozitivizmu 19. století. Kritický rozbor pramenů buď písemných nebo archeologických není metodou, ale pracovním postupem, tzv. heuristikou spočívající v ověřování pravosti známých faktů. Přitom kritický rozbor těchto pramenů je limitován faktorem jejich stavu zachování nebo také jejich absencí, příznačnou právě pro období raného středověku. V případě tendence datování velkomoravských staveb na základě pohřebišť, je například možné vyslovit pochybnost, jestli se muselo ve velkomoravském období nevyhnutně pochovávat u každého kostela, i když je tento zvyk doložen u většiny velkomoravských staveb. To se týká i rotundy sv. Klimenta na Levém Hradci, kde absenci hrobů z 9. století K. Tomková připisuje pozdějšímu intenzivnímu pohřbívání, které mohlo zničit starší hroby, i když připustila, že do tohoto horizontu mohli patřit hroby z interiéru rotundy bez

nálezů (*Tomková 2001, 204-205*).

Rituál posvěcení základového kamene použitý jako datovací kritérium může být považován také za hermeneutický předpoklad, jež P. Sommer založil na českých středověkých písemných pramenech. Zde se sice tento zvyk popisuje až ve 13. století, neznamená to však, že tu nemohl být používán již dříve. Například na území Slovenska je použití tohoto rituálu známé u kostela v Liptovské Maře, který je datován na základě pohřebiště již na přelom 11. – 12. století. V jeho základech byly objeveny rovněž konsekrované základové kameny s vyrytými kříži, situované na vnitřních stranách severního a jižního základu presbyteria (*Hoššo 1987, 62; Čajka 2003, 176*). Liptov přitom v 11. století byl na periférii Uherského státu, přičemž stavba kostela v Liptovské Maře byla podmíněna zřejmě misijními účely Ostříhomské arcidiecéze, která z Liptovské Mary vybudovala křesťanské centrum severní části Uher (*Čajka 2003, 177, 187*). Misijní účel ale jistě měl kromě jiných funkcí i kostel sv. Klimenta na Levém Hradci, který byl první křesťanskou stavbou v Čechách, postavenou bezprostředně po Bořivojově křtu na Svatoplukově dvoře, jehož vysvěcení se jistě neobešlo bez přítomnosti arcibiskupa Metoděje. Uvažovat proto o nějakém dřevěném předchůdci rotundy není zcela namístě, protože by to celou diskusi o počátcích velkomoravské architektury vrátilo zpět do 1. poloviny 20. století, tj. před objevy prvních zděných kostelů, i když je nesporné, že dřevěné kostely byly stavěny i ve Velkomoravské říši, např. Kostel č. 12 v Mikulčicích (*Kavánová 2001, 209-228*).

Na obranu Richtera správného předpokladu je tedy nutno dodat, že byl-li tento rituál použit za misijním účelem v periferní oblasti Uherska kolem roku 1100, na základě písemných pramenů se nedá s jistotou vyloučit, že nemohl být použit o dvě století dříve v centru přemyslovského knížectví, které bylo navíc v tomto období součástí jedné z největších politických formací – Velkomoravské říše. Jestliže je tento předpoklad správný, potom by byl tento rituál až do 11. století spjatý mimo jiné s misijní činností a běžnou liturgickou praxí se stal až o několik století později, jak dokládají pontifikály ze 13. století. I na základě rituálu uložení základové obětiny do základů rotundy sv. Klimenta na Levém Hradci tedy vyplývá, že rotunda byla postavena nejpozději v 11. století.

Další veličiny, pomocí kterých je možné objasnit datování rotundy, jsou její strukturální prvky, zejména způsob zdění základů a rozměry stavby. Výskyt opracovaných kvádrů v základě rotundy svědčí podle P. Sommera o tom, že se do základů musely dostat sekundárně ze starší destruované stavby (*Sommer 2001a, 158*), která byla vybudována ze zdiva srovnatelného s opracovanými kvádry datovanými na Pražském hradě do 11. století. (*Maříková-Kubková 2001, 275-276*). Ani v tomto bodě ovšem nejsou badatelé jednotní. K. Tomková totiž nepovažuje způsob prokládání základového lomového zdiva opracovanými kameny za důkaz jejich sekundárního uložení z destruované stavby, jelikož vzhledem k absenci komplexních poznatků o struktuře zdiva předrománských staveb není jisté, jestli se s tímto způsobem zdění nelze setkat i jinde (*Tomková 2001, 210*). K nejednoznačnému závěru dospěl i A. Zeman prostřednictvím analýzy bleďošedé vazné malty. Ta se skládala ze vzdušného vápna a hydraulického pojiva (lépe odolávajícímu vlhkosti) v poměru 10:1 k plnivu, na základě čehož dospěl k závěru, že jde o maltu, která je „na české poměry dosti neobvyklá“ (*Zeman 2001, 277-278*).

Co se týče rozměrů stavby, již V. Richter postřehl, že dimenze stavby korespondují s římskou stopou (*1965, 140; 2001, 121*). Neméně důležitou okolností je i to, že otisk nadzákladového zdiva o šířce 70 cm, které se ale nezachovalo, koresponduje s velkomoravskými kostely na Děvině a Bratislavském hradě. Tato subtilnost nadzemního zdiva je právě typická pro toto období a později se už nevyskytuje, i když masivní šířka základů rotundy je pro velkomoravskou architekturu netypická. Odstupňování nadzákladového zdiva od předsazeného základu je ale doloženo u rotundy na Kostelci u Ducového, která se dá datovat rámcově do 2. poloviny 9. století (*Vančo 2002, 43*). Dále přítomnost nahrubo opracovaných kvádrů z opuky nemusí souviset s pokročilými románskými kamenářskými technologiemi, ale se stavitelskou dílnou působící na Velké Moravě, pocházející například z Lombardie, kde se smíšené zdivo složené z lomových a nahrubo opracovaných kamenů používalo běžně v 8. – 9. století, jako například v kostele St. Maria foris portis v Castelsepriu. Působení stavitelské dílny ze severní Itálie, která mohla postavit výše uvedenou skupinu staveb za vlády Svatopluka, je možné předpokládat i na základě písemných pramenů, dokládajících v tomto období čilé diplomatické styky nejen s papežskou kurií v Římě ale i

s Benátkami (Vančo 2002, 45-46). Tento způsob zdění ale nebyl výjimkou ani ve Franské říši, o čemž svědčí samotná kaple Karla Velikého v Cáchách, jejíž hlavní zdi byly vystavěny z lomových kamenů kladebných do řádků – *petit appareil allongé*, zatímco architektonické detaily byly konstruovány z opracovaných kamenů – *grand appareil allongé*. Jestli ale byly opracované kameny vkládány běžně i do základů staveb ovšem představuje málo zpracovanou problematiku. Vyloučit to ale nelze.

Richterův správný předsudek o knížecích rotundách stavěných po jejich křtu je navíc možné aplikovat i na moravskou architekturu, zejména na „dvouapsidovou rotundu“ č. 6. v Mikulčicích, což jsem se snažil dokázat v knize o „Středověkých rotundách na Slovensku“ (Vančo 2000). Proto si dovoluji tvrdit, že Richterův předsudek je správný a tedy stále vyhovující premise pro počátky velkomoravské architektury.

Fenomenologie

Tato metoda, ze které se vyvinula výše rozebíraná hermeneutika, nebyla dosud plně využita v oblasti výzkumu velkomoravské architektury. Její stopy ale můžeme najít v Cibulkově hypotéze o iroskotském původu kostela v Modré u Velehradu (Cibulka 1958). Josef Cibulka jako žák Vídeňské školy Maxe Dvořáka absorboval od svého učitele Hegelovu teorii fenomenologie ducha, která se v jeho případě projevila v nekritickém spojení irského fenoménu s původem jednolodního kostela s kvadratickou apsidou. Jelikož identifikoval tento typ kostela jako typický projev architektury irského inzulárního křesťanství, neváhal jeho rozšíření po Evropě spojit s „iroskotskými“ misionáři i na území severně od Dunaje ještě před vznikem Velké Moravy (Cibulka 1958, 110). Základní argumenty proti této hypotéze publikoval zejména V. Vavřínek hned rok po vydání knihy, přičemž poukázal zejména na absenci písemných zpráv o působení irských misionářů na našem území a na nepřesvědčivé důkazy v archeologických materiálech (Vavřínek 1959, 217-224; Vavřínek 2001, 414).

Rozsáhlá kritika Cibulkovy hypotézy ze stran vícero badatelů se odehrála během diskuse na mezinárodní konferenci „Velkomoravská říša“ konané v Brně a Nitře v roce 1963. Cibulkovu teorii zpochybnil zejména J. Poulik (1966, 11-47) z důvodu absence konkrétních důkazů v písemných pramenech a V. Hrubý (1966, 11-14) kvůli datování stavby

kolem roku 800. Pod silou argumentů proto musel *J. Cibulka* (1966, 103-105) ustoupit ze své rigorózní pozice a připustit, že kostel sice nebyl postaven iroskotskou misíí, ale bavorskou, vycházející z její tradice. V poslední době Cibulkovu hypotézu revitalizoval *J. Lichardus* (2003, 109-118) tím, že spojil fenomén irské pelegrinské architektury se starší interpretací *V. Richtera* (1965, 120-121; 2001, 113-119), týkající se ztotožnění kůlových jamek kolem kostela se sakrální stavbou. Lichardusova interpretace byla podnětem pro kritické studie *R. Kožiaka* (2003, 158-178; 2004, 103-124), který doufám, že už nadobro, ukončil romantické představy o irských toulavých mniších šířících na Moravě křesťanství před rokem 800.

Okrajově se problematiky velkomoravské architektury dotkl *A. Novák* (2007, 306). Žák hlavního představitele české fenomenologie *J. Patočky*, se pokusil do velkomoravského období zařadit na základě nástěnných maleb rotundu Dvanácti apoštolů v Bíni na Slovensku. Tím zároveň prozrazuje svou frapantní neznalost slovenské literatury, jelikož pod základy rotundy byl již v 70. letech nalezen v superpozici hrob z 9. – 10. století, který dokazuje skutečnost, že rotunda byla postavena až v románském období na starším velkomoravském pohřebišti (*Holčík* 1979, 56-57; *Holčík* 1989, 85-105; *Vančo* 2000, 101-103). Vzhledem k tomu, že *Novák* považuje za klíčový pramen pro poznání velkomoravské architektury nástěnnou malbu, kterou téměř vůbec neznáme, je zbytečné se fenomenologii v tomto kontextu dál věnovat. Jenom jako kuriozitu je možné uvést jeho pokus o rekonstrukci kostela v Sadech u Uherského Hradiště podle karolínských kanonických tabulek z evangeliářů (!), na základě čeho dospěl k závěru, že kostel měl v transeptu sloupy s arkádami (*Novák* 2007, 306-307).

Strukturalisticko-ikonografická metoda výzkumu velkomoravské architektury

Jak už bylo řečeno výše, prvky obou metod se dají vysledovat už u *J. Pošmourného*, který postupoval spíše intuitivně než analyticky. Navzdory mnohým uvedeným výhradám je ale potřebné přiznat, že v principu postupoval správně. Vědecky se totiž snažil prokázat původní záměr stavitele a ikonografický význam prvků stavby. Kombinaci obou metod jsem už vícekrát použil v duchu postmoderního eklekticismu

(*Vančo 2000, 40-43; Vančo 2001, 205-126*), založeném právě na kombinaci víceroch metod ve snaze dopátrat se co neobjektivnějších závěrů. Vzhledem ke stavu zkoumaných památek, u kterých zanikly základní architektonické prvky jako klenby, sloupy a jiné architektonické články, jejichž absence neumožňuje klasickou formální analýzu, je tento metodologický ekleticizmus nevyhnutný. V první řadě je důležité pokusit se o určení stavební míry, tj. stopy použité při výstavbě kostelů, protože ve středověku metrická soustava neexistovala. Tímto způsobem už postupoval J. Pošmourný a V. Richter, kteří ale vycházeli jen z jednoho rozměru, v prvním případě apsidy, v druhém případě šířky základů, kterým přizpůsobili ostatní rozměry staveb. Proto je třeba porovnat všechny rozměry dotyčné stavby s římskou a karolínskou stopou a vymežit jejich ideální velikosti pomocí nejbližších celých čísel. Stopa která dosahuje nejmenší koeficient průměrů odchylek, potom může být s nejvyšší pravděpodobností považována za původní stavební míru použitou při výstavbě kostela. Tento postup je tedy identický s výše uvedenou metodou strukturální analýzy.

Právě na základě odhalení původně zamýšlených rozměrů stavby, se dají kostely zkoumat i z hlediska středověké symbolické numerologie, dokládající záměrné vkládání křesťanských symbolů do rozměrů, co patří do rámce ikonografie architektury. Dalším krokem je pokus o identifikaci původního plánu kostela na základě konstrukčního a symbolického vzorníku, který byl použit stavitelem při plánování stavby. Potom je možná komparace tohoto vzorníku s dalšími známými velkomoravskými stavbami, na základě čeho je možné vymežit skupiny staveb, které by potenciálně mohly být postavené jedním stavitelem, resp. stavitelským okruhem. Tento předpoklad pramení z jednoduché dedukce, že dotyčný stavitel nemusel mít objednávku na jednu, ale i více staveb najednou nebo v blízkém časovém horizontu. Nakonec je důležité pomocí terciární komparace určit vzorové modely v rámci soudobé evropské architektury, kde byl tento vzorník používán, co by mohlo pomoci při lokalizaci stavitelského okruhu působícího na Velké Moravě. (obr. 11)

Samořejmě, že při absenci písemných pramenů vztahujících se ke stavbě velkomoravských kostelů, jde jen o více nebo méně pravděpodobné hypotézy, jejichž pravděpodobnost se zvyšuje silou argumentačního aparátu. V případě premisy ikonografické metody o vkládání křes-

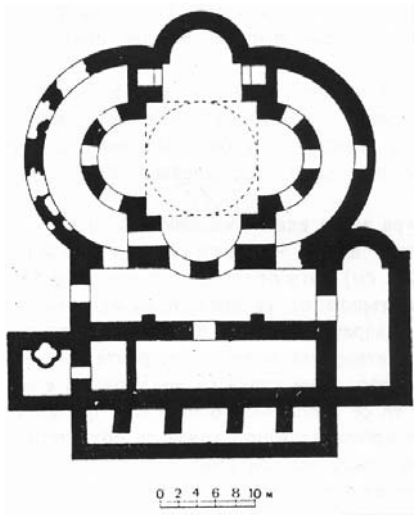
řanských symbolů do rozměrů velkomoravských staveb, lze přirozeně namítnout, že tam nemusely být vloženy úmyslně, ale mohly vycházet jen ze statických propočtů odvozených od šířky základů vzhledem k šířce, délce a výšce stavby. To by ale znamenalo, že šířka základů byla jakousi základní jednotkou, modulem, tak jako báze sloupu v řecké architektuře. V římské architektuře, ze které čerpá i raně středověká architektura, byl ale postup opačný. Dokládá to zejména Vitruviovo dílo „Deset knih o architektuře“, kde je při výstavbě atriových domů a bazilik jejich konstrukce popisována na základě stanovení interiérové šířky stavby, ze které potom byly statickými nebo dynamickými proporčními poměry konstruovány ostatní části stavby jako délka, výška a šířka základů (Vitruvius 1979, 157-158, 210-211). Navíc velkomoravské stavby jsou převážně jednoduchými stavbami s nevelkými rozměry, jež se dají až příliš lehce ztotožnit se základními křesťanskými numerologickými čísly, z nichž se nejčastěji opakují symboly 12 apoštolů, 24 starců apokalypsy apod. Navzdory nebezpečí mylné interpretace, nebo připisování významu něčemu, co takový význam možná původně ani nemělo, bude možná stát za zamyšlení výrok nejvýznamnější osobnosti ikonografie architektury Richarda Krauthemiera: *„jestliže tyto hagiografické symboly vibrují v mysli současného badatele, je pravděpodobné, že vibrovaly i v mysli středověkého člověka. A to mnohem více než si dnes vůbec dokážeme představit“*. (obr. 11)

Obr. 1. Kaple sv. Markéty u Kopčan (stav po památkové obnově v roce 2009). Foto: M. Vančo

Obr. 2. Rotunda sv. Jiří v Soluni. Foto: M. Vančo

Obr. 3. „Červenatý“ kostel v Perušiči.
Repro: Mijatev 1965.

Obr. 4. Rotunda sv. Donáta v Zadaru. Foto:
M. Vančo

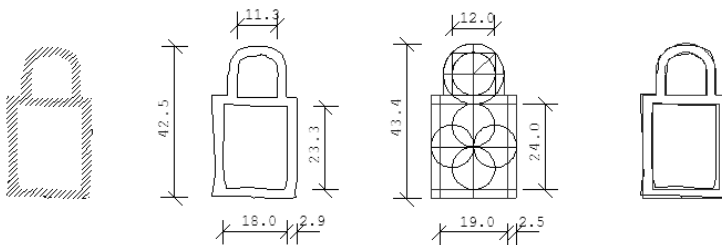
Obr. 5. Palácová kaple Karla Velikého
v Čáchách (současný stav). Foto: M. Vančo

Obr. 6. Palácová kaple Karla Velikého
v Čáchách (původní stav).
Kresba: K. Faymonville

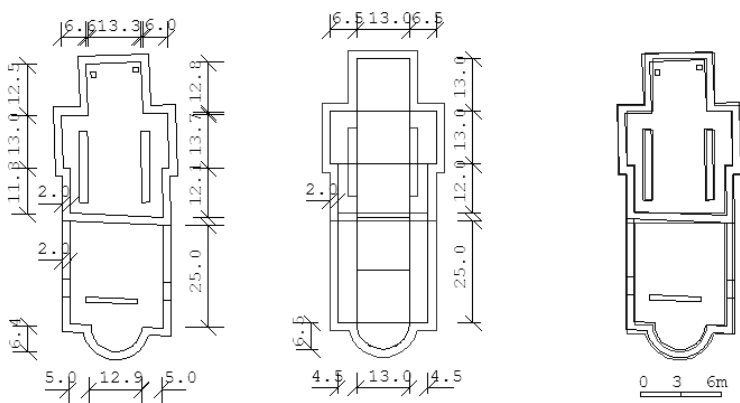
Obr. 7. Kaple sv. Markéty u Kopčan (stav během výzkumných prací v roce 1996).
Foto: M. Vančo

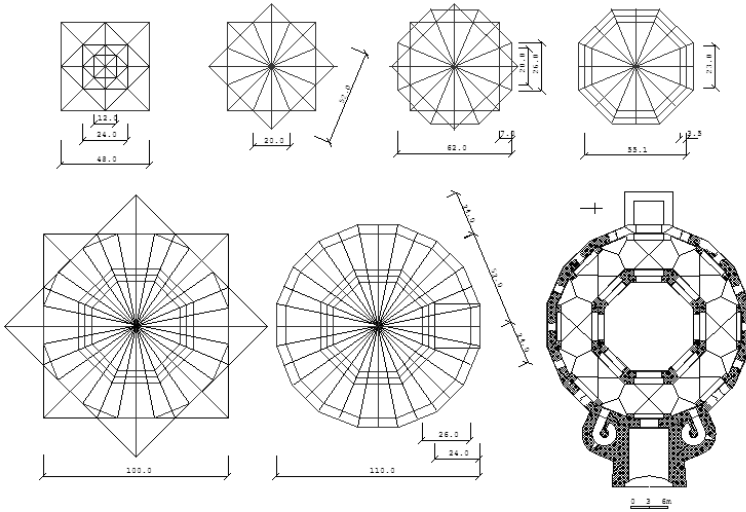
Obr. 8. Modulový systém J. Pošmourného na příkladě kostela „Na valách“ ve Starém Městě. Rekonstrukce systémem AutoCAD. Kresba M. Vančo

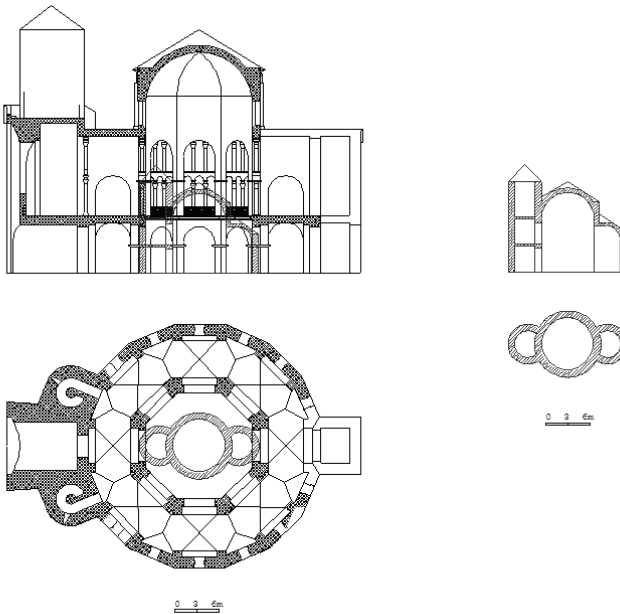
Obr. 9. Rotunda Panny Marie v Koperu. Foto: M. Vančo

Obr. 10. Rekonstrukce velkomoravského kostela v „Sadec“ u Uherského Hradiště systémem AutoCAD. Kresba M. Vančo

Obr. 11. Rekonstrukce půdorysu palácové kaple Karla Velikého v Cáchách systémem AutoCAD. Kresba M. Vančo

Obr. 12. Porovnání palácové kaple Karla Velikého v Cáchách s dvousidovou rotundou na hradišti „Valy“ u Mikulčic systémem AutoCAD. Kresba M. Vančo

Literatura

- Avenarius, A. 1992: Byzantská kultura v Slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí. K problému recepcie a transformácie. Bratislava.
- Bakoš, J. 2000a: Štyri trasy metodológie dejín umenia. Bratislava.
- Bakoš, J. 2000b: Periféria a symbolický skok. Úvahy o teórii dejín umenia a kultúrnej histórii. Bratislava
- Bandmann, G. 1951a: Ikonologie der Architektur. In: Jahrbuch für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft. Stuttgart, s. 65-109.
- Bandmann, G. 1951b: Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger. Berlin.
- Bachmann, E. 1977: Vorromanische und romanische Architektur in Böhmen. In: Romanik in Böhmen. Ed. E. Bachmann. München, s. 19-33.
- Melicherčík, M. 1981: Nové objavy v historickom jadre Bratislavy. In: Krásy Slovenska, č. 5, s. 10-11.
- Baxa, P. – Ferus, V. 2005: Nové poznatky o kaplnke sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch. In: *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej na Trnavskej univerzite v dňoch 27. a 28. októbra 2004. Trnava, s. 21-28.
- Benda, K. 1987: Josef Cibulka. In: Kapitoly z českého dějepisumu umění II. Ed. R. Chadraba – J. Krása – R. Švácha – A. Horová. Praha, s. 164-165.
- Budinský-Krička, V. 1959: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava.
- Cibulka, J. 1958: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha.
- Cibulka, J. 1962: První tři velkomoravské kostely na hradišti v Mikulčicích a otázka Metodějova hrobu. In: Solunští bratři. 1100 let příchodu byzantské misie sv. Cyrila a Metoděje na Moravu. Praha, s. 87-160.
- Cibulka, J. 1966a: Diskussionsbeiträge zu J. Poulíks Referat. In: Grossmährische Reich. Tagung der wissenschaftliche Konferenz des Archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften. Brno – Nitra 1. – 4. 10. 1963. Praha, s. 103-05.
- Cibulka, J. 1966b: Grossmährischen Rundbauten und ihre Probleme. In: Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Prague, s. 1174-1176.
- Cibulka, J. 1967: Poczatki chrzescijaństwa na Morawach. Warszawa.
- Conant, K. J. 1959: Carolingian and Romanesque Architecture 800 – 1200. Edinburg.
- Crossley, P. 1988: Medieval architecture and meaning: the limits of iconography. In: The Burlington Magazine, CXXX, s. 116-121.
- Čajka, M. 2003: Počiatky sakrálnej architektúry na Liptove (Súčasný stav výskumu). In: Ars, s. 167-188.
- D'Onofrio, M. 1983: Tipologia e simbologia di Alcuni palazzi imperiali. In: Riforma religiosa e arti nell'epoca carolingia. Bologna.
- Dostál, B. 1990: Několik poznámek objevu prvních velkomoravských kostelů ve Starém Městě. In: Staroměstská výročí. Brno, s. 36-40.
- Dyggve, E. 1951: History of Salonitan christianity. Oslo.
- Fehring, G. P. 2000: Die Archäologie des Mittelalters. Eine Einführung. Darmstadt.
- Galuška, L. 1996: Uherské Hradistě – Sady. Křesťanské centrum říše Velkomoravské. Brno.

- Galuška, L. 2002: Oponentský posudek dizertační práce: Martin Vančo. „Centrálné stavby Velkomoravské říše. Bratislava 2002. In: *Ars*, č. 1-3, s. 259-265.
- Gervers-Molnár, V. 1972: A középkori magyarországi rotundái. Budapest.
- Gombich, E. H. 1972: Introduction. Aims and Limits of Iconology. In: *Symbolic Images. Studies in the Art of the Renaissance*. London.
- Goss, V. P. 2006: Predromanička arhitektura u Hrvatskoj/Pre-romanesque Architecture in Croatia. Zagreb.
- Goss, V. P. 2010: Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.–1200. Pogled s jugoistoka. Zagreb.
- Gvozdanović, V. 1969: Starohrvatska arhitektura. Zagreb.
- Hammer, I. 2008: Restauratorische Befundsicherung an frühmittelalterlichen Wandmalereien des Regnum Maravorum. In: Pippal, M. – Daim, F. (Eds.): *Frühmittelalterliche Wandmalerei aus Mähren und Slowakei. Archäologischer Kontext und herstellungstechnische Analyse (= Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie, 12)*. Innsbruck, s. 111-328.
- Harvey, J. 1972: *The Mediaeval Architect*. London.
- Havlík, E. L. 1970: Učitelé křesťané z Vlach i z Řecka a z Němce. In: *Sborník Josefu Poulíkovi k šedesátinám*. Brno, s. 117-119.
- Heitz, C. 1976: Symbolisme et architecture. Les nombres et l'architecture religieuse du haut Moyen Age. In: *Settimate di studio dell Centro italiano di studi sull'alto medioevo. Spoleto 3-9 aprile 1975. Spolete*, s. 387-427.
- Holčík, Š. 1979: Zisťovací výskum v Bíni. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1978*. Nitra, s. 56-57.
- Holčík, Š. 1989: Veľkomoravské pohrebisko v Bíni. In: *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia, 1*, s. 85-105.
- Hoško, Jozef: Archeologický výskum sakrálnych stavieb v Liptovskej Mare a v Liptovskej Sielnici. In: *Monumentorum tutela, XII*, s. 61-90.
- Hrubý, V. 1965: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha.
- Hrubý, V. 1966: Replik auf den Beitrag Prof. Jos. Cibulka's. In: *Grossmährische Reich. Tagung der wissenschaftliche Konferenz des Archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften*. Brno – Nitra 1. – 4. 10. 1963. Praha, s. 113-114.
- Hrubý, V. – Hochmanová, V. – Pavelčík, J. 1955: Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu. In: *Časopis Moravského musea, 40*, s. 58-60.
- Hugot, L. 1965: Die Pfalz Karls des Grossen in Aachen. Ergebnisse einer topographisch-archäologischen Untersuchung des Ortes und der Pfalz. In: *Karl der Grosse III. Karolingische Kunst*. Eds. W. Braunfels – H. Schnitzler. Düsseldorf, s. 534-572.
- Ivaničević, R. 1996: Predromanska arhitektura raščlanjena nišama – kontinuitet antike. In: *Starohrvatska spomenička baština. Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6.–8. listopada 1992*. Ed. M. Jurković – T. Lukšić. Zagreb, s. 73-80.
- Jurković, M. 2000: Arhitektura karolinšog doba. In: *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*. Ed. A. Milosević. Split, s. 164-189.
- Kavánová, B. 2001: Kostel č. 12 v Mikulčicích. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřinský, Z. (eds.): *Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9. – 1. 10. 1999*. Brno s. 209-228.

- Klanica, Z. 1985a: Mikulčice – Klášteřísko. In: Památky archeologické, LXXVI, 474-539.
- Klanica, Z. 1985b: Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha – Bratislava, s. 107-140
- Klanica, Z. 1997: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: Svätopluk 894-1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV. Nitra, 3.-6. Október 1994. Ed. R. Marsina – A. Ruttkay. Nitra, s. 93-138.
- Konečný, L. J. 1978: Emporové rotundy s válcovou lodí. In: Umění, 26, s. 385-399.
- Koch, W. 1994: Baustilkunde. Das große Standwerk zur europäische Baukunst von der Antike bis zur Gegenwart. München.
- Kos, M. 1936: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana.
- Koziak, R. 2003: Írski a anglosaskí mníši, misijná prax a kresťanská kultúra vo včasnóm stredoveku. In: *Acta historica Neosoliensia*, 6, s. 158-178.
- Koziak, R. 2004: Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov. In: Koziak, R. – Nemeš, J. (eds.), *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Bratislava, s. 103-124.
- Kraskovská, L. 1965: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. In: *Zborník Slovenského národného múzea – História*, s. 20-30.
- Krautheimer, R. 1942: Introduction to an "Iconography of Medieval Architecture". In: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, V, s. 1-33.
- Krautheimer, R. 1971a: Introduction to an "Iconography of Medieval Architecture". In: *Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art*. London, s. 115-149.
- Krautheimer, R. 1971b: Santo Stefano Rotondo in Rome and the Rotunda of Holy Sepulchre in Jerusalem. In: *Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art*. London, s. 69-106.
- Krautheimer, R. 1971c: The Carolingian Revival of the Early Christian Architecture. In: *Studies in the Early Christian, Medieval and Renaissance Art*. London, s. 203-256
- Kroeber, A. 1954: *Anthropology today*. Chicago.
- Kubach, E. – Elbern, V. H. 1968: *Das Frühmittelalterliche Imperium*. Zürich.
- Lichardus, J. 2003: Grundriss einer altslawischen Holzkirche von Modrá. In: *Slovenská archeológia*, LI/1, 109-118.
- Luchterhandt, M. 1999: Päpstliche Palastbau, und höfische Zeremoniel unter Leo III. In: 799 Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn. Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn 1999. Ed. Ch. Stiegemann – M. Wemhoff. Mainz, s. 109-122.
- Mádl, K. B. 1889: Okrouhlé kostelíky v Čechách. In: *Památky archeologické*, XIV, s. 431-438.
- Mainstone, R. J. 1997: Hagia Sophia. Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church. London.
- Marasović, T. 1958: Carolingian Influence in the Early Medieval Architecture in Dalmatia. In: *Actes du XIXe Congrès International d'Histoire de l'Art*. Paris.
- Marasović, T. 1996: „Westwerk“ u hrvatskoj predromani. In: *Starohrvatska spomenička baština. Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Zbornik radova znanstvenog skupa obdržanog 6.-8. listopada 1992*. Ed. M. Jurković – T. Lukšić. Zagreb, s. 215-223
- Maříková-Kubková, J. 2001: Základové zdivo levohradecké rotundy. In: *Tomková, K.: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. I. Castrum Pragense 4*. Praha, s. 273-276.
- Maříková-Kubková, J. 2011: Nové směry ve výzkumu raně středověké architektury. In:

- Doležalová, E. – Meduna, P. (eds.): Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu. Praha, s. 85-97.
- Mencl, V. 1937: Středověká architektúra na Slovensku. Praha-Prešov.
- Merhautová, A. 1970: Einfache mitteleuropäische Rundkirchen. (Ihr Ursprung, Zweck und ihre Bedeutung). Praha.
- Merhautová, A. 1971: Antické tradice ve velkomoravské architektuře. In: Umění, 19, s. 495-506.
- Merhautová-Livorová, A. 1984: Velkomoravská architektura. In: Dějepis českého výtvarného umění I/1. Ed. R. Chadraba. Praha, s. 33-39.
- Mijatev, K. 1965: Architektura srednevekovna Blgarija. Sofija.
- MMFH III: Bartoňková, D. – Havlík, L. E. – Hrbek, I. – Ludvíkovský, J. – Večerka, R.: Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, Epistolae, Textus historici varii. Brno 1969.
- MMFH IV: Bartoňková, D. – Haderka, K. – Havlík, L. – Ludvíkovský, J. – Vašica, J. – Večerka, R.: Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges - Textus iuridici - Supplementa. Brno 1971, s. 34.
- Molé, W. 1958: Deux problèmes des relations entre la France et le Sud-Est européen dans le domaine de l'art préroman. In: Biuletyn historii sztuki, XX, s. 132-138.
- Nevěžil, J. 1940: Velehrad v obrázcích. Poznámky k archeologickému bádání na Velehradě. In: Sborník velehradský, 11, s. 77-79.
- Novák, A. 2007: Vědomí středověku. Z kulturních dějin prvního tisíciletí. Praha.
- Panofsky, E. 1981: Význam ve výtvarném umění. Praha, s. 33-43.
- Pomfýová, B. 2005: Liturgický kontext ranostředověké architektury. In: Ars, 38, č. 2, s. 108-134.
- Pomfýová, B. 2010: Die Interpretationsmöglichkeiten der Sakraltopographie in Mikulčice. In: Poláček. L. – Maříková-Kubková, J. (Eds.): Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle (= Internationale Tagungen in Mikulčice, VIII). Brno, s. 1-13.
- Pošmourný, J. 1953: Chrám cyrilometodějské na Velké Moravě. In: Umění, I, s. 42-60.
- Pošmourný, J. 1961: Stavební umění velkomoravské říše. In: Architektura ČSSR, 20, s. 129-135.
- Pošmourný, J. 1964: Církevní architektura Velkomoravské říše. In: Umění, XII, s. 187-202.
- Pošmourný, J. 1965: Dvouapsidová rotunda v Mikulčicích. In: Almanach Velká Morava. Brno, s. 104-109.
- Pošmourný, J. 1966: Die bautechnischen und architektonischen Erkenntnisse in der grossmährischen Architektur. In: Grossmährische Reich. Tagung der wissenschaftliche Konferenz des Archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften. Brno – Nitra 1. – 4. 10. 1963. Praha, s. 107-110.
- Pošmourný, J. 1971a: Památky velkomoravské architektury v oblasti Starého Města u Uherského Hradiště. In: Z dějin Slovanů na území ČSSR. Sborník studií u příležitosti oslav 20. výročí prvního objevu velkomoravské zděné církevní stavby ve Starém Městě "Na valách." Uherské Hradiště, s. 112-124.
- Pošmourný, J. 1971b: Provenience stavebního umění velkomoravských Slovanů. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – MUSAICA, XXII, s. 41-60.
- Poullík, J. 1960: Staří Moravané budují svůj stát. Gottwaldov.
- Poullík, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- Poullík, J. 1966: Archäologische Entdeckungen und Grossmähren. In: Grossmährische

- Reich. Tagung der wissenschaftliche Konferenz des Archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften. Brno – Nitra 1. – 4. 10. 1963. Praha, s. 11- 47.
- Pouлік, J. 1997: Zur Frage der Lokalisierung der „inneapolis munitio“ und „urbs Ratsizi“ nach den Fuldauer Annalen. In: Central Europe in 8th – 10th Centuries. International Scientific Conference, Bratislava October 2-4, 1995. Bratislava, s. 121-132.
- Richter, V. 1943: O středověké architektuře na Moravě. In: Časopis Matice moravské, LXV, s. 1-84.
- Richter, V. 1965a: Die Anfänge der grossmährischen Architektur. In: Magna Moravia. Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské misie na Moravu. Praha, s. 121-360.
- Richter, V. 1965b: Les „basiliques“ Grand Moraves. In: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university, E 10, s. 212-225.
- Richter, V. 2001a: Příspěvek k teorii výtvarného umění. In: Václav Richter. Umění a svět. Studie z teorie a dějin umění. Praha s. 105-107.
- Richter, V. 2001b: Správný předsudek (model) o začátcích moravské architektury. In: Václav Richter. Umění a svět. Studie z teorie a dějin umění. Praha, s. 120-123.
- Richter, V. 2001c: Obrysy filozofie historie umění. In: Václav Richter. Umění a svět. Studie z teorie a dějin umění. Praha, s. 29-69.
- Sedlmayr, H. 1950: Die Entstehung der Kathedrale. Zürich.
- Sedlmayr, H. 1958: Kunst und Wahrheit, zur Theorie und Methode der Kunstgeschichte. Hamburg.
- Sommer, P. 2001a: Základová obětina a lapis primarius v českém raně středověkém stavitelství. In: Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké kultury, Praha, s. 144-171.
- Sommer, P. 2001b: Levohradecký „lapis primarius“. In: Tomková, K.: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. I. Castrum Pragense 4. Praha, s. 279-284.
- Streich, G. 1984: Burg und Kirche während des deutschen Mittelalters. Untersuchungen zur Sakraltopographie von Pfälzen, Burgen und Herrnsitzen I. Sigmaringen.
- Třeštlík, D. 1997: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935). Praha.
- Untermann, M. 1989: Der Zentralbau im Mittelalter. Form – Funktion – Verbreitung. Darmstadt.
- Vančo, M. 1995: Kaplnka sv. Margity pri Kopčanoch. Otázka jej pôvodu a problematika architektonického typu. In: Ars, 2-3, s. 139-167.
- Vančo, M. 1997: Sakrálna symbolika kaplnky Karola Veľkého v Aachene. In: Hieron, II, s. 87-104.
- Vančo, M. 1998: Kaplnka sv. Margity pri Kopčanoch. Príspevok k problematike výskumu predrománskej architektúry. In: Slovácko, XL, s. 123-134.
- Vančo, M. 2000: Veľkomoravská sakrálna architektúra na území Nitry. In: Galéria – Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave, s. 17-31.
- Vančo, M. 2001: Kláštorňá architektúra veľkomoravskej ríše. In: Ars, č. 1-3, s. 105-125.
- Vančo, M. 2002a: Centrálné stavby veľkomoravskej ríše. Dizertačná práca FFUK Bratislava. Bratislava.
- Vančo, M. 2002b: Veľkomoravská sakrálna architektúra na Slovensku. In: Bakoš, J. a kol.: Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska. Bratislava, s. 19-53.
- Vašica, J. 1996: Literární památky epochy Velkomoravské. Praha.
- Vavřínek, V. 1959: K počátkům christianizace Velké Moravy. In: Listy filologické LXXXII,

217-224;

- Vavřínek, V. 1964: Study of the Church Architecture from the Period of the Great Moravian Empire. In: *Byzantinoslavica*, XXV, s. 288-301.
- Vavřínek, V. 1985: Historický význam byzantské misie na Velké Moravě. In: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Eds. J. Poulík – B. Chropovský. Praha – Bratislava, s. 215-244.
- Vavřínek, V. 2001: Velká Morava mezi Byzancí a latinským Západem. In: Galuška, L. – Kouřil, P. – Měřínský, Z. (eds.): *Velká Morava mezi východem a západem*. Sborník z mezinárodní vědecké conference, Uherské Hradiště, Staré Město, 28. 9. – 1. 10. 1999. Brno, s. 413-419.
- Veselý, D. 2003: Příspěvek k hermeneutice architektury. In: *I. Sjezd českých historiků umění*, 25. – 26. 9. 2003. Praha 2003. Nepublikovaný rukopis.
- Vežić, P. 2000: Zadar, crkva Sv. Donata. In: *Hrvati i Karolinzi*. Katalog. Ed. A. Milošević. Split, s. 155-162.
- Vitruvius 1979: *Deset knih o architektuře*. Praha.

Summary

About Methodology of Great Moravian Architecture Investigation

The research of Great Moravian sacral architecture has a 60-year history. Since the discovery of the first brick Great Moravian church in 1949 by Vilém Hrubý at „Valy“ in Staré Město, further discoveries of extinct Great Moravian architecture have been made during the 2nd half of the 20th century. Also, many hypotheses shedding light on its original appearance, significance and function have been created. However, the main drawback of the current state of research rests in the absence of a discussion on current methodological approaches to the interpretation of Great Moravian sacral architecture. Recent new trends in the research of early medieval architecture are more a kind of positivistically motivated attempts to correct findings of previous research with no sign of cultural and historic interpretation. The history of art, including architecture, is a scientific field with a 200-year tradition. Although, the heuristics is the key stone of research, it does not represent its aim as it is often implied by our archaeologists. The artefact under research should be located within the coordinates of cultural history – that should be the main goal of an individual researcher. It should not be restricted only to the description of material and its dating.

English by Marcela Škubalová

Dva keramické súbory zo Starých Hôr (okres Banská Bystrica)

MARTIN KVIETOK

Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

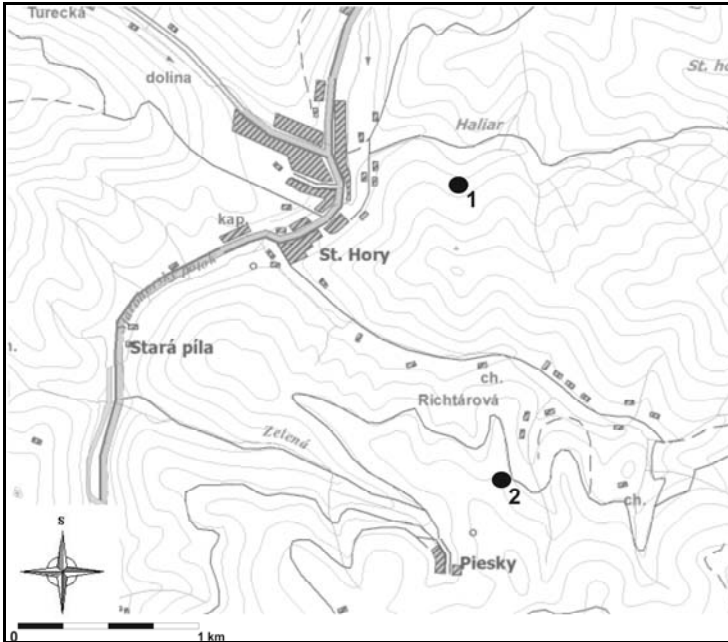
1. Úvod

Oblasť Starohorských vrchov bohatá na výskyt medených rúd, obsahuje doklady prítomnosti človeka už v praveku. Pozornosť archeológov, aj keď treba poznamenať že iba sporadická, sa minulosti zameriavala takmer výhradne na najznámejšiu lokalitu v tomto smere a to na Španiu Dolinu, polohu Piesky (Sandberg). Dokladom pravekej ťažby medenej rudy na tejto lokalite sú predovšetkým kamenné mlaty a praveká v ruke zhotovená keramika.¹ Nedávno bola na tejto lokalite zistená aj kamenná štiepaná industria. Doposiaľ najmladším pravekým nálezom z oblasti Pieskov je bronzová dýka datovaná do mladšej doby bronzovej, nájdená na juhovýchodnom okraji ťažobného areálu v sedle Glezúr. V súčasnosti nám zatiaľ chýbajú konkrétne doklady kontinuity ťažby od neskoršej doby bronzovej do obdobia vrcholného stredoveku. Niekoľko menších záchranných akcií prebehlo v intraviláne Španej Doliny počas prestavieb, resp. rekonštrukcii starých baníckych domov. Archeologicky bola doposiaľ obchádzaná oblasť Starých Hôr, kde sa predpokladajú počiatky stredovekej ťažby striebra a medi.

Na začiatku roku 2012 sa autorovi článku podarilo získať dve kolekcie stredovekej keramiky aj s údajmi o mieste ich nálezu. Jedna kolekcia pochádza z polohy Staré Hory-Haliar a druhá z polohy Staré Hory-Richtárová (obr. 1). Pri následnom prieskume uvedených polôh boli zadokumentované profily amatérskych výkopov a dozberaná keramika nachádzajúca sa vo vykopanej zemi v bezprostrednom okolí. Zároveň

¹ LIPTÁKOVÁ, Z.: Predbežné výsledky výskumu zaniknutých baní na lokalite Špania Dolina – Piesky. In: *Rozpravy Národného Technického múzea*, 58, *Studie z dejín horníctví*, 3. Praha, 1973, s. 7-19; LIPTÁKOVÁ, Z.: Kamenné mlaty zo Španej Doliny, o. Banská Bystrica. In: *Archeologické rozhledy* (ďalej Arch. Rozh.), 25, s. 72-75; TOČÍK, A.–BUBLOVÁ, H.: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. In: *Študijné zvesti AÚ SAV* 21. Nitra, 1985, s. 47-135; ŽEBRÁK, P.: Výsledky dosavadného výskumu pravěkého horníctví na území Slovenska. In: *Vlastivědný zborník Podbrdská* 38-39. Příbram, 1987, s. 257-267.

bolo počas povrchového prieskumu zistené, že obidva výkopy sa nachádzajú vo veľmi zaujímavých terénnych situáciách.

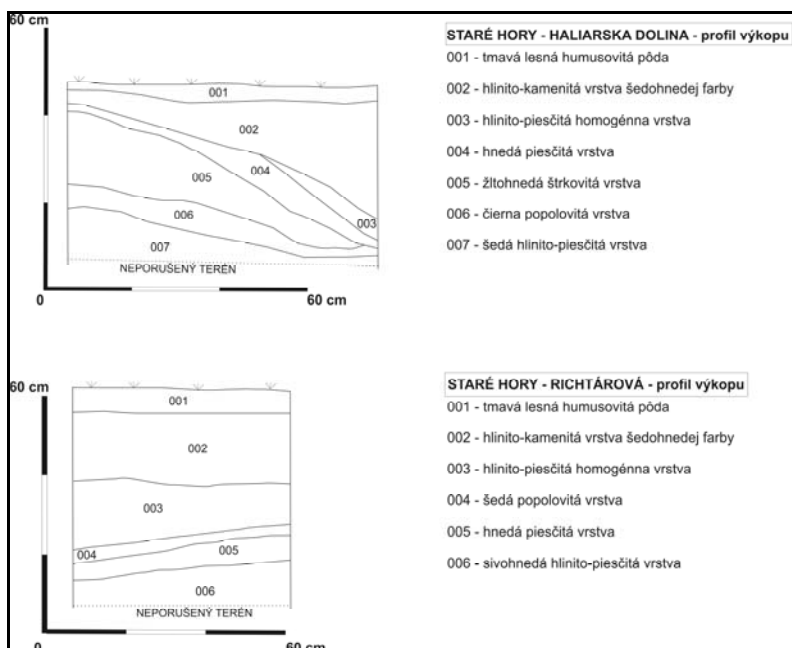
Obr. 1. Mapa zobrazujúca miesta nálezov keramiky.

2. Nálezové okolnosti

Súbor zo Starých Hôr – poloha Haliar, bol získaný z výkopu situovaného približne v strede plošiny o rozmeroch cca 25 x 20 m, ktorá sa nachádza 250 m juhovýchodne od dna doliny Haliar. Plošina je súčasťou ťažobného areálu tiahnuceho sa od dna doliny Haliar juhovýchodným smerom až k sedlu Klopačka, sledujúc priebeh zrudnenia. Plošina je tvorená hlušinou vyvezenou zo štôlne. Vstup do nej (dnes už zasypaný) sa nachádzal na styku plošiny a pôvodného severozápadného svahu Klopačky. Podobných plošín sa nachádza v tomto areáli minimálne dvadsať. Rozloha plošín je najväčšia (50 x 20 m) v najnižších partiách areálu a s pribúdajúcou nadmorskou výškou sa znižuje (10 x 5 m). Zistený výkop mal nepravidelný oválny tvar. Dĺžka výkopu bola 1,2 m a šírka 0,6 m. Hĺbka výkopu bola 0,4 m. Pod lesnou pôdou a sterilnými

hlinito-piesčitými a kamenitými vrstvami bolo zistené v hĺbke 0,25 – 0,4 m kultúrne súvrstvie, tvorené tenkou popolovitou vrstvou čiernej farby a šedou hlinito piesčitou vrstvou (obr. 2), z ktorej počas začisťovania profilu pochádzalo najviac nálezov keramiky.

Keramický súbor zo Starých Hôr – poloha Richtárová, bol získaný z výkopu situovaného na juhovýchodnom okraji hald hlušiny. Miesto nálezu je 10 m západne od novej lesnej cesty. Tá v týchto miestach prešla staršiu úvozovú cestu prebiehajúcu v smere východ – západ. Výkop, z ktorého bola získaná keramika sa nachádza na západnom okraji plošiny o rozmeroch cca 20 x 15 m, popri ktorej prebiehala vyššie spomenutá staršia cesta. Výkop mal nepravidelný tvar, dĺžku 2,2 m a šírku 1 m. Hĺbka výkopu bola 0,55 m. Na jednom úseku sme začistili a zdokumentovali profil výkopu. Pod lesnou pôdou a sterilnými hlinito-piesčitými a kamenitými vrstvami bolo zistené v hĺbke 0,4 m – 0,55 m kultúrne súvrstvie, tvorené tenkou popolovitou vrstvou šedej farby, hnedou piesčitou a sivohnedou hlinito-piesčitou vrstvou (obr. 2). Z posledne menovanej vrstvy počas začisťovania profilu pochádzalo aj najviac nálezov.

Obr. 2. Dokumentácia profilov amatérskych výkopov v Haliari a Richtárovej.

3. Opis nálezov

Z oboch súborov bolo celkovo zdokumentovaných 870 ks keramiky a kachlíc. Oveľa väčší súbor pochádza z Haliara, kde bolo zdokumentovaných 742 ks keramiky a kachlíc. Súbor z Richtárovej pozostával zo 128 ks keramiky. Kachlice alebo ich fragmenty tu neboli zistené.

3. 1. *Staré Hory-Haliar*

3. 1. 1. Keramika a kachlice

V keramickom súbore z Haliara dominuje keramika s farebným črepom (40 %), pričom farebné spektrum sa pohybuje od oranžovej farby cez terakotovú až po hnedú, resp. hnedosivú farbu. Početne druhú najvýznamnejšiu skupinu tvorí sivá keramika (27 %). Menšiu skupinu tvorí biela keramika (10 %). Glazovaná keramika sa objavuje u 11 % exemplárov. Glazovaná je predovšetkým keramika oxidačne vypálená s tehlovo červeným až bledohnedým odtieňom. Glazúra sa objavuje výhradne na vnútornej strane nádoby s miernym presahom cez jej okraj. Farebné spektrum glazúry sa pohybuje od žltohnedej cez hnedú, bledozelenú až po tmavozelenú farbu. Osobitnú skupinu (6 %) tvorí keramika výrazne zadymená a sekundárne prepálená, u ktorej nebolo možné určiť jej farebný odtieň. Typickým znakom u tejto keramiky sú príškvarky organickej hmoty na vnútornej, ale i na vonkajšej strane nádoby. Samostatnú skupinu tvoria fragmenty nádobkových kachlíc vyhotovené z bielej hliny (6 %). Z týchto fragmentov bolo možné zrekonštruovať celkové profily 2 exemplárov (tab. VI: 17).

Väčšinu z celého haliarskeho súboru (441 ks) tvorili nezdobené črepy z tiel nádob. Druhú najpočetnejšiu skupinu tvorili okraje (174 ks). Nasledovali ich dna (61 ks), zdobené črepy z tiel nádob (53 ks). Ucho bolo doložené v 7 prípadoch a nôžka z panvice v 4 prípadoch.

U najpočetnejšej keramiky s farebným črepom typovo dominujú hrnce. Objavuje sa tu široká škála okrajov. Zrejme najstaršiu keramiku z celého súboru predstavuje hrniec tmavohnedej farby s nízkym šikmo dovnútra vyťahnutým okrajom a telom zdobeným jednoduchými horizontálnymi ryhami (tab. I: 1). Archaicky pôsobí v celom súbore aj hrniec s nízkym šikmo dovnútra vyťahnutým okrajom a s povrchom do čierne zadymeným, zdobeným zväzkom horizontálnych, nepravidelných, rytých línií (tab. I: 2). Do tejto skupiny môžeme radiť aj ďalší nízky dohora vyťahnutý okraj, ktorého okrajová lišta na vonkajšej strane mierne pre-

vísa (tab. I: 3). Pre súbor typickým je okraj dohora vyťahnutý s vnútorným prežliabnutím s okrajovou lištou rôzne tvarovanou. Objavuje sa lišta kyjovite zhrubnutá a mierne dovnútra zrezaná (tab. I: 4), zrezaná horizontálne (tab. II: 1 - 2), šikmo dovnútra (tab. I: 5; tab. II: 9), šikmo von zrezaná (tab. III: 8), von vyhnutá (tab. II: 16). Okrajová lišta je u niektorých okrajov zhora mierne prežliabnutá (tab. III: 4). U niektorých exemplárov je vonkajšia profilácia okraja veľmi výrazná, pripomínajúca plastické pásy (tab. II: 6). Sporadicky sa objavuje kalichovitý okraj (tab. IV: 4). Doložené máme aj lievikovite tvarované ústia (tab. III: 2), niekedy kombinované aj s ovaleným okrajom (tab. V: 5). Typickým je aj ovalený okraj s viac či menej viditeľným vnútorným prežliabnutím (tab. IV: 15; tab. V: 3). Objavuje sa nábeh na okružie (tab. III: 16). V niekoľkých prípadoch máme doložený jednoduchý rímsový okraj (tab. IV: 16). Vo výzdobe povrchu keramiky s farebným črepom sa objavuje žliabkovaná závitnica umiestnená na pleciach nádob (tab. I: 4 - 5; tab. II: 16; tab. IV: 15). Máme doloženú aj kombináciu rytých horizontálnych línií a výzdoby ozubeným kolieskom (tab. VI: 14). Dná nádob sú vo väčšej miere vyhotovené na podsýpke a nalepované no objavujú sa aj okraje zrezávané. V jednom prípade je doložená na dne vyhotovenom nalepovaním hrnčiarska značka v podobe kríža umiestneného v kruhu (tab. VI: 7).

Keramiku sivej farby reprezentujú predovšetkým hlinené palčiaky (tab. VI: 1, 3 - 4). Na niektorých exemplároch je zachovaný valcovite modelovaný otvor pre palec. Povrch niektorých palčiakov je zdobený kolkovanou výzdobou. Z ostatných typov sú doložené hlavne hrnce. Pri hrncoch dominuje okraj dohora vyťahnutý s vnútorným prežliabnutím. Okrajová lišta je predovšetkým dovnútra zrezaná. Rozdiely sú v jej vnútornej hrane, ktorá je buď ostrá (tab. II: 7) alebo oválna (tab. II: 12 - 13). Niektoré vyťahnuté okraje sú výrazne zhrubnuté (tab. III: 3). U niektorých má zase profilácia esovitý tvar (tab. II: 11). Máme doložený aj okraj mierne ovalený s vnútorným prežliabnutím (tab. IV: 13). Zastúpené sú aj poháre (tab. V: 4) a džbány s kyjovitým (tab. V: 14, 16) alebo vyťahnutým okrajom (tab. V: 12), ale aj s trojnásobne členeným vyťahnutým okrajom (tab. II: 17). Samostatnú skupinu sivej keramiky tvoria pokrievky, ktoré reprezentujú rôzne typy zvonovitých pokrievok s gombíkovým držadlom (tab. VII: 5). Okraje pokrievok sú rozlične tvarované pričom dominujú okraje ostro (tab. VII: 10 - 13) či mierne (tab. VII: 9) dovnútra

zatiehnuté a kyjovite rozšírené (tab. VII: 15). Atypické je prežliabnutie na vonkajšej hrane okrajovej lišty (tab. VII: 16). Vo výzdobe sivej keramiky sa uplatňuje hlavne žliabkovaná závitnica (tab. VI: 11)

Tretiu najpočetnejšiu skupinu v súbore tvorí glazovaná keramika. Typovo reprezentujú glazovanú keramiku predovšetkým hrnce. Profilácia ich okrajov je veľmi rozmanitá. Najjednoduchšiu profiláciu majú esovité hrnce s jednoduchým von vyhnutým okrajom (tab. IV: 2). Objavujú sa rôzne deriváty kalichovite profilovaných okrajov (tab. III: 11 – 12; tab. IV: 6). Početne sú doložené okraje dohora vytiahnuté s vnútorným prežliabnutím a lištou zrezanou mierne von. Zastúpené sú aj okraje dohora vytiahnuté s vnútorným prežliabnutím, ktorých okrajová lišta je na vnútornej strane výrazne oválna (tab. II: 14). Objavujú sa aj okraje ovalené s vnútorným prežliabnutím (tab. IV: 12) ako aj okraje s nábehom na okružie (tab. III: 13). Osobitným tvarom je dohora vytiahnutý okraj s vnútorným prežliabnutím a kyjovite rozšírený, s okrajovou lištou šikmo von zrezanou (tab. V: 11) Výzdoba sa u glazovanej keramiky koncentruje predovšetkým na pleciach a na podhrdlí nádob. Dominuje predovšetkým závitnica, či už žliabkovaná (tab. IV: 2) alebo schodovite profilovaná (tab. III: 11 - 12). Objavujú sa aj jamky vyhotovené pretáčaním umiestnené v horizontálnej línii (tab IV: 6). Doložená je aj rytá cikcaková výzdoba (tab. VI: 9).

Biela keramika je v haliarskom súbore zastúpená len v menšej miere. Z typologickej skladby nádob sa objavujú predovšetkým hrnce. Doložené sú exempláre s okrajom, ktorého profilácia stojí na rozhraní kalichovitých a dohora vytiahnutých okrajov (tab. IV: 8). Objavuje sa aj jednoduchý von vyhnutý okraj (tab. IV: 1). V celom súbore ojedinelým je zavínutý okraj (tab. III: 15). V rámci bielej keramiky sa objavujú aj pokrievky s gombígovitým držadlom (tab. VII: 4) a s okrajom mierne dovnútra vtiahnutým (tab. VII: 6) resp. kyjovite rozšíreným (tab. VII: 14). Vo výzdobe bielej keramiky sa objavuje kombinácia rytej a kolkovanej výzdoby (tab. VI: 13). Doložená je výzdoba v podobe hrebeňovanej vlnovky (tab. VI: 12).

Osobitnú kategóriu keramiky tvoria črepy tak výrazne zadymené a sekundárne prepálené, že nie je možné presnejšie stanoviť ich príslušnosť ku konkrétnemu typu. V rámci zadymenej keramiky sa objavujú tak kalichovité okraje (tab. IV: 3) ako aj okraje dohora vytiahnuté s okra-

jovou lištou šikmo dovnútra zrezanou (tab. II: 10). K tejto skupine radíme aj fragment zvonovitej pokrievky s vyškriabanou značkou a okrajom dovnútra vtiahnutým. (tab. VII: 1)

3. 1. 2. Kovové predmety

Okrem keramiky boli na vyhádzanej zemine nájdené dva kovové predmety. Prvým bol fragment čepele baníckej motyky a druhým podkova tzv. španielskeho typu so širokými ramenami a kolmo dohora vyhnutými ozubmi (tab. VII: 17, 18).

3. 2. *Staré Hory-Richtárová*

3. 1. 1. Keramika

Aj v oveľa menšom súbore z Richtárovej dominuje keramika s farebným črepom (52 %). Omnoho častejšie sa však objavuje glazovaný materiál (25 %). Čo do počtu exemplárov treťou skupinou je skupina sivej keramiky (19%) Už len sporadicky je v richtárovskom súbore zastúpená biela keramika (4 %). Čierna zadymená keramika sa v nami získanom súbore nevyskytuje.

Väčšinu z celého súboru (63 ks) tvorili nezdobené črepy z tiel nádob. Druhú najpočetnejšiu skupinu tvorili okraje (26 ks). Nasledovali ich dna (24 ks), zdobené črepy z tiel nádob (12 ks). Ucho bolo doložené v 3 prípadoch. Jednalo sa o uchá pásikové s prežliabnutím vonkajšej strany (tab. VI: 16).

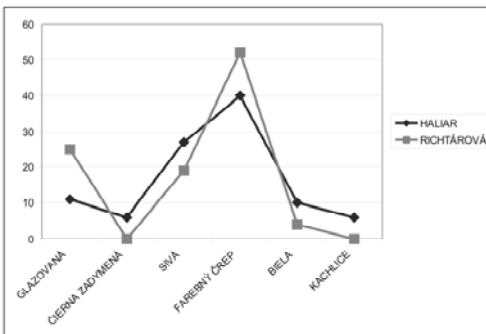
Spomedzi keramiky s farebným črepom sa najčastejšie objavujú hrnce. Z okrajov sa najčastejšie objavuje dohora vytiahnutý okraj s vnútorným prežliabnutím a okrajovou lištou zrezanou horizontálne (tab. II: 4; tab. III: 7), dovnútra (tab. II: 8). Cudzorodo pôsobí okraj hrncovitej nádoby vytiahnutý s výrazne profilovanou okrajovou lištou (tab. III: 5). V jednom prípade máme doložený nábeh na okružie (tab. III: 14) a okraj von prehnutý (tab. V: 8). Objavuje sa aj lievikovite profilované ústie (tab. IV: 5, 9). Sporadicky sú zastúpené pokrievky, medzi ktorými máme doložené tak ploché (tab. VII: 2), ako aj zvonovite profilované. Vo výzdobe keramiky s farebným črepom máme doloženú vývalkovitú (tab. III: 5) či žliabkovanú (tab. IV: 5) závitnicu, ale aj rytú vysokú jednoduchú vlnovku (tab. VI: 5), či cikcakový ornament (tab. VI: 10). Vo výzdobe sa tiež objavuje ornament v podobe pása na pleciach nádoby tvoreného obdĺžnikovými poliami ohraničenými rytými líniami, v ktorých je umiestnený plastický kruh (tab. III: 10; tab. VI: 8). Vo vyhotovení dna prevláda zre-

závanie (7 ks) nad podsýpkou (3 ks). Na jednom dne vyhotovenom na podsýpke sa zachovala hrnčiarska značka v podobe dvojkríža v kruhu (tab. VI: 6).

Medzi glazovanou keramikou sa objavujú hlavne okraje hrncov. Najpočetnejšiu skupinu okrajov tvoria okraje dohora vyťahnuté s okrajovou lištou zrezanou horizontálne (tab. II: 3, 5). V jednom prípade máme doložený okraj jednoduchého hrnca s pásikovým uškom, na vonkajšej strane prežliabnutým. Hrnec je na pleciach zdobený žliabkovanou závitnicou. (tab. III: 9). Zriedkavo sa objavujú okraje von vyhnuté a mierne zhrubnuté (tab. V: 10). Doložený je aj okraj pohára (tab. V: 6) a misky (tab. IV: 10). Pri vyhotovení dna prevláda zrezávanie (5 ks) nad podsýpkou (1 ks).

Čo sa týka sivej keramiky, je jej v porovnaní s haliarskym súborom o čosi menej a menej je aj kahancov (tab. VI:2). Medzi okrajmi hrncov sa objavuje okraj dohora vyťahnutý s okrajovou lištou oválne ukončenou (tab. III: 6), zrezanou šikmo dovnútra (tab. II: 15). Objavuje sa aj okraj ovalený s vnútorným prežliabnutím a výrazne zvnútra odsadený (tab: IV: 7). V jednom prípade máme doložené aj lievikovite formované ústie (tab. III: 1). Medzi okrajmi sa nachádzajú aj okraje zvonovitých pokrievok s kyjovite rozšíreným okrajom (tab. VII: 7 - 8). V jednom prípade sa dala rekonštruovať zvonovitá pokrievka s gombíkovitým držadlom, výrazne sploštená, s okrajom zahnutým dovnútra a s vyškrbaným písmenom E (tab. VII: 3) Vo výzdobe šedej keramiky sa objavuje vývalkovitá závitnica (tab. VI: 15) či jednoduché ryté horizontálne línie (tab. III: 1).

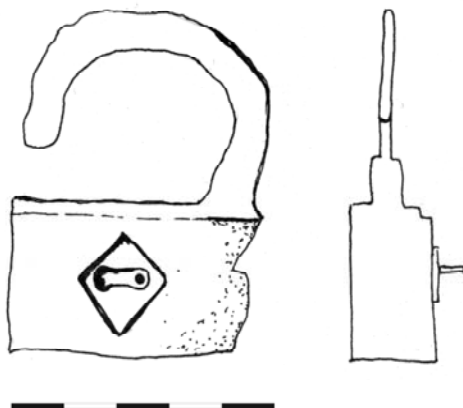
V malom súbore bielej keramiky sa objavuje ústie džbánu zdobené hrebeňovanou vlnovkou (tab. V: 15). Vyskytuje sa aj mierne ovalený okraj s vnútorným prežliabnutím (tab: IV: 11).

Obr. 3. Percentuálne zastúpenie jednotlivých typov keramiky v keramikých súboroch.

3. 1. 2. Kovy a mince

Okrem keramiky sa v súbore nachádzal aj visiaci zámok čiastočne poškodený koróziou s kosoštvorcovým otvorom pre kľúč (obr. 4).

Obr. 4: Fragment visacieho zámku z Richtárovej

Autorovi článku boli na zdokumentovanie tiež poskytnuté dva exempláre strieborných mincí získaných z richtárovského výkopu. Jedná sa dva denáre Mateja Korvína pričom jeden exemplár je zachovaný a z druhého sa zachovala iba jedna polovica, pričom je výrazne ošúchaný. Predpokladáme, že obidva exempláre predstavovali totožné razby.

Obr. 5: Strieborný denár Mateja Korvína (1458 – 1490) z Richtárovej.

Opis zachovanej mince. (Určil PhDr. M. Bovan – Stredoslovenské múzeum).

Uhorsko, Matej Korvín (1458-1490), mincovňa Kremnica, komorský gróf Paul Peck, denár (typ s Madonou), bez letopočtu (okolo roku 1485), Huszár 720, Pohl 220-2, Bovan 1990, variant 12, s. 389. Av.: + (skôr maltézsky), M. MATHIE. R. VN(GA)RIE, štvrtý uhorský znak: arpádovské brvná, dvojkriž (kotvový), dalmátske leopardie hlavy, bistrickijský lev so zaklonenou hlavou. Rev.: PATRON – VNGARIE, korunovaná Madona s dieťaťom, obaja majú pri hlavách gloriolu. Zn.: K – P s kvetom s trojklanými lupeňmi. Minca pomerne zachovalá.

4. Vyhodnotenie

Keramický súbor z Haliara a Richtárovej predstavuje druhú významnú kolekciu stredovekej keramiky získanú z priestoru Starohorsko-Špaňodolinského banského revíru. Prvým výrazným súborom je keramika z výskumu na Španej Doline-Pieskoch.² Pri vyhodnotení tohto materiálu autori výskumu konštatovali, že v priestore Pieskov chýbajú archeologické doklady o ťažbe od 13. do polovice 15.storočia, pričom dôvod tohto stavu sa hľadá v mladšej ťažobnej aktivite, ktorá mohla staršie doklady úplne zničiť.³ Celý súbor stredovekých nálezov z Pieskov je rámcovo datovaný do 15. – 16. storočia. Štruktúra tohto súboru, tvarová škála nádob, profilácia okrajov a výzdoba povrchu nádob je veľmi podobná súborom z Haliara a Richtárovej. Podobnosť vidíme predovšetkým vo výraznej koncentrácii palčiakov, profilácii okrajov dohora vytiahnutých či cikcakovej výzdobe alebo hrnčiarskych značkách na dne nádob. Významný rozdiel je však v tom, že pokiaľ na Pieskoch sa objavujú komorové kachlice s reliéfne zdobenou a glazovanou čelnou vykurovacou stenou, v nami analyzovanom materiáli sa objavujú sporadicky iba miskovité kachlice a aj to iba z polohy Haliar. Typ miskovitých kachlíc sa všeobecne vo vývojovej rade považuje za najstarší. Z blízkeho okolia máme najväčšiu kolekciu týchto kachlíc z hradu Šášov, kde je rámcovo datovaná do 1. polovice 15. storočia.⁴ Treba poznamenať, že význam kachlíc spočíva v tom, že okrem ich schopnosti datovať nálezové celky, poukazujú tiež na existenciu dlhodobiejšieho obydlija, ktoré

² TOČÍK, A. – BUBLOVÁ, H.: Príspevok k výskumu, s. 111-114, obr. 30-33.

³ TOČÍK, A. – BUBLOVÁ, H.: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby...,s. 110.

⁴ Hoššo, J.: Archeologický výskum hradu Šášov. In: *Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Historica*, 42. 1996, s. 16-17.

bolo nutné v čase zimy vykurovať.

Pri hľadaní analógií nami analyzovaných súborov musíme svoju pozornosť zamerať predovšetkým na nálezy z Banskej Bystrice. Tento typ nálezov sa tu objavuje predovšetkým pod katastrofickým horizontom mestského požiaru z roku 1500. Jedná sa najmä o súbory z objektu zaniknutého požiarom z Námestia Š. Moysesova a z Námestia SNP č.3.⁵ Ďalším súborom, v ktorom nachádzame paralely s nami analyzovanou keramikou, je keramický súbor získaný počas výskumu Kremnického hradu, konkrétne z navážok datovaných do 2. pol. 14. storočia až 1. polovice 15. storočia.⁶ Veľmi dobré analógie z tohto súboru máme predovšetkým k okrajom dohora vyťahnutým, u ktorých je lišta zrezaná šikmo dovnútra.

Analógie ku keramike Haliara a Richtárovej tiež nachádzame v kolekcii hnedosivej a sivej keramiky z hradu Šášov. Autor výskumu J. Hoššo hľadá analógie k tejto keramike práve v navážkach Kremnického hradu.⁷ Z širšej oblasti nachádzame analógie k Haliarskej a Richtárovskej oblasti medzi nálezmi z banskoštiavnického dominikánskeho kláštora⁸. Tu je podobná keramika radená do tretej skupiny datovanej na prelom 14. a 15. storočia resp. do 1. polovice 15. storočia. Predovšetkým haliarsky súbor má veľmi podobnú paralelu v nálezoch z objektu 15 na lokalite Branč, časť Veľká Ves, poloha Arkuš.⁹ Zánik lokality je tu na základe výskytu minci datovaný do 60. rokov 15. storočia. V Branči sa objavuje kombinácia hrncovitých nádob s dohora vyťahnutým okrajom s nádobkovými kachlicami. Máme tu doloženú tiež podobnú podkovu resp. motyku. S richtárovským súborom ho spája napr. visiaci zámok. Výroba týchto zámokov sa začína rozširovať v 15. storočí. Haliarsky súbor

⁵ MÁCELOVÁ, M.: Výskumy v historickom jadre Banskej Bystrice. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* (ďalej len AVANS) v roku 1995. Nitra 1997, s. 128-130; MÁCELOVÁ, M.: Požiarom zaniknutý zrubový objekt z 15. storočia v Banskej Bystrici. In: *Archaeologia historica* 21. Brno 1996, s. 421-426.

⁶ HOŠŠO, J.: Výsledky historicko-archeologického výskumu mestského hradu v Kremnici. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica*, XXXIX – XL. Bratislava 1989, s. 279, obr. 21.

⁷ HOŠŠO, J. 1996: Archeologický výskum hradu Šášov, s. 16-17.

⁸ HANULIAK, M. – HOŠŠO, J. – HUNKA, J.: Najvýznamnejšie poznatky z výskumu banskoštiavnického dominikánskeho kláštora. In: *Slovenská archeológia* 44. 1996, s. 324.

⁹ RUTTKAY, M. – CHEBEN, I. – RUTTKAYOVÁ, J.: Výskum stredovekého opevneného sídliska v Branči – Veľkej Vsi. In: *Archaeologia historica* 19. Brno 1994, s. 233-234.

má svoje analógie čiastočne aj medzi nálezmi z Partizánskeho-Šimonovian datovanými do 14. storočia.¹⁰

5. Historické súvislosti nálezů

Indície pre počiatky stredovekej ťažby v priestore Starohorsko-Špaňodolinského banského revíru nachádzame v tzv. Zlatej knihe baníckej, dokumente z 2. polovice 18. storočia vydanéj pri príležitosti návštevy synov Márie Terézie v priestore stredoslovenských banských miest v roku 1764. Podľa tohto dokumentu sa v okolí Starých Hôr začalo s ťažbou v roku 1006. Ten istý prameň datuje objav medenej rudy na Španej Doline do roku 1251.¹¹ Na skorší počiatok ťažby v sledovanej oblasti poukazuje aj vyhlásenie predstaviteľov osady Richtárová, ktorí pri zostavovaní tereziánskeho urbáru (1771) uviedli, že ich *handel* – banský podnik má 584 rokov.¹² Tento údaj by počiatky ťažby kládol už do záveru 12. storočia. Všetky uvedené údaje aj keď nie sú doposiaľ overené nás podporujú v úvahách v tom, že v priestore Starohorských vrchov už pred polovicou 13. storočia musela fungovať banská aktivita. Historik M. Skladaný predpokladá, že počiatky baníctva v oblasti Banskej Bystrice treba hľadať práve v priestore Starých Hôr, pričom v tomto smere poukazuje aj na nutnosť archeologického výskumu v priestore starohorských dobývok.¹³ Podľa M. Skladaného názov Staré Hory indikuje prítomnosť starých baní.¹⁴ O. Tomeček následne dodáva, že staré bane musia indikovať aj prítomnosť starej baníckej osady.¹⁵ Jej presnejšia lokalizácia ostáva doposiaľ nevyriešenou otázkou. A práve lokalizácia najstaršej baníckej osady v priestore Starých Hôr by mala byť predmetom budúceho intenzívneho archeologického prieskumu a výskumu.

Prvou hodnovernou písomnou zmienkou dokladajúcou stredove-

¹⁰ RUTTKAY, M.: Príspevok k poznaniu stredovekej keramiky na juhozápadnom Slovensku. In: *Archaeologia historica* 20. Brno 1995, s. 569.

¹¹ VOZÁR, J. (ed.): *Zlatá kniha banícka*. Bratislava, 1983, s. 208.

¹² TOMEČEK, O.: *Drevorubači a uhliari v lesoch Banskej Bystrice. K problematike osídlenia horských oblastí banskobystrického chotára do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica, 2010, s. 49.

¹³ SKLADANÝ, M.: Baníctvo v Banskej Bystrici v stredoveku. In: NAGY, I. – GRAUS, I. (eds): *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I*. Banská Bystrica, 2005, s. 70-71.

¹⁴ SKLADANÝ, M.: Špaňodolinská meď v stredoveku a rannom novoveku. In: *Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne*. Banská Bystrica, 2005, s. 31.

¹⁵ TOMEČEK, O.: *Drevorubači a uhliari*, s. 50.

kú banícku činnosť v Starohorských vrchoch je donácia Bela IV. pre banskobystrického richtára Ondreja z roku 1263. V ňom sa spomína, že donáciu kráľ udeľuje za Ondrejove zásluhy pri osídľovaní mesta a budovaní baní na striebro.¹⁶ Donácia len potvrdzuje predpoklad, že uhorskí panovníci mali spočiatku záujem hlavne ťažiť striebro, a to z dôvodu razby kvalitnej mince. Už v roku 1272 si túto donáciu richtár Ondrej nechal potvrdiť aj od kráľa Štefana V., čo poukazuje na Ondrejov vyšší záujem o tieto majetky než o majetky iné, napríklad o tie ktoré získal na území Liptova už v roku 1256.¹⁷ Je veľmi pravdepodobné, že Ondrej (Andreas) pochádzal zo Saska, z oblasti s rozvinutou montánnou činnosťou. Kolonizáciu horských oblastí Uhorska videl ako príležitosť uplatniť svoje znalosti a prostriedok zbohatnutia, čo sa mu nakoniec do značnej miery aj podarilo. Údaj o budovaní strieborných baní spolu s údajom zo Zlatej knihy baníckej upriamuje našu pozornosť na ložisko tetraedritu v Haliarskej doline východne od Starých Hôr. S Ondrejovým pôsobením bezprostredne súvisí aj toponymum Richtárová (Richtersgrund) juhozápadne od Starých Hôr. Práve sem sa zrejme v 2. polovici 13. storočia zamerali Ondrejove majetkové záujmy. Dolina Richtárskeho potoka sa nazývala ešte v 14. storočí (1388) ako Ondrejov majetok – *raychen Andreas Grunt*.¹⁸ V tom čase sa tu nachádzala zrejme aj huta a lúka.¹⁹ Doliny Haliar a Richtárová sa nachádzajú v užšom priestore rudonosného pásma, kde sa koncentrujú hlavné rudné žily, a ktoré sa tiahlo asi 4 km severozápadne od Španej Doliny cez dolinu Piesky, dolinu Richtárovú až po Staré Hory.²⁰ Celý tento priestor bol v stredoveku známy aj ako

¹⁶ TOMEČEK, O.: *Drevorubači a uhliari*, s. 49-50.

¹⁷ RÁBIK, V.: „Comes Andreas fidelis villicus noster de Bysterchbana“. K počiatkom mesta Banská Bystrica. In: NAGY, I. – GRAUS, I. (eds): *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* Banská Bystrica, 2005, s. 35.

¹⁸ RÁBIK, V.: „Comes Andreas fidelis villicus noster de Bysterchbana“..., s. 36.

¹⁹ TOMEČEK, O.: *Drevorubači a uhliari*, s. 50; MATULAY, C. (ed.): *Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536. I.* Bratislava, 1980 (ďalej Katalóg. I.), s. 33, č. 217.

²⁰ MAZÚREK, J.: Prírodno-technické systémy v banskej oblasti Špania Dolina – Staré Hory. In: *Zborník Slovenského banského múzea XVI.* 1993, s. 9; MAZÚREK, J.: Banská oblasť Špania Dolina – Staré Hory. Základňa thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku. Súčasný pohľad. In: *Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici. Zborník referátov.* Banská Bystrica, 1995, s. 64-73.

Strieborné vrchy (v roku 1443 Silbergepirg)²¹.

Z uvedeného vyplýva závažný fakt. Spočiatku tým hľadanejším kovom bolo striebro. Hlavný kov vyskytujúci sa v sledovanej oblasti – meď, sa začala ťažiť vo väčších množstvách až vtedy, keď sa našiel spôsob ako zabezpečiť jej odbyt vo veľkom na európskych trhoch (Brugy, Benátky).²² Táto situácia nastala až v 2. polovici 14. storočia.²³ Vzhľadom na skutočnosť, že v roku 1500 vyhorel mestský archív, sa nám na toto obdobie zachoval len obhorený fragment mestského protokolu z rokov 1386 – 1399. Z protokolu sa však aspoň čiastočne dozvedáme o rozvoji banskobystrického medenorudného baníctva v poslednej tretine 14. storočia. M. Skladaný hovorí o prvej historicky doloženej konjunktúre ťažby medi v oblasti Banskej Bystrice.²⁴ Na situáciu v banskom podnikaní v závere 14. storočia poukazuje zápis v protokole datovaný k roku 1386. Tento uvádza zoznam vlastníkov Hlbokej štôlne (Jakub Hosenyczer, Peter Kirchenel, Dominik Stockel, Hansman Goldner a Mikuláš Karl). Vo všetkých prípadoch išlo o významných banskobystrických ťažiarov, ktorí okrem baní vlastnili aj huty, obchodovali s meďou, všetci sedeli v mestskej rade a niektorí (Karl, Goldner) zastávali aj funkciu richtára.²⁵ Od roku 1390 sa stretávame s označením „woltwerk“ resp. „woltwurcht“ . Týmto pojmom sa označovali majitelia baní a hút (waldbürgeri), ktorí síce pracovali mimo mesta v okolitých lesoch, ale zároveň vlastnili murované domy na námestí.²⁶ S uvedených údajov je evidentné, že ťažba bola veľmi silno spojená s verejným ako aj hospodárskym životom v meste. Z početných waldbürgerských rodín 14. storočia vynikla rodina Karlovcov, ktorá sústredila vo svojich rukách veľký majetok a pravdepodobne vybudovala v Banskej Bystrici koncentrovaný mediar-

²¹ RÁBIK, V.: „Comes Andreas, s. 36; MATULAY, C. (ed.): Katalóg I, s. 71, č. 217.

²² SKLADANÝ, M.: Slovenská meď v stredoveku a jej európsky význam. In: *Z dejín evropské ťažby a zpracováni rud barevných kovů*. Příbram, 1984, s. 147-155.

²³ SKLADANÝ, M. Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 72-74; ŠTEFÁNIK, M.: *Benátky a stredná Európa. Ekonomické súvislosti a vývoz medi z územia Slovenska v 14. storočí. Dizertačná práca na získanie vedecko-akademickej hodnosti Philosophiae doctor (PhD)*. Historický ústav SAV Bratislava, 2002. rkp.

²⁴ SKLADANÝ, M. Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 74.

²⁵ SKLADANÝ, M. Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 74-75.

²⁶ SKLADANÝ, M. Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 75; SKLADANÝ, M.: Zápas o banskobystrickú meď v polovici 15. storočia. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica*, 27. 1976, s. 184-185.

sky podnik.²⁷ Okolo polovice 14.storočia sa prostredníctvom spríbuznej rodiny Rosenbergerovcov Karlovci dostávajú k časti bývalého majetku richtára Ondreja.²⁸ Tento sa potom stal asi jedným zo základných majetkových „kameňov“ ich podnikania. Svetlo do pátrania po vlastníkoch pôvodného Ondrejovho majetku, alebo jeho väčšej časti nám prináša svedectvo ostrihomskej kapituly z roku 1466 resp. svedectvo turčianskeho konventu z roku 1465. V tom čase sa sťažuje Agneša, manželka Stanka Wilhelmoviča na Štefana Junga za to, že bez jej súhlasu a súhlasu jej príbuzných predal všetky rodinné majetky budínskym mešťanom Jánovi Ernstovi a Vítovi Mühlsteinovi, pričom sa uvádza, že tieto kedysi Štefan kúpil od mešťana Karola.²⁹ Je preto oprávnené sa domnievať, že waldbürgerské rodiny Karolovcov a Jungovcov ovládali v 14. a 1.pol.15.storočia banskú ťažbu na Starých Horách a Richtárovej. V závere 1.polovice 15.storočia dochádza čiastočnému úpadku medenorudného baníctva. Tento bol spôsobený najmä vyčerpaním povrchovej oxidačnej zóny rudných ložísk. Banská aktivita sa presúvala do väčších hĺbok, čo zapríčiňovalo prenikanie spodnej vody do štôlní. V tomto období sa do banskobystrického medenorudného baníctva zapája aj Ján Thurzo. Ten sa spolu s augsburským kapitálom Fuggerovcov zaslúžil o najväčšiu konjunktúru banskobystrického baníctva, a to založením mediarskeho podniku *Ungarisches Handel* (1494 – 1546). Ján Thurzo začiatkom 90. rokov 15.storočia skupuje bane huty, lesy, technické objekty a iné nehnuteľnosti, pôvodne patriace rôznym väčším či menším ťažiarom. Predpokladáme, že drvivá väčšina baní na Starých Horách sa stala súčasťou mediarskeho podniku. Okrem neho však v sledovanej oblasti pôsobili aj niektorí samostatne podnikajúci ťažiar. Tak napr. na Starých Horách v roku 1515 prevádzkoval štôľňu Kolbenroth Bernard Laubinger,³⁰ V roku 1537 začali Hensl, syn Valenta Malého a Matúš Nemeč z Uľanky s ťažbou v akejsi starej štôlni na Starých Horách v Andrášovej

²⁷ SKLADANÝ, M.: Baníctvo v Banskej Bystrici, s. 79.

²⁸ RÁBIK, V.: „Comes Andreas, s. 41.

²⁹ LISKOVÁ, H.: Mesto Banská Bystrica a jeho obyvatelia na základe záznamov v najstaršej mestskej knihe. In: NAGY, I. – GRAUS, I. (eds): *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* Banská Bystrica, 2005, s. 59.

³⁰ GRAUS, I.: Podnikateľské aktivity mesta Banskej Bystrice a jeho obyvateľov v baníctve v období thurzovsko-fuggerovského nájmu mediarskeho podniku. In: NAGY, I. – GRAUS, I. (eds): *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice I.* Banská Bystrica, 2005, s. 89.

doline (*Andresowitz Grund*).³¹ Ďalšia skupina sa v tejto doline pokúšala ťažiť od roku 1539.³²

Zánik thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti v roku 1546 ukončuje dlhú, takmer 300 rokov trvajúcu epochu stredovekého baníctva realizovaného predovšetkým bystrickými mešťanmi. Počas tohto obdobia sa sformovali špecifické hospodárske vzťahy medzi bankskými komunitami žijúcimi v blízkosti baní a stredovekým mestom. Banícke komunity tvorili odbytisko pre remeselné výrobky a potraviny distribuované mešťanmi a zároveň boli tou silou, ktorá utvárala a premieňala prírodu Starohorsko-Špaňodolinského banského revíru na kultúrnu krajinu.

6. Záver

Pri celkovom pohľade na súbory z Haliara a Richtárovej môžeme konštatovať, že sa jedná o dve veľmi podobné kolekcie vrcholno a neskorostredovekej keramiky. Pritom sa však zdá, že haliarsky súbor je o niečo starší. Poukazuje na to prítomnosť archaickejších tvarov dohora vytiahnutých okrajov ako aj omnoho menšie percentuálne zastúpenie glazovanej keramiky, ktorá je vo všeobecnosti reprezentantom neskorostredovekého resp. ranonovovekého nástupu mestských hrnčiarskych dielní. Na základe analógií by sme haliarsky súbor mohli rámcovo datovať do prelomu 14. a 15. storočia resp. do 1. polovice 15. storočia. Naproti tomu súbor z Richtárovej reprezentuje o niečo mladšie obdobie. Súbor je navyše datovaný aj mincami do záveru 15. storočia resp. na začiatok 16. storočia.

Vzhľadom na veľkú podobnosť nami publikovaného materiálu predovšetkým s keramikou získanou v stredoslovenských bankských mestách, hlavne však s materiálom z Banskej Bystrice predpokladáme, že oba keramické súbory predstavujú výsledok obchodných kontaktov medzi bankskými komunitami a stredovekým mestom, ktoré tvorilo hospodársku základňu pre bankské aktivity v širšom okolí najneskôr od 2. polovice 13. storočia. Mesto zásobovalo bankské komunity predovšetkým potravinami a remeselnými výrobkami, medzi ktorými sa nachádzali aj výrobky mestských hrnčiarskych dielní. Pozoruhodná podobnosť nami analyzovanej keramiky s keramikou z Partizánskeho-Šimonovian

³¹ GRAUS, I.: Podnikateľské aktivity, s. 90.

³² GRAUS, I.: Podnikateľské aktivity, s. 90.

a predovšetkým z Branča-Velkej Vsi, môže indikovať kontakty stredo-slovenského banského mesta s vinárskymi oblasťami v Ponitří. Je totiž známe, že bývalí bystrickí ťažiarci sa po odkúpení ich baní Thurzovi preorientovali na obchod s remeselníckymi potrebami a potravinami, pričom najlukratívnejším obchodným artiklom bolo práve víno. V rokoch 1459 – 1526 obchodovalo s vínom 22 – 31 bystrických mešťanov.³³

Veľmi zaujímavé sú miesta, kde došlo k nálezom keramiky. Terasy, z ktorých nálezy pochádzajú, sú síce tvorené vyťažou hlušinou, no nesú znaky umelých úprav, pravdepodobne za účelom výstavby nadzemných objektov, dlhodobejšieho charakteru. Práve existenciu takýchto objektov by mohli dokladať také nálezy ako visací zámok či kachlice. Cieľom budúceho výskumu by malo byť, okrem podrobného zmapovania oboch ťažobných areálov, plošným odkryvom v miestach amatérskych výkopov doložiť prítomnosť týchto objektov a určiť ich funkciu. V súčasnosti môžeme iba predpokladať, že by sa mohlo jednať o príbytky rodín baníkov usadených v blízkosti štôlní (prípád Richtárovej) resp. o zariadenia slúžiace ako technické zázemie banskej činnosti (napr. sklady, priestory kde sa baníci zhromažďovali pred a po robote v bani), čo je skôr prípad Haliara.

Summary

The two groups of medieval pottery from Staré Hory

The primary aim of the present article was processing of two groups of medieval pottery that were found in the area of Staré Hory. This area, rich of copper ores, contains evidence of the presence of man in prehistoric times. The attention of archaeologists is focused almost exclusively on the most famous site in this region Špania Dolina – Piesky (Sandberg). At the beginning of year 2012, author of this article received two collections of medieval pottery and informations of location of finds. First collection comes from Staré Hory-Haliar and second from location Staré Hory – Richtárová.

After overall view of both collections from Haliar and Richtárová we can conclude that these collections of late medieval pottery are very similar. However, it seems that collection from Haliar is a little older. It shows the presence of archaic shapes of rims as well as a much smaller percentage of glazed pottery. Based on the analogies, we can set collection from Haliar to the turn of the 14th and 15th century, respectively first half of the 15th century. Collection from Richtárová is a little younger. This collection is also dated by

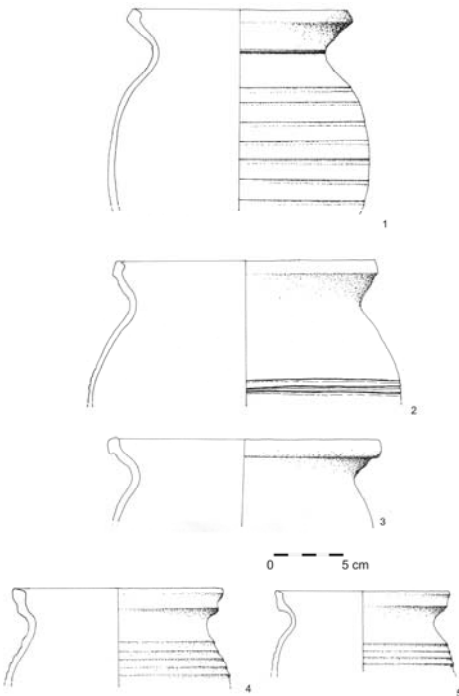
³³ GRAUS, I.: Podnikateľské aktivity, s. 88.

the silver coin to the end of the 14th century or to the beginning of the 16th century.

Because of the great similarity of our published material mainly with ceramics obtained in the central Slovakian mining towns, mostly with material from Banská Bystrica, we assume that both collections are the result of trade links between mining communities and the medieval town. This formed the economic base of mining activities in the area from second half of the 13th century. The city supplied the mining communities especially with food and crafts, among which the products of urban pottery workshops are included.

The remarkable similarity with pottery found in Partizanske-Šimonovany, and especially in Branč-Veľká Ves, may indicate contacts of the area of mining towns with vineyards in the middle Nitra region. It is known that the former mine owners in Banská Bystrica after the redemption of their mines to J. Thurzo, refocused themselves on trade of handicraft and food. But the most lucrative business article was the wine. Between the years 1459 – 1526 from 22 to 31 Banská Bystrica citizens dealt with wine trade.

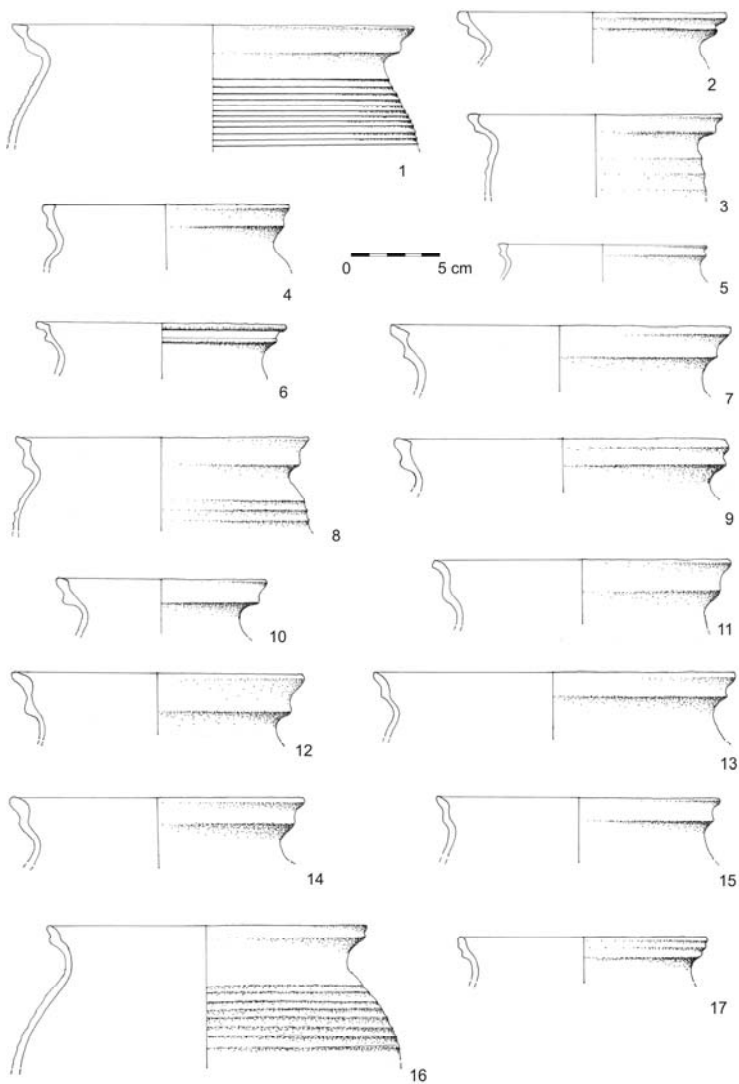
Very interesting are also the places where these collections were found. Although the terraces, from which findings came, are made up of drawn-out rock, they have the characteristics of artificial modifications, probably for the construction of overhead objects for a long term use. Finds as a stove parts or fragment of lock could serve as an evidence for the existence of such objects. At present we can only assume that it could have been the homes of families of miners established near the mine (Richtárová case) respectively the place for the technical support of mining activities such as warehouses or areas where miners gathered before and after work (Haliar case).

Tab. I:

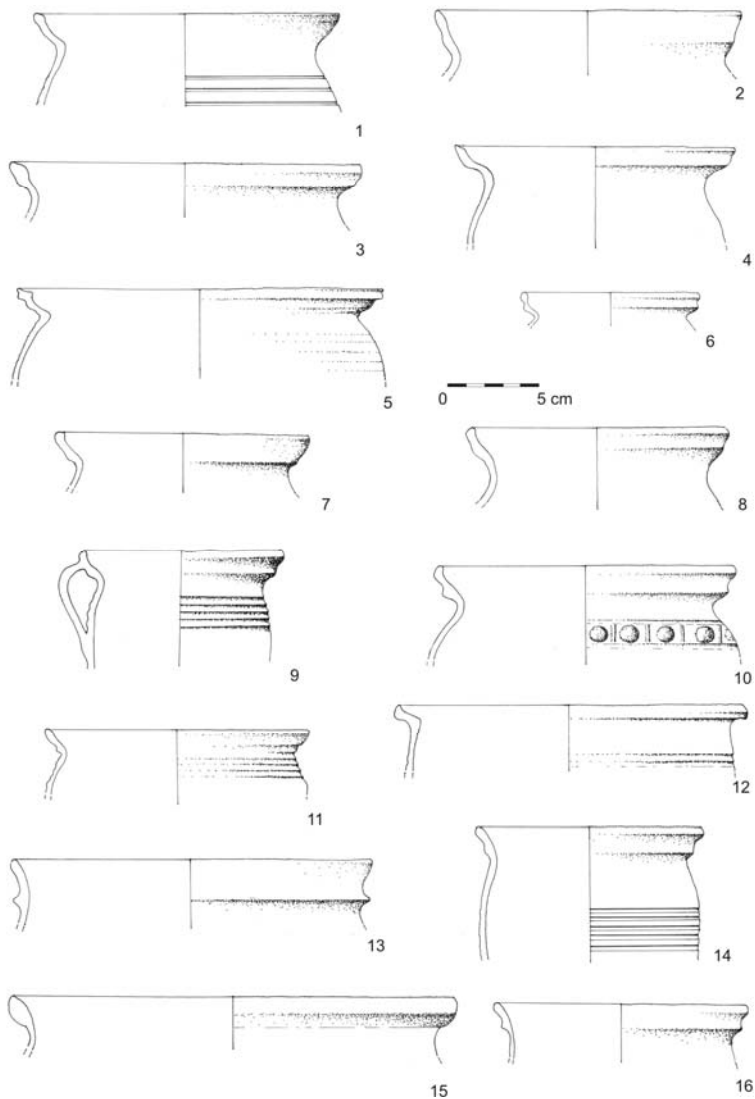
Staré Hory-Haliarska dolina. 1, 3-5 keramika s farebným črepom; 2 – čierna zadymená keramika.

Dva keramické súbory zo Starých Hôr

Tab. II:

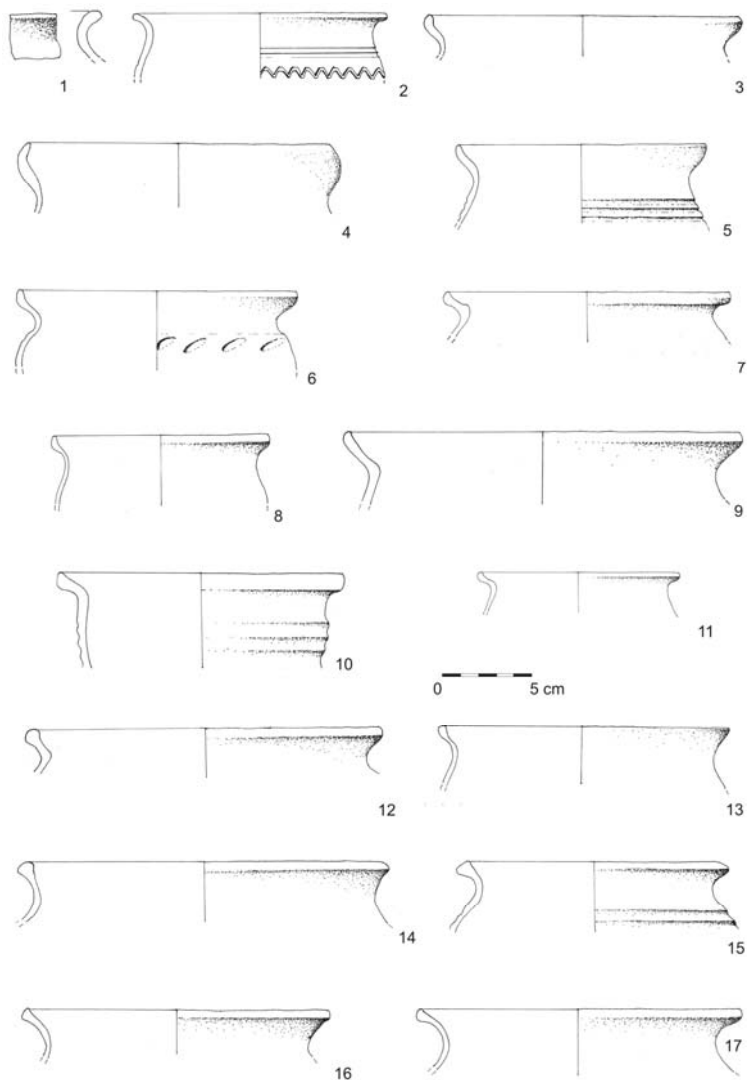
Staré Hory-Haliarska dolina (1-2, 6-7, 9-14, 16-17); Staré Hory-Richtárová (3-5, 8, 15).
 1-2, 4, 6, 8-9, 16 keramika s farebným črepom; 7, 11-13, 15, 17 sivá keramika; 10 čierna
 zadymená keramika; 3, 5, 14 glazovaná keramika.

Tab. III:

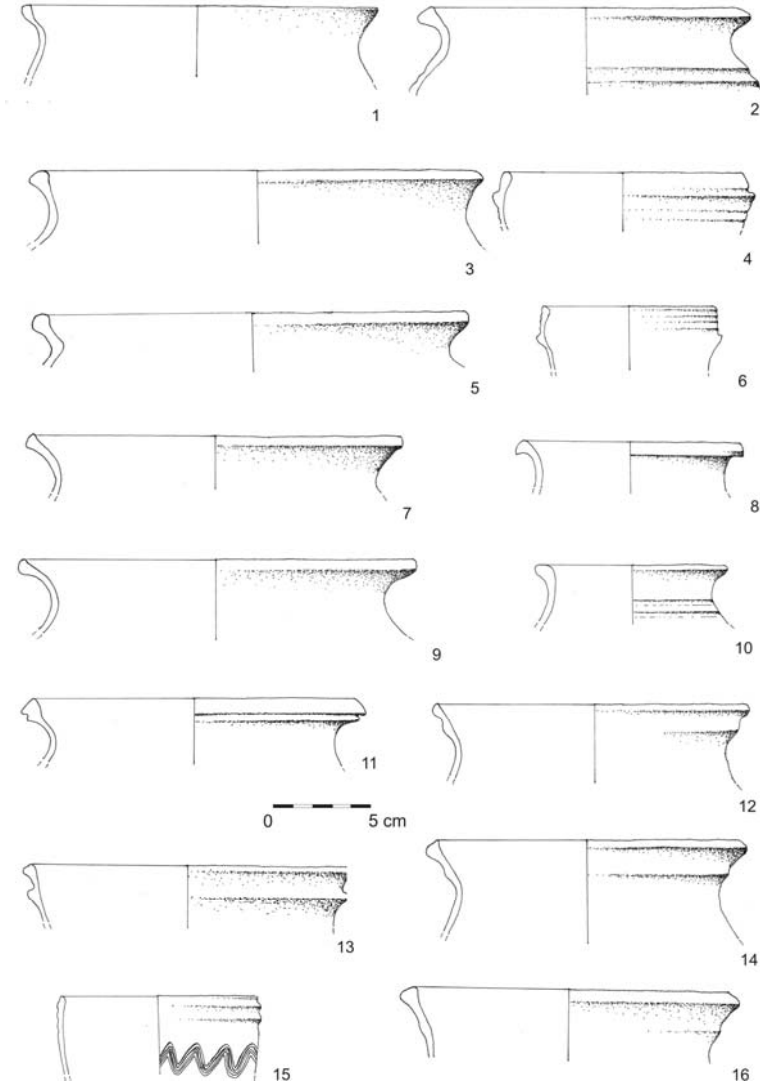
Staré Hory-Haliarska dolina (2-4, 8, 11-13, 15-16); Staré Hory-Richtárová (1, 5-7, 9-10, 14).
 2, 4-5, 7-8, 10, 14, 16 keramika s farebným črepom; 1, 3, 6 sivá keramika; 15 biela keramika;
 9, 11-13 glazovaná keramika.

Dva keramické súbory zo Starých Hôr

Tab. IV:

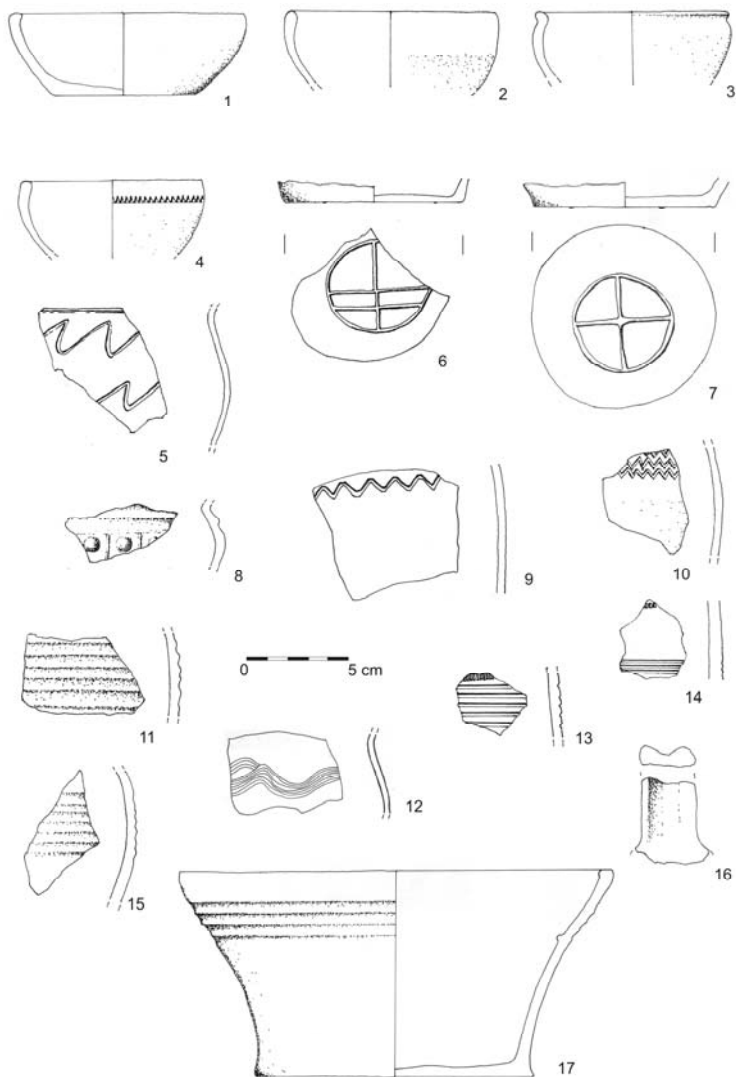
Staré Hory-Haliarska dolina (1-4, 6, 8, 12-17); Staré Hory-Richtárová (5, 7, 9-11).
 4-5, 9, 12, 14 – 16, keramika s farebným črepom; 7, 13 sivá keramika; 1, 8, 11 biela keramika;
 3 čierna zadymená keramika; 2, 6, 10, 17 glazovaná keramika.

Tab. V:

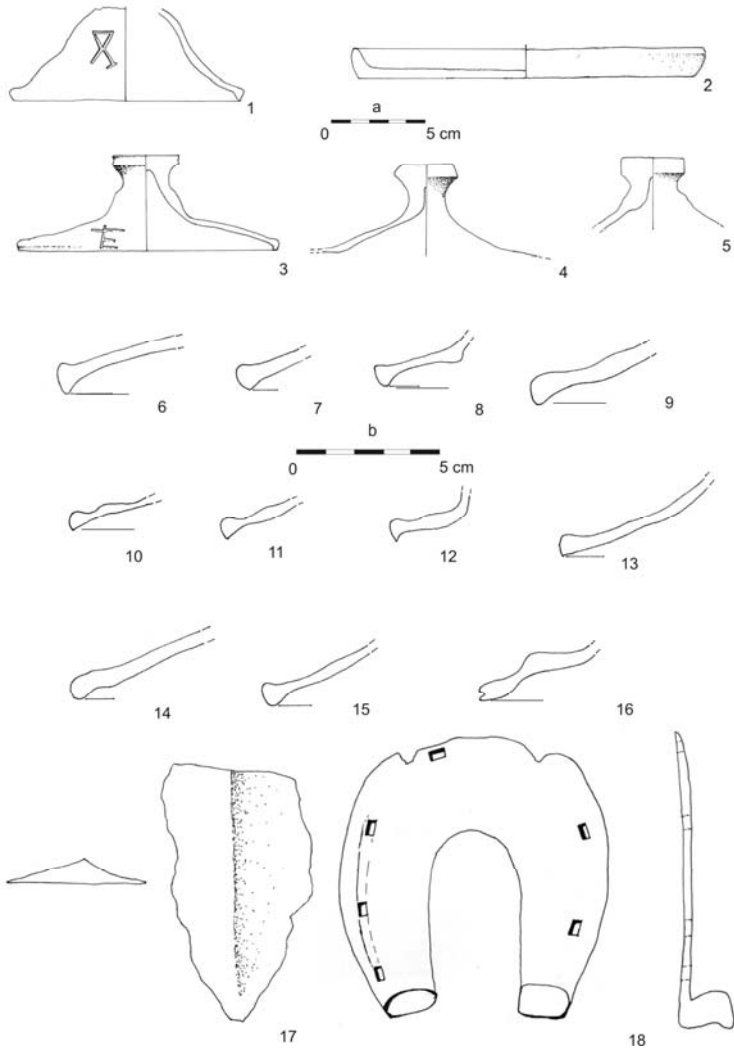
Staré Hory-Haliarska dolina (1-5, 7, 9, 11-14, 16); Staré Hory-Richtárová (6, 8, 10, 15).
1-3, 5, 8, 13 keramika s farebným črepom; 4, 6, 12, 14, 16 sivá keramika; 15 biela keramika;
6, 9 – 11 glazovaná keramika.

Dva keramické súbory zo Starých Hôr

Tab. VI:

Staré Hory-Haliarska dolina (1, 3, 4, 7, 9, 11 – 14, 17); Staré Hory-Richtárová (2, 5-6, 8, 10, 15-16). 5 – 8, 10, 14 keramika s farebným črepom; 1 – 4, 11, 15 – 16 sivá keramika; 12 – 13, 17 biela keramika; 9 glazovaná keramika.

Tab. VII:

Staré Hory-Haliarska dolina (1, 4-6, 9-18); Staré Hory-Richtárová (2-3, 7-8).
2, keramika s farebným črepom; 3, 5, 7 - 13, 15 - 16 sivá keramika; 1 čierna zadymená
keramika; 4, 6, 14 biela keramika; glazovaná keramika; 17 - 18 železo.

Nové výzvy pre Obchodnú a priemyselnú komoru v Banskej Bystrici po vzniku ČSR

PAVOL SAKÁČ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Vznik a stručná charakteristika obchodných a priemyselných komôr so zameraním na Obchodnú a priemyselnú komoru v Banskej Bystrici

Úpadok cechov a nástup kapitalistického podnikania podnietil vznik Obchodných a priemyselných komôr, pričom prvé sa objavili v 17. a 18. storočí vo Francúzsku, a odtiaľ sa rozšírili do ďalších západoeurópskych krajín aby sa v 19. storočí vznikli aj v Rakúsko-Uhorsku, ako jeden z dôsledkov revolučného roku 1848 s tým, že územie monarchie bolo rozdelené na 60 komorských obvodov s viacerými zákonnými obmedzeniami. Po roku 1868 sa organizačne uhorské komory vyčlenili, ale v najdôležitejších ustanoveniach boli zhodné s rakúskymi a platili aj po vzniku ČSR.

V ich zmysle boli obchodné a priemyselné komory zriaďované ako inštitúcie, ktoré mali napomáhať záujmom obchodu a priemyslu a mali niekoľko základných povinností. V prvom rade bolo ich cieľom permanentné sledovanie potrieb obchodu a priemyslu a ich sprostredkovanie krajiniským orgánom, získavanie štatistických dát z oblasti priemyslu a obchodu, evidencia továrenských známk a vzoriek uložených pri jednotlivých komorách a vydávanie potvrdení o miestnych obchodných zvykoch a predložených továrenských vzorkách.

Vznik Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici (OPKBB) je spojený s rokom 1890 kedy vzniklo aj ustanovujúce valné zhromaždenie BBOPK. Teritoriálne plnila svoje kompetencie na území piatich žúp a dvoch municipálnych miest.¹ Organizačne sa členovia komory delili na vnútorných, ktorých volilo mesto Banská Bystrica a vonkajších, ktorých volili tzv. volebné *podokresy*, pričom v správe a organizácii komory až do vzniku ČSR nenastali žiadne výraznejšie

¹ Zvolenskej, Oravskej, Liptovskej, Tekovskej, Hontianskej a Novohradskej župy a municipálnych miest Banská Štiavnica a Banská Belá.

zmeny.

Zánik Rakúsko-Uhorska znamenal aj narušenie autonómie komôr čoho dôkazom je aj nariadenie z roku 1919 podľa ktorého bol minister obchodu zmocnený zriaďiť správne komisie pre komorné záležitosti. V tom istom čase minister s plnou mocou pre správu Slovenska svojim výnosom rozpustil správu obchodnej a priemyselnej komory a menoval vládneho komisára pre dočasné vedenie komorských záležitostí.

Obchodné a priemyselné komory sa tak stali povinnými, záujmovými samosprávnymi organizáciami, ktoré podliehali dozoru vlády, pričom členstvo v komorách sa stalo pre podnikateľov daného regiónu povinné. Nemali právomoci v oblasti exekutívy a ich činnosť bola obmedzená do sféry poradenstva.² Do ich činnosti patrilo aj hľadanie nových obchodných partnerov, odbytiská pre výrobky svojho obvodu a tiež vyhľadávanie nových lokalít pre prípadné nákupy.³ Aj napriek obmedzeniu kompetencií na poradnú funkciu, stali sa významnými neoficiálnymi nátlakovými skupinami. Najčastejšie sa vyjadrovali k návrhom zákonov a poskytovali odborné stanoviská v hospodárskych otázkach pre štátne úrady a inštitúcie a tak významne ovplyvňovali hospodársku politiku štátu v prospech svojich členov vo sfére živností a obchodu.⁴ V medzivojnovom Československu existovalo 11 obchodných a priemyslových komôr, veľmi odlišných počtom a hustotou obyvateľstva a priemyselnou základňou. Na území Slovenska existovali tri, jedna z nich mala sídlo v Banskej Bystrici.⁵ Boli pomerne rozsiahle, ale v dôsledku menej rozvinutého priemyslu na Slovensku tu bolo menšie množstvo priemyselných a živnostenských závodov. Samotný obvod BBOPK mal rozlohu vyše 17 tisíc km², teda niečo viac ako tretinu územia dnešného Slovenska. V dôsledku Trianonskej zmluvy stratila komora juh Novohradskej a Tekovskej župy a kompenzáciou bol zisk bývalej

² KUNKELOVÁ, K. et al. (zost.): *Slovenský národný archív v Bratislave – fond Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 1949 – Inventár*, s. 1-6.

³ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol písaný na slávnostnom plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 25. októbra 1928 v Banskej Bystrici na oslavu desaťročného troania Československej republiky*, 1928. s. 11.

⁴ FUKASOVÁ, D. – FIALOVÁ, I. (eds.): *Kapitoly z dejín hospodárskeho vývinu Slovenska v medzivojnovom období (1918 – 1939)*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2011, s. 204.

⁵ Okrem Banskej Bystrice mali sídla aj v Bratislave a Košiciach.

Gemerskej župy, ktorá bola priemyselnejšia ako odčlenené, viac-menej agrárne oblasti. Po vzniku Československa obvod OPKBB tak tvorilo územie bývalej Oravskej, Liptovskej, Gemerskej, Zvolenskej, Novohradskej a Tekovskej župy, kde v tom čase žilo necelých 814 tisíc obyvateľov z ktorých 71% bolo slovenskej (a českej), 25% maďarskej, 2,4% nemeckej a 1,24% inej národnosti.⁶ V rokoch 1923-1928 prináležalo obyvateľstvo komory do 4 novozaložených veľžúp, zložených z 25 okresov.⁷ Z nich 11 patrilo do administratívy Pohronskej župy, ktorá teritoriálne aj počtom obyvateľstva bola najväčšou časťou obvodu OPKBB.⁸

Rozdelenie a charakter aktivít Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici

Na to, aby OPKBB mohla v nových podmienkach úspešnejšie presadzovať svoje záujmy sa zapájala do širších hospodárskych zoskupení a stala sa členom *Ústredne československých obchodných a priemyselných komôr*, ktorá koordinovala ich činnosť, kontakty a vzájomnú deľbu práce. Patrilo jej aj členstvo v *Medzinárodnej obchodnej komore*, *Medzinárodnom združení pre ochranu živnostenského vlastníctva* a *Československo-maďarskej obchodnej komory*. Okrem toho mala komora svojich zástupcov v *Poradnom sbore pre otázky hospodárske*, v *Štátnej železničnej rade* a *Riaditeľských železničných radách* v Bratislave a v Košiciach, v *Štátnej rade štatistickej* a v *Cenovej rade pri štátnom úrade štatistickom*, vo viacerých štátnych radách, v kuratóriu výkonného výboru *Štátneho úradu pre zveľad'ovanie živností* v Turčianskom Sv. Martine, kuratóriách všetkých odborných škôl obvodu a bola aj členom všetkých dozorných výborov učňovských škôl.⁹ Za pozornosť stojí najmä *Štátny úrad pre zveľad'ovanie živností*, ktorý mal podporovať činnosť živností nielen v obvode komory, ale na celom Slovensku. Jeho hlavnou náplňou sa stalo organizovanie

⁶ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*. 1928. s. 13.

⁷ Bola to Podtatranská (XIX.), Nitrianska (XVI.), Pohronska (XVIII.) a Považská (XVII) župa a okresy Lučenec, L. Mikuláš, Prievidza, Krupina, Vráble, Želiezovce, Sv. Kríž n./Hr., Trstená, Z. Moravce, Veľdín, N. Baňa, Kremnica, Rožňava, Brezno, Ružomberok, B. Bystrica, Zvolen, Veľké Topoľčany, Tornaľa, Hrádok, D. Kubín, Levice, B. Štiavnica, Veľká Revúca a Námestovo.

⁸ Slovenský národný archív v Bratislave, fond Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890-1949, šk. 88 XX-17/1924.

⁹ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 18.

odborných kurzov pre remeselníkov a obchodníkov.¹⁰

Rok 1926 znamenal úspešné zavŕšenie myšlienky vzniku Družstiev na nákup strojov pre živnostníkov, čo malo byť ďalším príspevkom smerujúcim k podpore živnostenského stavu. Snahy v tomto smere malo Ministerstvo obchodu už v roku 1909, ale skončili neúspechom, kvôli organizačným problémom. Až v roku 1926 založili všetky tri slovenské obchodné a priemyselné komory družstvá pre živnostníkov svojho obvodu.¹¹ Pre podporu živnostníkov svojho obvodu aj OPKBB založila *Družstvo na nákup strojov pre živnostníkov* so sídlom v Banskej Bystrici, ktoré všestranne podporovala aj v súčinnosti s mestom Banská Bystrica, Kremnica a hlavne s Pohronskou župou.¹² Sídlo družstva bolo v Banskej Bystrici a jeho hlavným cieľom bola podpora vlastných členov v remeselnej činnosti nákupom strojov a zariadení potrebných k ich živnostenským aktivitám. Dané stroje a zariadenia potom družstvo predávalo na splátky a bralo záruky za tých členov, ktorí ich takýmto spôsobom nakupovali. Mohli nimi byť nielen fyzické osoby, ale aj záujmové korporácie, družstvá a peňažné ústavy prináležiace do obvodu komory. Dôležitou súčasťou stanov družstva bolo to, že úver väčší ako 50% ceny stroja sa mohol poskytnúť len po dodatočnom schválení a v žiadnom prípade nesmel presiahnuť 75% jeho ceny. Výška a podmienka úveru, úroková miera, doba splatnosti a ďalšie podmienky sa stanovovali individuálne od prípadu k prípadu. BBOPK poskytovala družstvu ročné subvencie, ktoré smelo použiť najmä v súvislosti s úhradou úrokov úverov, ktoré poskytovalo svojim členom k nákupu strojov.¹³ Aj vďaka tomu malo družstvo koncom roku 1927 finančné rezervy v hodnote 68 tisíc Kč a pomohlo zabezpečiť drobných živnostníkov mechanizáciou v hodnote

¹⁰ ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 319.

¹¹ GUNIŠOVÁ, B.: *História obchodných a priemyselných komôr na Slovensku*. Bratislava : Slovenská obchodná a priemyselná komora, 2010, s. 30.

¹² *Protokol písaný na IV. plenárnom zhromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 28. apríla 1926 v Banskej Bystrici – Príloha II. číslo 1. 1926. s. 16.*

¹³ *Protokol písaný na VII. plenárnom zhromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 27. októbra 1925 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1925. s 84-86.*

400 tisíc Kč.¹⁴

Na Slovensku bola spolupráca ešte intenzívnejšia medzi jeho troma komorami, ktoré svoj postup úzko koordinovali s cieľom efektívnejšie presadzovať ich spoločné záujmy v celoštátnom meradle. Dávali vyjadrenia, ktoré ovplyvňovali celý hospodársky život v krajine, napr. k návrhu rozpočtu a riešili záležitosti obchodných zmlúv, ktoré následne predkladali na spoločné prerokovanie všetkým obchodným a priemyselným komorám, eventuálne prizvali iné záujmové združenia. Mali kompetencie vyjadrovať sa k návrhom obchodných zmlúv v častiach, ktoré navrhovali iné štáty, ako zmluvné strany často aj dávali pripomienky v rôznych detailoch a podrobnostiach pri rôznych vyjednávaniach.¹⁵ A bola to práve OPKBB, ktorá navrhla ešte užšiu kooperáciu slovenských komôr, ktorá sa mala premietnuť v podobe viacerých opatrení, vrátane spoločných periodických zasadnutí, delegovaním vždy jednej z komôr pri presadzovaní spoločných cieľov a iných opatrení. Kvôli veľmi nepriaznivým odozvám sa však pokus o daný projekt skončil neúspechom. Jediným úspechom v daných snahách o prehĺbenie spolupráce bolo založenie spoločného časopisu daných komôr pod názvom *Hospodárske rozhľady* a predlžovanie platnosti tzv. slovenskej výhody pri realizácii štátnych objednávok.¹⁶

Z organizačného hľadiska sa každá komora delila na obchodnú, živnostenskú a priemyselnú sekciu. Na jej čele bol predseda a skladala sa najmenej zo 16 a najviac z 80 členov,¹⁷ pričom banskobystrická mala v čase kedy končilo župné zriadenie 42 členov a zamestnávala 6 úradníkov.¹⁸ Výkonným orgánom bol však sekretariát, pričom nezávislosť, ako už bolo spomenuté, obmedzovali kompetencie ministra priemyslu a obchodu, ktorý bol ich nadriadeným. Potvrdzoval predsedu komory, do jej vedenia vysielal svojich zástupcov a jeho právomoci siahali až k možnosti rozpustiť komoru.¹⁹ Samotná činnosť mala charakter vo sfére poradnej, podpornej a správnej. V období 1. ČSR si komory vytvárali

¹⁴ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 18 – 19.

¹⁵ GUNIŠOVÁ, B.: *História*, s. 30.

¹⁶ FUKASOVÁ, D. – FIALOVÁ, I. (eds.): *Kapitoly z dejín*, s. 206.

¹⁷ KUNKELOVÁ, K. et al. (zost.): *Slovenský národný*, s. 7.

¹⁸ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 17.

¹⁹ GUNIŠOVÁ, B.: *História*, s. 28.

samostatné odbory – referáty, aby tak lepšie organizovali podľa charakteru a následne zvládali problematiku ktorej sa práve venovali. Vyhodnocovali pôsobenie komory vo vzťahu k viacerým aspektom hospodárskeho a spoločenského života buď v rámci jej obvodu alebo celého Slovenska. Podľa analýzy činnosti bratislavskej komory sa zistil jasný obraz jej činnosti. Následne existovala úzka spolupráca v rámci jednotlivých referátov. Košická mala napr. 10 referátov²⁰ a banskobystriická ich mala sedem, menovite: *obchodno-politický, dopravný, daňový, živnostenský, sociálne-politický všeobecný a vňutornejšia (vnútorná) administratívna*. Svoju činnosť rekapitulovala v *Protokoloch z plenárnych zhromaždení*, ktoré spravidla vychádzali dvakrát ročne. Popri výročných správach v nich sa uvádzali záverečné účty, riešili rozpočty pre nadchádzajúci rok, konštatovali viaceré hospodárske ukazovatele a výsledky. Práve spomínané hodnotenia – referáty, boli súčasťou *Zprávy o činnosti* za príslušné obdobie roka.²¹

Do prvej skupiny činnosti OPKBB a ostatných komôr teda patrila **poradná** a **podporná** činnosť, pričom prvá z menovaných tvorila podstatnú zložku činnosti a mala dosah prakticky na všetky stránky hospodárskeho života v priemysle, obchode a živnostiach. Vyjadrovala svoj názor k relevantným otázkam vo sfére obchodno-politickej, ktorých súčasťou boli aj zahraničnoobchodné, colné a tarifné otázky, vyjadrovala sa k príslušným legislatívnym opatreniam, ale svoj názor uplatňovala aj vo sfére sociálno-politickej, dopravnej a daňovej problematiky. Svoju úlohu plnila ako poradný orgán vo vládnych inštitúciách a v celej štruktúre štátnej správy a mala zastúpenie v živnostenskej, železničnej, električnej a iných odborných štátnych radách. Podporná činnosť sa prejavovala najmä konkrétnou pomocou vlastným členom čo zahrňovalo presadzovanie tarifných zliav na železnici, ochrana pred zahraničnou konkurenciou, vymáhanie pohľadávok doma aj v zahraničí, sprostredkovanie dodávok novej techniky prostredníctvom družstiev na nákup strojov, tlak na uvoľňovanie nových investícií do strategicky dôležitej sféry, akou je infraštruktúra a iné.²² Kvôli prehľadnosti bude prvá skupi-

²⁰ GUNIŠOVÁ, B.: *História*, s. 30.

²¹ *Protokol písaný na IV. plenárnom zhromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 10. mája 1924 v Banskej Bystrici*. číslo 1. 1924. s. 10-23.

²² GUNIŠOVÁ, B.: *História*, s. 30.

na činnosti OPKBB rozdelená a špecifikovaná podľa spomínaných referátov.

Referát obchodno-politický hodnotil činnosť komory v záležitostiach, ktoré sa týkali jej obchodných aktivít v nadväznosti na politický život v domácom aj medzinárodnom meradle. Jej najdôležitejším záujmom v príslušnom období bolo dojednanie obchodných zmlúv s nástupníckymi štátmi monarchie a hlavne s Rakúskom, Maďarskom a Poľskom a naliehala na ich čo najrýchlejšie ratifikácie. Ďalšou významnou iniciatívou v danej oblasti bolo získavanie informácií pre možnosti exportu tovaru, vývozných podmienkach, clách, vývozných a dovozných predpisoch a vystavovanie osvedčení tovaru v súvislosti s príslušnými štátmi, ktoré boli predmetom záujmu komory pri exporte resp. importe tovaru. V súvislosti s režimom povoloacieho zákona zastávala názor, aby boli zrušené všetky prekážky pri vývoze a dovoze a výnimky žiadala len pre prípady, kedy to vyžadoval všeobecný hospodársky záujem štátu. Zvláštnu pozornosť venovala osnove novoprijatého colného zákona a otázke zavedenia poľnohospodárskych ciel.²³

V referáte **dopravnom** komora kládla prvoradý záujem na otázku železničnej dopravy a zaslúžila sa o to, že začiatkom roku 1925 bola do prevádzky odovzdaná železničná trať Zvolen – Krupina,²⁴ odporúčala čo najrýchlejšie zoštátnenie súkromných železníc na Slovensku a v prvom rade na trati Košice – Bohumín, ktorú považovala za jediné spojenie Slovenska s českými krajinami najmä v súvislosti s hospodárskym rozvojom východnej časti republiky.²⁵ Zároveň presadzovala budovanie železničných dráh spájajúcich Slovensko a Moravu z dôvodov prehĺbenia hospodárskych stykov a zasadzovala sa o vybudovanie stredoslovenskej transversálnej dráhy, ktorej pripisovala strategický význam. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že ostro kritizovala fakt, že zoštátnovanie železníc sa uskutočňuje v prvom rade v českých krajinách.²⁶ Presadzovala aj výstavbu nových tratí, z ktorých za najdôležitejšiu považovala úsek Červená Skala – Margecany a jej návrhy smerovali aj na

²³ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 21-27.

²⁴ GUNIŠOVÁ, B.: *História*, s. 31.

²⁵ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 21-27.

²⁶ *Protokol písaný na VII. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 27. októbra 1925 v Banskej Bystrici*. číslo 2. 1925. s. 64.

úsek Horná Štubňa – Harmanec, Horná Štubňa – Handlová, Banská – Bystrica – Ružomberok a ďalšie. Vyjadrovala sa aj za posilnenie už jestvujúcich úsekov, hlavne na trati Zvolen – Červená Skala, Hronská Breznica – Šurany a iných. Zástupcovia komory si uvedomovali finančnú náročnosť pri presadení uvedených návrhov a snažili sa presvedčiť kompetentné orgány o nevyhnutnosti ich realizácie z hľadiska hospodárskeho života v celom štáte. Tiež si uvedomovali, že spomínané opatrenia je možné uskutočniť len v dlhšom časovom horizonte a ako dočasné a rýchle skvalitnenie železničnej dopravy videli v zavedení motorových lokomotív a v postupnej elektrifikácii tratí.²⁷ Popri tom pre zefektívnenie železničnej dopravy komora podala mnoho žiadostí, kde požadovala o tarifné zľavy, pričom jej najväčším úspechom v danom smere v koordinácii so slovenskými obchodnými a priemyselnými komorami bolo presadenie toho, aby boli poskytnuté tarifné zľavy v preprave s doteraz neprepočítanými miestnymi dráhami. Samotné výhody sa týkali tak zníženia manipulačného poplatku pri jeho viacnásobnom zúčtovaní, ako aj stanovenia jednotného kilometrového poplatku resp. cestovného na osobu (tzv. barém). Zníženie manipulačného poplatku sa týkalo dovtedy neprepočítaných miestnych dráh a stanovenie barému sa týkalo siedmych železničných dráh obvodu komory z toho 4 v rámci Župy XVIII. Okrem železničnej dopravy si však uvedomovali aj rastúci význam automobilovej dopravy a považovali ju v krátkom časovom horizonte za kľúčovú v rozvoji dopravy vôbec a samotný automobil za dopravný prostriedok, ktorý každým dňom nadobúda väčšiu dôležitosť tak v osobnej, ako aj nákladnej doprave a zdôrazňovali ju ako najdôležitejšieho konkurenta železničnej doprave. V tejto súvislosti sa vyjadřila komora aj k návrhu zákona o cestnom fonde, ktorý jej bol predložený k posúdeniu. OPKBB, tak ako aj ostatné obchodné a priemyselné komory, sa v jeho jednotlivých ustanoveniach snažila odstrániť tie body, ktoré smerovali proti rozvoju automobilového priemyslu, ale v plnej miere sa jej to nepodarilo.²⁸

Do dopravného oboru prináležala aj starostlivosť o zdokonalenie

²⁷ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 22 - 23.

²⁸ *Protokol písaný na XI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici*. číslo 2. 1927. s. 19-20.

prevádzky pôšt, telegrafov a telefónov, kde si azda najväčšiu pozornosť zaslúži rozsiahla akcia BBOPK smerujúca k zlepšeniu miestneho aj diaľkového telefonického styku, najmä kladením diaľkových telefónnych káblov. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj iniciatívu komory ohľadom zabezpečenia telefonického styku svojho obvodu s Maďarskom. Spomenúť tu treba jej spoluprácu v otázke vhodnej úpravy sadzieb poštovného a poplatkov šekovej služby. Azda najvýznamnejším činom na tomto úseku bola spoluúčasť na budovaní stredoslovenskej vysielacky, ktorá bola verejnosti odovzdaná v roku 1936.²⁹

V oblasti *sociálno-politickej* práce sa komora zameriavala na mnohých stretnutiach a poradách najmä na čiastkové ciele týkajúce sa hlavne záležitostí ohľadom nájomného, mzdových otázok a poistenia, kde sa angažovala najmä ohľadom reformy zákona o sociálnom poistení zamestnancov, na ktorej spolupracovala s ostatnými komorami. Navrhovala, aby sa poisťovacia povinnosť vzťahovala na osoby, ktoré dovŕšili minimálne 17 rokov, prebytky na účte sociálnej poisťovne spätne použiť na účely ekonomickej produkcie a vrátenie zaplateného poistného tým, ktorí boli z rôznych dôvodov trvale vylúčení z pracovného procesu, ako aj živnostníkom, ktorí už zaplatili poistné za svojich učňov mladších, ako 17 rokov. V tomto ohľade komora urobila v 5 podnikoch svojho obvodu vekovú analýzu celkovo 7243 zamestnancov, kde zistila že 8,9% z nich má menej ako 17 rokov, ale len 2,7% z nich boli učni, čo zmenilo jej názor, aby zo systému poistenia boli vylúčení len učni. Aj ďalší prieskum OPKBB v súvislosti s vekovou štruktúrou na 32 učňovských školách, kde sa zistilo, že z celkového počtu 3499 učňov až 74% nedosahovalo spomínaný vek, umocnilo jej názor, aby nepresadzovala vylúčenie zo systému všetkých, ale tých učňov, ktorí dosahovali stanovený vek.³⁰ Daný výskum okrem primárnych cieľov navyše aspoň orientačne približuje vekovú štruktúru zamestnancov a učňov v závodoch (školách) obvodu komory. V otázke reformy sociálneho poistenia však komora presadzovala aj iné body, ako zníženie príspevkov, zvýšenie úrokovej miery, odpolitizovanie resp. zníženie vplyvu politických strán a rovnomerné

²⁹ WASCHKO, V.: Banskobystrická obchodná a priemyselná komora v rokoch 1923 – 1937. In: *Hospodárske rozhľady*. roč. IV, 1937, s. 52.

³⁰ *Protokol písaný na X. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 3. mája 1927 v Banskej Bystrici*. číslo 1. 1927. s. 28-29.

zastúpenie zamestnávateľov a zamestnancov v orgánoch sociálneho poistenia tak, aby vplyv zamestnávateľov na všetkých stupňoch orgánov sociálneho poistenia bol väčší, ako stanovil pôvodný zákon. Požiadavky OPKBB a iných hospodárskych združení ohľadom tohto kľúčového zákona smerom k vláde nakoniec skončili do určitej miery kompromisom. Týkalo sa to hlavne parity zastúpenia v orgánoch sociálnej poisťovne, stanovenia úrokovej miery, zvýšenia sirotského dôchodku, pevné stanovenie vdovského dôchodku po 65 rokoch a vyňatie osôb mladších ako 16 rokov zo systému povinného invalidného a starobného poistenia. Nepodarilo sa pritom presadiť odpolitizovanie sociálnej poisťovne resp. čiastočne a to zriadením *Zemských úradovní*. Ale v hlavnom bode, ktorým bolo samotné zriadenie Ústrednej poisťovne ako univerzálnej inštitúcie bola banskobystričká komora zásadne proti dôvodiac, že jej existencia nie je vecne odôvodnená a navyše finančne náročná a zbytočne konkurujúca súkromným poisťovňami.³¹ Spomínaná reforma zákona o sociálnom poistení sa veľkou mierou týkala osôb samostatne zárobkovo činných a v tomto smere komora žiadala tento zákon vôbec neuvádzať do praxe. Zdôvodňovala to hlavne veľkým odvodovým zaťažením osôb samostatne zárobkovo činných a samotný zákon v súvislosti s danou zamestnaneckou skupinou považovala za nesociálny a nedemokratický čo podľa nej dokazovali aj protesty živnostenských spoločností.³²

V sociálnej sfére si komora všímala aj sociálno-právne aspekty vzťahov medzi zamestnancami a zamestnávateľmi čo sa týkalo najmä dodržiavania osemhodinového pracovného času, zasadzovala sa proti odstráneniu pracovných knižiek a podala návrhy na právnu úpravu pri definovaní pracovného a služobného pomeru.³³ V tomto smere sledovala aj to, ako administratívne úrady pri aplikovaní zákona o pracovnom čase stanovujú zamestnávateľom doby otvorenia a zatvorenia obchodov. Robila výskum ohľadom nočnej práce v potravinárstve a vyslovila sa pre

³¹ *Protokol písaný na XIII. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 25. októbra 1928 v Banskej Bystrici. číslo 3. 1928. s. 21-22.*

³² *Protokol písaný na IX. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 29. októbra 1926 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1926. s. 18-22.*

³³ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol, s. 23-24.*

štvrtú hodinu, ako obojstranne výhodnú pre výrobcov a odberateľov.³⁴ Požadovala zrušenie zákona o ochrane nájomníkov, ktorý považovala za posledný zvyšok viazaného hospodárstva a v štandardných trhových podmienkach za mimoriadne opatrenie, ktoré by malo byť obmedzené len na dobu siedmich rokov.³⁵ Vo sfére sociálnej problematiky zasahovala aj do právnej oblasti a dôrazne sa vyslovila proti vládnej úprave zákona o právnych vzťahoch medzi zamestnancami a zamestnávateľmi, ktorý podľa jej názoru nebol vykonaný po náležitom prieskume medzi zainteresovanými stranami a len viac by zväčšil nejasnosť právnych pomerov v danej otázke. Napriek tomu, vláda zákon schválila.³⁶ Nakoniec, čo sa týka sociálno-politickej práce je treba pripomenúť zisťovanie stavu zamestnanosti v priemysle komorského obvodu a snažila sa presadzovať aj nové progresívne metódy práce v štatistických metódach, pričom zainteresované podniky sa k novým metódam vyslovovali kladne.³⁷ Samotný progres v metódach na zisťovanie vývoja zamestnanosti mal nesporne veľký význam pri mapovaní hospodárskej štruktúry obyvateľstva príp. pracovnej fluktuácie.

V daňovom a finančnom odbore OPKBB požadovala zníženie daňového zaťaženia a jeho vyrovnanie s ostatnými časťami republiky. Zároveň požadovala nutnosť unifikácie priameho daňového zaťaženia v celej ČSR. V rámci daňovej reformy sa zvlášť sa zasadzovala za zníženie dane z vody, čo sa jej aj podarilo a neskôr požadovala aj úplné odstránenie tejto dane, ako nástroja energie, odstránenie dane z obratu, prípadne jej ponechanie a paušalizáciu po dobu nevyhnutnú pre hospodárske záujmy štátu.³⁸ Daň z obratu a prepychovú daň považovala za jednu z najväčších prekážok pre rozvoj obchodu a priemyslu a v čase hospodárskej krízy resp. reštrukturalizácie hospodárstva a zvyšujúceho sa konkurenčného boja za kontraproduktívnu. Navrhovala pritom kon-

³⁴ Protokol písaný na VI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 2.apríla 1925 v Banskej Bystrici. číslo 1. 1925. s. 18.

³⁵ Protokol písaný na X. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 3. mája 1927 v Banskej Bystrici. číslo 1. 1927. s. 16.

³⁶ Protokol písaný na IV. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 10. mája 1924 v Banskej Bystrici. číslo 1. 1924. s. 18-19.

³⁷ Protokol písaný na VI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 2.apríla 1925 v Banskej Bystrici. číslo 1. 1925. s. 18.

³⁸ Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol, s. 24.

senzuálne riešenie tak, že aby sadzba dane z obratu ustálila na 1% a aby bola paušalizovaná.³⁹ Snahy po zjednodušení a znížení verejných daní sa snažila presadzovať aj zrušením prepychovej dane pri exportnom tovare, zavedením paušálnej dane z obratu pri textíliách, obuvi a zápalkách a zrušením dane z uhlia. Presadzovala zníženie výšky maximálneho daňového zaťaženia podnikov aspoň na 50%, pretože pri súčasnej výške (80%) vypočítala, že podniky celý svoj zisk musia dať na platenie daní a prirážok k daniam. Dôležitou z nich bola tzv. *tantiemova*, resp. podielová daň zo zisku, kde navrhovala, aby sa nevyberala u podnikov, ktorých zisk nepresahoval 8%,⁴⁰ čím chcela zaiste dosiahnuť to, aby svoje zisky podniky investovali do rozširovania a intenzifikácie výroby, čo mohlo spätne pozitívne stimulovať zamestnanosť v jej obvode. V súvislosti s uvádzanou reformou sa jej podarilo tiež presadiť zníženie daňového zaťaženia všetkých zárobkovo činných osôb, a veľkú zásluhu mala na znížení dopravnej dane o 50%, čo malo zase pozitívny dopad na výrazné zníženie dopravných taríf a tým v konečnom dôsledku na zníženie nákladov vo výrobe, ktorá bola predražovaná vzhľadom ku komplikáciám v železničnej doprave, najmä vysokými dopravnými sadzbami.⁴¹

Jednou z najdôležitejších otázok týkajúcich sa daňového referátu boli pripomienky ohľadom daňovej reformy z roku 1927 a týkali sa najmä reformy priamych daní a reformy finančného hospodárenia samospráv. Komora v nej vyslovila kritiku a to najmä kvôli tomu, že nebola akceptovaná jej požiadavka ohľadom výšky daňového zaťaženia pre rôzne spoločensko-ekonomické vrstvy. Práve sféru poľnohospodárstva a roľníkov pokladala ohľadom daňového zaťaženia za zvyhodnenú a to, podľa jej názoru, vďaka vplyvu a pomoci agrárnej strany. Tiež kritizovala aj to že sadzby zárobkovej dane sú príliš vysoké a že len málo boli zmiernené prísne ustanovenia o sankciách. V konečnom dôsledku však reformu uvítala ako progresívny prvok v oblasti legislatívy najmä s ohľadom na pozitívny vývoj slovenského priemyslu, obchodu

³⁹ Protokol písaný na IX. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 29. októbra 1926 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1926. s. 32-33.

⁴⁰ Protokol písaný na VI. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 2. apríla 1925 v Banskej Bystrici. číslo 1. 1925. s. 11-12.

⁴¹ Protokol písaný na IV. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 10. mája 1924 v Banskej Bystrici. číslo 1. 1924. s. 9.

a živnostenského podnikania. Reformy sa týkalo aj nariadenie o dôchodkovej dani, podľa ktorého boli zamestnávateľia povinní zrážať zo mzdy časť dane určenej na dôchodok. Práve pri tomto nariadení OPKBB prostredníctvom Ústredne komôr požadovala, aby v počiatočnej fáze realizácie nariadenia neboli uskutočňované sankcie pre podniky kvôli omylom, vzhľadom k veľkej byrokratickej záťaži a celkovej odbornej nepripravenosti v danej oblasti. Po organizačnej stránke malo reformu sprehľadniť vytvorenie daňových komisií, pričom 12 sa nachádzalo v obvode komory a z toho 7 v administratívnych hraniciach Pohronskej župy.⁴² V súvislosti s otázkou daní ako takých je potrebné spomenúť tzv. komorskú prirážku, ktorá bola podstatnou časťou vlastného rozpočtu komory a bola to vlastne povinná daň podnikov, ktorú platili jednotlivým komorám, podľa toho, do ktorého ich obvodu patrili.⁴³ Komorská prirážka OPKBB pritom takmer celé obdobie župného zriadenia v obvode komory (aj na Slovensku) činila 10%, len v roku 1927 sa zvýšila na 15%,⁴⁴ čo možno pripísať konjunktúre v priemysle a tiež aj zvyšujúcim sa výdavkom komory vlastnej agende, v dôsledku daňovej reformy,⁴⁵ ktorá bola dôvodom poklesu daňového základu, čo následne spôsobilo pokles jej príjmovej časti ale aj výdavkom smerujúcim na stimuláciu hospodárskeho života. Nárast nastal až v poslednom roku župného zriadenia, kedy až do roku 1930 činila 20% a mala neustále stúpajúcu tendenciu,⁴⁶ čo sa dá pripísať popri dôsledkom daňovej reformy aj kontinuálne rastúcim výdavkom a od roku 1929 to možno pripísať aj Veľkej svetovej hospodárskej kríze.

Popri otázke daní sa správna komisia OPKBB na plenárnom zhromaždení v roku 1924 zaoberala otázkou reformy uhorského zákona o nútenom mimo konkurznom konaní, pričom výsledky jej návrhov schválila Ústredňa československých obchodných a priemyselných komôr v Prahe a ktoré bol predložené ministerstvu obchodu a ministerstvu

⁴² *Protokol písaný na XI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej*

Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1927. s. 28-29.

⁴³ ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v Československu*, s. 358.

⁴⁴ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 17.

⁴⁵ *Protokol písaný na XI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1927. s. 16.*

⁴⁶ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 15.XII. – 1940*, s. 63.

spravodlivosti. Spomínané návrhy sa stali základom ďalších jednaní, ktorých cieľom je zákon o mimo konkurznom vyrovnaní v roku 1927. Komora vyslovila pripomienky a pozmeňovacie návrhy k deviatim jej paragrafom, pričom zvláštny dôraz kládla na otázku sankcií a zároveň vyjadrila spokojnosť s tým, že vláda zohľadňovala jej viaceré pripomienky aj z minulosti.⁴⁷ Napokon, vo finančnom obore pozornosti komory neušiel ani problém, týkajúci sa priamo miesta, kde sa vyrába hlavný ekonomický výmenný prostriedok – peniaze resp. mince a rozhodne sa postavila proti vládnej snahe zriadiť okrem Kremnice druhú mincovňu v Prahe. Argumentovala najmä históriou a tradíciou starobylého mesta na strednom Slovensku a zároveň aj ekonomickou nerentabilitou plánovaného projektu a v danej veci úzko spolupracovala so slovenskými obchodnými a priemyselnými komorami. Ich spoločný postup nakoniec slávil úspech, čo v neposlednom rade znamenalo zachovanie pracovných miest v komplikovanej etape hospodárskeho života na strednom Slovensku.⁴⁸ V oblasti *problematiky živnostníkov* aj banskobystrická komora sa stala dôležitým činiteľom v oblasti živnostenského podnikania a to najmä pravidelným podávaním dobrozdaní (posudkov) na rôzne druhy obchodných artiklov, ako napr. cla na slnečnicový olej, zníženie ciel na masť kyseliny a výrobu mydla a tiež aj obchodu s mäsom na bitútku, výroby limonády a malinovky hostinskými, predajom vianočných stromčekov na trhoch atď.⁴⁹ Stala sa aj poradným orgánom vo sfére živnostenského práva a obhajovala práva príslušníkov živnostenského stavu. Najdôležitejšou aktivitou v tomto smere bolo to, že hneď po vzniku ČSR sa zasadzovala za uskutočnenie reformy uhorského priemyselneho zákona, ktorý považovala za zastaraný v porovnaní s jeho novelizovanými podobami už platnými mimo Slovenska. Argumentovala tým, že zákon platný mimo Slovenska je modernejší a viac sa približuje potrebám živnostenského stavu najmä v otázkach organizačno-

⁴⁷ Protokol písaný na XI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1927. s. 34-36.

⁴⁸ Protokol písaný na XI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1927. s. 37-38.

⁴⁹ GUNIŠOVÁ, B.: *História*, s. 30.

právnych.⁵⁰ Po zistení, že úplná reforma zákona bude trvať viac rokov sa komora vyslovila za vydanie tzv. malej živnostenskej novely, ktorá by novelizovala a unifikovala tie predpisy zákona, ktoré nie je možné odkladať a ktoré sú nevyhnutné aj vzhľadom k technickému pokroku a iným odborným a administratívnym náležitostiam. Pri koncipovaní malej živnostenskej novely sa spolupodieľala najmä pri vytváraní nového zoznamu remeselných a koncesovaných živností a tiež pri reforme zákonných predpisov o rozsahu živnostenských práv.⁵¹ Svoje podnety predkladala ministerstvu obchodu a zúčastňovala sa všetkých prác, ktoré smerovali k realizácii nového živnostenského zákona pre Slovensko. Treba podotknúť, že aj po jeho vydaní vyjadrila názor, že mnohé jeho súčasti sú už nevyhovujúce a to vzhľadom k technickému pokroku spolu so sociálnymi atribútmi daného vývoja, ktoré vplývali na obyvateľstvo.⁵² Jedným z dôležitých bodov súčasného živnostenského zákona, ktorý kritizovala bolo to, že na základe príslušného rakúskeho zákona platného pre západnú časť ČSR nie je možné slovenským živnostníkom uplatňovať svoje živnostenské právo v západnej časti štátu a naproti tomu živnostníci z tzv. historických zemí môžu svoje právo bez prekážky uplatňovať na území Slovenska.⁵³ Spolupracovala pritom s ostatnými slovenskými komorami, ktoré sa dohodli, že svoje systematické pripomienky budú spoločne predkladať *Ústrední československých obchodných a priemyselných komôr* a to aj za eventuálnej spoluúčasti *Sdruženia slovenského priemyslu v Bratislave a Zemského sväzu živnostenských spoločenstiev a obchodných grémii na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v Turčianskom Sv. Martine*.⁵⁴ Po vydaní spomínaného zákona sa komora zúčastňovala aj pri jeho konečných úpravách a podala aj viacero návrhov týkajúcich sa jeho špeciálnych ustanovení a pozornosť venovala aj rozsahu živnostenských oprávnení, ich falšovaniu, nekalej súťaži a nekvalitnej práci. Veľkou mierou prispela k vybudovaniu živnostenskej samosprávy a vo svojich živnostensko-zveľaďovacej aktivite mala na zreteli aj pedagogicko-osvetovú

⁵⁰ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 25.

⁵¹ WASCHKO, V.: *Banskobystrická*, s. 57.

⁵² *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol*, s. 25.

⁵³ *Protokol písaný na IV. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 10. mája 1924 v Banskej Bystrici*. číslo 1. 1924. s. 38.

⁵⁴ *Protokol písaný na XII. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 15. mája 1928 v Banskej Bystrici*. číslo 1. 1928. s. 19.

činnosť medzi remeselníkmi, čoho svedkom je aj existencia spomínaného *Štátneho úradu pre zveľad'ovanie živnosti*. Jedným z jej hlavných cieľov bolo pritom postupné pretváranie inštitúcií zmiešaných živnostenských spoločenstiev na odborné živnostenské spoločenstvá a nakoniec na samostatné obchodné grémiá. Toto sa snažila doceliť najmä legislatívnymi prácami, na ktorých sa vždy aktívne zúčastňovala, najmä na správnej štylizácii stanov, ktoré mali postupne prijímať všetky živnostenské spoločenstvá na Slovensku. Treba zdôrazniť, že OPKBB sa aktívne zúčastnila aj na prácach Zemskej živnostenskej rady pre Slovensko, kde jej zástupcovia boli poverení dôležitými referátmi, ktoré *Slovenská zemska živnostenská rada* splnila takmer bez žiadnych zmien. Napriek tomu existovali len formálne vzťahy medzi oboma organizáciami, príčinu čoho videla komora najmä v minimálnom zastúpení jej členov v orgánoch tejto rady, ako aj v štýle jej práce. Negatívnym javom vo sfére živnostenskej samosprávy obvodu OPKBB bol aj fakt, že tu v rokoch 1923 – 1928 existovala len jediná dobrovoľná živnostenská organizácia pod názvom *Sväz bryndziarskeho a syrárskeho priemyslu pre Slovensko*, ktorá bola zriadená a vedená z iniciatívy funkcionárov komory.⁵⁵ S ohľadom na monitorovanie dodržiavania živnostenského zákona treba pripomenúť, že komora venovala zvláštnu pozornosť výkonu jarmočných práv a tu požiadala ministerstvo obchodu, aby vydalo pre župné úrady kvôli koordinácii smernice v súvislosti s povoľovaním jarmokov a trhov a žiadala revíziu viacerých trhových výsad a ich časovú limitáciu. Celkove komora vyjadrila skeptický postoj pri zvyšovaní počtu jarmokov, čo považovala pre drobných živnostníkov za hospodársky málo efektívne a časovo náročné, čím vlastne kládla dôraz na nové trendy hospodárskeho rozvoja krajiny.⁵⁶ Príkladom spomínanej koordinácie ohľadom problematiky jarmočných práv je žiadosť zvolenského župného úradu na OPKBB o posudok ohľadom obmedzenia viac dní trvajúcich jarmokov na jeden deň a spojenie dobytčích a tzv. výkladných jarmokov na jeden a ten istý deň.⁵⁷ Zákon mal aj viacero špeciálnych nariadení a mimo iného sa ko-

⁵⁵ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1890 – 15.XII. – 1940*, s. 58-59.

⁵⁶ *Protokol písaný na IV. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici*. číslo 2. 1927. s. 23-24.

⁵⁷ *Protokol písaný na III. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 9. novembra 1923 v Banskej Bystrici*. číslo 3. 1923. s. 58.

mora vyjadrila aj k novej legislatívnej úprave pri obchode a výrobe alkoholických liehových nápojov a pozitívne reagovala na úmysel vlády zmeniť zaradenie tejto živnosti medzi tzv. koncesované živnosti a na spôsobilosť viazané živnosti. Podľa jej názoru zamýšľaný zákon mal obmedziť predaj alkoholu na Slovensku a upraviť vzťahy medzi hostinskými a obchodníkmi s miešaným tovarom, čo v konečnom dôsledku uvítal aj *Sväz slovenských likérnikov*.⁵⁸ Ďalšie špeciálne ustanovenia zákona, ku ktorým OPKBB mala doplňujúce návrhy bola osnova zákona, ktorou sa upravovali kočovné živnosti a zákon o stavebných živnostiach.⁵⁹ V súvislosti so živnostníkmi sú pochopiteľné aj organizačné aktivity a tu je potrebné dodať to, že funkcionári komory sa neúspešne pokúsili aj o vytvorenie resp. spojenie živnostenských spoločenstiev svojho obvodu v samostatný komorský zväz.⁶⁰

V neposlednom rade treba pripomenúť, že morálnu aj hmotnú aj pozornosť venovala komora tiež učňovskému školstvu. Tu treba dodať, že na základe nového živnostenského zákona pre Slovensko a Podkarpatskú Rus z roku 1927 učňovské školy už neboli financované len obcami, ale aj živnostenskými spoločenstvami, obchodnými a priemyselnými komorami a osobné náklady boli hradené štátom.⁶¹ Teda aj komora pravidelne prispievala na učňovské školy svojho obvodu a vyrovnávala ich prípadné schodky rozpočtov v rámci záverečných účtov.⁶² Pri stručnej chronológii vývoja učňovského školstva vyplýva skutočnosť, že v rokoch župného zriadenia sa tu počet odborných učňovských škôl zvýšil o 62,5% a počet učňov o 18,6%, čo svedčí o tom, že nárast odborného školstva v obvode komory približne 3,5 krát prevyšoval nárast učňovského dorastu a jej celkový príspevok komory tu činil 27 900 Kč. Z daného ďalej vyplýva, že jednu školu tu v priemere navštevovalo približne 100 učňov a príspevok OPKBB na ňu činil v priemere

⁵⁸ *Protokol písaný na XI. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici.* číslo 2. 1927. s. 22-23.

⁵⁹ *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol,* s. 25.

⁶⁰ *Protokol písaný na XI. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici.* číslo 2. 1927. s. 24.

⁶¹ GUNIŠOVÁ, B.: *História,* s. 34.

⁶² *Protokol písaný na XI. plenárnom shromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici.* číslo 2. 1927. s. 11.

715 Kč a na jedného učňa to bolo 7,40 Kč za jeden školský rok v komorskom obvode OPKBB. Z celkového počtu škôl 77% malo všeobecné zameranie a viac než 23% ďalej odborne pripravovalo študentov najmä v strojárstve, hutníctve a obchode. Samotná Župa XVIII. sa pritom podieľala na odbornom vzdelávaní učňov na svojom území 26 učňovskými školami, teda presne dvoma tretinami z celkového počtu daných škôl obvodu BBOPK. Z toho 73% malo všeobecné zameranie, zvyšné sa tiež ďalej špecializovali na vzdelávanie v hutníctve a strojárstve, sklárstve a v obchode, pričom v Banskej Bystrici bola aj jedna špecializovaná dievčenská učňovská odborná škola, kde sa v danom čase vzdelávalo 56 učňíc. Na všetkých odborných učňovských školách v administratíve Župy XVIII. sa však pripravovalo 2166 učňov (57,4% obvodu OPKBB), a celkový príspevok komory tu činil 17 300 Kč. To znamená, že jednu školu navštevovalo v priemere 83 učňov a príspevok OPKBB na jednu školu dosahoval v priemere 665 Kč a na učňa 8 Kč v spomínanom školskom roku na území Pohronskej župy. Treba pripomenúť, že odborná hutnícka učňovská škola v podbrezovských železiarňach o príspevok nepožiadala, čo môže nasvedčovať tomu, že učňovská škola továrne v 100% vlastníctve štátu bola priamo financovaná štátom a nebola nijako závislá od komorských príspevkov.⁶³ V súvislosti s aktivitami OPKBB v oblasti školstva, najmä na strednom Slovensku resp. v jej obvode je zaujímavosťou, že sa usilovala o zriadenie štátnej drevárskej odbornej školy, pre ktorú považovala práve stredné Slovensko za oblasť s najpriaznivejšími podmienkami pre jej činnosť.⁶⁴ Nakoniec, v súvislosti so živnostenským referátom, sa treba zmieniť aj o pomoci obchodných a priemyselných komôr živnostníkom, na ktorých sa spolupodieľala aj OPKBB, tak aby sa mohli prezentovať na viacerých priemyselných a živnostenských výstavách a veľtrhoch a aby tak nachádzali nových obchodných partnerov.⁶⁵

Posledný okruh činnosti komory sa týkal *všeobecnej agendy*, ktorá

⁶³ Protokol písaný na XI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1927. s. 12-13.

⁶⁴ Protokol písaný na XI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1927. s. 27.

⁶⁵ GUNIŠOVÁ, B.: *História*, s. 33-34.

sa týkala širokého okruhu otázok všeobecného charakteru, ktoré neboli zahrnuté do vyššie spomenutých referátov a predstavovali najmä množstvo návrhov, posudkov a iných opatrení, ktoré sa týkali všetkých odborov z hľadiska právneho aj ekonomického a ich súčasťou boli aj viaceré porady, ktorých časť bola zdokumentovaná aj písomnou formou.

V súvislosti so zahranično-politickými a hospodárskymi vzťahmi ČSR s okolitými krajinami je dôležité spomenúť jej zainteresovanie v otázke prítomnosti vojsk maďarskej republiky rád v tom smere, že apelovala, aby bola opätovne ustanovená lehota pre príslušný súd pre podanie žalôb o náhradu škôd, ktoré spôsobili.⁶⁶ Pre uľahčenie styku so zahraničím komora vyslovila aj súhlas s návrhom na zrušenie pasových víz pre obyvateľov.⁶⁷ V neposlednom rade zo zahranično-politických aktivít spadajúcich do danej agendy treba pripomenúť aj to, že komora sa vyslovila aj v súvislosti s *Rothermerovskou akciou* rozhodný protest proti miešaniu sa do vnútorných záležitostí štátu a odmietla útoky na nedotknuteľnosť štátnych hraníc Československa a narušenie hospodárskeho vývoja vonkajšími politickými zásahmi.⁶⁸

Medzi záležitosti všeobecnej agendy, ktoré mali aj charakter obchodno – hospodárskych vzťahov bol zákon o už spomínanej nekalej súťaži, ktorý znamenal pre komoru novú agendu a veľké množstvo rôznych prípadov vyplývajúcich z daného zákona, čo viedlo k vytvoreniu zvláštneho výboru pre otázky zákona o nekalej súťaži. Nekalá súťaž má súvis so zásobovaním čo určite podmienilo súhlas komory so zriadením hospodárskeho výboru (úradu pozn. autora) pre Slovensko,⁶⁹ ktorý pôsobil do roku 1928 a ktorého úlohou bolo riadenie zásobovacej služby pre Slovensko a dohľad na vykonávanie predpisov v oblasti zásobovania obyvateľstva. Boli mu priamo podriadené župné úrady v oblasti zásobo-

⁶⁶ Protokol písaný na XII. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 15. mája 1928 v Banskej Bystrici. číslo 1. 1928. s. 23.

⁶⁷ Protokol písaný na X. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 3. mája 1927 v Banskej Bystrici. číslo 1. 1927. s. 17.

⁶⁸ Protokol písaný na XI. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 26. októbra 1927 v Banskej Bystrici. číslo 2. 1927. s. 6-7.

⁶⁹ Protokol písaný na XIII. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 25. októbra 1928 v Banskej Bystrici. číslo 3. 1928. s. 31.

vania, župné obilné úrady a okresné obilné inšpektoráty.⁷⁰ Svoj vplyv komora úspešne využila v spolupráci so sesterskými slovenskými komorami na predĺženie tzv. 5% slovenskej výhody pri štátnych dodávkach a prácach a to až do konca roku 1928. Zároveň vyslovila nespokojnosť ohľadom spôsobu zadávania verejných zákaziek a kriticky poukázala na negatívne dopady reštrukturalizácie slovenského hospodárstva na jednotlivé podniky, pričom v Pohronskej župe sa jej pozornosť zamerala na súkenku v Haliči a Coburg-Mannesmannove závody v Pohorelej.⁷¹ OPKBB vyslovila súhlas aj s návrhom združenia slovenského priemyslu v Bratislave pre založenie výboru pre reformu verejnej správy, čím sa nepriamo zainteresovala do debaty ohľadom perspektív nového administratívno-správneho členenia a do tohto výboru vyslala aj svojich zástupcov.⁷² V tejto súvislosti treba dodať, že jej predsedníctvo sa vyjadrilo aj pre založenie národohospodárskej spoločnosti pre Slovensko, čím komora vlastne prejavila príklon k regionalistickým koncepciám rozvoja Slovenska. Ak sme spomínali, že všeobecná agenda komory v oblasti poradnej a podpornej sa týkala širokého spektra aktivít, vrátane právnych aspektov, tak jedným z relevantných návrhov bolo odporúčanie ministerstvu spravodlivosti na zmenu kompetencií na jednotlivých stupňoch výkonu súdnej moci a to z dôvodu deficitu kvalifikovaných síl v oblasti jurisdikcie.⁷³

Posledným referátom prvého okruhu činnosti bola *vnútorná administrácia*, ktorej podstatnou časťou bolo vedenie administratívy resp. hodnotenie spoluúčasti komory na spoločných stretnutiach a aktivitách s ostatnými komorami, ktoré mali všeobecnú dôležitosť, prípadne s inými hospodárskymi združeniami a analýza stavu vlastnej administratívy a charakter a úspešnosť plnenia svojich povinností. Je z neho zrejmé spoluúčast OPKBB na početných schôdzkach Ústredne československých obchodných a priemyselných komôr v Prahe, porád zvolaných minister-

⁷⁰ FUKASOVÁ, D. – FIALOVÁ, I. (eds.): *Kapitoly z dejín*, s. 18-19.

⁷¹ *Protokol písaný na X. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 3. mája 1927 v Banskej Bystrici*. číslo 1. 1927. s. 16-18.

⁷² *Protokol písaný na XII. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 15. mája 1928 v Banskej Bystrici*. číslo 1. 1928. s. 25.

⁷³ *Protokol písaný na X. plenárnom shromáždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici, ktoré sa konalo dňa 3. mája 1927 v Banskej Bystrici*. číslo 1. 1927. s. 16-18.

stvom obchodu v Prahe a jeho slovenským oddelením v Bratislave, schôdzi výkonného výboru a kuratória štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností v Turč. Sv. Martine. Patrili sem aj zjazdy živnostenských spoločenstiev a obchodných grémií pre Slovensko a Podkarpatskú Rus v Turč. Sv. Martine a iné aktivity, medzi ktoré v neposlednom rade patrili aj porady, ktoré zvolával župný úrad vo Zvolene.⁷⁴

Celý tento veľký okruh činnosti mal charakter poradnej činnosti, ale BBSK mala v kompetencii aj **správnu agendu**, kde sa prezentovala ako úrad, ktorý mal na starosti zápis a ochranu obchodných vzoriek a známok.⁷⁵ Aj táto oblasť činnosti mala svoj vývoj a v roku 1923, teda v prvom roku župného zriadenia absolútne číslo spomínanej agendy dosahovalo 11 663 položiek. Bolo to o 24% percent viac, ako v predchádzajúcom roku, ale už v roku 1924 ich bolo viac o takmer 27% ako v roku 1923 a táto tendencia pokračovala aj ďalej. V roku 1926 ich počet presahoval už o 41% a v roku 1927 až o vyše 81% v porovnaní s prvým rokom župného zriadenia na Slovensku.⁷⁶ Aj to nasvedčuje o postupnom raste významu OPKBB, prípadne o postupnom zväčšovaní resp. diverzifikácie objemu priemyselnej výroby v čase dočasnej konjunktúry v 20. rokoch.

Existencia OPKBB je však spojená aj s nasledujúcimi obdobiami, keď sa skončila konjunktúra a svet zasiahla ťažká a zdĺhavá kríza. Napriek tomu 20. roky a model župného zriadenia v súvislosti so spomínanou obchodnou a priemyslovou komorou znamenal pre Slovensko a stredné Slovensko zvlášť výnimočné obdobie. Spolu s výnimočnosťou doby charakterizujúcej vznik nového štátu, reštrukturalizácie hospodárstva a špecifik daných pre územie v obvode uvádzanej komory vytvárali jedinečné podmienky a výzvy pre jej ďalšiu činnosť. Preto aj napriek zložitosti obdobia a negatívam, ktoré boli výsledkom rôznorodosti priorít bolo množstvo a intenzita aktivít v tejto oblasti prínosom a poučením pre nasledujúce roky, kedy sa novým partnerom v hospodárskych aktivitách BBOPK stala Národohospodárska župa stredoslovenská.

⁷⁴ Zpráva sekretariátu pre X. plenárne shromaždenie správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory v B. Bystrici, ktoré sa konalo dňa 3. mája 1927 v Banskej Bystrici. s. 17-20.

⁷⁵ Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol, s. 25-27.

⁷⁶ Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 1918 – 1928 – Protokol, s. 17.

Summary

The new challenges for Chamber of Commerce in Banska Bystrica after constitution of Czecho-Slovak Republic

This article focuses on the analysis of the Chamber of Commerce in Banska Bystrica and impact of economic processes on territory of its district. The introduction focuses on the origin and brief description of chambers of commerce, and associations that was constituted to facilitate the common interests of trade and industry in each country focusing on the development of the Chamber of Commerce in Banska Bystrica.

The bulk contribution discusses and evaluates the Chamber of Commerce in Banska Bystrica during the 20th of the 20th century. First, it notices its greater involvement with other chambers of commerce and also its place in cooperation between them, and also provides other economic associations and companies, that the Chamber established or participated in their formation. Another part of the article describes the organizational structure of the chambers with respect to the one of Banská Bystrica, where it also lists the powers and duties of the individual components. The most important part of the article are activities of the Chamber, which are generally divided in terms of material and training activities respectively.

The final analysis of the activities are different sectors of economic life (reports), by which intervened and influenced the economic and from this point of view even legal decisions that had a direct impact on life in the district of this Chamber of Commerce and which had also a direct impact on the social aspects of a life in this territory.

Romania's German Minority in the National Renaissance Front

RADU FLORIAN BRUJA

Suceava University

The daring and apparently modern project that was proposed by King Carol II as the ultimate way of the country stability in the harsh last years of the forties was the unique party: *National Renaissance Front* (NRF). With an echoing name, a heterogeneous ideology and a well-combined program with various differently items, the *National Renaissance Front's* goal was to stop disintegration of political forces around the throne. Same time, the NRF inspired from the apparently successful model of Italian fascism, in regard of the cult of personality, the centralized bureaucracy and the strong hierarchy of unique political force. The nationalism, although visible, wasn't an extremist one. A proof was the minorities' role in Carol's political organization. On December 15 1938, at the suggestion of Armand Călinescu (and officially from December 16), almost without any propagandistic preparation, the decree for establishment of the *National Renaissance Front* became official. Sanctioned as "the only political organization in the state", all citizens were invited to enrol in the NRF, regardless of their nationality. Any other political activities or parties were illegal and, therefore, punished.¹ The Romanian King started a balanced politics between the Western allies and Eastern Europe's totalitarian states. Among them, Germany played a crucial role for the country. The project of the sole political party was supposed to improve Berlin's impression on Romania.

Imitating the fascist model, the Front had quite a viable network of cells places in all administrative subdivision – land, county, city, small town and village. On every administrative subdivision there was a

¹ Ioan Scurtu (coord.), Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, (Documents regarding Romania's history between the years 1918-1944), Bucharest : Didactical and Pedagogical Publishing House, 1995, doc. 121, p. 466. For the details on the origin, structure, program and evolution of the National Renaissance Front see: Radu Florian Bruja, *Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale (Carol II and the National Renaissance Front)*, Iași : Junimea Publishing House, 2006.

committee of three members, according to the corporative system. The high positions in the party's *Directorate* and *National Superior Council* were approved by the prime minister after consulting king; lower positions were let to the local leaders.

Since August 4, 1938 the law of the *General Commissariat for Minorities* was released and stated that all citizen belonging to a minority group have their own right to create organizations that can represent them. The law granted benefits to most minorities, except for the Jews. Otherwise, the new fundamental pact, originated in the corporatist model, from February 1938, clearly stated equal rights and liberties to all the country's citizens "regardless their ethnical origins". In fact, the Constitution restricted the minorities' rights, mentioning "vaguely Romanians first right".² This was materialized by the exclusive naming of Romanians in different executive positions, on all administrative levels. Rarely a member of the minorities would occupy such a position.

The German minority was densely situated in Transylvania. Abundant German population lived in the regions of Sibiu, Braşov or Bistriţa in Banat, in Bukovina (especially in Cernăuţi, or in German Czernowitz) and in southern Bessarabia. The German labourers worked in other cities, such as Ploieşti, Brăila or Constanţa. Powerful regional centres could be found in Braşov, Timişoara, Tarutino (Bessarabia), but also in Bucharest. The Germans from Transylvania, Banat and Bukovina were rather known for their cultural activity.³ The German community was reunified in the *Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien* since February 1938, acknowledged as the sole representative of the Germans. The *Volksgemeinschaft's* headquarters was in Sibiu, and was led by Fritz Fabritius.⁴ A former officer in the Habsburg army, Fabritius knew Adolf Hitler since 1923. He became a leader of the German minority in Roma-

² Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România (1919-1940) (Romania's political party system in 1919-1940)*. Bucharest : Scientific and Encyclopedic Publishing House, 1976, p. 171.

³ Stan Stângaciu, Octavian Burcin, Ovidiu Miron, Adrian Bălan, *Ordinea internă și apărarea României 1939-1941. Contribuția Jandarmeriei române la apărarea instituțiilor de stat, (Romania's Inner order and Defense in 1939-1941. The Contribution of the Romanian Gendarmerie in the defense of the state institutions)*. Bucharest : All Publishing House, 1999, doc. 8, p. 215.

⁴ Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu, Die deutsch.rumänischen Beziehungen, 1938-1944*. Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 1954, p. 11.

nia after 1934, when he transformed the *Selbsthilfe* in a pro-Nazi political party. He finally went to Germany in 1939, and never returned to Romania.⁵

The enrolment in the NRF started on January 1, 1939, and recorded over 3 million members in less than a month. This afflux is explained by the fact that all employees from the state's structures were forced to become members. The members of the cultural or professional associations, labour unions, guilds or any structured financed by the state were forced to enrol on separate or common lists. The authorities created the position of the *Commissar General for minorities* in order to enrol members of ethnic groups in the NRF. Silviu Dragomir, the holder of this position, negotiated with the representatives of minorities to join the Front. "We invited and accepted ethnic minorities into the Front. This should not surprise us, but should show our political conception and our Romanian spirit", Armand Călinescu declared.⁶

Such statements would mask the government's real intention, but also to approach Romania to other national states, through their ethnic communities. The Germans were the solution to this issue. The negotiations between Silviu Dragomir and the minorities' leaders led to their accepting into the Front, in separate sections "for cultural, economical and social purposes". The most important groups have sent their representatives in the *Directorate* and *National Superior Council*. Each minority would sign an adhesion that stated the following: "... The ethnical minority from Romania, always a positive, faithful and loyal group to the monarchy and the State, and close to the Romanian brothers for better or for worse (...) decided to enrol in the *National Renaissance Front*, inviting all the compatriots to sustain a new ideology of the Romanian state and to join the NRF."⁷

The rumours on the establishment of the NRF spread outside the country. The foreign press from the neighbouring countries and from the

⁵ *Diplomați germani la București, 1937-1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, atașat de legație și dr. Gerhard Stelzer, consilier de legație (German Diplomats at Bucharest, 1937-1944. From the memories of dr. Rolf Pusch, Legation attaché and dr. Gerhard Stelzer, Legation councilor)*, edited by Cristian Sarlat. Bucharest : All Publishing House, 2001, p. 214.

⁶ Armand Călinescu, *Noul regim, 1938-1939. Cuvântări (The New Regime, 1938-1939. Speeches)*. Bucharest : National Printings, 1939, p. 96.

⁷ „Suceava”, January 10, 1939 issue, p. 1.

West thoroughly remarked the event. More important was the echo in Italy and Germany. If the Italian mass-media greeted the Romanian King's enterprise and explained the political background of the Front, the German press was sceptical about it. "One could not speak of a national Renaissance in Romania, for such a movement cannot be established through a decree", reported the *Völkischer Beobachter*.⁸ In an interview for the *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Professor Constantin C. Giurescu, a leader of the Front, tried to explain the Romanian character of the new party and the minorities' role under the flag of the NRF.⁹ Nevertheless the German media was cautious, without giving any attention to the Romanian political realities. Other German magazines showed careflessness to the success of the Front; they considered that one could not establish a renewal in Romania in a party full of members with old habits.¹⁰ The minorities in Romania took advantage of this decree and joined the Front for different reasons. The first to enrol were the Poles. *The National Polish Council*, whose president was Titus Czerkawski, announced their enrolment on January 9, 1939, asking all Poles from Romania to do the same.¹¹ The behaviour of the Polish minority drew the attention, because not all minorities were faithful to the state. The authorities followed the German communities' example. For reasons of foreign policy, the authorities expected for the Germans to enrol first, in order to approach the Reich. After the negotiations with Armand Călinescu and Silviu Dragomir, the German representatives signed a document in which they mentioned the following: "1. The Romanian citizens of German nationality enrolled in the NRF in a corporate way. In rural and urban communes with mixed population, there will be separate German committees. These committees will be represented by 6 members in the *National Superior Council*, and one in the *Directorate*. The secretariat offices will have German clerks. 2. All professional German organizations will fit in various professional organizations provided by the law, and will have assured the proper representation [...] 3. Outside the political

⁸ Central National History Archives (onwards: A.N.I.C.), The Ministry of National Propaganda Archives, Foreign press, 1009P/1939-1940, f. 437.

⁹ „România”, September 9, 1939, p. 6.

¹⁰ A.N.I.C., The Ministry of National Propaganda Archives, Foreign press, 1043/1939, f. 13.

¹¹ „România”, January 9, 1939, p. 1.

manifestations framed in the NRF, the Romanian German citizens can establish organizations of their own, for cultural, economic and social activities".¹² On January 14, 1939, *The Union of Romanian Germans* officially registered in the NRF, after renegotiating positions in leading structures of the Front. Fritz Fabritius and Helmut Wolff entered in the Front's *Directorate*, while Hans Hedrich, Otto Bronescke, Hans Kaufnes, Weldemer Gust, Gustav Trall and Peter Anton became members of the *National Superior Council*. They were followed by other German personalities such as Hans Otto Roth, the bishop of the Evangelical Church, Viktor Glondys or Rudolf Brandsch. All of them signed enrolment letters that were published in the central media, and thus declaring their faithfulness to the Romanian state.¹³

In a few weeks, most of the interested Germans enrolled in the Front. They could register in their own name, or on the lists of professional organizations or cultural societies. For instance, the staff of the *Deutsche Tagespost* from Czernowitz or the *German Catholic League for Bukovina*¹⁴ registered on common lists. In other cases, Germans adhered separately. The Germans from Putna (County of Rădăuți) asked their local leader, Erich Millanik, to ask approval for their enrolment on common lists. Since he did not receive approval, they had to register personally. The Bukovina German representatives undertook a tour through the villages to explain the reasons for adhesion. At a party organized by the *Rădăuți German Youth*, one would specify that "all Germans will be together".¹⁵ Enrolments did not start fast everywhere. Few Germans enrolled in various spots from the County of Suceava. But after the Romanian German leaders asked their co-ethnics to join the NRF, they finally filled in the nominal lists.¹⁶ The lack of enthusiasm clearly shows that not all ethnic Germans were interested in Romania's political situation. The example could mainly be found in the rural areas, where older

¹² „Universul”, January 13, 1939, p. 1.

¹³ „România”, January 13, 1939, p. 1.

¹⁴ See „Suceava”, the official gazette of the NRF from the County of Suceava, January 1939.

¹⁵ Daniel Hrenciuc, *Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în regatul României Mari (1918-1940)*, vol. II (1928-1940) (*Continuity and change: the integration of national minorities from historical Bukovina in the Kingdom of Romania (1918-1940)*), vol. II (1928-1940). Suceava : Mușatinii Printing House, 2007, p. 130-131.

¹⁶ *Ibidem*, p. 154.

ethnic Germans did not show much interest in politics.

King Carol II's authoritarian regime brought in a new administrative law in 1938, on which were held one-party structures. The new administrative division foresaw something unexpected. None of the regions perfectly covered historical provinces. For example, the Land of Bucegi included the County Brasov with a significant German population, along with Ilfov and Teleorman, while the Suceava County, overlapped on Bukovina, had districts with few Romanian Germans, such as Hotin or Dorohoi. This may be explained by an attempt of the King to artificially equalize the country, not on historical provinces, but on the economic and administrative grounds.

They aimed at improving the country's real image facing with the problems of ethnic minorities and revisionism. While the Romanian historians estimated the percentage of Germans in Romania to 1 % (23,7 % in Banat, 7,9 % in Transylvania, 4,8 % in Crișana-Maramureș, 8,9 % in Bukovina, 2,8 % in Bessarabia, 1,5 % in Dobrogea, 0,3 % in Moldova, 0,5 % in Muntenia, and 0,2 % in Oltenia),¹⁷ the national statistics show us the percentages of the minorities that enrolled in the NRF. Therefore, in the Land of Mureș, there were Germans in the NRF as follows: 3,6 % in the county of Alba, 12,5 % in the county of Făgăraș, 0,3 % in the county of Ciuc, 3,9 % in the county of Mureș, 16,1 % in Târnava Mică, 0,4 % in the county of Turda, 39,7 % in Târnava Mare, and 29,3 % in Sibiu. Another Land with a significant percentage of Germans was Timiș with: 12,3 % in the county of Arad, 12,8 % in the county of Caraș, 9,6 % in Severin, only 2,5 % in Hunedoara, but 34,9 % in Timiș-Torontal. In the Land of Someș statistics show that the German members in the NRF were in the county of Bihor with only 0,4 %, 0,8 % in the county of Cluj, 2 % in the county of Maramureș. The highest percentage was in the county of Năsăud, with 14,4 %, followed by Sălaj with 4,7 % and Satu Mare with 3,2 %. Only 0,2 %, the lowest percentage was recorded in the County of Someș. An interesting report is in the Land of Suceava, where percentage of Germans was 7,3 %. They were distributed in the following manner: 20,2 % in the county of Câmpulung, 6,4 % in Cernăuți, 11,1 % in the county of

¹⁷ *Minoritățile naționale din România 1925-1931. Documente (National minorities in Romania, 1925-1931. Documents)*, coordinated by Ioan Scurtu, Ioan Dordea. Bucharest : National Archives of Romania, 1996, doc. 82, pp. 458-467.

Rădăuți, 8,2 % in the county of Suceava and 5,3 % in the county of Storojineț. The two counties outside Bukovina, Dorohoi and Hotin, had percentages below 0,2 %. A certain percentage of Romanian Germans was found in the Land of Nistru: 16,3 % were found in the county of Cetatea Albă, 3,4 % in Tighina and insignificant percentages in Lăpușna. An interesting fact is that in some counties of Bessarabia, southern Moldova and the Danube area, one could find Germans registered in the NRF as well. In the Land of the Lower Danube there were registered Germans in eight counties, and in Cahul only 4,4 %, while 1,3 % in the County of Tulcea. In the other areas, the percentage was below 1 %, for example: 0,6 % in Covurlui, 0,5 % in the County of Brăila, 0,4 % in Ismail, 0,3 % in Fălciu, 0,2 % in the County of Putna, while in Tutova and Tecuci, there was a percentage of 0,1 %. The Land of Bucegi was the most heterogeneous, ethnically speaking. Only in Brasov it comprised significant percentages of Romanian Germans that enrolled in the National Renaissance Front, with 19,8 %. At a higher distance followed the county of Ilfov with 1,5 %, Prahova with 0,7 % and the County of Háromszék with 0,6 %. Counties such as Buzău, Muscel or Teleorman were not present in statistics with enrolled Germans. In Marea Land there were: about 3,8 % Germans in the county of Constanța, along with 0,3 % in the County of Caliacra. In the County of Olt there were 9,3 % in Mehedinți, and only 0,2 % in Vâlcea; the other counties have not been mentioned in the statistics. The lowest percentages were found in the County of Prut, but evenly distributed: 0,6 % at Baia and Neamț, 0,4 % in Bacău, Bălți and Iași, 0,3 % in Botoșani and Roman, and only 0,1 % in Soroca.¹⁸ A first conclusion is that the Germans were scattered in all lands of the country, only 15 counties have no party members in their ranks. The statistical analysis shows that the German element in the NRF structures was significant. The German community massively joined the Front mostly in urban areas and from various reasons: some of opportunism, others to keep their jobs and management positions. But most Germans adhered to follow their political and national objectives, in the legal form provided by the regime. One can notice from the Romanian population statistics that most of the Germans adhered, even in counties

¹⁸ A.N.I.C. National Renaissance Front Archives 4/1939-1940, f. 2-11.

with low percentages of German population. In some counties the percentage of Germans corresponds with the number of the NRF members.

Depending on the adhesions, the Germans proposed that in areas where their ethnic population was between 15 and 25 % should receive two positions for the Secretary, three positions in areas with 25-40 %, four secretaries for percentages between 40 and 50, five for 50-60 % and six percent between 60 and 75. There were some radical proposals from Germans which asked for 10 secretaries for the NRF Boards with 90 % ethnic representatives. They also demanded a decrease of the threshold down to 10 % for the right to propose a secretary. Such proposals have not been granted by Silviu Dragomir, who imposed the Romanian viewpoint.¹⁹

Although the German minority joined the National Renaissance Front, the relative unity of the community was a threat to Romania's internal policy and to the success of the Front. One must also take into account that the Romanian Germans were quite attracted by the Nazi Reich status, dominant in 1930-1940, on the continent. They were not a direct threat because Germany had no territorial claims in the country, yet economically and politically, the Germans were a powerful minority. The Department for the German minority of the NRF intended to attract all ethnic Germans in the party, but for different reasons. Strongly supported by Berlin's propaganda, the Germans showed a status of superiority to the other ethnic communities, and even to Romanians. The Reich's military victories raised hopes that Romania will enter the German sphere of influence and even that will be living in the borders of a great German empire. At the same time the Romanian state, isolated from Western allies, hoped to approach the Germans by the concessions to the minority. Leaders of the NRF tolerated some action outside the legal framework of German and tacitly accepted the Nazi propaganda within the community.²⁰

Unlike other minorities, the German community was not much divided, the most important faction being supporter of the National Socialism. *The Inspectorate of the Gendarmerie* reports show several examples of

¹⁹ *Ibidem*, f. 1.

²⁰ Petre Țurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renașterii Naționale (A King's Party: The National Renaissance Front)*, Bucharest : Encyclopedic Printing House, 2006, p. 207.

the work of German minority who served the Nazi state, but used the Front as a shield. The NSDAP action in Romania was directed by Arthur Konradi who sent written reports to the Reich about the NRF, politicians, journalists, army, mood or vices and passions of personalities.²¹ *Auslandsorganization der NSDAP* imposed Arthur Konradi, head of the party organization of Germans in Romania, on the position a commercial attache, following to create a status of extraterritoriality, in order to act in the interests of Germany. Especially in Transylvania, Bukovina, Banat and Southern Bessarabia, the Germans destabilizing action helped diverting the minority section of the NRF's purpose from the goal of the Romanian authorities.²² Arthur Konradi passed over the official reports of the German Legation in Bucharest. Rolf Pusch, Legation counsellor, says that the head of *Auslandsorganisation der NSDAP* "was unforeseeable and had the brutality and thirst of a Slav". Pusch also noted that Konradi did not give any authority to the Legation, thanks to the direct relations with Berlin, which he treated in a superior manner.²³

A document of the Council of Ministers recognized that Fritz Fabritius sought to continue propaganda campaign in favour of national-socialist ideas under the NRF name. Some German leaders, including Fabritius or Lutheran bishops of Sibiu and Timisoara, were put under observation. To this end, the *Gendarmerie General Inspectorate* imposed all German divisions of the NRF not to organize street demonstrations, but only in enclosed public places.²⁴ Although Fritz Fabritius proved a certain independence of Berlin, groups that heard him were trained by hand and political and military tactics German, as were discovered in Sibiu, Timișoara, Brașov, Chernivtsi, Casa Albă.²⁵ Materials were sent to the Reich in German and Romanian, and sought to attract people to the cause of Germany and fought Anglo-French propaganda. After August 23, 1939, propaganda has not changed tone at all, although basically

²¹ *On the subversive character of some segments of the German minority*, see Stan Stângaciu, Octavian Burcin, Ovidiu Miron, Adrian Bălan, *op. cit.* p. 119.

²² Dumitru Șandru, *Minoritarii germani din România în anii 1940-1944 (Romanian Germans in the years 1940-1944)*, in „Historical itineraries”, Iași, 1996, p.537-540.

²³ ****German Diplomats at Bucharest...*, p.27-28.

²⁴ Petre Țurlea, *op. cit.*, p.89.

²⁵ Stan Stângaciu, Octavian Burcin, Ovidiu Miron, Adrian Bălan, *op. cit.*, p.120; for details see document 20 from the work's annex.

following the Molotov-Ribbentrop Pact, the two signatory powers were allied. Since February 1940 a *German Tourist Office* functioned in Bucharest, where Legation Councillor H. Hoffman introduced the propaganda in the country. Brochures such as *Volk und Reich* or *Der Sieg im Osten* and works of German literature and articles that the German press in Romania or central newspapers were published.²⁶ *General Inspectorate of the Gendarmerie* reports talk about attracting German people to “Nazism” by various propaganda activities conducted within the framework provided by the NRF in the counties of Fagaraș and Sibiu. For example, a lively pro-Nazi action in schools was recorded, where teachers of German origin cultivated this spirit. “How proud are the 53 students of the heroes from the history of Germans, when I tell them something about the situation in the Reich and how bitter and difficult it is when, at the end of the class, we sing songs about home, about the fatherland”, wrote one teacher from Sibiu to a friend in Germany.²⁷ In other localities in Fagaraș County, propaganda was led by pastors.²⁸ Teachers and pastors, all under the guise of the NRF, were also acting in Bukovina. A report concerning school activities says that “there is nothing but an intense activity with an obvious Nazi character.”²⁹ In Bukovina organizations called *Wachbarschaften* appeared, comprising 10-30 families, with the purpose of paramilitary training. There were also women organizations and they joined the *National Arbeitsfront*.³⁰ Following the adhesion of the Bukovina Germans in the NRF, the community leadership was entrusted to Professor Lohmer, which was named *Gauleiter der Deutscher often Buchenlandes*.³¹ In the Evangelical Church they even began checking the German community members based on the Nuremberg racial laws, up to four generations.³² In these conditions, the *Gendarmerie General Inspectorate* and the *Directorate General of Police* had orders to report and make very detailed reports about the German community activities, with vari-

²⁶ *Ibidem*, p. 118.

²⁷ A.N.I.C. General Inspectorate of Gendarmerie Archives, 2/1939, f. 110.

²⁸ *Ibidem*, f. 244.

²⁹ *Ibidem*, 20/1939, f. 98.

³⁰ *Ibidem*, 74/1939, f. 85-86.

³¹ Czernowitz State Archive, Ukraine (onwards: A.S.C.R.), Police Inspectorate Archives, Cernăuți, d. 1267, f. 56.

³² Stan Stângaciu, Octavian Burcin, Ovidiu Miron, Adrian Bălan, *op. cit.*, p. 120.

ous data. Often the recommendations were coming from the territory, from various secretaries of the NRF. They asked not to grant privileges to the Germans because the Hungarians speculated as well, and because of the weaknesses of Romanian state and the party's weaknesses.³³

In April 1939 the National Guards of the NRF were created. They operated under a regulation as paramilitary units, with various purposes to strengthen the cohesion between people and the party structures. With a hierarchical structure, they backed the party structures, based on corporate criteria, reaching also the rural organizations. Because they were led by retired officers, they have worked where the management staff was easy to find, for it was more difficult to organize in their absence. They proved to be the most active cells of the party, especially locally. Initially, ethnic communities were in counties where the majority could not organize the National Guard units. In September 1939, the minorities were accepted in the Guards of the NRF but only in the structures led by the Romanians. The German population became very active in organizing themselves in these units. In Năsăud, Saxons have organized their own guards, under the guise of „work guards for farm labor”. In fact, they were trained in military activities. They were considered “illegal” by the Land Secretariat, but similar structures have been recorded in other localities in Transylvania.³⁴ In southern Bessarabia, the Germans intended to create their own National Guard units, violating the decisions of party leaders. Some were even attracted by the communist propaganda coming from across the Dniester. So they organized a clandestine regional communist party with supporters in counties of Tighina and Cetatea Albă, “in order to push them to different chauvinistic manifestations” and to cause the German reaction.³⁵ The Germans were hostile to some Romanian local leaders of the NRF and complained to the state authorities that they do not respect the minorities. The Romanians labeled as “enemies of Hitlerism” were reported to authorities in Berlin to create an extra pressure on the Romanian rulers.³⁶

The unity within the German community was preserved at the

³³ A.N.I.C., National Renaissance Front Archives 24/1940, f. 108.

³⁴ Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 166.

³⁵ *Ibidem*, p. 153.

³⁶ A.N.I.C. General Inspectorate of Gendarmerie Archives, 139/1939, f. 19.

elections simulacrum in June 1939. Fritz Fabritius urged Germans to vote only with their own candidates, and where there was no vote, they should cancel it.³⁷ Thus, Germans could participate in the 1939 elections that brought them 10 seats, five elected, four appointed, including Viktor Glondys as a rightful senator.³⁸ Hans Otto Roth became quaestor of the Senate and one of the most active members, Hans Heydrich gave several speeches calling for the Government and the NRF leaders to keep promises and to improve the situation of minorities. Hans Heydrich spoke in the Parliament on behalf of all minorities explaining their presence in the Front by their willingness “to cooperate with the Romanian people to be with the Romanian people, for that live together on this earth”.³⁹ Towards the end of the year, German leaders have failed to relieve the relations with the Romanian government, pledging to respect the Romanian state. Several German minority representatives have expressed on several occasions their solidarity with the country in which they lived. For example, during the celebration of New Year 1940, Alfred Thöner, president of the German cultural Rădăuți Section, expressed his desire to live in harmony with the Romanians, while the royal anthem was sung.⁴⁰

The statements of solidarity of some Romanian German leaders, even if they were sincere, did not prevent members of the community to continue working in the interests of the Reich. By August 1939 the polling of the German organization of the National Renaissance Front completed, which had its headquarters in Sibiu and seven regional organizations: in Bukovina, Bessarabia, the Banat, Bucharest, Dobrogea, Satu Mare and Transylvania led by Franz Löhmer, Otto Bronescke, Iosif Riess, Gustav Sontag, Iohann Kluka, Ștefan Wieseer, Heluth Wolf respectively. *The Department of Agriculture* was led by Hans Kaufman and Otto Schwartz, the *Department of "social works"* by Otto Fritz Jickeli, the *Department of Women* by Lydia Müller, and the *Youth organization* by Nickolaus Hans Hockl. The entire structure was led by Fritz Fabritius⁴¹,

³⁷ Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 209.

³⁸ *Ibidem*, p. 116.

³⁹ „România”, July 2, 1939, p. 9.

⁴⁰ A.N.I.C. General Inspectorate of Gendarmerie Archives, 56/1939, f. 3.

⁴¹ Petre Țurlea, *op.cit.* p. 212.

seconded by Walfram Bruckner. Fabritius was also president of the *German minority Union in Eastern Europe*, working directly with Rudolf Hess.⁴²

According to a report in the Suceava County, in Bukovina there were 77 037 members of the German section of the NRF where "Hitler's ideology was completely adopted" and the motto under which they were urged to act was "Remember that wherever you live, your homeland is Germany". Here acted the *Germanism Propaganda Institute* in Stuttgart, which coordinate the actions.⁴³ Shortly before the outbreak of the Second World War, a group of Germans "tourists" led by Professor Georg Ludwig Breitweiser, visited Bukovina, making propaganda and espionage for the Reich. On this occasion, under a cover meeting of the NRF, they met at the German House of Frătăuți (Rădăuți County) where Hans Valentin Bauer, a member of the group of visitors, made pro-Nazi propaganda.⁴⁴ In the County of Alba, a report mentioned that Germans "obey Hitler's word in Berlin".⁴⁵ In the County of Sibiu, it was clearer that the Germans have their own organization, independent of the NRF and acting only in their national interest. "In vain you seek to oppose, they have never been removed from any government", mentions the author of a report on the Sibiu *Gemeinschaft*.⁴⁶ In the county of Tarnava Mare reports said that although in Romania there is one party, "they [the Germans] have their own party".⁴⁷ In Banat, under the guise of the NRF, there was organized a celebration of the Nădrag Schwabs. Here, the local priest talked about a brochure brought from Lugoj, in which the terms of Germanism were presented. Another promoter of Nazism was the Heintz Schramm from Topleț (Severin County) who created an organization in the local factory, where he was co-owner.⁴⁸ Other Germans, such as the NRF leader Hans Ioan Engelmann in Lipova

⁴² Stan Stângaciu, Octavian Burcin, Ovidiu Miron, Adrian Bălan, *op. cit.* p. 120.

⁴³ Petre Țurlea, *op.cit.* p. 213.

⁴⁴ Mihai Aurelian Căruntu, *Bucovina în al doilea război mondial (Bukovina in World War II)*. Iași : Junimea Publishing House, 2004, p. 37.

⁴⁵ A.N.I.C. National Renaissance Front Archives 24/1940, f. 58.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 99.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 104.

⁴⁸ Dumitru Șandru, *Mișcări de populație în România (1940-1948) (Popular movements in Romania /1940-1948/)*. Bucharest : Encyclopedic Publishing House, 2003, p. 79.

local (County of Arad), considered the situation of his co-ethnics similar to the one in the southern region, dangerous for Romania. He hoped that the German *Führer* will find a similar solution for the Germans in Transylvania. In this concern, he established an organization after the *SD* model.⁴⁹

The King was aware of the German undermining action: "I am concerned by the destabilizing action of the country, every day its tendency is becoming more and more to an organization completely dependent on the NSDAP".⁵⁰ The same thought the Romanian ambassador in Warsaw, Richard Franasovici when he wrote to Grigore Gafencu that "Germans in Romania continues to believe themselves as ancestors of the Reich soldiers, always ready to answer the *Führer's* call".⁵¹

The Nazi propaganda continued in Romania in the 1940s under the name of the *National Renaissance Front*. Anton Peter from Variaș, Banat, was the front-man of the propaganda that "terrorized the population into acting in the interest of Germanism". His removal from the NRF was demanded.⁵² Without having any hostile manifestation against Romania, the German ethnics militated for the isolation of the German ethnics who did not sympathized Hitler. But in some documents and materials that were confiscated from Germans, were found brochures sent from Germany that justified the external politics of Berlin, *Lebensraum* policy or anti-Semitism.⁵³ In the general meeting from March 18, 1940 of the NRF the leaders of the organizations from Banat and Transylvania had big requests from the government. Their requests were denied on the grounds that "the Transylvanian Saxons will never be contempt, unless they were to be given everything". Alexandru Voids Voevod, president of the NRF, reproached that although they acted in the sole party, they also used the old *Gemeinschafts*, which were banned.

⁴⁹ Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 210.

⁵⁰ Carol II, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I (1904-1939) (*Between duty and passion. Daily notes*, vol. I. /1904-1939/). Edited by Marcel Dumitru Ciucă and Narcis Dorin Ion. Bucharest : Curtea Veche Publishing House, 2003, p. 370.

⁵¹ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema eoriească*, Vol. I. *Partea întâi 1933-1944* (*Contributions to Romania's History. The Jewish Issue, Volume I, Part I, 1933-1944*). Bucharest : Hasefer Publishig House, 2001, p. 194-195.

⁵² A.N.I.C. National Renaissance Front Archives 9/1938-1940, f. 157-158.

⁵³ *Ibidem*, 141/1938-1940, f. 107.

Only some requests the Germans made were accepted in order to keep them away from the Hungarians, were considered more dangerous than the Germans.⁵⁴ Petre Georgescu, the commandant of the National Guard, made ample material in 1940 that put the attention on the destabilizing actions of the Germans that used the sole party for their Reich-favoring propaganda. The rapport talked about trips and marches in the German populated villages, about organized hunting trips in the mountains and about other paramilitary actions, mostly of the German youth.⁵⁵

The *Heim ins Reich Politik* of Germany was a particularly dangerous aspect for Romania. The Reich wanted to repatriate the Germans from abroad and include them in the *Wehrmacht* and the SS structures. Taking advantage of their status, some young Germans went to Germany for studies, but with the intention to put themselves into the service of the Nazi ideology. Others left to escape military stage in Romania, using fake passports, like in the case of the Hening brothers from Făgăraș. The *Inspector General of the Gendarmerie* knew that Andreas Schmidt dealt with fake passport purchases. And in the counties of Năsăud, Bistrița, Arad and Timiș there were reports of the young Germans who intended to leave the country.⁵⁶ Also in Bukovina there were many cases, along the 1940s, of the young Germans that left the region to relocate to the *Vaterland*.⁵⁷ The reports showed that Germany started a campaign to recruit spies. They were looking for the young adults, 17-25 years of age, which were going to be trained in Germany.⁵⁸ Andreas Schmidt, who led since 1939 the *Nationale Arbeitsfront*, had the mission to coordinate the "Mission of the 1000", in which the German youth organizations recruited young adults for the Reich's spy recruiting campaign. Officially they were hired for agricultural labor, but once they reached Germany they were incorporated in the SS or in the *Wehrmacht*.

The Germans created difficulties for Romania also by their manifested attitude against the other ethnic communities. Tensions existed

⁵⁴ Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 216.

⁵⁵ A.N.I.C. National Renaissance Front Archives, 273/1940, f. 34.

⁵⁶ Dumitru Șandru, *Popular movements...*, p. 80-81.

⁵⁷ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 155-156.

⁵⁸ A.N.I.C. National Renaissance Front Archives 273/1940, f. 29.

between them and the Poles generated by the German-Polish conflict.⁵⁹ Within the diplomatic conflict between Poland and the Third Reich, the Polish minority in Romania “had the strong belief that in case of a war, Germany will be defeated. In their enthusiasm, they collected money and jewellery, which were hand over the Polish Consulate in Chernivtsi [Czernowitz]”. After the occupation of Poland by the Nazi Germany, the Poles “harboring an unmitigated hatred of the Reich, triggered a series of violent acts against the Germans in Bukovina”.⁶⁰ After the outbreak of the war the Germans from Bukovina got involved by creating an espionage service in the favour of the Reich.⁶¹ Armand Călinescu demanded explanations from Senator Hans Heidrich, member of the Superior Board of the NRF, asking him to clarify the position of the German community towards Romania government. The German senator reassured that the Germans from Romania “are far away from any intentions or gestures that will put to doubt their full loyalty” and also promised that no anti-Romanian politics will be made in any of the NRF committees.⁶² There were some of the German communities which did not sympathize with Nazism. The German Catholic Church showed hostility towards the interference of the NSDAP in the lives of the communities from Romania. This faction, backed up by the catholic priests, worked around Hans Otto Roth. The Romanian authorities approached to him, the old German leader with Christian-liberal views that had no sympathy for Hitler. Roth often declared his loyalty to the Romanian government, especially on the ground of Parliament from Bucharest. He was offered a ministerial post, but he only accepted a *Minister Secretary of State for Minorities*, in the Ion Gigurtu government.⁶³

On the day France fell, on June 22, 1940, the King decided, with a regal-decree, the transformation of the *National Renaissance Front* into the *Nations Party*. According to the decree, the *Nations Party* was decreed “united and totalitarian party” found under the rule of the King. The party had the duty to “guide the moral and material life of the nation

⁵⁹ A.S.C.R., Police Inspectorate Archives, Cernăuți, d. 10.745, f. 29.

⁶⁰ *Ibidem*, Fond Administrația de Stat, Cernăuți, d. 1267, f. 59.

⁶¹ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p.131.

⁶² Petre Țurlea, *op.cit.* p. 211.

⁶³ *Ibidem*, p. 217.

and the Romanian state".⁶⁴ Mandatory adherence to the new party was explained explicitly, methods of adherence the party being announced for the future. The June 22 decree was written with adherence rules which had to be completed by August 1. The minorities were given the same statutes as they had within the NRF. No decision was made concerning the Jews. They were excluded; which is another proof that Romanians wanted to approach Germany unconditionally. Wilhelm Filderman, the leader of the Israeli community in Romania, noted that: "The *Nations Party* is a strictly fascistic sole party, within which the Iron Fist was its totalitarian reinforcement".⁶⁵ Foreign press barely announced the event, without making large commentaries on it. This position was mainly adopted by the German press, which showed restraint, without making any commentaries. Only the officious *NSDAP*, changing the tone, considered the founding of the new party as a "natural entitled process, because this privilege that the big nations have on national evolution the small nations have it as well".⁶⁶

The events that occurred at the end of June 1940 delayed the organizations of the "Collapse of Great Romania" *National Party* after the Soviet theft on June, 26-28, 1940 and decisively marked Romanians destiny. In the northern Bukovina and Bessarabia, territories occupied by the U.S.S.R. also remained an important German community that was the trade object between signatories of the 1939 pact. Although Germany's complicity in the collapse of the Romanian borders was known, the only solution to save the regime was the proximity to Germany. The King demanded guarantees of Romanian remaining borders and the dispatch of a military German mission to Romania. But Hitler did not finish his plans with the Romanian problem, fact that gave hope to the German communities in the country.⁶⁷ To a better organization of the *Nations Party*, secretary Victor Moldovan made a trip to Berlin to study an organization of *NSDAP* and to develop mutual relations between the staffs

⁶⁴ Ioan Scurtu (coord.), Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *op. cit.*, p. 474.

⁶⁵ Jean Ancel, *op. cit.* p. 228.

⁶⁶ „România”, June 25 1940, p. 12.

⁶⁷ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 90.

of the two parties.⁶⁸ Following the discussions of the leaders of the German party a rapport was created that was presented on the August 5, 1940 which contained:

- a.) an elaboration by a specially tasked commission of a new regulation of the party;
- b.) the elaboration of a regulation concerning party admissions, and
- c.) the writing of the press releases on the functioning of the parties' bureaus.⁶⁹

The Germans speculated the difficult conditions that Romania was going through in the summer of 1940. The German section of the NRF was functioning formally, because the Germans were more and more attracted to Berlin. The example of the southern matter represented hope for many German ethnics to revolve of their own aspirations, although the return to Hungary was equally dangerous. Many local organizations, like the NRF from Mediaş, demanded clarifications from Bucharest about the intentions of the borders guiders.⁷⁰

After the Vienna Accord, an accord where Germany and Italy demanded Romania to cease an important part of Transylvania, Northern and Saxon territories, the sole party was paralyzed. Taking all things into account, the Germans continued to use their structures and uniforms for public manifestations. This was the case of the German section from Timișoara, which on the September 3, 1940 organized a pro-Hitler gathering in the honour of *Adolf Hühnlein* – Hitler's messenger in Romania. An anti-German manifestation, organized by Romanians, to reprove the Vienna Accord, tensioned the atmosphere in the city. Only by the intervention of the Gendarmerie and the Police the near attack by the protesters on the Germans was stopped. The German High-school from Timișoara was devastated in return. But the tensioned atmosphere which paralyzed the capital of Banat did not stop the German representative to meet up at night with the ethnic leaders from the city that hated the dangerous position that they were in.⁷¹ On the same day, an-

⁶⁸ Rebecca Haynes, *Romanian Policy towards Germany, 1936-1940*. London : Macmillan Press Ltd, 2000, p. 154.

⁶⁹ A.N.I.C. National Renaissance Front Archives 36/1940, f. 1.

⁷⁰ *Ibidem*, 253/1940, f. 8.

⁷¹ *Ibidem*, f.283-285, see also Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 279-281.

other demonstration of the Germans took place in Mediaş. Here, they showed discontents that the problem of Transylvania got solved in the favour of Hungary and not theirs. In Rupea, the German guards, created under the patronage of the sole party, manifested against Romanian authorities. Even in the ceased territory there were manifestations against the Romanian authorities found in retreat. In other localities, like Arad or Jimbolia, the Germans asked for autonomy, manifesting their hope that Germany will impose on Romania to respect their every wish.⁷² There were voices in the midst of the German community that showed discontents about passing to the Hungarian administrations and withdrawing the Romanian politic regime.

Sudden changes in the beginning of the autumn of 1940 that led to the abdication of King Carol II and the installation of the dictatorial regime led by General Ion Antonescu, also led to the dissolution, on September 9, 1940, of the sole party and all its organizations. Under these conditions the Germans lost the only political structure that gave them political legitimacy. Under the new regime, allied of Nazi Germany, their situation will change dramatically, many choosing to leave the country in order to be repatriated to Germany. This aspect was analysed in many well documented studies.

The integration of the minorities in the NRF had to show the unitary side of Romania. The collaboration relations between the Romanian citizens were watched, no matter their ethnic appurtenance, at a moment when the integrity of some European countries and the dissolution of the inter-war status-quo was a much discussed problem. Also, the NRF had to unite all the political and social forces, no matter their beliefs. But exactly the different, or even antagonistic, points of view of the different personalities or political groups were going to give the regime an oscillating and inconsistent direction. The German community proved to be one of the best organized and united communities. The German ethnics took advantage of the weaknesses of the Romanian government and of the legal structures of the sole party from Romania to uphold their own national interests. The German section of the NRF proved to be very independent from the Romanian authorities. Most of the young adults

⁷² Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 282-283.

were most of all attracted to the Nazi Germany's propaganda whose successes were amazing during those years. Even Berlin did not remain indifferent, using the German ethnics as a "fifth column" for different missions in the service of the Reich. The pro-Nazi propaganda, paramilitary actions, espionage, recruitment of personnel – all of these found their place in the arsenal of the German politics. A big part of this community intended to leave Romania in order to repatriate them to Germany.

There were German politicians, which by fearing the totalitarianism, putting away their national orientation, remained loyal to Romania. A lot of Germans opposed the annexation of Transylvania to Hungary in 1940. But their hopes were not directed to Romania but to Berlin, in the belief of creating a Reich that will have them between its frontiers. At the same time difficulties were created in their relations to other minorities, like it happened with the Poles, after the start of the war in the autumn of 1939. But, generally, the German section of the NRF became more and more independent from the Romanian authorities in the summer of 1940 when Germany crushed Western Europe and imposed territorial rights on Romania.

Regardless of the view of an ethnic community or one or more of its departments, their integration into the NRF was a total and utter failure. The enrolment of the German minority meant the enrolment of a "*Trojan horse*" within the party organization. Those who belonged to a minority mostly acted in the interest of their maternal nation, undermining the state authority, but working in the official body of it. But the collapse of the NRF, and also of the regime, was caused, maybe decisively, by the international context and not by the subversive activity of the national minorities.

Abstrakt

Nemecká menšina v Rumunsku a Front národného obrodenia

Založenie jednotnej a všeobecnej strany s názvom Front národného obrodenia (ďalej len FNO) bol odvážnym a moderným projektom, navrhnutým kráľom Karolom II. ako konečný spôsob zabezpečenia stability krajiny v nepokojných pomeroch na konci 30-tych rokov 20. storočia. S vhodným menom, heterogénnou ideológiou a dobre skombinovaným programom bolo cieľom FNO zastaviť rozpad politických síl okolo trónu. FNO sa inšpiroval zrejme úspešným modelom talianskeho fašizmu, najmä pokiaľ ide o kult osobnosti, centralizovanú byrokráciu a silnú hierarchiu v rámci jednotnej politickej sily. 15. decembra 1938 bol takmer bez propagandistickej prípravy vyhlásený zákon „Decretul-lege pentru înființarea Frontului Renașterii Nationale”. FNO, definovaný ako "jednotná politická organizácia zo strany štátu", vyzýval všetkých obyvateľov Rumunska, aby do neho vstúpili, nehľadiac na vlastnú národnosť. Akákoľvek iná politická aktivita alebo strana bola považovaná za trestnú a nezákonnú. Zápis menšín do FNO mal kontrolovať všeobecný komisár, ktorým bol Silviu Dragomir. Rokovania medzi Silviu Dragomirom a vodcami menšín boli vedené s tým cieľom, aby sa do FNO zapojilo čo najviac ľudí v samostatných etnických skupinách „pre kultúrne, ekonomicky a sociálne účely”. Najdôležitejšie etnické skupiny posielali svojich zástupcov do riadiacich centier strany - Direktoriátu a Najvyššej národnej rady FNO.

V januári 1939 sa k FNO pridala Únia rumunských Nemcov. Jej predstavitelia Fritz Fabricius a Helmut Wolff sa stali členmi Direktoriátu Frontu, Hans Hedrich, Otto Broneske, Hans Kaufens, Weldemer Gust, Gustav Trall a Peter Anton boli kooptovaní do Najvyššej národnej rady. Títo boli nasledovaní ďalšími nemeckými osobnosťami, ako boli Hans Otto Roth, biskup evanjelickej cirkvi, Viktor Glondys alebo Rudolf Brandsch. Napriek tomu, že sa pridrižovali politickej línii kráľa Karola, rozpory v radoch Frontu mohli vyvolať hrozbu pre vnútornú politiku Rumunska a pre Frontu ako taký. Je potrebné povedať, že Nemci z Rumunska boli priťahovaní aj politikou Tretej ríše, ktorá v rokoch 1939-1940 ovládla takmer celý európsky kontinent. Priama, otvorená hrozba nebezpečenstva z prepojenia rumunských Nemcov na ríšske politické štruktúry tu nebola, pretože Nemecko nemalo žiadne teritoriálne požiadavky na rumunské územia. Z ekonomického a politického hľadiska však bola nemecká komunita veľmi silná. Nemecká sekcia FNO plánovala zapojiť do strany všetkých Nemcov z Rumunska, ale z rôznych dôvodov. Ich komunita bola totiž rozdelená, najdôležitejšou skupinou boli stúpenci nacizmu. Napriek skutočnosti, že Fritz Fabricius preukázal ľahostajný postoj k Berlínu, stúpenci nacizmu boli inštruovaní nemeckými politickými a vojenskými príručkami, ktoré boli objavené v Sibiu, Temešvári, Brašove, v Černoviciach (Cernăuți), v Cetatea Albă. Aktivity NSDAP na rumunskom území boli koordinované Arthurom Konradim, ktorý posielal do Berlína písomné správy o FNO, o politikoch, novinároch, armáde, názoroch obyčajných ľudí alebo o slabínach a vášňach niektorých významnejších osobností. Podvratné akcie Nemcov, odohrávajúce sa väčšinou v Transylvánii, ale aj v Bukovine, Banáte alebo v južnej Basarábii prispeli k úpadku nemeckej sekcie v FNO. V južnej Basarábii vytvorili Nemci svoje vlastné jednotky Národnej gardy, a to aj napriek zákazu svojich vodcov vo Fronte. Niektorí z nich boli priťahovaní aj komunistickou propagandou. Okrem týchto extrémnych síl ostávala vo FNO kategória Nemcov, ktorá zostala lojálna voči rumunskému štátu. Keďže mali dovolené kandidovať

vo voľbách, tie im v roku 1939 priniesli 10 kresiel v parlamente, päť poslancov bolo zvolených, štyria nominovaní a jeden bol menovaný zo zákona. Hans Otto Roth sa stal tajomníkom senátu. Iný veľmi aktívny poslanec Hans Heidrich vo svojich prejavoch požadoval, aby vládni činitelia a predstavitelia FNO plnili svoje sľuby a zlepšili život menšín. Ale všeobecne možno konštatovať, že nemecká časť FNO sa v lete 1940, kedy nemecká armáda rozdrvila vojská niekoľkých európskych krajín, stávala viac a viac nezávislou na rumunských štátnych orgánoch. Navyše Nemecko začalo Rumunsko žiadať, aby sa vzdalo niektorých území.

Nehľadiac na politickú orientáciu menšinových komunit alebo skupín k nim pridružených, integrácia rôznych etník do Frontu národného obrodzenia napokon zlyhala. Zápis týchto heterogénnych zoskupení znamenal vťahnutie trójskeho kóna "intra muros", a to na úrovni dominujúcej strany. Etnické menšiny, najmä Nemci, konali po väčšinu času pre svoj vlastný prospech a v záujme štátov, kde žili ich súkmeňovci, podkopávali autoritu rumunského štátu, ale zároveň boli aktívnym prvkom v úradnom organizme štátu. Ale pád Frontu i režimu, ktorý ho vytvoril, bol spôsobený, a možno z väčšej časti, medzinárodným kontextom a nie podvratnou činnosťou národnostných menšín.

Autor abstraktu: Patrik Kunec

Republic of Belarus and post-Soviet economic cooperation

VIACHASLAU MENKOUSKI

Inštitút histórie, Bieloruská štátna univerzita (Bielorusko)

The Republic of Belarus is situated in the centre of Europe. Within its territory are laid the shortest transport communications connecting the CIS countries with the states of West Europe. Belarus shares common frontier with Poland, the Baltic States, Russia and Ukraine. The distance between the capital of the country, the City of Minsk, and capitals of other states is: 184 km to Vilnius, 468 km to Riga, 558 km to Warsaw, 545 km to Kiev, and 706 km to Moscow. Belarus occupies an advantageous economic, geographic and geopolitical position in Eastern Europe at the crossroads of major railways and motor roads, oil, gas and product pipelines and systems of communication between Western Europe, regions of Russia and Asian countries. The territory of Belarus is crossed by one of the major Eurasian ways, including the shortest communication ways from the Central and Eastern regions of Russia to countries of Western Europe, as well as between the Baltic Sea and the Black Sea. The area of the country is 207,600 sq. km. The longest distance from west to east is 650 km, from north to south 560 km.

State system of Belarus. Republic of Belarus is a unitary, democratic, social, law-governed state. State power in the Republic of Belarus is exercised by its division into legislative, executive and judicial branches. President of the Republic of Belarus is the Head of State. Executive power in the Republic of Belarus is exercised by the Government, i.e. the Council of Ministers headed by the Prime Minister. The supreme representative and legislative body is the National Assembly composed of two houses: the House of Representatives and the Council of the Republic. All citizens exercise local government and self-government through local Councils of Deputies, executive and administrative authorities, bodies of territorial and civil self-government, local referendums, meetings and other forms of direct participation in state and public affairs. Official languages. Belarusian and Russian.

The Republic of Belarus is divided territorially into six Oblasts (regions) with their administrative centers in Minsk, Brest, Vitebsk, Gomel, Grodno and Mogilev. The country includes 118 administrative districts (rayon's). The Republic of Belarus includes 110 towns, of which 15 towns have population over 100,000, and 103 urbanised populated localities.

Population is 9.799 million people¹. Over 70 percent are urban population. Beside Belarusians (81.2 percent), the population includes Russians (11.4 percent), Poles (3.9 percent), Ukrainians (2.4 percent) and other nationalities (1.1 percent). The population density is 47 persons per square kilometer. The largest city in the country is its capital, the City of Minsk, with 1.726 million people.

Main industries of Belarus and economic cooperation.. Distribution of employed population across key economic sectors (2009): industry – 26.2%; retail, catering, logistics – 14.7%; education – 9,7%; agriculture – 9.3%; transportation and communication – 7.6%; public health services, physical training and social security – 7.2%; others – 16.3%. Currency of Belarus is Belarusian ruble (Br).

Main Industries of Belarus are metallurgical; mechanical engineering, including tractors and agricultural; cars, machine-tool constructing and tool industry; instrument making; radio engineering; electro technical, electronic; optics-mechanical industry; metal working; chemical and petrochemical; food industry.

Belarusian mineral and labor resources. In Belarus, about 30 types of mineral resources have been found (over 4,000 mineral fields and deposits). Of special significance among them are potassium salts: by their industrial reserves the country is among the leading countries in Europe. The Republic is rich in non-ore minerals like granite, dolomite, marl and chalk, low-melting and high-melting clay, loams, sand and gravel materials, raw material for manufacture of natural paints (boggy iron ore, ochre, glauconite, etc.) and possesses a rather powerful raw material base for manufacture of construction materials. Peat reserves are widely spread in Belarus. The total geological reserves are estimated at 4.4 billion tons. At present, the extracted natural reserves constitute 600 million tons. Another important natural resource is sapropel whose

¹ <http://www.sectso.org/EN/Belarus.asp>

reserves are estimated at 3 billion cu. m. Oil reserves are not big; its production covers only 12-13 percent of the country needs ², and this ratio will not change in the future.

The number of employees at enterprises and organisations is 4.34 million people; of them, 1.14 million persons are employed in industries, and 0.51 million people in agriculture. The country has a modern system of professional training, which guarantees a high educational level of population and high skills of employees, including such sectors as automotive, tractor and agricultural machinery building, optical sector, radio and electronics, precision instruments, etc.

Belarusian foreign policy. The member states of the Commonwealth of Independent States (CIS) are economic policy priority of the Republic of Belarus. Belarus is one of economically developed countries of the CIS. In its economic share of industry is nearly one third of national product's volume ³.

Belarus is planning to strengthen and expand the far edge of the foreign-policy allies and partners in Asia, Latin America, Middle Eastern and Africa and to bring cooperation with them up to the level of strategic partnership. Trade diversification, expansion of economic cooperation with the states of the above-mentioned regions is a significant premise for the growth of Belarusian export-oriented economy.

Key priorities in Belarusian foreign policy are Russia, other post-Soviet states – the CIS partners, European Union, countries of the South, United States, and multilateral diplomacy ⁴. Apart from the general to the entire world economy integration factors in the post-integration are a number of factors specific to this former Soviet states. These integration components represented by the following groups of factors ⁵:

First, the economic interests. In 90 years of the last century, all the CIS countries experienced a period of profound structural changes - both internal and external economic and political. Their economic potential

² <http://www.sectsko.org/EN/Belarus.asp>

³ <http://www.president.gov.by/en/press23865.html>

⁴ http://www.mfa.gov.by/foreign_policy/priorities/

⁵ Bykov A. Economic cooperation within the SCO framework: Key directions and prospects of development // http://fictionbook.ru/author/a_i_bykov/yekonomicheskoe_sotrudnichestvo_v_ramkah/read_online.html?page=0

first fell sharply and then after several years of continuous decline in the second half of the decade has shown an upward trend, which has stopped by global financial crisis.

Secondly, the integration factors include post-Soviet security. In order to strengthen the defense of each of the States, border security, conflict resolution and prevention is extremely important to cooperate in military technical sphere, which includes the currently participate in the work of the Collective Security Treaty Organization (CSTO), joint exercises, the deployment of Russian military bases in several former Soviet countries, cooperation in the supply of military equipment and weapons.

Thirdly, the socio-cultural community. The post-Soviet states, regardless of the political course pursued by the leadership of these countries still retain a sufficiently high that has developed in the Soviet period of socio-cultural community population. First of all the former Soviet Union are still no significant language barriers. Russian language is widely used as a lingua franca. In addition to the lack of a language barrier, the USSR was formed by a dense community of nations in various forms: a mixed population, intermarriage, joint historical past, a common cultural space, free movement of people, etc.

Fourth, to the integration factors are the political interests of the former USSR. Integration trends in the independent states are largely determined by political interests, which adheres to the guidance in these states. A number of states are set to integration within the former Soviet Union. This applies to member states of such integration associations like the EurAsEC, CSTO, Union State of Russia and Belarus.

Belarus as a Partner of the SCO ⁶. First turn our attention to the terminology used. In modern scientific literature clarifies several concepts related to the structure and activity of the SCO. Given that the SCO Charter and in other documents is not consistent detailed definition of "SCO region," i.e., designation of its spatial scope, the author proves useful to clarify the concept of "SCO region" in conjunction with the definition of the SCO as a regional organization. Based on the current com-

⁶ Source base study were documents SCO materials Internet - Portals: Central web portal Shanghai Cooperation Organization, the Internet portal CentrAsia, the Internet portal News-Kazakhstan, the Internet portal of the Youth Council of Shanghai Cooperation Organization and other.

position of the SCO member states, the most valid of the available definitions of the SCO region is the author of the formula: "Central Asia and neighboring countries." SCO is a regional international organization of states of the Eurasian region (region / continent of Eurasia) ⁷.

In December 2005 Belarus applied for an observer status in the SCO. As its member-states decided not to accept new members in the near future the Belarusian application was not considered. In 2009 the Belarusian application for a dialogue partner status was approved. The practice of cooperation with the SCO member-states has not been developed yet but the majority of the member-states incline not to make big difference between the Observer and Dialogue Partner statuses ⁸.

According to Indian researcher Sameer Jafri the SCO was formed as a mutual-security organization by Russia, China and four Central Asian states with an aim to promote peace, security and stability in the region. It has been mainly centered on its members' Central Asia related security concerns of terrorism, separatism, extremism and drug trafficking. Operating within that limited framework, the SCO has modest achievements to its credit. So far, the Regional Anti-Terrorist Structure (RATS) has been its most successful component. Central Asia has been a part of the 'Great Game' of nations ever since the fall of the Soviet Union. USA, the undisputed superpower hitherto, has tried to expand its sphere of influence in this region by filling the vacuum created by Soviet Russia ⁹.

SCO as economic organisation Despite the fact that the SCO was set up to mutual protection of borders of neighboring countries, the economic orientation and activities of the organization has received. SCO member countries interested in cooperation in areas such as fuel and energy complex, agriculture, transport, financial and banking sector and water management system.

Economic cooperation is the weakest area of activity of the SCO. Multilateral economic projects are virtually absent. The reports usually

⁷ Lavrov V.S. Status and activities of the Shanghai Cooperation Organization: the international legal aspect: the thesis ... Candidate of Sciences - Moscow, 2008. - 198 p.

⁸ <http://www.mfa.gov.by/en/organizations/membership/list/c2ee3a2ec2158899.html>

⁹ Sameer Jafri. Rise of Shanghai Cooperation Organisation // <http://www.oyetimes.com/news/108-asia/12310-rise-of-shanghai-cooperation-organisation>

appear the figures of bilateral cooperation, which, in principle, would have developed without the SCO at work and have an incentive effect). The main reason for deceleration of economic cooperation - lack of funding mechanism for multilateral projects. SCO budget is too modest, and is not intended for this purpose. It has long been talk of establishing the Fund or the Bank of the SCO, but it is still not established ¹⁰.

Geography plays a major role in co-operation in transport, for example, in the development of transport corridor "Western Europe - Western China". Implemented projects such as the synchronous construction and modernization of roads, road and rail routes, the intensification of air travel. Must be expected to develop partnerships in the areas of information technology and telecommunications, science and technology, agriculture, as well as the revitalization of areas such as effective and efficient use of water and energy resources, creation of joint ventures in construction, light and food industry ¹¹.

Economic cooperation is gradually coming to the fore. Moreover, according to some researchers, the future of SCO depends precisely on the ability to establish effective economic cooperation, especially at the regional level ¹². The economies of the SCO in many ways complementary, that opens a wide field of trade and economic cooperation. The trade turnover between the countries of the organization at the present time, perhaps, hardly significant. Nevertheless, having an idea of, say, resource-energy component of the foreign trade of the SCO, we can talk about the real prospects for joint projects in energy and in general the further development of trade and economic relations within the organization with Given the significant potential of this area of cooperation. Topical issue of establishing the SCO Energy Club. In addition to projects involving the development of oil and gas industry, including construction of oil and gas pipelines, energy cooperation can be realized in the joint construction of hydro power plants, commercial development

¹⁰ Lukin A. The challenge for the SCO: Club or leaders - a serious international mechanism? // Attachment: / 238/default.htm

¹¹ Khachaturov A. The Shanghai Cooperation Organization: Prospects for development // Proceedings of the Ural State University, № 03 (80), 2010. The social sciences.

¹² Kefeli I. SCO space - the space community // Proceedings of the Ural State University, № 03 (80), 2010. The social sciences.

of new energy technologies, the development of clean energy¹³.

Cooperation with SCO has the important economic component for Belarus. Among the main working bodies of the SCO are the Business Council and the Interbank Association. The Business Council of the Shanghai Cooperation Organization was established in 2006 in Shanghai. The Business Council is a non-governmental structure. It unites the most authoritative representatives of the business community of the member-states. The basic aim of the Business Council is to expand economic cooperation within the framework of the Organization, to establish direct contacts and dialogue between business and financial communities of the SCO member-states¹⁴.

The Interbank Association was formed in 2005. It includes: the Development Bank of Kazakhstan, the State Development Bank of China, the Bank for Foreign Economic Affairs of Russia, the National Bank of Tajikistan, the National Bank for Foreign Economic Affairs of Uzbekistan. On 14 June 2006, in Shanghai, in the course of the second conference of the Council of the SCO Interbank Association the Settlement and Savings company of Kyrgyzstan became a member.

For Belarus dialogue with SCO is connection possibility to inter-regional projects of cooperation with the account of favorable transit position between the East and the West. For SCO Belarus is an exit on the European platform, strengthening of communications of the East and the West. In the Memorandum providing granting of Belarus of the status of the partner in dialogue, a number of mutually advantageous directions for cooperation makes a reservation. Among them are creation of favorable conditions for trade and investments, interaction activation in customs affairs, partnership in questions of regional and global safety, dialogue development on foreign policy questions.

In December, 2005 Belarus has made an application on joining to SCO as the country-observer. But because of the decision the countries-participants not to increase in the near future quantity of the countries-observers, the demand of Belarus was not considered. In 2009 the Belarus demand about granting of the status of the partner in dialogue has

¹³ Khachaturov A. The Shanghai Cooperation Organization: Prospects for development // Proceedings of the Ural State University, № 03 (80), 2010. The social sciences.

¹⁴ <http://www.mfa.gov.by/en/organizations/membership/list/c2ee3a2ec2158899.html>

been approved. Practice of interaction with the countries-partners in SCO is not turned out yet, but the majority of the countries-participants tend to that there will be no big distinction in statuses of the observer and the partner in dialogue ¹⁵.

The constituent documents of the Shanghai Cooperation Organization stipulate four criteria for membership in the Organization: 1) the criterion of the subject, 2) regional-geographical, and 3) legal, and 4) the criterion that the objectives and principles. The criterion of the subject indicates what kind of subject of international law can enter into the international organization. The content of the criterion with respect to the subject of the SCO is reduced to the status of Art. 13 of the Charter that the United States are the only States. The criterion of the subject in the form in which it exists in the SCO needs to be clarified, according to which members of the Organization may be an independent state, recognized as such by all participants of the SCO ¹⁶.

Extension of the SCO. The question of the expansion (or refusal of extension) of the SCO remains controversial. Among some of the expert community of the SCO is widely believed inappropriate expansion of the organization at this stage. Any extension, especially considering the motivation of each of the candidate countries, the organization will bring new challenges ¹⁷.

As noted by Alexander Lukin, director of the Center for East Asian and SCO Institute for International Studies at MGIMO (U) Foreign Minister of Russia, until recently all the SCO member states, and most experts were of the opinion that increasing the number of members for the time being it is not necessary, as the first need strengthen it in an existing structure, to establish mechanisms to work to gain experience. That's why in May 2006 at the Council of SCO Foreign Ministers (CFM) has been reached tacit agreement on a moratorium on accepting new members. Behind the scenes it was because, in fact, contrary to the SCO Char-

¹⁵ Dialogue partner status does not require access to restricted documents of the organization. But the partner may have access to their content on demand.

¹⁶ Popov D.S. International legal aspects of membership of the Shanghai Cooperation Organization: thesis ... Candidate of Legal Sciences - Ekaterinburg, 2009. - 225 p.

¹⁷ Izimov R. Prospects of the Shanghai Cooperation Organization // <http://journal-neo.com/?q=ru/print/3765>

ter, proclaiming the organization open. Unwillingness to accept new members until quite recently in IIIOC explained the technical reasons, first of all absence of mechanisms of joining to the organization. However today such mechanism corresponding documents are actually created, accepted, accurate procedure is developed ¹⁸.

Eurasian Economic Community. The Treaty on the establishment of the Eurasian Economic Community was signed in Astana (Kazakhstan) on October 10, 2000 by the Presidents of Belarus, Kazakhstan, Russia, Tajikistan and Kyrgyzstan. Moldova and Ukraine obtained an observer status in May 2002, and Armenia — in 2003. In December 2003, the EurAsEC was granted an observer status at the United Nations General Assembly ¹⁹.

Major issues of the Community include ensuring dynamic development of the member states through the coordination of social and economic reforms with efficient use of their economic potential to increase standards of living. The Presidents of states approved activities for the implementation of the Priority directions of EurAsEC development for 2011-2013 and onwards. The following issues are made part thereof: to form the Customs Union and the Unified Economic Space; to conduct coordinated economic policy; to form a common financial market and develop currency integration; to encourage cooperation in the practical sector of economy; to form and develop an energy market; to form a EurAsEC Transport Union; to cooperate in the agro-industrial sector; to cooperate in the social and humanitarian spheres and in the sphere of migration policy; to conduct coordinated environmental policy; to improve the system of Community management ²⁰.

The most significant achievement of cooperation within the Eurasian Economic Community was the formation of the Customs Union of Belarus, Kazakhstan and Russia. Nowadays the Community continues its work to complete the formation of the Unified Economic Space of the three states.

Customs Union. The decision to form the Customs Union was tak-

¹⁸ Lukin A. The challenge for the SCO: Club or leaders - a serious international mechanism?// attachment:/238/default.htm

¹⁹ <http://www.mfa.gov.by/en/organizations/membership/list/a129a29a6011d384.html>

²⁰ <http://www.mfa.gov.by/multilateral/organization/list/f1df1da1904583ab.html>

en by the Presidents of the Republic of Belarus, Republic of Kazakhstan and Russian Federation more than 15 years ago, in 1995. Such a union of the three states involves forming of the common territory with common trade controls applicable to other countries; establishing a new scheme of levying and distributing customs duties, taxes, fees; forming of the Customs union bodies which function in accordance with powers received from the Parties, etc.

The Customs Union Committee started functioning on January 1, 2009. Since the beginning of 2010 the Customs Union Committee was vested with powers in the sphere of customs tariff and non-tariff regulation. The Customs Union Committee is authorized to decide on customs management, technical regulation and application of sanitary, veterinary, phytosanitary regulations and customs statistics administration.

Since March 2010, the Committee on foreign trade regulations considers and drafts decisions of the Customs Union Committee on foreign trade regulation. The Treaty on the Customs code of the Customs Union came into effect, the mechanism of transfer and distribution of import customs duties was implemented. The implementation of common tariff and non-tariff regulations in trade with other countries guarantees the protection of national producers in other countries' markets and ensures growing trade with each other.

Unified Economic Space. The Customs Union phases into a more integrational form of cooperation – Unified Economic Space. On December 9, 2010, a package of 17 treaties which form a legal basis of the UES was finally signed. The treaties are scheduled to enter into effect on January 1, 2012. All required internal procedures were conducted in the Republic of Belarus in late 2010. In the new integration association, the three countries will pursue a coordinated macroeconomic policy, based on common principles and competition rules and natural monopoly regulations. The parties have agreed on common ways of industry and agriculture support and public purchases. Goods, services, capital and workforce will be free to move within the UES.

Conclusions. The development of the SCO in the medium term, international affairs experts evaluated positively. The basis for the optimistic forecasts is already the fact that all member countries are geographically close, they share a similar history, common culture, a strong tradi-

tion of friendly exchanges. All countries - SCO members need to maintain stability and security, both internal and external perimeter boundaries, the intensification of addressing socio-economic and other problems, joint counter emerging threats and challenges to their existence (as in military, political, and humanitarian the spiritual and economic spheres), which gives the organization more in demand.

Deputy Director of the Institute for Far Eastern Studies, professor at Moscow State Institute of International Affairs Sergey Luzyanin notes that the organization was born in 2001 as a regional, even subregional, and in 2011 it global. There are three levels, there are permanent members, there are observers, four states, and have two state-dialogue partners. And a three-tiered structure, and generally growing up made possible the organization of a global, geopolitical. And now she's not only in Central Asia may affect or resolve any issues. This is the world's weighty structure ²¹.

However, major obstacles to the SCO as a component of the emerging system of security are disparities in economic development, location and condition of the road and telecommunication infrastructure, different levels of stability of national currencies, the incompleteness of political change in most participating countries, the availability of customs and other barriers between them, the growing problem of illegal migration. Finally, the power factor can play a positive and unifying role (recall initiative on the establishment Energy club within the SCO), and to provoke tensions between major exporters and importers of energy resources ²².

As the Belarusian analysts close to the Presidential Administration of Belarus, on the background of the global trend towards integration, cooperation and collaboration process of economic landslide disengagement of the former USSR at the end of the last century, is one of the most irrational and destructive phenomena of our modern history. However, after the former Soviet republics on yourself to feel the destructive power of disintegration and "atomization" of their national

²¹ Luzyanin S. Turn the SCO // attachment:/636/default.htm

²² Voronovich VA. Evolution of the Shanghai Cooperation Organization in the context of the Asia Security// http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=1172&Itemid=5

economies, gradually emerged and strengthened the realization that the alternative to integration can only be a loss of competitiveness, economic loss, but in the long term - and the political sovereignty of the present while we are talking about the need for a strong Eurasian union state. To do this, today formed a unique opportunity: global changes in the global economic system will inevitably lead to a new geopolitical reality ²³.

In his message to the Belarusian people and the National Assembly of the Republic of Belarus, April 23, 2009 A.G. Lukashenko said that "increasing the international prestige of Belarus will contribute to the establishment of close relations with the Shanghai Cooperation Organization, in the long term - to the status of the country - partner of SCO." Today the SCO, bringing together countries with a total population of nearly 3 billion people, many international experts rated as one the largest pole strength, which is formed on the basis of regional unity and civilized relationship.

²³ Belarusian road / Ed. O. Proleskovsky and LE Kryshtapovich. - Minsk, 2009. P. 147, 159.

Obecný protokol Očovej (1589 – 1817) Poznámky k datovaniu a obsahu prameňa

ELENA MÜHLBERGEROVÁ

Kultúrne centrum Andreja Sládkoviča v Detve – Podpolianske múzeum

Obecný protokol Očovej je autentický historický písomný prameň, ktorý svojím obsahom približuje časť regionálnych dejín Podpoľania v období raného novoveku. Je v správe zvolenskej pobočky Štátneho archívu v Banskej Bystrici, kde je evidovaný vo fonde Notárskeho úradu Očovej pod názvom Richtárska kniha Očovej.¹ Treba však zdôrazniť, že tento názov bol tomuto prameňu zrejme priradený dodatočne, pravdepodobne v spomínanom archíve. Sledovaný písomný prameň určite nebol totiž osobnou knihou očovských richtárov, ale verejným dokumentom – obecným protokolom, knihou, preto sa v práci prikláňame skôr k názvu Obecný protokol, ktorý aj používame. Nakoniec, v používaní názvu nie sú jednotní – ako to bude ďalej zrejme – ani samotní pisári.

Spomínaný písomný prameň by bol zaujímavý pre viacero odvetví pomocných vied historických, my sme sa v príspevku rozhodli zhodnotiť najmä jeho obsahovú stránku. Pre zaujímavosť vyberieme i niekoľko zápisov, ktoré majú podľa nášho názoru pre región historický význam a potvrdili alebo priniesli nové poznanie o vtedajšom živote poddaných na Víglašskom panstve.

Z typologického popisu knižnej väzby Obecného protokolu Očovej (1589 – 1817) je zrejme, že ide o renesančnú knižnú väzbu. Knižný blok je z ručného papiera, celý je písaný ručne (rukopis) s foliáciou (vykonanou dodatočne, zrejme pracovníkom archívu) v pravom hornom rohu listu. Blok je šitý na tri zdvojené väzy (pakované) a dva jednoduché kapitáľkové väzy, je mierne zaguľatený. Len na jedinom liste v bloku sa nachádzajú pritlačené tri pečate (červený – španielsky vosk), pri ktorých sa nachádzajú podpisy. Text je signovaný tromi rôznymi podpismi, pri

¹ Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Zvolen (ďalej ŠA BB pob. ZV), fond Notársky úrad Očová (ďalej NÚO), Richtárska kniha Očovej (1589 – 1817).

ktorých sú umiestnené spomínané pečate.² Dosky knihy sú vyrobené z bukoveho dreva, kanty sú zhranené zo strany prídoštia smerom von. Pri chrpbte sú dosky zo strany pokryvu jemne zhranené, aby plynule prechádzali na chrbát bloku. Na zadnej doske sa nachádzajú dva žliabky na zapustenie remienkov do dosky. Na prednej doske sú na prednej hrane dva zárezy na štítky spony. Knižné dosky sú nasadené na blok prevlečením motúzov a kapitáلكových väzov z vonkajšej strany na prídoštie a následným prevlečením ďalším otvorom na vonkajšiu stranu dosky. Zo strany prídoštia sú zakolíčkované drevenými kolíčkami. Medziväzné priestory sú vylepené pergamenom a na dosky sú prilepené zo strany pokryvu. Naň bola použitá biela bravčová useň (ircha), zdobená slepotlačou s rámcovou výzdobou. Rámce výzdoby sú vytvorené trojlinkou a vyplnené florálnym ornamentom.³

V strede oboch dosiek sa nachádza supralibros s vyobrazením muža. Na prednej je muž okrúhlejšej tváre, pozerajúci doprava, oblečený v kožuchu, držiaci v rukách knihu. Je ním reformátor Martin Luther, čo nám pri konzultácii potvrdil i pracovník Slovenskej národnej knižnice v Martine PhDr. Ľubomír Jankovič, PhD. Pod supralibrom na prednej strane je heslo, ktoré je žiaľ nečitateľné. Druhý muž zobrazený na zadnej doske obecného protokolu pozerá doľava, oblečený je v honosnom odevu, v rukách drží otvorenú knihu. Žiaľ, nevieme z určitostí tvrdiť, o koho ide, ale pravdepodobne mohol byť jedným z ďalších reformátorov cirkvi. Pod postavou na zadnej doske je v dvoch riadkoch heslo: **+SI+DEUS+** (môžeme doplniť: **NOBISCUM,**) **QUIS +CONTRA+** (môžeme doplniť: **NOS?**). Ide o citáciu zo Sv. Písma: „Ak je Boh s nami, kto je proti nám?“⁴

Podľa viacerých indícií je pravdepodobné, že väzba obecného protokolu nie je pôvodná. Podľa všetkého ten, kto viazal dokument, použil staršiu väzbu z tlače. Použitie prídoštia z dreva, potiahnuté bielou bravčovou usňou so slepotlačou významných osobností sa používali na tlače približne v druhej polovici 16. storočia. Mohlo by teda ísť o väzbu neja-

² ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol 126r.

³ KOPÁČIK, Ivan: Osobná komunikácia. 2011-03-05. Email: ivan.kopacik@gmail.com Študent 3. ročníka Univerzity Pardubice, Fakulty restaurování, Litomyšl, CZ a zároveň študent 3. ročníka Collegium Maianum, Týnska vyšší odborná škola, Praha, CZ.

⁴ JANKOVIČ, Ľubomír: Osobná komunikácia. 2012-21-08. Email: lubomir.jankovic@snk.sk

kého protestantského filozoficko-teologického traktátu, čo nám naznačujú i použité vyobrazenia významných reformátorov. Je známe, že knihy, ktoré boli určené na rukopisné záznamy a obsahujúce prázdne listy, sa neviazali do takto zdobených prídoští.

Na obecnom protokole sa nezachoval žiadny fragment knižného kovania, zachovali sa len odtlačky kovaní v pokryve a mosadzné klinčeky, ktoré sú viditeľné na prídoští. Nimi sa upevňovalo kovanie ku knižnej väzbe. Z odtlačkov na pokryve je možné vyčítať, že obecný protokol mal nárožnice deltoidného tvaru, stredové kovania, štítky spôn čepelovitého tvaru s kolíčkovou záchytkou na prednej doske a fixačné štítky remienka obdĺžnikového tvaru na zadnej doske. Zo systému uzatvárania sa zachovali len dva usňové remienky, ktoré vychádzajú zo zadnej dosky. Prídoštie je vylepené jedným listom z bloku a nachádzajú sa na ňom dobové rukopisné poznámky.⁵ Väzobný obal knihy je poškodený, z toho dôvodu sú záverečné listy číslo 252, 254, 255, 256 do knihy len vložené.

Obecný protokol obsahuje takmer 720 úradných zápisov rôzneho obsahu, dotýkajúcich sa či už priamo alebo nepriamo života obyvateľov obce Očová. Prevalu majú zápisy pojednávajúce o kúpe alebo predaji pozemkov, kopaní v chotári obce. Bádateľ tu môže nájsť zápisy o predaji, kúpe takých pozemkov, ktorých názvy sa zachovali i do súčasnosti. Dnes sú z nich menšie obce, osady, v ktorých stále žijú pravdepodobne i potomkovia obyvateľov žijúcich v nami sledovanom období. Svedčí o tom fakt, že názvy, ktoré sa tu uvádzajú, stále pretrvávajú. Ako príklad uvedieme názvy Dúbravy, Hájniková, Holcov majer, Iviny, Obchoditá, Sudová, Želobudza.

Po konzultácii s Mgr. Ivetou Valentovou, PhD., vedeckou pracovníčkou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, sa potvrdila naša domnienka, že obecný protokol je písaný slovakizovanou češtinou, respektíve bohemizovanou slovenčinou, kde základom oboch je slovenský jazyk s niektorými českými slovami. Podrobný jazykový rozbor tohoto prameňa ešte nikto nerobil.⁶ Zachytili sme však v zápisoch i latinské slovné spojenia, ktoré dodávali jednotlivým zápisom istú vážnosť, pátos. Sú to hlavne úvodné a záverečné „formulky“, kde sú uvádzané slovné spojenia ako: Roku pána – *Anno Domini*; Roku a dňa ako

⁵ KOPÁČIK, Ivan: Osobná komunikácia. 2011-03-05. Email: ivan.kopacik@gmail.com

⁶ VALENTOVÁ, Iveta: Osobná komunikácia. 2011-04-04. Email: ivetav@juls.savba.sk

hore – *Anno et Die ut supra*; Toho istého roku a dňa ako hore – *Eodem Anno et Die ut supra*; Úradný zápis (protokol) toho istého roku a dňa ako hore – *Actum eodem Anno et die ut supra*; Úradný zápis roku a dňa – *Actum Anno et die*.

Časové takmer 220 ročné rozpätie zápisov nám umožňuje sledovať i porovnávať vývoj jazyka, spôsob písania, vyjadrovania pisárov v tom - ktorom období. Počas týchto rokov sa pri zapisovaní do obecného protokolu vystriedalo podľa nášho odhadu zrejme 15 -20 pisárov. V prevažnej väčšine však všetci pisári zachovali podobnú štylizáciu. Zápisy boli vykonávané podľa zaužívaných pravidiel. Pisári na začiatku zápisu uvádzali dátum, kedy bol vykonaný, nasledoval hlavný predmet zápisu, či už išlo o kúpu, predaj, darovanie, testament. Väčšinou začínali prvú vetu slovným spojením *Stalo se dorownany, kupa, zmluwa*, ďalej nasledovali mená dotknutých osôb. Zápisy zvykol pisár ukončiť vymenovaním prítomných osôb pri predmetnej udalosti. Vždy je však zapísané meno richtára a jeho pomocníkov. Pisári ich pomenovanie funkcie neuvádzali jednotne, obmieňali názvy ako: *boženíci, polgári a prisažní*.

Na sklonku sedemnásteho storočia sa v zápisoch objavujú už i zmienky o tom, že boli pri nich účastní aj notári obce. Vážnosť účasti notára pri danej udalosti mala byť deklarovaná tým, že bol písaný na záver celého zápisu, akoby potvrdzoval platnosť celého zápisu. Pri väčšine je použitá latinská formulka *Coram me Notaris* – Zápis vyhotovený notárom, za formulkou nasledovalo zrejme meno notára. Obecný protokol je pre jeho bádateľa vzácnym prameňom informácií mien, priezvisk vyskytujúcich sa v danom období v dedine.

Do roku 1681 však zostávajú pre nás pisári všetkých zápisov v obecnom protokole anonymní. Mohli nimi byť richtári, miestni farári či učítelia. Zo zápisu z druhého marca 1681 sa po prvýkrát dozvedáme meno „autora,“ ktorým bol vtedajší miestny učiteľ, vykonávajúci i funkciu miestneho notára, Andrej Kriško (*Coram me Andrea Krssko jurato notario loci ejusdem et scholae rectore*).⁷ V nasledujúcich rokoch už vo väčšine zápisov nachádzame mená pisárov, pri ktorých sa vždy objavuje dodatok, že boli učiteľmi alebo miestnymi notármi, niekedy sú zaznamenané v závere zápisu i obe funkcie súčasne. Mená jednotlivých písá-

⁷ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 111v.

rov sa objavujú v niektorých prípadoch i niekoľko rokov po sebe. Najdlhšie (vychádzajúc z uvedených zápisov) vo funkcii pisárov a tým i učiteľov a miestnych notárov zotrvali v Očovej Ján Kajnovič (v rokoch 1758 až 1787, uvádzame roky prvého a posledného zápisu s jeho podpisom v obecnom protokole) a Ján Fábri (1787 až 1808). Ján Fábri ako nástupca Kajnoviča bol pravdepodobne jeho zaťom. Usudzujeme to na základe zápisu z 28. októbra 1808. Tu sa uvádza, že Ján Fábri zdedil pravdepodobne po svojom svokrovi pálenicu.⁸

Keďže sa meno Jána Kajnoviča po roku 1787 už v zápisoch nevy-skytuje, je možné, že ho ako skúseného notára vtedajší zemepán Esterházy zamestnal ako správcu na svojom ďalšom panstve. Usudzujeme to na základe listu z dňa 28. 9. 1797 od richtára a prisažných obce Pliešovce, ktorý bol adresovaný Jánovi Kajnovičovi, *išpánovi* dobronivského panstva.⁹ Nevieme však s určitosťou potvrdiť, či išlo o toho istého muža. Žiadalo by si to dôsledný genealogický výskum, ktorý by potvrdil alebo vylúčil naše dohady.

Jednotliví pisári pomenúvajú obecný protokol rôzne. Zo zápisov je však zrejmé, že mu bola pripisovaná vysoká vážnosť. To, čo bolo do neho vpísané, malo byť podľa ľudí uchované pre lepšiu istotu oboch zúčastnených strán pri zápise. Keďže pravdepodobne dotknuté strany nedostali inú listinu, doklad o danej kúpe či inom predmete zápisu, práve tento obecný protokol bol v prípade neskorších sporov zrejme jediným dokladom o danej udalosti. Nie pri všetkých zápisoch ale pisári uvádzajú presnejšie pomenovanie protokolu. Takýto zápis sa v ňom po prvýkrát nachádza na jeho 36 liste: „... *Na potvrzeny toho do knihy teto obecne gest zaznamene toto pry prytomnosti wssech trych panuw rychtaruw y wssy obce w prybytku pana rychtara Tomasse Sliwky A 1635, die 1 Marty Johannesesa Jajudy a Georgiusy Piwolusky rychtaruw toho času.*“¹⁰ Zo zápisu sa dozvedáme zaujímavú skutočnosť i to, že v obci mali k 1. marcu 1635 volených troch richtárov, ktorí boli prítomní i pri uvedenom zápise. Je pravdepodobné, že obec mala v tomto období troch vlastníkov, ktorí si dosadili do správy obce svojich zástupcov, aby hájili ich záujmy. Vlast-

⁸ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 253v.

⁹ RAGAČ, Radoslav: Erb a pečate. In: *Pliešovce. Príroda, história, kultúra*. Pliešovce : Obecný úrad Pliešovce, 2006. s. 57-60.

¹⁰ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 36v.

níkmi Vígľaškého panstva a tým i obce Očová boli ešte posledný rok Pogrányiovci, ktorí mali podľa všetkého medzi sebou rozdelené i očovské sedliacke usadlosti. Nasvedčuje tomu zápis z 13. januára 1635, kde sú uvedené mená troch richtárov, z ktorých sa každý postavil na stranu svojho pána. Tomáš Slivka na stranu vdovy po Jánovi Pogrányim, Kataríny Bottkovej (*Batky Katky*). Na stranu Štefana Pogrányiho sa postavil Jaďuď (jeho krstné meno je v zápise nečitateľné), Juraj Pivoluska sa priklonil na stranu vdovy po Jurajovi Pogrányim (jej meno v zápise nie je uvedené).

„Roku pane 1635 13 January. My rychtare na stranu paneg welikomožneg Batky Katky, Tomyss Slywka a na stranu pana welykomožniho pana Ystswana Pograniho Jaduď [...], na treti pak stranu paneg welykomožneg po panu Durdowy Pogranymu, rychtarstwy a prytomnosti Duryka Piwoluska mladego a pana Joannesa Holca, Petra Kryeka, Pala Ssebyana, Mikuss Janka y pred gynymy pany susedy, y Byel Martina, že syroti Ondrik a Durik Ondrigowy synowe stanowya koho magi wyhledawaty pry Fylowy Zolnog, Fl. 20 a pry Durowy [...] synowy fl. 21 na czas prysseda komu bude slussyty nech wihledawa y w kopanyczech, gedon kotuol sseleczny.“¹¹

Iný pisár dňa 24. apríla 1746 pravdepodobne na žiadosť kupujúceho uviedol v zápise: „...Podle toho žadal, aby se mu ta aquisitia do **obecného nasseho protocolu** zapisala, ktera se mu wedle prawdy dostatečneg zapisu toho y zapisala...“¹² Zaujalo nás použitie latinského slova *aquisitia*,¹³ ktoré sa vo význame kúpy využíva i v súčasnosti. Ako posledný príklad písania názvu obecného protokolu v období jeho záverečných rokov použitia uvádzame príklad z roku 1799. Posledná veta zápisu znie: „ ... Načo pre lepssý wernost gjstoty tegto dawame tento obligator ¹⁴ w dome richtarskem z seba, čo tež ý **obecný pečety potwruzogeme**. Ano ý do **obecného protocolla** zapisat dowogeme ... Ocsowe die 16 Aprilis 1799.“ Pisár síce uviedol, že zápis je potvrdený obecnou pečaťou, tá však na strane pod zápisom chýba.

Zápisy v tomto prameni nie sú písané chronologicky. Pracovník ar-

¹¹ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 35r.

¹² ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 162r.

¹³ *Aquisitia* – získaný, nadobudnutý majetok. MAJTÁN, Milan et al.: *Historický slovník slovenského jazyka I.* (ďalej HSSJ) Bratislava : Veda, 1991, s. 82.

¹⁴ *Obligator* – písomná záruka o prevzatí plnenia niečoho, dlžobný úpis. HSSJ III, s. 42.

chívu, ktorý ho evidoval, uvádza rozpätie rokov, v ktorých mali byť do neho vykonávané zápisy od 1589 až do 1808. Nám sa však pri štúdiu obecného protokolu podarilo nájsť dva zápisy, ktoré dobu jeho využitia posúvajú o niekoľko rokov vyššie. Prvý zápis (fol. 247v) je datovaný rokom 1809. Druhý zápis (fol. 240r) posúva dobu využívania obecného protokolu až do roku 1817.

Dokument má druhotne (pracovníkmi archívu) očíslované fólie (listy), ktoré sú označené v hornom rohu pravých pagín (strán). Keďže sú zápisy vykonávané prevažne obojstranne, pre lepšiu orientáciu budeme uvádzať pri jednotlivých číslach i pomocné abecedné označenie r/v. Žiaľ, musíme konštatovať, že i tu zlyhal ľudský faktor. Číslovanie nebolo vykonané dôsledne, niektoré čísla listov či strán chýbajú, aj keď boli do číslovania započítané. Niekoľko listov do číslovania nebolo vôbec zachytených. Nedôslednosť pri číslovaní skresľuje jeho rozsah, podľa našich sledovaní má obecný protokol 506 rukou písaných pagín (strán). Pre lepšiu orientáciu uvádzame na tomto mieste čísla fólií, ktoré v ňom chýbajú, respektíve sa na nich nenachádzal žiadny zápis: fol. 10v.; 20v.; 22r., v.; 102v.; 111v.; 146v.; 231r., v.; 240v.; 248r.; 249v. V dokumente sa nachádzajú fólie, ktoré obsahujú zápisy, no nie sú započítané do jeho celkového rozsahu. Ide o fóliu nachádzajúcu sa medzi fóliami 123 – 124, tu je zápis na fólii r. Medzi fóliami 247 – 249 je zápis na fólii v. Ďalej sa fólie so zápsmi nachádzajú medzi fóliami číslo 194 – 195; 204 – 205; 221 – 222.

Fólia označená číslom 255 podľa nášho názoru nepatrí do obecného protokolu, vizuálne je iná, do dokumentu bola pravdepodobne vložená sekundárne. Od ostatných listov sa odlišuje kvalitou, druhom ale i rozmerom papiera, na ktorom bol zápis prevedený. Pokiaľ by sme ale zobrali do úvahy, že sledovaný zápis by pochádzal z obecného protokolu, posunulo by nám to dobu jeho využitia o niekoľko rokov vyššie, nakoľko doba vzniku tohto zápisu je datovaná 13. júnom 1838 v Slatine (dnes Zvolenská Slatina). Podľa obsahu mal byť akýmsi vyhlásením furmanov o dovezenom tovare: *„Niže podpisany s pritomnim zeznavame že sme my panu Poljačikovi do Otšoveg predešly pjatok nro. 12 ¾ kily fizalnou z Lucence gako furmany dovjezly – bolo sice pou strnasteg ale nam pan Boh vje ako gedna skapala za kteru nam zdržal 10 fl. 30 gr. zeznavame v Slatine Datum*

13. 6. 1838 *Palo Polgak, Matuss Rasska [...]*.¹⁵ Žiaľ, časť textu sa nám nepodarilo identifikovať, no pravdepodobne išlo o zápis, ktorý je dokladom toho, že si obyvateľ Očovej pán Poljačik objednal prácu furmanov, ktorí mu mali doviesť z Lučenca v piatok fazuľu. Cestou sa im však, podľa tohto zápisu nie ich vinou, stratilo okolo 50 kilogramov fazule. V zápise sa furmani odvolávali, že len sám Pán Boh vie ako.

Gramaticky sú texty dokumentu písané rôznorodo, keďže ešte nebol kodifikovaný slovenský jazyk. Pri jednom zápise sa v rámci textu často vyskytuje forma zápisu jednotlivých slov i osobných mien rôzna. Ako príklad uvedieme zápis mena Juraja Holeca, ktorý zastával v obci určitý čas post richtára. Zápis jeho mena bol v protokole takýto: „ ... *Stal se zapys tento w pribitku pana rychtara Dura Holca. ... I tem Georgius Holecz toho času richtar Obcy Očzouskej ...*“¹⁶ Zaujímavou informáciou, ktorá sa našla len na jedinej strane a je tiež spätá s rodom Holecovcov, je odtlačok troch pečatí, medzi ktorými jedna patrí Jurajovi Holecovi (*Georgio Holecz*) v prítomnosti ktorého bol spísaný uvedený zápis.¹⁷ Holecovci zohrali významnú úlohu pri organizovaní doosídľovania Víglašského panstva a ich meno je spojené i s osídľovaním Detvy.

Rozpätie rokov počas ktorých boli do obecného protokolu vykonávané zápisy sme teda určili od 1589 do 1817. Napriek tomu sú roky, počas ktorých sem neboli uskutočnené žiadne zápisy, ale i roky, kedy v ňom boli vykonané len jeden – dva zápisy. Dnes už nemáme možnosť určiť, z akého dôvodu sa tak stalo. Je možné, že očovskí richtári mali k dispozícii aj inú „Richtársku knihu“ – protokol, lebo je nepravdepodobné, žeby v týchto rokoch nebolo došlo k udalostiam, ktoré by obyvatelia obce nepovažovali za potrebné zapísať, a tak ich uchovať pre ďalšie pokolenia. Je však tiež možná alternatíva, že pri možnom opätovnom zväzovaní došlo k strate týchto zápisov. Nemôžeme teda zodpovedne určiť, či v týchto rokoch neboli vykonané žiadne zápisy alebo sa tu z nám už neznámych dôvodov jednoducho nezachovali.

Za oficiálny dátum, kedy bol obecný protokol uvedený do užívania, považujeme na základe zápisu na jeho desiatom liste dátum 1. de-

¹⁵ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 255r.

¹⁶ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 6v.

¹⁷ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 126r.

cember 1615.¹⁸ Je zaujímavé a zároveň dnes už nevysvetliteľné, prečo potom uviedol pisár tento zápis až na desiatom liste i to, prečo boli potom zápisy do tohoto dokumentu písané pred uvedeným dátumom, dokonca tri zápisy sú vykonané po roku 1615 (dva zápisy z roku 1620 a jeden z roku 1652). Nasledujúce strany po „úvodnej“ desiatej strane nie sú zapisované chronologicky, časť z nich je písaná koncom 16. storočia, dokonca sa tu nachádzajú dva zápisy, kde je datovanie zápisu uvedené len ako „Die 6. Septembris Roku pane 98“¹⁹ alebo vypísané „Roku pane dewadesateho osmeho“²⁰ Uvedené zistenia môžu znamenať, že po roku 1615 došlo pravdepodobne k novému previazaniu a tým chronologickému pomiešaniu jeho zápisov. Zároveň je zrejmé, že obec Očová si viedla úradnú agendu či už v obecnom protokole alebo inom type písomnosti ešte pred rokom 1615.

Zápisy v obecnom protokole sú značne obsahovo odlišné. Ako sme už uviedli vyššie, najrozsiahlejšiu časť tvoria kúpno – predajné záznamy. V nich ide hlavne o predaj a kúpu pozemkov, kopaníč, takmer pri všetkých zápisoch sa uvádza, že nový majiteľ sa stáva ich vlastníkom írečite, dedične, čo mu malo zaručiť, aby boli majiteľmi i jeho potomkovia.²¹ Predmetom predaja boli i komorníctva a sedliactva. Súčasťou života obyvateľov obce bolo tiež darovanie pozemkov. Podľa uvedených zistení usudzujeme, že vlastníctvu nehnuteľného majetku a jeho následnému uchovaniu pre svojich potomkov prikladali vtedajší obyvatelia Očovej pravdepodobne najväčší význam.

Ďalšiu časť zápisov tvoria zápisy týkajúce sa spolunažívania rodiny, rôzne majetkové vysporiadania rodinných príslušníkov, či už medzi súrodencami, nevlastnými rodičmi a deťmi. Taktiež sú spísané presné spôsoby zaopatrenia sirôt. Zaujímavými zápismi z hospodárskeho života obce sú zmienky o mlynároch, krčmároch, kováčovi, ale i o existencii miestnej píly či pivovaru. Dôležitým zistením pre nás je i to, že sa tu

¹⁸ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 10r.: „ Za maűdreho a oppatrneho pána richtare Lűkacze Micza, spolu z geho pomocniki a polgarmy. Palem Szebianem, Petrem Kriekem, Yanem Hűlkinym, tato kniha gast ůdelaná ato za Obecne dobre1. Decemb. Rokű Pane 1615“

¹⁹ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 12r.

²⁰ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 14v.

²¹ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 47r.: „... sstal pak dolni z ginimi wecmi prinaležegicimi spolu y zahraduw co na polowici prinaleži toho sela yrek yrekom y na potomkow predgmenowaneho Kubi Lyworoška at bi bilo dedične a yrečite ...“

objavujú zmienky o bryndzi omnoho skôr, ako bola v Detve založená Vagačovská bryndziareň, keď ju pri kúpe jednej *čerchly* a neskôr i kopa-
nic využili ako súčasť platidla obyvateľa Očovej. Zaujímavými sú zápi-
sy, ktoré potvrdzujú existenciu školy v Očovej už v roku 1661. O dôležitosti úlohy kostolníkov pre obec svedčia i zápisy v knihe, ktoré dokladujú okrem iného aj ich menovanie do tejto funkcie.

Pre bližšie oboznámenie čitateľa s týmto dokumentom sme vybrali niekoľko podľa nás zaujímavých zápisov, ktorými sa budeme snažiť priblížiť obsahovú stránku spomínaného historického prameňa. Ako sme už uviedli, kupovaniu a predávaniu pozemkov bolo v protokole venovaných množstvo zápisov. Medzi najčastejšie kupované alebo predávané nehnuteľné majetky poddaných v Očovej patrili pozemky, ktoré pisári označovali ako kopianice či lazy. Ide o dva názvy, ktorých význam je viac – menej totožný. Na základe štúdia obecného protokolu môžeme konštatovať, že medzi najčastejšie lokality, kde dochádzalo v nami sledovanom období k vlastníckym zmenám pozemkov, môžeme zaradiť: Iviny, Hájniková, Kalinovec, Trnavy, Skalica, Suchohradná (*w Suheg hradneg*), Na Príslope (pravdepodobne ide o Príslop v pohorí Poľana), V hornom poli, V prostrednom poli. K ďalším lokalitám, kde sa predávali lazy či kopianice patrili - aj keď v menšom počte - Bugárovo, Bujačie, Breziny, Dúbravy (*konec po dubrawnich*), Dubina, Jabložovo, Jazovec, Kaplná, Kráľová púť, Lipovec, Macáková dolina, Malá hôrka, Mužíková, Obchoditá, Pod Perinou horou (pomenovaná podľa vrchu Perina), Pod Poľanou za Drabovkou (*pod polanu za Drabowu*), Pochabé lazy (*na pochabých laziech*), Repiská, Sudová, Suché lazy, Sušiny, Trpín, Želobudza.

Pokiaľ nemalo územie, kde sa kupované alebo predávané pozemky nachádzali v tej dobe ešte ustálené pomenovanie, použili pisári ako pomocné označenie na ich lokalizovanie vtedy známe miesto nachádzajúce sa v ich blízkosti. Takto sme sa tu stretli s takými pomenovaniami ako napr.: pri studienke, *pri rožnej ceste*, cesta k trhovisku, pri mostíku, *medzi močidly*, pod pálenicami, pod Polianskym hradom, pod pílami, pod závozy, pod polianskou skalou, vyše horného brodu, vyše *priehaňaliska*, v dolnom poli, v prostrednom poli, v hornom poli.

V zápisoch, ktoré sa zmieňujú o lazoch na Trnave, sme našli jeden, kde sme sa dozvedeli okrem iného meno vtedajšieho právneho zástupcu, advokáta Vígľašského hradného panstva, ktorým bol *Samuel Liberti-*

ny.²² S menom ďalšieho úradníka pracujúceho na Víglašskom panstve sme sa stretli v zápise zo 17. marca 1669. V tento deň sa dohodol Ján Obraš, že Michal Dyoši, víglašský úradník, odkúpi od neho jednu kopanicu za Hájnikovou za 14 zlatých. Navyše mu Ján Obraš, údajne z *lásky susedskej a pritelскеj*, daroval jednu kopanicu nad Slatinkami, kadiaľ chodia pod Rohy.²³ Tieto by sme mohli stotožniť s vrcholom, vyvýšeninou, ktorej názov sa zachoval do súčasnosti. Jeho výška je 657 m a nachádza sa za pravým brehom rieky Slatina severovýchodne od obce Pstruša.

Zápis zo siedmeho apríla 1609 nás informuje o tom, že pravdepodobne vdova Rozina Ťažká (*strani sela ktore prislúchalo na Rozinu Tessku*) predala *selo a sedliactvo* so všetkým, čo k nemu prináležalo. Kupujúcim bol v tomto prípade Janko Bediáč, ktorý zaň vyplatil 41 zlatých a 50 denárov. Svedkami kúpy boli okrem vtedajšieho richtára Juraja Vigašta traja prisažní obce ďalej kňaz (*knes Andreas Lihanius*) a ďalší susedia.²⁴ Zo zápisu sme sa ale nedozvedeli, o predstaviteľa akej cirkvi išlo, najpravdepodobnejším mohol byť evanjelický kňaz, keďže v tomto období patri-

²² ŠA BB po. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 201r.: „*Gyuro Danko. My rychtar y cela podctiwa obecs oznamugeme, a kdebj toho potreba ukazowala wyswedcugeme, že podle preukazanych obligatoru a indorsatii od slawneho panstwa widaneg roku 1764 dne 24. juny skrzewa urozenego pana Libertiny Samuela fiscaliusa na ten čas slawneho panstwy Vigleskeho že laz řečený Halgassouskj na Trnawe ge odezdaný yřečitym spusobem Gyurowj Danko ag gehu potomkom, za kterižto laz položil Gyuro Danko 1 zaloh Ondregowj Lazeus ponewač unho bol w zaloho zlatich rymских sto ssesdesat id est fl. Rhen 160. Item podle Iudorsatie Anne Strakoweg položil zlatich rymских ssesdesat id est fl. Rhen 60 a tak učinj summa totalis na tom laze zlatich rymских dwe sto dwacat id est fl. Rhen 220 a to aby ten že Gyuro Danko ag gehu potomcy užiwalj yřečitym spusobem. Kterižto laz zhora a zdola ma prehanalyso a od Zahorcouho laz u po jarok a i preto pre lepssj wernost gehu do tohto protocola Obecnihho toto dokonany zapisugeme dne 8 Juniusa roku 1774 w dome rychtarskem za richtarstwy Ondrega Holika, prisažnich Jana Ponicžana, Matussa Magata, Pala Walussky, Martina Mazuch, Jana Zahorecz prisažnich. Coram me Joanne Kanyowics, ordinarii notario comunitatis.“*

²³ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 70v.: „*Anno 1669 die 17 Martii. Ja Jano Obrass wiznawam timto zapysom že som prodal gednu kopanicu za Hagnikowow gehu mylosty panu uradnikowj wyglaskemu Mychael Dyossymu f 14 yřečyte a dedične. Druhu pak kopanicu som z lasky susedskej a pritelскеj darowal nad Slatynkama kudy pod Rohy chodya tak aby se za ni k tymto mim kopanicam z s pritelow mich žaden nepriznawal a ge na sobe nedomahal. Stal se tento zapys w prybitku pana richtara Jana Kryeka. W pritomoty prysažnich Gasspara Myčynskiho, Matusse Poważanca, Sstewka Pywoluska, Matega Zahorca, Jana Obrasa, Janka Danko. Anno et die ut supra.“*

²⁴ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 3r.

lo ešte Víglašské panstvo Pogrányiovcov, ktorí boli prívržencami evanjelickej cirkvi. Spomínaný kňaz Ondrej Lihani bol od roku 1588 slovenským kazateľom v Banskej Bystrici a od roku 1597 farárom v Radvani (dnes miestna časť Banskej Bystrice). V januári 1599 bol zvolený za prísediaceho zvolenského bratstva. V januári 1607 sa Lihani zúčastnil zasadnutia bratstva ešte ako radvanský farár, no od 2. júla 1607 sa miestom jeho pôsobenia stala Očová, kde zotrval do roku 1612. Naposledy pôsobil v Banskej Bystrici, kde 4. decembra 1626 umrel. Ondrej Lihani bol teda predchodcom Štefana Pilárika staršieho, ktorý bol prijatý na miesto očovského farára 27. júna 1613.²⁵ I o ňom sme našli zmienku v obecnom protokole, keď bol v jeho prítomnosti vykonaný zápis v druhú adventnú nedeľu v roku 1625. V zápise sme sa stretli s viacerými zaujímavými, známejšími menami našich regionálnych dejín. Hneď v úvode nás zapisovateľ zoznámil s vtedajšími spolumajiteľmi Víglašského panstva, pod ktoré prináležala i poddanská obec Očová s jej obyvateľmi. Boli nimi veľkomožní páni Štefan (*Ystwan*) a Juraj (*Durda*) Pogrányiovcov a vdova po nebohom Jánovi (*Yoanesowoy*) Pogrányim veľkomožná pani Katarína (*Kateryna*). Ich rodina mala panstvo Víglaš v zálohovom vlastníctve do roku 1636.²⁶

Sledovaný zápis z decembra 1625 bol vykonaný v dome Juraja (*Gyryka*) Holca kde Juraj Pogrányi, jeden z majiteľov, vydal rozkaz ako sa má vyriešiť dedičské vyrovnanie medzi dvomi bratmi Jánom Holcom starším a Jurajom Holcom. Išlo o dedičstvo po ich nebohom otcovi Petrovi Holcovi staršom, ktorý bol zrejme prevádzkovateľom, prenajímateľom panského pivovaru. Pogrányi ako spolumajiteľ panstva ich rozdelil tak, že Jánovi pridelil dva predné *sklepy* (podzemné miestnosti slúžiace na uskladnenie rôznych vecí, v tomto prípade zrejme sudov s pivom) a ostatné budovy. Juraj Holec získal dva zadné sklepy s pivovarským riadom z hornej strany a dolnú štvrtinu budov. Prostredná stavba na majetku a studňa, ktorá stála pred sklepmi mali byť spoločné pre oboch bratov. Navyše ešte mal Ján Holec starší vyplatiť svojmu bratovi Jurajovi 35 zlatých. Pokiaľ by jeden z bratov nedodrжал nariadenie veľkomožného pána Juraja (*Durda*) Pogrányiho mal zaplatiť 50 zlatých. Zápis bol vyko-

²⁵ SLÁVIK, *Dejiny zvolenského evanjelického a.v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica, 1921. s. 242, 615-616.

²⁶ MATUNÁK, *Víglašský zámok*. 2. vydanie. Zvolen : Okresné múzeum, 1960. s. 63.

naný pri prítomnosti ctihodného pána kňaza Štefana Pilárika (*pana knez Sstephanusa Pilyaryka sprawce teg ze cyrkwy*).²⁷ Prítomnosť tohoto kňaza nám potvrdila tú skutočnosť, že obyvatelia Očovej boli evanjelického vierovyznania tak ako i vtedajší majitelia Vígľašského panstva Pogrányiovci.

V roku 1636 sa stal novým majiteľom Vígľašského zámku a panstva k nemu prislúchajúceho Ladislav Csáky. Rok predtým si vtedajší majiteľ panstva vybral za splnomocneného správcu (lat. administrátor) Juraja Nándoryho.²⁸ Je pravdepodobné, že si ho nový majiteľ v nasledujúcich rokoch naďalej ponechal ako správcu majetku. Dokladom čoho je i zmienka o tom, že obidvaja boli v máji 1638 svedkami pri kúpe komorníctva, ktorého vlastníčkou bola Dorota Stará, pravdepodobne vdova po bývalom hospodárskom správcovi. Keďže sama už nemohla spravovať toto komorníctvo, dohodla sa, že ho predá Petrovi Kriekovi mladšiemu a to dedične tak, aby ho mohli užívať i jeho deti. Za komorníctvo jej vyplatil 24 zlatých a 50 denárov. Ku spisovaniu zápisu o kúpe prišiel ako posledný i hospodársky správca Jakub Majerský (*Pryssel potom k te kaupi dworsky Jakub Magirsky, a prytomny byl*).²⁹ Na jeho správcovskú funkciu nás upozorňuje i priezvisko Jakuba, ktorý mohol byť správcom niektorého z majerov na Vígľašskom panstve. Tiež je možné, že túto funkciu vykonávali i jeho predkovia, po ktorých mohol zdediť uvedené priezvisko. Spomínaný zápis do obecného protokolu sa uskutočnil v kaštieli (*w kastyle*), je však otázne, kde sa nachádzal. Mohlo sa jednať o budovu v zámočkom komplexe Vígľašského zámku, keďže boli prítomní pri zápise jeho majiteľ a administrátor, no taktiež to mohol byť i nejaký kaštieľ v Očovej, podľa nášho názoru je však pravdepodobnejšia prvá verzia. Jedným z mužov, ktorý sa zúčastnil uvedeného zápisu, bol i Ján Holec (*p. Ladislau Czaky, p. Jana Holcze*), ktorého meno bolo napísané hneď za menom zemepána. Pravdepodobne ide o príbuzného Juraja Holeca, ktorý bol spolu s Františkom Pěčim lokátorom novovznikajúcej obce Detva.

To, že sa Holecovská rodina tešila vážnosti i medzi obyvateľmi v obci svedčí tiež ten fakt, že ich predkovia i potomkovia, boli počas

²⁷ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 22r, 23r.

²⁸ MATUNÁK, Michal: *Vígľašský zámok*, s. 63.

²⁹ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 40r.

viacerých rokov zvolení do úradu richtára. Môžeme sa o tom presvedčiť i v mnohých zápisoch. Prvým bol už v roku 1606 Peter Holec. V rokoch 1627, 1631, 1632, 1634 nachádzame informáciu o richtárovi Jánovi Holecovi (*Joannes Holec*). Posledným, o ktorom sme tu našli zmienku, bol Juraj Holec zastávajúci úrad richtára v rokoch 1645, 1649, 1652, 1653, 1657.³⁰ Mená Holecovcov sa vyskytovali v zápisoch, a aj keď ich nositelia neboli richtármi, boli označení ako pomocníci richtára, prisázní, spolususedia či urodzení páni. Z piatich zápisov sme sa tiež dozvedeli, že Juraj Holec (*Georgio Holecz*) zastával v roku 1696 a 1700 vo Zvolenskej stolici funkciu/úrad: *Juratus assessor comitatus Zoliensis* – prísediaci porotca stolice Zvolenskej/*Incliti comitatus Zoliensis juratus assessor* – prísediaci porotca slávnej stolice Zvolenskej.³¹

Zo zápisov vykonaných v druhej polovici 18. storočia sa už o rodine Holecovcov dozvedáme len v súvislosti s lokalizovaním kúpaných pozemkov, s ktorými susedil Holcov majer, ich kopanice, oráčiny. Nevedno prečo sa už nezúčastňovali na správe obce, pravdepodobne sa venovali viacej spravovaniu svojho rozsiahleho majetku. V každom prípade však predstavitelia tohto rodu zohrali významnú úlohu pri rozvoji nielen Očovej ale i Detvy. Hlavné zásluhy Juraj Holeca ocenil 17. 10. 1653 donačnou listinou majiteľ Vígľaškého panstva Ladislav Csáky, keď daroval jemu a jeho potomkom tri usadlosti v Očovej.³² Donáciou kráľa Leopolda I. zo dňa 24. 6. 1662 boli Holecovci prakticky povýšení do šľachtického stavu. O tom, že mali na Vígľašskom panstve významné postavenie svedčí, že sa Juraj spomína i ako správca (provizor) panstva.³³ Túto skutočnosť nám potvrdil i zápis z 18. novembra 1661, kde sa pisár zmiňuje o tom, že Juraj Holec bol v tom roku úradníkom Vígľaškého zámku (*geho milost pan Holecz Durko na ten čas uradnik zamku Wyglesša*).³⁴ Jedným z možných dôvodov, prečo neboli muži z rodu Holecov-

³⁰ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 7v.; 11v.; 25r.; 27r. – 28v.; 29r.; 30r.; 31r.; 32r.; 33r.; 34r.; 46r.; 46v.; 48v.; 51v.; 52v.; 6v.; 52r.; 52v.; 56v.;

³¹ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 126r.; 127r.; 127v.; 128r.; 128v.

³² ĎURKOVÁ, Mária: Podpoľanie a najstaršie dejiny Detvy. In: *Historický časopis*. roč. 47, č. 3, 1999, s. 383-403.

³³ ĎURKOVÁ, Mária: Niektoré aktuálne problémy vo výskume najstarších dejín Detvy. In: *Detva. Tradície, premeny a súčasnosť* : Zborník príspevkov z konferencie. zost. T. Figurová. Detva, 2006. s. 29-33.

³⁴ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 56v.

cov od polovice päťdesiatych rokov 17. storočia volení za očovských richtárov, môže byť i tá skutočnosť, že sa v otázke vierovyznania priklonili na stranu katolicizmu, po vzore svojho zemepána. Keďže väčšia časť obce zostala napriek vierovyznaniu Csákyovcov evanjelickou, nevolili si za richtára katolíka.

Súčasťou bežného života obyvateľov Očovej bola i snaha o to, aby bolo v prípade smrti rodičov postarané o ich osirelé deti, malé ale i dospelé, aby nadobudnutý majetok zostal v ich vlastníctve. S týmto zámerom bolo do obecného protokolu vykonaných niekoľko zápisov. Nás zaujal hlavne zápis z 29. decembra 1627, v ktorom je na štyroch stranách spísaný rozsiahly zoznam predmetov, ktoré má dostať Kristína, dcéra nebohého Juraja Lavrošku. V zápise je presne stanovené, kto jej má čo odovzdať, nie je ale stanovené, v akom termíne alebo za akých okolností. Je pravdepodobné, že uvedený majetok jej mali dať ako veno pred svadbou. Od svojho staršieho brata Matúša Markuška (tu asi došlo k zlému zápisu jeho priezviska, lebo otec bol v zápise uvedený ako Lavroško) má Kristína dostať 99 zlatých za voly, 46 zlatých a 50 denárov za kravy, 20 zlatých a 50 denárov za včely, ďalej ovos, 6 klátov včiel (ako úľ slúžili vtom období kláty stromov). Brat jej mal dať ešte jeden voz so všetkým, čo k nemu prináleží, pluh, tlk, ražeň, mažiarik medený, tri reťaze, tri drevené truhly na obilie (*try priczyny*), jedny brány, štyri gelety, jednu bočku, kasňu, byllice a váhy. Od Juraja Pivolusku mala Kristína požadovať dvanásť zlatých, medenú panvu, kotol valaský, tenkú reťaz, konský postroj (*farhamy zadnye*). Od nevlastného otca Juraja Manu mala Kristína dostať dve malé domáce zvieratá (*dwogho drobniho*), žito (*zyta 20 ctwr.*), jeden voz so všetkým čo k nemu prináleží, jeden dvojité pluh a medený hrniec. U svojej tety Doroty Hajtmanovej (*u Dorke Gagtmanke swogeg tetky*) mala mať Kristína uložené, pripravené ďalšie veci. Najvzácnejšími však boli dva prstene – jeden pečatný a druhý s kameňom. Teta Dorka mala svojej neteri pripraviť celú výbavu, od oblečenia až po posteľné prádlo. Z uvedeného zápisu sme tak získali informáciu, čo všetko mala mať mladá žena pripravené pravdepodobne pred svojim vydajom od rodiny, ktorá prevzala na seba túto povinnosť po jej nebohom otcovi. Podľa toho, čo všetko obsahoval uvedený zoznam predmetov, patrilo jej otec počas života medzi majetnejších obyvate-

lov Očovej.³⁵

Medzi ďalšími zápismi sme však našli i manželskú dohodu, ktorú uzavreli 4. februára 1650, manželia Juraj Kysel' a Dorota, dcéra nebohého Ondreja Bediača. Títo boli pravdepodobne už dlhší čas manželmi a nemali spolu deti, asi preto sa dohodli na uzavretí zmluvy v takom znení, ako bola sem zapísaná. Ak by umrel jeden z nich skôr, mal celý majetok zostať tomu, ktorý ostane nažive. Pokiaľ by umreli obidvaja, mali si Kysel'ovská a Bediačovská rodina rozdeliť ich majetok na polovicu. Ak by si vdovec alebo vdova našli nového partnera a mali s ním deti, ich rodiny nemali dostať nič, všetko malo pripadnúť deťom. Platnosť tohto zápisu bola o niekoľko rokov zrušená, vyplýva to z poznámky na vonkajšej strane listu, kde je uvedené: „*Toto zapsani se wen wimazalo proto ze zatim Dura Kisela z geho manželkou Pán Buh ditkami požehnal.*“³⁶

Medzi zaujímavé zápisy môžeme z nášho pohľadu určite zaradiť i tie, v ktorých sme našli zmienku o bryndzi. Takýto zápis sme našli na jej 142 strane. Je pre nás dokladom toho, že obyvatelia Očovej poznali bryndzu už v prvej tretine osemnásteho storočia. Chovatelia, majitelia oviec si v tomto období vyrábali bryndzu len pre svoju vlastnú potrebu, a keď jej mali prebytok, využili ju ako nezvyčajné platidlo. Stalo sa tak i v prípade, keď Martin Kitta kúpoval cez sprostredkovateľa Juraja Račku jednu *čerchlu* od potomkov Juraja Bujného, presnejšie od jeho dcéry Maríny, ktorá bývala v Sebedíne. Juraj Bujný *pred dávnymy roky* začal v časti hory na Trnave olupovať kôru zo stromov kvôli vyschnutiu, dôsledkom čoho vznikla poľana, rúbaň. Spomínaná *čerchl'a* sa nachádzala povyššie lazú Juraja Halgaša a vyšie akéhosi *stavaniska* – stavby, prístrešku. Martin Kitta kúpil spomínanú *čerchl'u* za tri zlaté uhorské a za jednu pol

³⁵ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 27r., 27v., 28r., 28v.: „... Ssaty tato gista syrota Krysstena dcera nebosstyka Dura Lawrosska ma vyhľadawaty, u Dorke Hajtmanke swogey tetky. Ponagprwe prsten peczety a druhy s kamenem. Item dwe ihly sryberne. Item dwa ortnyke a gedon dwanacnyk. Item nechť sribre zapraweny. Item hatlas czerweny. Item dwa kusy platna byeleniho. Item dwa kusy zrebnioho. Item ssest plachuot. Item gedna sukna czerwena damasskatowjm stanom sstawyewetowjm. Item dwa czachly. Item try obrusy czynowate. Item postelne presteradlo bylene. Item tri kramske obrusy. Item dwe presteradla, gedno o pole a druhe o dwuch. Item na periny dwe obleczke gedno sprosté a gedno czynowate. Item na dwa wankusse obleczkj. Item na tretj wankuss dlhy. Item try obrusy domace. Item ruby dwa zlatimy pryetkamy. Item czepece kupowane try. Item dewet oplecok hodwabom wyssywane a gedno byelo. Item zaponke dwe. Item gedna zelena ssata. Item barchanowoy kozuch gedon kratky a druhy dlhy. Item try peryny. Item dwa wankusse...“

³⁶ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 40v.

mittowničku brinze. Je teda pravdepodobné, že Martin Kitta mohol byť v tom čase chovateľom oviec a kúpený pozemok bol vhodným miestom pre pasenie jeho stáda oviec.³⁷

Meno ďalšieho chovateľa oviec v Očovej sa máme možnosť dozvedieť zo zápisu až z 8. júna 1774, kde František (*Fero*) Hanes predal horskú lúku vhodnú na kosenie (*kosienok*). Kupujúcim bol Ondrej Holík, ktorý zaplatil za spomínaný kosienok, na ktorom mal možno v úmysle pásť i svoje ovce, 60 zlatých a *pol mitovnice brinze*.³⁸ Súdciac podľa dátumu uzavretia zmluvy išlo pravdepodobne o tohoročnú bryndzu. Ondrej Holík mohol byť tým istým, ktorý v roku 1745 kupoval kúsok vyklčovaného lesa od Jána Krieka, no mohlo ísť i o jeho syna, pokiaľ prebral remeslo od otca. O rok neskôr v zápise z 20. apríla sa pisár zmieňuje o Jánovi Poničanovi, ktorý kúpil od Juraja Šmála jeho írečitý laz v Mužíkovej. Ján Poničan mu zaň vyplatil *summu zlatych rymських z tricrat y za mitovnicu brinze*.³⁹ Takže pri tejto kúpe môžeme uvažovať, že sa salašná sezóna začala o čosi skôr ako po iné roky. Je ale tiež možné, no asi menej pravdepodobné, že mohlo ísť o bryndzu vyrobenú z minuloročných zásob chovateľov, takzvanú zimnú bryndzu. To sa žiaľ nedozvieme, no je každopádne pre nás zaujímavé, že sa bryndza použí-

³⁷ ŠA BB po. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 142r.: „Anno 1718 Die 18. mensis Martii. Stala se kupa mezy dwuma strankamy mezy Martinom Kittom a Gyurom Račkom, který gsa plnomocnár Gyura Bujnich potomkou z kterých gedén potomok gest w Sebedine Maryna dcera Gyura Bujniho stranywa gedneg čerchly kteru pred dawnymy roky bil wirobity počal tenže nebosky Gyuro Bujny, ktera čerchla gest na Trnawe wisse lazu Gyura Halgasa a wisse stawaniska, tu gistu čerchlu kupil guž zworchu gmenowany Martin Kitta od tychže prjetelow a pozostalich potomkou Gyura Bujniho za try zlate uherské a za **gednu pol mittowničke brinze** yrek yrekom, gak sebe tak y wssem swogim buducym succesorum a potomkum, z tymže wssak spusobem aby cjlé stareho čerchlowany gako predtim Bujny wirabal žadnym spusobem prekročity nesmel, ale sslepege predessli gako Bujny Gyuro kolčowal aby tye nasledugice čerchlowal a [wyc]e nye. Což pro lepssy swedomy tohto wssého tenže contract do nasseho obecného protocola pro zachowany obecneg sprawedlnost zapsaty sme gednomislné rozsazaly. Pakly žeby dnes zitra do kupy prissla ta čerchla tehda mymo tegže ffamiliae Bujnouseg žaden bližjssy nebude než predeussemy zase naspatek odkupity gim slobodno bude. Actum Očzovae Anno et die ut supra. W prubitku a prjtomnosti pana richtara Očzowskeho Ondrege Kiszela. Adam Iwanissa, Boldiza hroncza, Gyura Pusskella, Martina Debnara, Kuba Kačera Hajtmana, Jana Chabada, Ondrega Ssebiana, Steuka Piwolutska obecného polgare, Petra Krieka, Adama Ssmala, Ffrancisca Jasza, Matthege Jasza, Gyuro Holika. Coram Joanne Jacobo Nidda pro tunc jurato notario loci ejusdem.“

³⁸ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 203r.

³⁹ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 202v.

vala ako platidlo omnoho skôr, ako bola založená bryndziareň v Detve, ale i to, že išlo o vzácnu komoditu, keďže ňou boli vyplácané pozemky. No rovnako je možné i to, že rozloha kupovaných pozemkov nebola veľmi veľká. Je na škodu, že sa to v zápisoch neuvádza, mohli by sme tak objektívnejšie zhodnotiť, nakoľko si bryndzu v sledovanom období ľudia cenili. Pri všetkých zápisoch, pri ktorých bol kupujúcim Ondrej Valuška bol prítomný Juraj Novacký (*Georgio Novaczy*) toho času obecny notár, je pravdepodobné, že menovaný bol i ich zapisovateľom.

V zápisoch z rokov 1690 – 1692 sme našli zmienky o Andrejovi Kriškovi, ktorý ako je známe bol istý čas v obci učiteľom i úradníkom vyhotovujúcim úradné a iné právne písomnosti v Očovej. Andrej Kriško bol i učiteľom Mateja Bela, ktorý navštevoval triviálnu školu vo svojom rodisku od svojich šiestich rokov. Podľa všetkého práve Andrej Kriško bol tým človekom, ktorý odporučil, aby nadaného malého Mateja poslali na ďalšie štúdiá do Lučenca.⁴⁰ Mužskí nositelia priezviska Bel (*Biel, Byel*) boli podľa zápisov v nami sledovanom období richtármi, prisažnými, kostolníkmi. Po prvýkrát sme medzi tunajšími zápsmi našli meno Bel v zápise z 5. mája 1599. Tu sa v závere zápisu medzi prisažnými nachádza meno Peter Biel.⁴¹ Dňa 10. júna 1654 bol spísaný zoznam vecí, ktoré si má sirota Dorota, dcéra nebohého Vavrinca Račka, vymáhať od veriteľov svojho nebohého otca. Jedným zo svedkov pri zápise bol Matúš Bel, ktorého pisár označil ako *múdry a opatrný muž Mathuss Biel*.⁴² To, že Belovci zastávali v určitom období i úrad richtára v Očovej, nám potvrdzuje zápis v obecnom protokole z 25. júla 1670. Spomínaný zápis sa uskutocnil v príbytku vtedajšieho richtára Juraja Bela (*Dura Byela*).⁴³ V zápise z 9. 4. 1695 sme dokonca našli ako jedného zo susedov zúčastnených pri zápise Jána Funtika.⁴⁴ Opäť ale podľa zápisov nevieme posúdiť, či išlo o pokrvných príbuzných Mateja Bela Funtika. Žiadalo by si to dôsledný genealogický výskum aj iných písomných prameňov z tohoto obdobia.

Upozornením na učiteľa Mateja Bela, ktorý bol osobnosťou

⁴⁰ VYVÍJALOVÁ, Mária: *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 7.

⁴¹ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 4r.

⁴² ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 51r.

⁴³ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 41r.

⁴⁴ ŠA BB pob. ZV, fond NÚO, Richt. kniha, fol. 113v.

s ďaleko nadregionálnym významom by sme ukončili náš výber zápisov Obecného protokolu Očovej (1589 – 1817). Jeho hlavným zámerom bolo upozorniť a hlavne vzbudiť u čitateľa príspevku záujem o štúdium tohto pre región vzácneho historického prameňa, ktorý určite má ešte čo povedať svojmu čitateľovi. Hlbšie skúmanie spomínaného dokumentu by mohlo napomôcť pri odkrývaní viacerých neobjasnených skutočností našich dejín.

Summary

Public protocol of village Očová (1589 – 1817)

Notes to the dating and content of source

The goal of this contribution is bring and introduce authentic historic origin Reeve's book (Public protocol) of Očová to the reader. There were written different records from 1589 to 1817. An author calls attention to occurred mistakes in the contribution. They occurred by recording Public protocol where was stored. The biggest mistake is dating it's using. During studying the origin, she holds an opinion, that last record was noticed in 1817 (not in 1808) in Public protocol. This contribution is completed with chosen records. According to author, these records have historic meaning, they have brought or confirmed new knowledge about villeins' past life on Vígľaš manor. The author also devotes to significant people related to history of Vígľaš manor.

Vybrané demografické charakteristiky obyvateľov miest Banská Bystrica a Zvolen podľa matrik sobášených v rokoch 1880 – 1905

ZUZANA KRUPOVÁ

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Rakúsko-uhorské vyrovnanie prinieslo Uhorsku popri politickej aj nezávislosť v oblasti hospodárskej. Uhorská vláda začala realizovať vlastnú hospodársku politiku s cieľom zmodernizovať krajinu po vzore vyspelých západoeurópskych krajín. Sprievodným javom postupujúcej industrializácie sa stala urbanizácia, zvlášť markantá v prípade miest napojených na železnicu. Práve tieto mestá v rámci Uhorska prechádzali najväčšími zmenami, hromadne búrali mestské hradby - symboly niekdajšieho bohatstva a moci, významnou mierou v nich narastal počet obyvateľov, formovali sa nové priestorové štruktúry: priemyselné, dopravné, obytné, oddychové... Takýto vývoj bol identický aj pre dve najväčšie mestá Zvolenskej župy, Banskú Bystricu a Zvolen. Zvlášť výrazne stúpol počet obyvateľov Zvolena¹, čím sa spolu so Žilinou a Vrútkami zaradil medzi najrýchlejšie rastúce mestá Slovenska na prelome 19. a 20. storočia.

Kvantitatívny rast Banskej Bystrice a Zvolena následne transformoval kvalitatívne štruktúry, ako národnostné, náboženské, či sociálno-ekonomické zloženie obyvateľov. Práve transformácia kvalitatívnych štruktúr podnietila náš záujem bližšie identifikovať prisťahovalcov do miest, hľadať odpovede na otázku, kto boli títo ľudia, odkiaľ prichádzali a preto sme siahli po prvotnej evidencii obyvateľstva – matrikách.

Matriky predstavujú špecifický druh historických prameňov, ktoré primárne vznikli pre potreby jednotlivých cirkví s cieľom viesť presnú evidenciu o veriacich². Napriek uvedenej skutočnosti poskytujú matriky

¹ OKÁLY, E.: Príspevok k vzrastu obyvateľstva na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v roku 1869 – 1930. In: *Politika*. 1, 1931, s. 186. Taktiež TAJTÁK, L.: Vývin, pohyb a štruktúrne zmeny obyvateľstva na Slovensku v predvojnovom období (1900 – 1914). In: *Historický časopis*, roč. XXVIII, č. 4, 1980, s. 503.

² Bližšie pozri CIMMERMANNOVÁ, E.: Matrika ako historický prameň. In: *Historický časopis*. roč. XXII, č. 1, 1974, s. 71-83.

mnoho cenných údajov, využiteľných pri rekonštrukcii demografických vývojových tendencií obyvateľstva. Naš výskum vychádzal z predpokladu, že do miest prichádzali predovšetkým mladí, slobodní ľudia, hľadajúci si prácu. Po jej získaní postupne vstupovali do manželstiev a zakladali si rodiny. Ako primárny prameň boli použité matriky sobášnych, kde sme sledovali nasledujúce kategórie: 1. početnosť sobášov, 2. vek a rodinný stav snúbencov, 3. rodisko a bydlisko snúbencov, 4. zamestnanie snúbencov.

Zároveň bolo naším zámerom porovnať demografické správanie obyvateľstva podľa dominantných konfesií: rímskokatolíckej, evanjelickej a. v. a židovskej, vzhľadom na vyššie uvedené kategórie. Osobitnú pozornosť sme sústredili na miesta narodenia sobášnych párov, podľa ktorých sme sa pokúsili rekonštruovať etnickú sklatbu snúbencov. Pri spracovávaní a vyhodnocovaní údajov sme postupovali podľa fundamentálnej práce profesora J. Albertyho, venovanej komplexnej demografickej analýze obyvateľstva v Brezne a jeho okolí³.

1 Metodika spracovania údajov

Matriky vznikali v rámci cirkevných obvodov – farností, ktoré spravidla zahŕňali farskú obec a niekoľko najbližších obcí – filií. Správca farnosti bol tak zároveň zapisovateľom – matrikárom. V rámci jednotlivých cirkví neboli matriky vedené jednotne. Líšili sa jazykom aj predtlačou. Rímskokatolícke matriky boli písané v latinčine⁴. Evanjelické a. v. matriky boli vedené v maďarčine⁵, podobne to bolo aj so židovskými matrikami. K dispozícii sme mali len židovskú matriku sobášnych zo Zvolena⁶, aj to až od roku 1886, čo súviselo s nariadením dvorskej kancelárie z roku 1885, podľa ktorého sa na území celého Uhorska zriadili matričné obvody na čele s matrikárom – rabínom⁷. Židovská matrika sobášnych z Banskej Bystrice sa nezachovala a údaje o židovskom oby-

³ ALBERTY, J.: *Formovanie robotníckej triedy v obvode Brezna*. Martin : Osveta, 1981, 433 s.

⁴ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond Zbierka cirkevných matrik, Rímskokatolícka matrika sobášnych v Banskej Bystrici. Film č. 17; ŠA BB, Rímskokatolícka matrika sobášnych vo Zvolene. Film č. 385.

⁵ ŠA BB, Evanjelická a.v. matrika sobášnych v Banskej Bystrici. Film č. 23; ŠA BB, Evanjelická a.v. matrika sobášnych vo Zvolene. Film č. 388.

⁶ ŠA BB, Židovská matrika sobášnych vo Zvolene. Film č. 390.

⁷ CIMMERMANNOVÁ, E.: *Matrika*, s. 77.

vateľstve sme mohli čerpať len zo štátnych matrik od roku 1895.

Matriky sa líšili tiež kvalitou zápisov, vo veľkej miere boli ovplyvnené individuálnym prístupom zapisovateľa. Sporadicky sa vyskytovalo narušenie chronológie zápisov, nie vždy bol uvedený vek snúbencov vstupujúcich do manželstva, striedali sa zápisy uvádzajúce buď vek snúbencov, alebo dátumy ich narodenia⁸. Matriky evidovali tiež rodinný stav snúbencov, teda či do manželstva vstupovali ako slobodní, alebo ako vdovec, prípadne vdova. Aj tento údaj nebol vždy riadne zaznačený a snúbencov sme v práci evidovali ako slobodných⁹. Vo viacerých prípadoch absentovalo miesto narodenia, resp. bydliska snúbencov. Niekedy namiesto rodiska uviedol matrikár etnickú príslušnosť sobášeného napr. Italus, Bohemus, inde názov korunnej krajiny Rakúsko-Uhorska, odkiaľ snúbenec pochádzal, napr. Galicia, Silezia, Moravia, Bohemia, bez presnejšej lokalizácie rodiska, či bydliska. Pri prisťahovalcoch z Čiech, Moravy a Sliezska niekedy boli síce uvádzané názvy miest a dedín, ale v pôvodnej germanizovanej podobe. Z časových dôvodov sme uviedli len názov korunnej krajiny. Opakovane sa vyskytovali prípady uvedenia názvu župy v rámci Uhorska, tiež bez bližšej špecifikácie dediny, alebo mesta. Opačným príkladom bolo uvedenie názvu rodnej obce snúbenca, ale chýbal názov župy. V prípadoch, kde pri mene snúbenca bola uvedená len jedna lokalita, sme miesto rodiska a bydliska pokladali za tožné.

Ako už bolo uvedené vyššie, matriky vznikali v rámci matričných obvodov, z toho dôvodu bolo nevyhnutné pre potreby našej práce previesť selekciu matričných zápisov. Keďže sme primárne sledovali demografický vývoj Banskej Bystrice a Zvolena, vylúčené boli sobáše snúbencov z okolitých dedín, čím došlo k redukcii počtu uzavretých sobášov v porovnaní s originálnymi zápsmi v matrikách. Kritériom pre zaradenie do skúmaného súboru bolo, aby aspoň jeden zo snúbencov sa buď narodil, alebo býval v Banskej Bystrici, respektíve vo Zvolene. Otázne

⁸ Z dôvodu časovej náročnosti sme vek snúbencov prepočítavali vo vzťahu k roku, v ktorom bol sobáš uzavretý a nie k presnému dátumu uzavretia sobáša, čím mohlo dôjsť k určitým skresleniam pri výpočte veku sobášených snúbencov. Pozn. autora.

⁹ Pre veľkú prácnosť sme nesledovali mená a priezviská snúbencov, preto z našej strany nebolo možné evidovať poradie sobášov – druhý, prípadne tretí vstup snúbencov do manželstva. Pozn. autora.

ostáva a z matrik to nie je jednoznačne vyplývajúce, kde sa manželia po sobášii usadili.

Pomerne komplikované bolo spracovávanie údajov o zamestnaní snúbencov. Cirkevné matriky uvádzali povolania ženíchov dosť všeobecne napr. obchodník, súkromník, robotník, nádenník, sluha... bez bližšieho označenia hospodárskeho odvetvia, v ktorom dotýčný pracoval. Pri tradičných povolaniach ako kováč, súkenník, stolár bolo ťažké určiť, či sa dotknuté osoby živili sami svojím remeslom, alebo boli v týchto profesiách zamestnaní v novovzniknutých továrňach v Banskej Bystrici a Zvolene a bolo by možné ich klasifikovať už ako robotníkov. Ženským povolaniam venovali matriky minimálnu pozornosť. V banskobystrickej katolíckej matrike chýbali ženské povolania úplne. Vo zvolenskej katolíckej matrike sa objavovalo zamestnanie žien len výnimočne, ale od roku 1889, zrejme so zmenou matrikára, zápisov povolání pribúdalo. Zvolenská židovská matrika zamestnanie žien neevidovala. Viac priestoru venovali ženským povolaniam evanjelické matriky, zvlášť zvolenská. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že v zápisoch prevládalo označenie skôr sociálneho pôvodu neviest, ako ich skutočné zamestnanie: meštianska, roľnícka nevesta, slečinka, občianka.

Čiastočné zlepšenie situácie v evidencii obyvateľstva prinieslo poštátnenie matrik počnúc 1. októbrom 1895. V štátnych matrikách¹⁰ bol každému sobášenému páru venovaný osobitný, obojstranne predtlačný list. Aj v prípade štátnych matrik neboli vždy všetky údaje spoľahlivo vyplnené. V porovnaní s cirkevnými matrikami štátne matriky jasne rozlišovali miesta rodiska a bydliska snúbencov. Veľkou výhodou bola tiež bližšia špecifikácia jednotlivých zamestnaní, čím sme získali omnoho plastickejší obraz o sociálno – ekonomickej štruktúre snúbencov oboch miest. Poštátnením matrik sa sčasti zlepšila evidencia ženských povolání. Vo všeobecnosti medzi zápismi výrazne dominovali dve kategórie: 1. ženy v domácnosti – háztártásbeli családtág, alebo 2. slúžky, čeladné v domácnosti – házi cseléd. Išlo však len o prechodný stav. Počnúc rokom 1900 matrikári evidovali zamestnanie žien len sporadicky a k systematickému zapisovaniu ženských povolání prikróčili opätovne

¹⁰ ŠA BB, pobočka B. Bystrica, Štátna matrika sobášených v Banskej Bystrici I., II., III. (1895 – 1905); ŠA BB, pobočka Zvolen, Štátna matrika sobášených vo Zvolene I., II., III. (1895 – 1905).

od roku 1904. Ako najväčší nedostatok štátnych matrík vnímame absenciu evidencie rodinného stavu ženíchov, teda či vstupovali do manželstva ako slobodní, alebo vdovci. Rodinný stav ženíchov neuvádzala rovnako banskobystriická a ani zvolenská štátna matrika.

Pre potreby našej práce boli vytvorené z matrík štyri štatistické súbory pre každé z miest zvlášť, kde sme porovnávali početnosť rímskokatolíckych, evanjelických a. v., židovských a konfesijne zmiešaných sobášov. V druhej fáze výskumu boli snúbenci zo súboru zmiešaných sobášov rozselektovaní podľa svojej konfesie a vytvorené následné štyri súbory rímskokatolíckych, evanjelických a. v., židovských a iných (kalvíni, grékokatolíci, pravoslávni) ženíchov a neviest. Na základe týchto súborov boli sledované rozdiely v rámci demografického správania medzi konfesiami a zároveň rozdiely medzi mestami Banská Bystrica a Zvolen, v počtoch snúbencov, priemernom veku, v ktorom vstupovali do manželstva, rodinnom stave, mieste rodiska, bydliska a zamestnaní.

Je dôležité podotknúť, že táto práca je len čiastkovou sondou do problematiky migrácie a skúmania intraurbánnych demografických štruktúr v rámci Banskej Bystrice a Zvolena na prelome 19. a 20. storočia. Celý proces transformácie niekdajších slobodných kráľovských miest na moderné mestá bol omnoho komplikovanejší, ako aj samotný prerod feudálnej spoločnosti na kapitalistickú a nebolo možné z našej strany zachytiť celý tento proces v plnom rozsahu.

2 Početnosť sobášov

Sobášnosť patrí medzi dôležité demografické ukazovatele vplyvajúce na početnosť obyvateľstva. My sme na báze analýzy sobášnosti skúmali jednak rast počtu obyvateľov, ale aj zmenu demografických štruktúr Banskej Bystrice a Zvolena. Ročný chod sobášnosti bol ovplyvnený kresťanským kalendárom, snúbenci nevstupovali do manželstiev v pôstnom predveľkonočnom období, ani v advente pred Vianocami. Keďže sa v oboch prípadoch jednalo o mestské prostredie, neboli registrované žiadne výrazné výkyvy v ročnom chode sobášnosti, typické pre vidiek, závislý od poľnohospodárskych prác. Z tohto dôvodu sme sledovaniu ročného chodu sobášnosti nevenovali osobitnú pozornosť. Po štátnením matrík a zavedením civilných sobášov sa začali objavovať manželstvá uzavreté aj v pôstnych obdobiach. Vlastným cirkevným ka-

lendárom sa riadilo uzatváranie židovských sobášov.

2. 1 Početnosť sobášov v Banskej Bystrici

V sledovanom období rokov 1880 – 1905 bolo v Banskej Bystrici uzavretých spolu 1460 sobášov, čo v priemere na rok predstavovalo 58,4 sobášov.

Tabuľka č. 1: Prehľad počtu sobášov podľa konfesií v Banskej Bystrici a Zvolene v rokoch 1880 – 1905.

ROK	Sobášnosť v BB					Sobášnosť vo ZV				
	RK	EVA	JUD	MIX	Spolu	RK	EVA	JUD	MIX	Spolu
1880	25	7	0	10	42	13	10	0	12	35
1881	40	8	0	10	58	27	8	0	10	45
1882	37	7	0	9	53	23	9	0	12	44
1883	26	14	0	12	52	22	12	0	3	37
1884	36	16	0	13	65	22	10	0	16	48
1885	25	21	0	9	55	22	13	0	14	49
1886	36	15	0	7	58	17	7	3	8	35
1887	25	14	0	4	43	15	15	1	13	44
1888	27	21	0	12	60	18	9	2	13	42
1889	31	7	0	6	44	20	12	3	12	47
1890	27	14	0	3	44	23	13	1	11	48
1891	27	8	0	5	40	21	15	5	3	44
1892	26	12	0	4	42	25	9	2	11	47
1893	33	9	0	7	49	24	12	4	12	52
1894	28	14	0	6	48	27	13	7	14	61
1895	23	12	1	11	47	13	14	3	16	46
1896	27	14	14	9	64	23	17	6	13	59
1897	28	6	7	4	45	25	11	3	17	56
1898	28	17	11	11	67	21	7	4	26	58
1899	37	11	12	14	74	29	17	4	32	82
1900	21	7	5	17	50	28	12	13	19	72
1901	35	12	8	18	73	33	20	2	9	64
1902	25	20	11	21	77	20	11	6	14	51
1903	34	16	10	19	79	17	14	2	10	43
1904	30	15	7	18	70	22	9	6	23	60
1905	26	15	6	14	61	25	18	7	11	61
Spolu	763	332	92	273	1460	575	317	84	354	1330
v %	52,3	22,7	6,3	18,7	100	43,2	23,8	6,3	26,7	100
Ročný priem.	30,6	13,3	8,4	10	58,4	23	12,7	4,1	14,1	53,2

Z tabuľky č. 1 sú zreteľné dve kulminácie sobášnosti. Prvá vlna začínala rokom 1881, vyvrcholila v roku 1884 s počtom sobášov 65 a doznievala v roku 1888 so 60 sobášmi. Druhá ešte výraznejšia kulminačná vlna prebehla na prelome storočí, počnúc rokom 1898 s vrcholom v roku 1903, kedy bolo uzavretých absolútne najviac manželstiev v Banskej Bystrici s počtom 79. V rámci druhej kulminačnej vlny je zaujímavý prepád sobášnosti o viac ako 20 sobášov, viažúci sa k roku 1900, čo zrejme nejako súviselo s určitými obavami obyvateľov z nového storočia. Najmenej sobášov 40, bolo v Banskej Bystrici uzavretých v roku 1891, početne slabšie boli aj roky 1880, 1892 (42), 1887 (43), 1889, 1890 (44) a 1897 (45).

V rámci jednotlivých konfesíí, medzi snúbencami v Banskej Bystrici, dominovali rímskokatolícke páry, ich podiel na celkovej sobášnosti dosahoval nadpolovičnú väčšinu 52,3 %, s ročným priemerom 30,6 sobášov. Podľa prehľadu v tabuľke č. 1 možno konštatovať striedanie početne silnejších a slabších rokov v uzatváraní sobášov, čo je pomerne bežný štatistický jav. Druhí, v počte uzavretých manželstiev v rámci Banskej Bystrice, boli evanjelici s 22,7 % podielom a ročným priemerom 13,3 sobášov. Údaje o manželstvách židovských párov máme k dispozícii len od roku 1895, kedy boli zavedené štátne matriky. Prvý zápis v banskobystrickej matrike pochádzal až z 20. októbra 1895. Z tohto dôvodu bolo v danom roku zaevidované len jedno židovské manželstvo. Na celkovom podiele sobášnosti v Banskej Bystrici sa židia podieľali 6,3 %, s ročným priemerom 8,4 sobášov. Pomerne rozšíreným javom, ako to potvrdzuje tabuľka č. 1, boli konfesijne zmiešané manželstvá. V štruktúre sobášnosti Banskej Bystrice dosahovali takmer 20 %. Do zavedenia štátnych matrik sa zmiešané manželstvá v Banskej Bystrici uzatvárali predovšetkým v rámci evanjelickej cirkvi a. v. Za obdobie rokov 1880 – 1895, kedy bolo uzavretých 314 sobášov v evanjelickej matrike, až 35,7 % pripadlo na zmiešané evanjelicko-katolícke sobáše. Zaregistrovali sme 46 ženíchov katolíkov a 66 neviest katolíčiek sobášených v rámci evanjelickej a. v. cirkvi. Pre porovnanie, za rovnaké časové obdobie boli v katolíckej matrike zo 484 uzavretých manželstiev len 2 znenísi evanjelici a 3 nevesty evanjeličky. Z uvedeného vyplýva tolerantnejší a ústretovejší prístup evanjelických kňazov v Banskej Bystrici pri uzatváraní zmiešaných manželstiev. Pomalé odstraňovanie náboženských

predsudkov sa prejavilo aj v uzatváraní zmiešaných kresťansko-židovských manželstiev. V rokoch 1895 – 1905 sme zaevidovali v Banskej Bystrici 7 takýchto manželstiev, kde si 4 katolíci a 2 kalvíni zobrali za manželky židovky. Opačný prípad bol len jeden, keď si žid zobral nevestu evanjeličku.

2. 2 Početnosť sobášov vo Zvolene

V porovnaní s Banskou Bystricou bolo vo Zvolene za rovnaké časové obdobie rokov 1880 – 1905 uzavretých o 130 sobášov menej, absolútne teda 1330 sobášov. Rozdiel v ročnom priemere sobášnosti medzi mestami tvoril 5 sobášov v neprospech Zvolena. Pri zjednodušenom pohľade na tabuľku č. 1, možno rozdeliť sledované obdobie do dvoch dekád. V prvej dekáde, do roku 1893, dosahovala sobášnosť vo Zvolene podpriemerné hodnoty do 53 sobášov s dvoma minimami v roku 1880 a 1886, kedy bolo uzavretých rovnako 35 manželstiev. Druhá dekáda začínala rokom 1894, počty sobášov dosahovali nadpriemerné hodnoty s absolútne najvyššie uzavretým počtom sobášov 82 v roku 1899, čím Zvolen predbehol aj Banskú Bystricu. Počas druhej dekády len v dvoch prípadoch klesol počet manželstiev pod priemer a to v rokoch 1895 (46) a v roku 1903 (43 sobášov).

Aj v prípade Zvolena dominovali v štruktúre sobášnosti katolícke manželstvá, nemali však nadpolovičnú väčšinu ako v Banskej Bystrici, ich podiel tvoril 43,2 % s ročným priemerom 23 manželstiev. Z hľadiska početnosti sa evanjelické manželstvá vo Zvolene zaradili až na tretie miesto, s ročným priemerom 12,7 sobášov a 23,8 % podielom. Sobášnosť u židovských snúbencov bolo možné sledovať od roku 1886. Spolu bolo uzavretých 84 manželstiev, čo predstavuje 6,3 % podiel v rámci sobášnosti vo Zvolene. Mimoriadne bohatý na sobáše bol rok 1900, kedy do manželstva vo Zvolene vstúpilo 13 manželských párov. Kým u banskobystrických katolíkov bol rok 1900 rokom s minimálnym počtom sobášov, vyplývajúcich zrejme z určitých obáv, v rámci zvolenskej židovskej komunity sa spájal tento rok, pravdepodobne s istými nádejami a bol vnímaný ako šťastný začiatok nového storočia a pravdepodobne aj šťastného rodinného života. Konfesijne zmiešané manželstvá v štruktúre sobášnosti mesta Zvolen zaujímali viac ako štvrtinový podiel s 26,7 % a dostali sa tak svojou početnosťou na druhé miesto pred evanjelikov a. v. Ročný priemer predstavoval 14,1 sobášov. Podobne, ako

v prípade Banskej Bystrice, bola aj vo Zvolene väčšina zmiešaných manželstiev uzatvorená v rámci evanjelickej cirkvi a. v. V rozmedzí rokov 1880 – 1895 z 300 sobášov v evanjelickej matrike pripadlo na zmiešané evanjelicko-katolícke manželstvá 36,7 %. Do manželstva vo Zvolene v evanjelickej cirkvi vstúpilo 69 ženíchov katolíkov s evanjeličkami a 41 neviest katolíčok s evanjelikmi. Za rovnaké časové obdobie bolo v katolíckej matrike Zvolena registrovaných 394 sobášov, z ktorých na zmiešané manželstvá katolíkov a evanjelikov pripadlo 14,5 %. 22 evanjelikov si zobralo katolíčku a 35 evanjeličiek katolíka. V porovnaní s Banskou Bystricou mali teda zvolenský katolícki kňazi väčšie pochopenie pre uzatváranie zmiešaných manželstiev.

Detailnejší pohľad na štruktúru sobášnosti podľa konfesii v oboch mestách prináša tabuľka č. 2.

Tabuľka č. 2: Prehľad počtu sobášených ženíchov a neviest podľa konfesii v Banskej Bystrici a Zvolene v rokoch 1880 – 1905

Mesto	Konfesia	Poč. ženíchov	v %	Pr.vek	Mesto	Konfesia	Poč. neviest	v %	Pr.vek
BB	RK	880	60,3	30,3	BB	RK	908	62,2	26,3
ZV	RK	773	58,1	29,2	ZV	RK	714	53,7	25
BB	EVA	456	31,2	30,7	BB	EVA	447	30,6	25,7
ZV	EVA	446	33,5	28,3	ZV	EVA	522	39,2	23,8
BB	JUD*	93*	6,3	29,8	BB	JUD	98	6,7	23,3
ZV	JUD**	84	6,3	29	ZV	JUD	84	6,3	22
BB	REF	22	1,5	32,5	BB	REF	5	0,3	27
ZV	REF	22	1,7	28,9	ZV	REF	5	0,4	27,8
BB	GRK	8	0,5	31,4	BB	GRK	2	0,2	23
ZV	GRK	3	0	24,7	ZV	GRK	4	0,3	21,8
BB	PRV	1	0	26	BB	PRV	0	0	0
ZV	PRV	3	0	29	ZV	PRV	2	0,1	24
BB	Spolu	1460	100	30,4	BB	Spolu	1460	100	25,1
ZV	Spolu	1330	100	28,9	ZV	Spolu	1330	100	24,1

JUD * – počet židovských sobášov v Banskej Bystrici je evidovaný len za roky 1895 – 1905

JUD ** – počet židovských sobášov vo Zvolene je evidovaný len za roky 1886 – 1905

V prípade Banskej Bystrice potvrdzuje dominantný podiel rímsko-katolíckych ženíchov aj neviest s približne rovnakým podielom 60 %. O polovicu menej, okolo 30 % pripadlo na ženíchov a nevesty z radov evanjelikov. Podiel židovských párov na sobášnosti v Banskej Bystrici

dosahoval 6,3 %. Pre úplnosť sme do tabuľky zahrnuli aj počty ženíchov a neviest menšinových konfesii. Výraznejšie zastúpení boli len evanjelici helvétskeho vyznania – kalvíni, aj to len v prípade ženíchov s 1,5 %. Štruktúru sobášnosti v Banskej Bystrici dopĺňali nevýrazné počty snúbencov z radov grékokatolíkov a pravoslávnych.

V štruktúre sobášnosti vo Zvolene je možné sledovať väčšie percentuálne rozdiely v rámci konfesii medzi pohlaviami, čo bol dôsledok zvýšenej imigrácie z radov katolíckeho obyvateľstva. Muži katolíci tvorili vo Zvolene 58,1 % ženíchov, ženy katolíčky len 53,7 %. Katolíci prichádzajúci do Zvolena, nenachádzali dostatok neviest medzi domácimi katolíčkami a preto vstupovali do zmiešaných manželstiev s evanjeličkami. Pre porovnanie, v Banskej Bystrici tvorili zmiešané manželstvá 18,7 % a vo Zvolene až 26,7 %. Židovské páry sa na sobášnosti podieľali 6,3 %. S 1,7 % dotvárali štruktúru sobášnosti vo Zvolene muži kalvíni a nepatrné počty grékokatolíkov a pravoslávnych u oboch pohlaví.

Porovnaním konečných hodnôt sobášnosti v oboch mestách sa podarilo odhaliť určité diferencie. V Banskej Bystrici po sobášne silných rokoch 1881 – 1888, nasledovalo podpriemerné obdobie až do roku 1896. Počnúc týmto rokom začala sobášnosť opätovne stúpať s dvoma prepadmi v rokoch 1897 a 1900. Kulminačné maximum dosiahla sobášnosť v Banskej Bystrici na začiatku 20. storočia medzi rokmi 1901 – 1904. Vo Zvolene bolo prvé obdobie 1880 – 1893 z hľadiska sobášnosti podpriemerné. Rast sme zaznamenali od roku 1894 s kulminačným maximom medzi rokmi 1898 – 1901.

Z našich údajov sa nepodarilo identifikovať vplyv neúrody v roku 1892, či hospodárskej krízy z rokov 1884 – 1886 na sobášnosť v oboch mestách. Zároveň si uvedomujeme, že 25 rokov nie je dostatočne dlhé časové obdobie na odhalenie širších vývojových tendencií v sobášnosti Banskej Bystrice a Zvolena.

3 Rodinný stav a vek snúbencov

Základný prehľad o štruktúre sobášnosti z hľadiska rodinného stavu snúbencov v Banskej Bystrici a Zvolene, ako aj prehľad priemerného veku, v ktorom vstupovali snúbenci do manželstva prináša tabuľka č. 3.

Tabuľka č. 3 : Štruktúra snúbencov v Banskej Bystrici a Zvolene podľa rodinného stavu.

Konfesia	Muži Banská Bystrica 1880 - 1895								Muži Zvolen 1880 - 1895							
	Počet ženíchov	Priem. vek	Vdovci	Priem. vek	v %	1. ženisi	Priem. vek	v %	Počet ženíchov	Priem. vek	Vdovci	Priem. vek	v %	1. ženisi	Priem. vek	v %
RK	522	29,9	79	43,6	15,1	443	27,5	84,9	434	29,6	64	40,4	14,7	370	27,7	85,3
EVA	262	28,9	28	44,8	10,7	233	28,9	89,3	246	28,4	35	40,3	14,2	211	26,4	85,8
JUD	N	N	N	N	N	N	N	N	31	30,7	7	41,9	22,6	24	27,5	77,4
INÍ	31	31,8	7	42,1	22,5	24	28,8	77,7	11	27,1	1	39	9,1	10	25,9	90,9
SPOLU	814	30,2	114	43,8	14	700	28	86	722	29,2	107	40,4	14,8	615	27,2	85,2
Konfesia	Ženy Banská Bystrica 1880 - 1905								Ženy Zvolen 1880 - 1905							
	Počet neviest	Priem. vek	Vdovci	Priem. vek	v %	1. nevesty	Priem. vek	v %	Počet neviest	Priem. vek	Vdovci	Priem. vek	v %	1. nevesty	Priem. vek	v %
RK	908	26,3	81	38,9	8,9	827	25,1	91,1	714	25	72	37,2	10,1	642	23,6	89,9
EVA	447	25,7	37	37,4	10,7	410	24,6	89,3	522	23,8	52	35,4	10	469	22,6	90
JUD	98	23,3	4	33,8	4,1	94	22,8	95,6	84	22	3	3,6	3,6	81	21,5	96,4
INÍ	7	25,8	0	0	0	7	25,8	100	10	24,9	0	0	0	10	24,9	100
SPOLU	1460	25,1	122	36,7	8,4	1338	24,5	91,6	1330	24,1	127	36,2	9,5	1202	23,5	90,5

Popri celkovom počte sobášov, je štatisticky významné sledovanie protogamie, teda percenta sobášov medzi slobodnými snúbencami z celkového počtu uzavretých manželstiev v danom roku. Pozornosť sme venovali tiež manželstvám snúbencov s jedným ovdoveným partnerom, prípadne obom partnerom vdovcom, ako je uvedené v tabuľke č. 4.

Tabuľka č. 4: Prehľad sobášnosti v Banskej Bystrici a Zvolene v rokoch 1880 – 1895 podľa rodinného stavu snúbencov.

	Sobáše Banská Bystrica							Sobáše Zvolen						
	A	v %	B	v %	C	v %	Spolu	A	v %	B	v %	C	v %	Spolu
RK	375	79,4	81	17,2	16	3,4	472	266	80,1	52	15,7	14	4,2	332
EVA	165	82,9	25	12,6	9	4,5	199	144	79,6	27	14,9	10	5,5	181
JUD	0	0	0	0	0	0	0	24	77,4	6	19,4	1	3,2	31
MIX	108	84,3	17	13,3	3	2,3	128	149	82,8	19	10,5	12	6,7	180
Spolu	648	81,1	123	15,4	28	3,5	799	583	80,5	104	14,4	37	5,1	724

A – počet sobášov slobodných partnerov

B – počet sobášov s jedným ovdoveným partnerom

C – počet sobášov oboch ovdovených partnerov

V plnej miere bolo možné tieto porovnania urobiť len pre roky 1880 – 1895 pre obe mestá, pretože v štátnych matrikách nebol uvádzaný rodinný stav mužov¹¹. Z tohto dôvodu nebola, kvôli objektivite, sledovaná protogamia u židovských párov v Banskej Bystrici.

V štruktúre sobášnosti podľa rodinného stavu, tak ako to vyplýva z tabuľky č. 4, v oboch mestách prevládali manželstvá oboch slobodných snúbencov, ich celkový podiel predstavoval okolo 80 %. V Banskej Bystrici najvyššie percento dosahovali evanjelické páry 82,9 %, vo Zvolene nábožensky zmiešané páry 82,8 %. Druhé miesto patrilo sobášeným párom s jedným ovdoveným partnerom. Najvyšší podiel 17,2 % pripadol na katolíkov v Banskej Bystrici, vo Zvolene na židovské páry 19,4 %. Najmenej rozšírené boli sobáše oboch ovdovelých snúbencov. Vyššiu priemernú hodnotu vykazoval Zvolen s 5,1 %, kde najčastejšie do takýchto manželstiev vstupovali nábožensky zmiešané páry 6,7 %, v Banskej Bystrici to boli páry evanjelické so 4,5 %. Ďalším z dôležitých demografických ukazovateľov, ktorý sme sledovali, bol vek pri vstupe do prvého manželstva. Z hľadiska biologickej a psychickej vyspelosti sa ako najideálnejšie pre vstup do manželstva javí obdobie medzi 18 – 35 rokom. Preto sme sa v našom výskume zamerali na tieto vekové kategórie. Pozornosť sme venovali aj extrémnym prípadom, teda výrazne mladším, prípadne starším snúbencom. Vek ženíchov a neviest pri vstupe do prvého manželstva vykazuje tabuľka č. 5.

3.1 Vek a rodinný stav snúbencov v Banskej Bystrici

V Banskej Bystrici v rokoch 1880 – 1895 vstupovalo do prvého manželstva najviac ženíchov vo veku 26 rokov (83 – 11,9 %) a 25 rokov (81 – 11,8 %). Ako vyplýva z tabuľky č. 5 muži sa prevažne ženili medzi 22 a 30 rokom veku, na toto obdobie pripadá 74,1 % všetkých protogamných sobášov. Pri diferenciacii podľa konfesií neboli zistené zásadné rozdiely. Katolíci v najväčšom počte uzatvárali manželstvo vo veku 25 (57) a 26 rokov (51), evanjelici ako 26 roční (32) a 25 roční (23). Z už vyššie spomínaných dôvodov u židovských ženíchov je možné uviesť len priemerný vek pri vstupe do manželstva, ten predstavuje hodnotu 29,8.

¹¹ Napriek skutočnosti, že sme mali k dispozícii Evanjelickú a.v. matriku sobášených v Banskej Bystrici a Židovskú matriku sobášených vo Zvolene, kde rodinný stav ženíchov bol uvádzaný až do nami sledovaného roku 1905, rozhodli sme sa údaje prepočítavať len po rok 1895, kvôli porovnaniu s ostatnými konfesiami. Pozn. autora.

Údaje o protogamii za menšinové konfesie pre veľmi nízky počet sobášených nepokladáme za dostatočne objektívne a preto ich neuvádzame.

Tabuľka č. 5: Vek mužov a žien pri vstupe do prvého manželstva v Banskej Bystrici a Zvolene.

VEK	Ženísi BB 1880 - 1895					Ženísi ZV 1880 - 1895					Nevesty BB 1880 - 1905					Nevesty ZV 1880 - 1905				
	RK	EVA	INÍ	SUM	RK	EVA	JUD	INÍ	SUM	RK	EVA	JUD	INÍ	SUM	RK	EVA	JUD	INÍ	SUM	
18	0	1	0	1	0	0	0	0	0	40	11	4	0	55	30	34	8	0	72	
19	1	0	0	1	0	1	0	0	1	41	39	10	1	91	60	49	12	3	124	
20	0	0	0	0	0	1	0	0	1	62	42	11	0	115	62	51	8	0	121	
21	10	0	0	10	7	0	0	1	8	76	36	11	1	124	70	49	12	1	132	
22	31	9	0	40	15	13	0	0	28	79	29	12	2	122	56	47	11	0	114	
23	34	12	0	46	32	29	3	1	65	64	31	11	0	106	50	49	7	2	108	
24	48	22	1	71	48	37	9	0	94	60	34	9	0	103	62	34	3	2	101	
25	57	23	1	81	49	32	13	2	96	69	33	7	1	110	38	26	1	0	65	
26	51	32	0	83	53	29	13	1	96	54	21	4	0	79	29	24	2	0	55	
27	37	29	0	66	33	15	10	2	60	33	27	2	0	62	22	14	0	0	36	
28	32	13	1	46	29	9	8	2	48	43	13	3	0	59	12	7	2	0	21	
29	27	16	1	44	18	9	5	1	33	32	7	2	0	41	22	8	2	1	33	
30	29	13	0	42	19	7	0	0	26	23	10	0	1	34	24	8	2	0	34	
31	17	13	1	31	13	4	2	0	19	18	11	1	0	30	9	6	2	0	17	
32	14	11	0	25	9	8	7	0	24	13	6	0	0	19	6	4	0	0	10	
33	9	9	2	20	8	2	1	0	11	9	11	1	0	21	4	5	0	0	9	
34	11	2	1	14	1	3	0	0	4	5	2	0	0	7	3	1	0	0	4	
35	5	1	0	6	2	3	0	0	5	10	1	0	0	11	4	1	0	1	6	

Pri analyzovaní vekovej štruktúry prvoženíchov neboli zaznamenané žiadne anomálie v podobe extrémne nízkeho veku ženíchov. Do konca 18 až 21 roční ženisi boli skôr výnimkou. Výraznejší nárast sobášnosti možno sledovať od 22 roku s kulmináciou medzi 25 a 26 rokom a doznievaním okolo 30 roku veku ženíchov. Celkovo za týmto javom možno hľadať rast kultúrnej, sociálnej, vzdelanostnej úrovne, prípadne vplyv mestského prostredia. Muži vstupovali do manželstva až po dosiahnutí určitého hmotného zabezpečenia.

Pri sledovaní protogamie u žien sme mohli využiť údaje za celé nami sledované obdobie rokov 1880 – 1905. V porovnaní s mužmi majú teda tieto údaje aj väčšiu výpovednú hodnotu. Ženy vstupovali do manželstva vo veku od 15 rokov. 17 ročné nevesty boli v oboch mestách po-

merne bežným javom. Maximum žien sa v Banskej Bystrici vydávalo vo veku 21 (124 – 9,3%) a 22 rokov (122 - 9,1 %). Priemerný vek prvonevesty v Banskej Bystrici bol 24,5 roka. Vydaj dievčat bol skoncentrovaný na vek medzi 19 až 25 rokom. Katolíčky sa vydávali hlavne 22 (79) a 21 (76) ročné, u evanjeličiek bol mierny posun vo veku vstupu do manželstva smerom dole, s maximom 20 (42) a 19 (39) ročných. Židovky sa vydávali prevažne 22 ročné (12), rovnako početné vekové kategórie tvorili 20, 21 a 23 ročné nevesty (po 11). Ako najmladšie nevesty sme v Banskej Bystrici zaregistrovali dve 15 ročné katolíčky: Máriu Jarbaki (1889) a Valériu Hermínu Balogovú (1905).

Popri veku protogamných párov sme sa zaoberali tiež vekom vdov a vdovcov pri vstupe do následných manželstiev. V Banskej Bystrici sa na štruktúre sobášnosti podieľali muži vdovci 14 %, priemerný vek pri opätovnom vstupe do manželstva bol 43,8 rokov. V priemere najneskôr sa ženili vdovci evanjelici vo veku 44,8 rokov. Z hľadiska počtosti, muži vstupovali do následného manželstva najčastejšie medzi 31 a 40 rokom veku (34), ale veľmi početná v Banskej Bystrici bola aj kategória 41 až 50 ročných (32). Vo vysokom veku 74 a 77 rokov sa oženili dvaja vdovci, zrejme odkázaní na stálu opateru, prvým bol Andreas Schrötter (1883), druhým a zároveň najstarším vdovcom bol Jozef Droppa (1893). Medzi banskobystrickými ženíchmi vdovcami sme zachytili v katolíckej matrike sobáš popredného banskobystrického regionálneho historika *Emila Jurkoviča*. Do druhého manželstva vstúpil 20. septembra 1892, ako 34 ročný gymnaziálny profesor s rovnako starou Helenou Károlyi, narodenou v Budapešti. Najmladším vdovcom v Banskej Bystrici bol 23 ročný murár Andreas Králik (1882).

Tabuľka č. 6: Veková štruktúra ženíchov – vdovcov v Banskej Bystrici a Zvolene v rokoch 1880 – 1895.

Vek	RK BB	EVA BB	INÍ BB	Spolu BB	RK ZV	EVA ZV	JUD ZV	INÍ ZV	Spolu ZV
do 30	10	2	3	15	10	5	0	0	15
do 40	23	10	1	34	27	13	5	1	46
do 50	24	8	0	32	19	13	1	0	33
do 60	14	4	2	20	6	2	0	0	8
do 70	6	4	1	11	2	2	1	0	5
do 80	2	0	0	2	0	0	0	0	0
Spolu	79	28	7	114	64	35	7	1	107

Vdovy sa v Banskej Bystrici na celkovej sobášnosti podieľali 8,4 %, čo je v porovnaní s mužmi menej o 5 %, s priemerným vekom opätovného vstupu do manželstva 36,7 rokov. Najvyššie percentuálne zastúpenie vdov bolo u evanjeličiek 10,7 %, nasledovali katolíčky 8,9 % a židovky so 4,1 %. Medzi príslušníkmi menšinových konfesií nebola žiadna vdova, ani v Banskej Bystrici, ani vo Zvolene, preto ich neuvádza ani tabuľka č. 7. Celkovo najviac vdov sa vydávalo vo veku medzi 31 a 40 rokom (48), nasledovala veková kategória 41 – 50 ročných (36) a pomerne početná bola aj kategória 21- 30 ročných (26). Najmladšia vdova v Banskej Bystrici mala len 17 rokov. Opäť šlo o Máriu Jarbaki, ale už ako vdovu Máriu Novákovú (1891). Najstaršou vdovou bola 58 ročná katolíčka Anna Tonková z Kostiviarskej (1899).

Pri prepočítaní sobášov za obdobie rokov 1880 – 1895 vyšiel pomer medzi mužmi vdovcami a ženami vdovmi 114 ku 70, z čoho je jasné, že muži vdovci sa ženili častejšie, ako ženy vdovy a do následných manželstiev neváhali vstúpiť aj v značne pokročilom veku. Rozdiel medzi najstarším vdovcom (77) a najstaršou vdovou (58) v Banskej Bystrici bol takmer 20 rokov. Za príčinami častejšieho vstupu mužov do ďalšieho manželstva bolo treba hľadať predovšetkým dôvody spojené so starostlivosťou o deti z prvého manželstva, ako aj s potrebou viesť všetky práce spojené s chodom domácnosti. Ženy, vdovy, vstupovali do manželstva zriedkavejšie, keďže vdovci si často vyberali druhé manželky aj medzi veľmi mladými, slobodnými dievčatami.

3.2 Vek a rodinný stav snúbencov vo Zvolene

Veľmi podobná banskobystrickej, bola veková štruktúra prvoženíchov vo Zvolene (pozri tabuľka č. 5). Najviac ženíchov vstupovalo do manželstva zhodne vo veku 25 a 26 rokov (96 – 31,1 %). Na obdobie medzi 23 až 28 rokom veku ženíchov pripadlo vo Zvolene 74,6 % zo všetkých protogamných manželstiev. Vstup do manželstva u mužov prvoženíchov vo Zvolene bol skoncentrovaný na kratšie časové obdobie 6 rokov, v Banskej Bystrici bol vekový rozptyl väčší, predstavoval 9 rokov, počas ktorých sa muži prvýkrát ženili. Z hľadiska konfesií boli medzi ženíchmi zaznamenané len nepatrné rozdiely. Katolíci sa ženili najviac vo veku 26 (53), 25 (49) a 24 rokov (48). Najviac evanjelikov vstúpilo do manželstva 24 (37) a 25 (32) ročných. Židovskí ženisi uzatvárali maximum sobášov vo veku 25 a 26 rokov (13).

Zvolenské nevesty, podobne ako Banskobystričanky, v najväčšom počte vstupovali do prvého manželstva ako 21 ročné (132). Druhé a tretie maximum, tvorili ho 19 (124) a 20 ročné (121) nevesty, naznačuje v provnaní s nevestami z Banskej Bystrice posun vo veku do mladších vekových kategórií. Katolícke nevesty sa vydávali v najväčšej miere ako 21 (70) a 20 (62) ročné, evanjeličky ako 20 (51) a 19, 21 (49) ročné. Židovské dievčatá vstupovali do manželstva najčastejšie vo veku 19 a 21 (12) rokov. V priebehu skúmaného obdobia bola najmladšou nevestou 14 ročná katolíčka Etela Dámásová z Očovej (1882). Najvyšší vek pri vstupe do prvého manželstva mala 53 ročná katolíčka Anna Zajaczová (1893).

Vdovci sa na sobášnosti vo Zvolene podieľali 14,8 %. Priemerný vek vdovcov bol 40,4 rokov. Vekovo najstaršími vdovcami vo Zvolene boli židovskí ženísi s priemerným vekom 41,9 rokov. Výrazne najpočetnejšou vekovou kategóriou mužov vdovcov vstupujúcich do manželstva, bola kategória medzi 31 a 40 rokom (46). V porovnaní s Banskou Bystricou úplne chýbala veková kategória 71 ročných a starších vdovcov, čo možno odôvodniť rozdielnou zamestnaneckou štruktúrou obyvateľstva. Vo Zvolene výrazne dominovali ťažko fyzicky pracujúci robotníci v železniari a železničných opravovniach, kým v štruktúre Banskej Bystrice bolo pomerne veľa úradníkov a inej inteligencie, menej fyzicky opotrebovaných a dožívajúcich sa tak vyššieho veku. Najstarší vdovci vstúpili do manželstva vo Zvolene vo veku 66 rokov a boli traja: Ján Spetyko a Ján Hrivnák (1886) a katolík Izidor Kleibel (1892). Najmladším vdovcom, ženíchom, bol 24 ročný Andrej Trnka (1883).

Tabuľka č. 7: Veková štruktúra neviest – vdov v Banskej Bystrici a Zvolene v rokoch 1880 – 1905.

Vek	RK BB	EVA BB	JUD BB	Spolu BB	RK ZV	EVA ZV	JUD ZV	Spolu ZV
do 20	1	1	0	2	0	1	0	1
do 30	18	6	2	26	12	15	0	27
do 40	29	18	1	48	36	21	3	60
do 50	25	10	1	36	20	14	0	34
do 60	8	2	0	10	3	1	0	4
Spolu	81	37	4	122	71	52	3	126

Veľmi podobná banskobystrickej bola situácia v otázke sobášnosti ovdovelých snúbencov vo Zvolene. Pomer medzi vdovcami a vdovami bol 107 : 70. Z celkového podielu sobášnosti tvorili zvolenské vdovy 9,5

%. Ich priemerný vek bol 36,2 rokov. Najpočetnejšou vekovou kategóriou opätovného vstupu žien vdov do manželstva bola výrazne kategória medzi 31 a 40 rokom (60). Najmladšou vdovou vo Zvolene bola 20 ročná evanjelička Zuzana Misljanová (1893) a najstaršou vdovou, nevestou, 59 ročná evanjelička Mária Páľková (1889).

Už pri vyhodnocovaní veku sobášnych snúbencov sme identifikovali určité rozdiely medzi mužmi a ženami. V Banskej Bystrici a Zvolene vstupovali muži prvý krát do manželstva medzi 25 a 26 rokom, u žien to bol najčastejšie 21 rok života. Z uvedeného je zrejmé, že muži sa ženili neskôr a teda aj v štruktúre manželstiev prevládali manželstvá so starším ženichom a mladšou nevestou. My sme podrobili analýze úplne všetky manželstvá uzavreté v Banskej Bystrici a Zvolene za celé obdobie rokov 1880 – 1905 a zostavili tabuľku č. 8.

Tabuľka č.8 : Základná veková štruktúra manželstiev v Banskej Bystrici a Zvolene.

BB	RK	v %	EVA	v %	JUD	v %	MIX	v %	Spolu	v %
Rovesníci	53	6,9	16	4,8	3	3,3	20	7,4	92	6,3
St. ženích	551	72,2	253	76,7	86	93,4	192	70,8	1082	74,3
St. nevesta	160	20,9	61	18,5	3	3,3	59	21,8	283	19,4
Spolu	764	100	330 (2N)	100	92	100	271 (2N)	100	1457(3N)	100
ZV	RK	v %	EVA	v %	JUD	v %	MIX	v %	Spolu	v %
Rovesníci	20	3,5	20	6,3	2	2,4	20	5,7	62	4,7
St. ženích	436	76,1	254	80,1	78	92,9	266	75,6	1034	78
St. nevesta	117	20,4	43	13,6	4	4,7	66	18,7	230	17,3
Spolu	573 (2)	100	317	100	84	100	352 (2N)	100	1326(4N)	100

Ako vyplýva z uvedených hodnôt u všetkých konfesií, ako aj pri zmiešaných manželstvách, jednoznačne prevládal model starší ženich – mladšia nevesta. Najviac rešpektovaný bol tento model u židovských párov, kde v prípade oboch miest osciloval okolo hodnoty 93 %. Nasledovali páry evanjelické, katolícke a nakoniec zmiešané. Podrobnou analýzou boli zaznamenané aj extrémne vekové rozdiely medzi snúbencami. Viac ako 25 ročný rozdiel medzi manželmi v Banskej Bystrici sme narátali v 28 prípadoch: 60/34, 52/26, 52/22, 67/36, 59/22, 66/37, 45/20, 51/24, 77/48, 60/35, 52/23, 60/35, 56/23, 59/32, 46/21, 52/25, 71/41, 54/26, 65/35, 60/33, 47/20, 63/31, 64/23, 50/21, 57/30, 65/30, 47/20, 51/26. Absolútne najväčší vekový rozdiel až 37 rokov, bol medzi manželmi 59 ročným Johanom Magerlom a 22 ročnou Annou Máriou Conchovou (1882).

Výrazne menej extrémnych rozdielov vo veku medzi snúbencami bolo vo Zvolene. Viac ako 25 ročný rozdiel malo len 9 párov: 47/21, 48/19, 50/24, 66/30, 52/25, 59/32, 46/18, 51/26, 67/23. V prípade poslednej páru šlo aj o maximálny vekový rozdiel 44 rokov, kedy do manželstva vstúpili židovskí snúbenci, 67 ročný vdovec Ignác Neumann a 23 ročná Fani Grűnfelddov (1892).

Prchy nžšieho počtu extrémnych prípadov vo veku manželov je možné v prípade Zvolena hľadať v rozdielnej vekovej štruktúre. Počet obyvateľov v meste v krátkom časovom období prudko rástol a do Zvolena sa sťahovali prevažne mladí ľudia. Vekové rozdiely medzi snúbencami, aj v prípade vdovcov, boli vyrovnanejšie. V Banskej Bystrici narastal počet obyvateľov miernejším tempom a teda aj veková štruktúra bola rozloen rovnomernejšie, s prirodzene vyšším počtom obyvateľov starších ronikov. Dôležitým faktorom pri uzatvaran manželstva bolo sociálno – ekonomické postavenie snúbencov. V prípade Banskej Bystrice vstupovali do následného manželstva často finančne zabezpeen, pensionovan štátni úradníci, alebo vojaci s definitívou. Hmotné zabezpečenie sa navyac v ich prípade spájalo aj s istým spoločenským postavenm, čo mohlo byť dostatočným motívom pre mladé nevesty na sobáš. Vo Zvolene túto vyššiu vekovú kategóriu tvorili prácou zroben kovorobotníci zo železiarne bez finančnej zábezpeky a akéhokoľvek spoločenského postavenia.

Na druhom mieste, v štruktúre sobášov podľa veku, s takmer 20 % podielom v oboch mestách, boli manželstvá so staršou nevestou. V Banskej Bystrici sme zaevidovali 46 prípadov, kedy bola nevesta o 10 rokov staršia od žencha. Len v 12 prípadoch, z predchádzajúcich, bol vekový rozdiel väčší ako 15 rokov: 30/46, 39/58, 30/45, 32/47, 29/46, 33/49, 26/43, 27/46, 24/41, 26/43, 27/46, 28/46. Za celé obdobie 1880 – 1905 sa vyskytli v Banskej Bystrici 4 sobáše, kedy nevesta bola staršia o viac ako 20 rokov: 22/46, 28/48, 25/49 26/55 s maximálním rozdielom 29 rokov, kedy sa 55 ročná Banskobystrcanka Johanna Majerová vydala za 26 roného Andreasa Strobla (1896).

Rovnako ako u zvolenských ženíchov, bol výrazne nžší počet extrémnych rozdielov aj v prípade neviest vo Zvolene. Viac ako 10 ročný rozdiel malo 23 párov, z ktorých len v 7 prípadoch bola nevesta staršia o viac ako 15 rokov: 26/41, 26/43, 29/44, 37/52, 26/44, 23/38, 25/43. Pri-

márnou funkciou sobášov s extrémne staršími nevestami zrejme už nebolo plodenie potomstva, ale zlepšenie hmotného postavenia mladšieho muža snúbenca. Často to mohli byť aj pragmatické dôvody, kedy išlo o zachovanie výrobnej, alebo obchodnej činnosti po prvom manželovi, na čo si samotná žena vdova netrúfla. Najnižšie hodnoty pripadli na sobáše rovesníkov, v Banskej Bystrici bol priemer 6,3 %, vo Zvolene ešte menej, len 4,7 %.

4 Rodisko a bydlisko sobášených

Výrazné zmeny, ktorými prechádzali obe mestá v druhej polovici 19. storočia sa v prvom rade podpísali pod kvantitatívny rast počtu obyvateľov, ktorý podnietil náš záujem poodhaliť pôvod prisťahovalcov. Ten sme sa pokúsili zrekonštruovať na základe miesta narodenia snúbencov, tak ako ho uvádzali nami použité matriky. Migrácie obyvateľov v Banskej Bystrici a Zvolene sme sledovali v rámci niekoľkých kategórií, spracovaných v tabuľkách č. 9 a 10.

Osobitnú pozornosť, aj priestor sme venovali kategórii snúbencov prisťahovaných z ostatných žúp Uhorska, pretože podľa výsledkov sčítania v roku 1880 tvorili Maďari v Banskej Bystrici 16,3 % obyvateľov¹² a v roku 1910 už 48,8 % obyvateľov¹³. Vo Zvolene za rovnaké časové obdobie stúpol podiel Maďarov z 15, 6 % až na 56,5 %¹⁴. Keďže cirkevné matriky nezisťovali národnosť sobášených párov a nerobili to neskôr ani štátne matriky, detailnou analýzou miesta narodenia snúbencov, sme sa pokúsili identifikovať ich etnický pôvod.

4. 1 Rodisko a bydlisko snúbencov v Banskej Bystrici

Na celkovej sobášnosti sa v Banskej Bystrici v rokoch 1880 – 1905 podieľali domáci snúbenci, teda takí, ktorí sa narodili aj bývali v Banskej Bystrici 17,2 % (252). Podiel domácich neviest v rovnakom časovom období bol podstatne vyšší, dosahoval 37,9 % (554), čo súviselo so skutočnosťou, že sobáš väčšinou organizovala rodina nevesty. Detailnejším porovnávaním sa nám podarilo odhaliť 126 párov, kde obaja snúbenci

¹² *A Magyar Korona országaiban az 1881. Év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve.* Budapest 1882, s. 394.

¹³ *A Magyar Szent Korona országainak 1910 évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 42 Kötet, Budapest 1912, s. 176.*

¹⁴ Tamže.

pochádzali z Banskej Bystrice. Najviac párov bolo rímskokatolíckych 55, nasledovali páry evanjelické 51, 19 párov bolo konfesijne zmiešaných a len v jednom prípade pochádzali obaja židovskí snúbenci z Banskej Bystrice. Išlo zrejme o potomkov prvej generácie židov usadených v župnom meste.¹⁵

Tabuľka č. 9: Štruktúra ženíchov a neviest v Banskej Bystrici podľa miesta narodenia v rokoch 1880 – 1905.

	Muži BB						Ženy BB					
	RK	EVA	JUD	INÍ	Spolu	v%	RK	EVA	JUD	INÍ	Spolu	v%
Domáci BB	156	93	2	1	252	17,2	309	207	38	0	554	37,9
Cudzí	243	128	69	14	454	31,1	53	18	2	0	73	5
ZV župa	175	119	4	1	299	20,5	306	152	19	0	477	32,7
SK župy	168	67	8	2	245	16,8	160	49	30	0	239	16,4
UH župy	51	23	7	12	93	6,4	44	10	7	5	66	4,5
Rak.krajiny	59	8	0	0	67	4,7	24	0	0	1	25	1,7
Európa	1	1	0	0	2	0	1	2	1	0	4	0,3
Odsťahovaní	20	14	3	0	37	2,5	8	6	0	0	14	1
Nezistení	7	3	0	1	11	0,8	3	3	1	1	8	0,5
Spolu	880	456	93	31	1460	100	908	447	98	7	1460	100

Najpočetnejšiu kategóriu spomedzi ženíchov tvorili cudzí snúbenci (454), teda muži ktorí sa nenarodili, ani nebývali v Banskej Bystrici. V tomto meste si našli manželku a uzavreli sobáš. Pre ciele našej práce bola táto kategória vnútorne rozčlenená na podkategórie podľa miesta narodenia snúbencov na základe rovnakého kľúča ako hlavné kategórie. Najpočetnejšie zastúpenie mali ženísi zo Zvolenskej župy (187), s prevahou katolíkov (103), nasledovali evanjelici (78) a najmenej bolo židov (6). Súhrne na prvých troch pozíciách dominovali ženísi zo Zvolena (16), Slovenskej Ľupče (13) a Radvane (10)... O čosi menej cudzích ženíchov, oproti predchádzajúcej podkategórii, pochádzalo zo slovenských žúp (148), najviac bolo Tekovčanov a Novohradčanov (po17), Liptákov (16), a Gemerčanov (15)... Z územia ostatného Uhorska si v Banskej Bystrici našlo manželku 90 snúbencov (51 katolíkov, 13 evanjelikov, 17 židov a 9 príslušníkov iných konfesií), najviac 13, ich pochádzalo z Peštianskej

¹⁵ Podľa schematizmov Banskobystrickej diecézy boli prví židia v Banskej Bystrici evidovaní od roku 1862 v počte 26 osôb. In: *Schematismus dioecesis Neosoliensis pro anno 1862*. Neosolium 1862, s. 24.

župy. Priamo v Budapešti sa narodilo 9 ženíchov (učiteľ na Kordíkoch, vojak, železničiar, obchodník, diplomovaný lekárnik, štátny policajný koncipient, statkár, župný zverolekár, obchodník so strižným tovarom). Nasledovali snúbenci narodení v južnej časti Novohradu (10) a Boršodskej župe (4)... V Predlitavsku malo svoje rodisko 24 ženíchov, prevládali Rakúšania (10), nasledovali 4 Moraváci, zhodne po 3 ženisi pochádzali z Haliče a Sliezska, 2 z Čiech... Zahraničných ženíchov bolo len 5, medzi nimi dvaja Nemci, evanjelici, ktorí v čase uzavretia manželstiev bývali v Berlíne. Ďalší dvaja boli židia a pochádzali z Rumunska, prvý z Bukurešti a druhý z Ploješti. Jediným ženíchom narodeným mimo kontinentálnej Európy, bol 25 ročný kalvín Attila Grasanelli Hakbeit Heinzman, narodený v Tripolise, v dnešnej Líbyii, ktorý pracoval ako úradník vo Zvolene. Sobáš uzavrel 26. apríla 1882 s 37 ročnou Banskobystričankou Florou Eisertovou. V porovnaní s mužmi (454) sa v Banskej Bystrici vydávalo podstatne menej cudzích neviest (73). Prevládali nevesty narodené na území Zvolenskej župy (53), hlavne katolíčky (38) z Jakuba (8) a Kostiviarskej (6)..., evanjeličiek bolo 13 a 2 židovky. Zastúpenie neviest v ostatných podkategóriách bolo nevýrazné. Zo slovenských žúp pochádzalo 11 a z ostatného Uhorska 5 neviest, nasledovali 2 nevesty katolíčky z Moravy a nakoniec 2 evanjeličky z nemeckého Magdeburgu a Treptowa.

Druhú najpočetnejšiu kategóriu ženíchov tvorili snúbenci z dedín a miest Zvolenskej župy s podielom 20,5 % (299). Pri výbere partnerov hrala istú úlohu náboženská príslušnosť. Katolíci (175) sa orientovali prevažne na katolícke obce: Detva, Jakub, Kostiviarska, Riečka, Staré Hory, Uľanka a evanjelici (119) na evanjelické obce: Čerín, Dolná a Horná Mičiná, Horné Pršany, Hronsek, Môlča v zázemí Banskej Bystrice. Židovskí ženisi boli 4 a 1 kalvín z Detvy. Súhrne na prvých troch pozíciách dominovali ženisi z Radvane (25), Detvy (23), Brezna (16), nasledovali: Horná Mičiná (12), Riečka (11), Kostiviarska, Krupina, Slovenská Lupča (po10), Očová, Špania Dolina (po 9)... Nevesty pochádzajúce zo Zvolenskej župy tvorili 32,7 % (477 - katolíčky 306, evanjeličky 152, židovky 19). Zastúpenie sídiel na prvých troch pozíciách, odkiaľ nevesty pochádzali, bolo takmer rovnaké ako u ženíchov: Radvan (33), Brezno (29), Detva (21), Zvolen, Riečka (po19), Poniky (14), Horná Mičiná (12), Očová (12), Skubín, Šálková (po11) ...

Zaujímavo vyrovnaný pomer medzi mužmi a ženami 245 : 239 bol zaznamenaný v prípade snúbencov prisťahovaných z iných slovenských žúp. Aj v tejto kategórii bolo možné sledovať isté rozdiely podľa náboženskej príslušnosti, kde spomedzi 168 katolíkov boli na prvom mieste Tekovčania (32), u evanjelikov (67) dominovali Turčania (12) a zo židovských ženíchov (8), najviac po dvaja pochádzali z Nitrianskej a Trenčianskej župy... Veľmi podobne, len s malými číselnými rozdielmi, vyzerala situácia u žien. Celkovou sumarizáciou ženíchov a neviest prisťahovaných zo slovenských žúp do Banskej Bystrice boli početne najviac zastúpení: 1. Turčania 17,8 % (86 – Martin, Slovenské Pravno po 7, Horná Štubňa 6...), 2. Tekovčania 15,3 % (77 – Kremnica 17, Žiar nad Hronom 6...), 3. Liptáci 10,4 % (50 – Ružomberok 7, Nemecká Lupča 4...), 4. Hontania 9,9 % (45 – Banská Štiavnica 24, Banská Belá 4...), 5. Nitrančania 8,9 % (43 – Oslany 7, Kľačno 5, Nitra 4...). Poradie snúbencov z ďalších slovenských žúp bolo nasledovné: Trenčania (40), Gemerčania (34), Oravci (30), Spišiaci (25), Novohradčania (19), Šarišania (15), Prešporčania (11), Abovčania (7)... Spomedzi miest na Slovensku, sme vyššie počty prisťahovaných snúbencov zaregistrovali len z Banskej Štiavnice (24) a Kremnice (17), čo možno už v tých časoch vnímať ako predzvesť stagnácie a blížiaceho sa úpadku oboch miest.

Zreteľne nižšie percento v porovnaní s predchádzajúcimi kategóriami vykazovali snúbenci prisťahovaní do Banskej Bystrice z ostatných uhorských žúp. Pomer mužov k ženám predstavoval 93 : 66. Títo snúbenci prichádzali do mesta takmer z celého Uhorska s výnimkou chorvátskych a niektorých sedmohradských žúp v oblasti Južných Karpát. Počty prisťahovalcov za celé skúmané obdobie 25 rokov predstavovali väčšinou nevýrazné hodnoty v podobe 1 až 5 osôb za jednotlivé župy. Súhrne najviac snúbencov oboch pohlaví pochádzalo z Peštianskej župy s počtom 34 prisťahovalcov, nasledovala južná časť Novohradskej župy (13) v dnešnom Maďarsku, Boršodská (8) a Biharská župa (7)... Z hľadiska konfesijného prevládali katolíci u mužov (51) aj žien (44). Najviac ženíchov evanjelikov pochádzalo z Boršodskej (5) a Peštianskej (3) župy. Židovskí ženísi prišli z južného Novohradu (3) a z Hevešskej župy (2). Príslušníci ostatných konfesií kalvíni, grékokatolíci a pravoslávni prichádzali do Banskej Bystrice v nevýrazných počtoch, najmä z východných žúp Uhorska: Berežskej, Boršodskej, Čickej, Sabolčskej,

Satmárskej župy...

Prinášame krátky prehľad profesií ženíchov prisťahovalcov z najväčších miest Uhorska: Budapešť (8 – maliar, sluha, obchodník, koncipient, pekársky tovariš, vedúci obchodu, úradník, lekár), Brašov (vodár), Cegléd (pomocný poštový úradník), Déva (zememerač), Káposvár (2 – stavebný kreslič, stavebný skladník), Koložvár (gymnaziálny profesor), Marosvásárhely (štátny zverolekár), Miškolc (3 – krčmár, sklenár, železničiar), Nagykanizsa (obchodník), Ostrihom (čičmár), Pécs (2 – kráľovský úradník, kovorobotník), Sátoraljaújhely (gymnaziálny profesor), Stoličný Belehrad (obchodník), Vác (horár), Zalaegerszeg (gymnaziálny profesor).

Podrobnou analýzou sa nám nepodarilo odhaliť žiaden masový prílev migrantov z ostatných uhorských žúp do Banskej Bystrice, navyiac sme do tejto kategórie zahrnuli prisťahovalcov z podkarpatských, sedmohradských a dolnozemských žúp, ktoré z hľadiska etnického boli obývané Rusínmi, Rumunmi, sedmohradskými Nemcami, Srbmi, Chorvátmi, prípadne dolnozemskými Slovákmi, keďže Uhorsko bolo mnohonárodnostnou krajinou.

Ďalšiu z kategórií tvorili prisťahovalci z Predlitavska (92), s dominciou mužov (67), prevažne katolíkov (59). Do Banskej Bystrice sa sťahovali hlavne z Moravy (23), Čiech (18), Rakúska (9 – 4 z Viedne), Sliezska (9) a poľskej Haliče (8). Spomedzi žien narodených v Predlitavsku (25), boli zastúpené tiež prevažne katolíčky (24) v nasledovnom poradí: Rakúsko (7 – 3 z Viedne), Čechy (6), Sliezske (5), Morava (5) a Halič (1).

Najnižší počet tvorili prisťahovalci z ostatných štátov Európy (6). Muži boli dvaja. Prvým bol taliansky robotník, pôvodom z Benátskej provincie Vicenza a druhým skladník v banskobystrickej cementárni, narodený v nemeckom Lipsku. V Berlíne sa narodili dve nevesty a ďalšie dve nevesty pochádzali z Ruska.

Opačný tok migrantov bol zahrnutý do kategórie odťahovaných. Šlo o mužov (37) a ženy (14), ktorí sa v Banskej Bystrici narodili, ale miesto bydliska v čase uzavretia sobáša mali inde. Za nízkym počtom týchto snúbencov treba hľadať skutočnosť, že identifikovaní boli len tí jediní, ktorí si za životného partnera zobrali Banskobystričana, prípadne partnera z obcí v nami sledovanom matričnom obvode. Skutočná

emigrácia bola určite oveľa vyššia. Najviac odsťahovaných banskobystrických mužov smerovalo do okolitých obcí (22). Šesť mužov odišlo najmä do župných miest na území Slovenska. Podobne to bolo aj v prípade ostatných uhorských žúp, kam sa odsťahovalo 8 Banskobystričanov, najviac do Budapešti (3 – gymnaziálny profesor, lesník, pánsky krajčír). Ženy (14) sa sťahovali hlavne do okolitých dedín, najviac do Kostiviarskej (4). Do poslednej kategórie sme zaradili 11 mužov a 8 žien, u ktorých sa nám nepodarilo identifikovať miesto ich narodenia a bydliska.

4. 2 Rodisko a bydlisko snúbencov vo Zvolene

Z celkového počtu sobášeníh vo Zvolene pripadlo na domácich ženíchov 23,5 %, u žien bol podiel domácich neviest takmer dvojnásobný 45,7 %.

Tabuľka č. 10: Štruktúra ženíchov a neviest vo Zvolene podľa miesta narodenia v rokoch 1880 – 1905.

	Muži ZV						Ženy ZV					
	RK	EVA	JUD	INÍ	Spolu	v%	RK	EVA	JUD	INÍ	Spolu	v%
Domáci ZV	114	196	1	1	312	23,5	217	348	43	0	608	45,7
Cudzí	64	75	56	6	201	15,1	24	37	6	0	67	5
Zv župa	264	116	4	0	384	28,9	258	106	9	0	373	28,1
SK župy	139	39	11	5	194	14,6	123	21	20	5	169	12,7
UH župy	74	9	8	12	103	7,7	49	5	3	3	60	4,5
Rak.krajiny	90	1	2	1	94	7,1	24	0	0	1	25	1,9
Európa	7	0	1	0	8	0,6	2	0	0	1	3	0,2
Odsťahovaní	18	8	0	0	26	1,9	8	2	2	0	12	0,9
Nezistení	0	1	1	0	2	0,1	4	2	1	0	7	0,5
Neudaní	3	1	0	2	6	0,5	5	0	0	1	6	0,5
Spolu	773	446	84	27	1330	100	714	521	84	11	1330	100

V prípade oboch pohlaví prevládali, na rozdiel od Banskej Bystrice, snúbenci evanjelici, čo poukazuje na pôvodný charakter náboženského zloženia mesta. Ešte v roku 1869 dominovali vo Zvolene evanjelici¹⁶ s 57,3 % podielom. V dôsledku masovej imigrácie po výstavbe železnic Union a železnice s rušňovým depom, mali v roku 1880 už vo Zvolene

¹⁶ A Magyar Korona országaiban az 1870. Év elején végrehajtott népszámlálás. Pest 1871, s. 57.

prevahu katolíci¹⁷ s 50,8 % a ich podiel v nasledujúcich rokoch ďalej narastal. V porovnaní s Banskou Bystricou zostávalo vo Zvolene žiť vyššie percento domácich ženíchov, zrejme v dôsledku dobrých pracovných príležitostí. Za skúmané obdobie rokov 1880 – 1905 bolo zaregistrovaných 187 sobášov, kde sa obaja snúbenci narodili aj bývali vo Zvolene. Najviac párov bolo evanjelických 108, o polovicu menej bolo nábožensky zmiešaných párov 55, katolíckych párov bolo 23 a len jediný pár bol židovský, kde zrejme šlo o potomkov prvej generácie židovských prisťahovalcov vo Zvolene¹⁸.

U mužov tvorili najpočetnejšiu kategóriu snúbenci prisťahovaní z dedín a miest Zvolenskej župy 28,9 %. Dobré uplatnenie nachádzali najmä ako robotníci v novovzniknutých zvolenských továrňach. Hojne zastupené boli tiež profesie sluhov, kočišov, nakladačov vagónov či ná denníkov. Počnúc touto kategóriou začali medzi prisťahovalcami výrazne prevládať katolíci (264), najviac z Detvy (34), nasledovali evanjelici (123) a židia (4). Celkový sumár prisťahovalcov vyzeral nasledovne: Detva (36), Zvolenská Slatina (20), Budča (17), Banská Bystrica a Breziny (po 16), Vígľaš (14), Vígľašská Huta (13), Dobrá Niva, Hájniky, Krupina a Očová (po 11), Podzámčok a Trnie (po 10)... Podobné percentuálne zastúpenie ako muži, dosahovali aj ženy s 28,1 % (373). Katolíčok (258) bolo taktiež najviac z Detvy (33), nasledovala Železná Breznica (16), Breziny a Očová (po 14), Vígľašská Huta (13), Banská Bystrica a Dubové (po 12)... Evanjelické nevesty (106) pochádzali najmä z Brezín a Dubového (po 9), Dobrej Nivy, Lieskovca, Očovej, Zolnej a Zvolenskej Slatiny (po 6)... Prisťahovaných židovských neviest do Zvolena bolo 9, najviac ich prišlo z Podzámčoku (3).

Tretia pozícia v štruktúre sobášnosti, podľa miesta narodenia, patrila vo Zvolene cudzím ženíchom s 15,1 % podielom. Prevahu mali ženisi zo Zvolenskej župy (87), hlavne evanjelici (58), nasledovali katolíci (21) a židia (8), prevažne z týchto sídiel: Banská Bystrica (10), Budča a Kováčová (po 6), Lieskovec (5)... V podkategórii ženíchov zo sloven-

¹⁷ *A Magyar Korona országaiban az 1881*, s. 394.

¹⁸ Prvýkrát boli židia vo Zvolene uvedení v schematizme Banskobystrickej diecézy z roku 1860, v počte 15 osôb. In: *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Neosoliensis pro anno 1860*. Neosolium 1860, s. 38.

ských žúp (60) prvý krát dominovali židia (27), najmä z Novohradu (5), katolíkov bolo 23, najviac z Tekova (6) a evanjelikov 9. Súhrne medzi ženíochmi prevládali Tekovčania (9), Gemerčania, Hontfania a Novohradčania (po 6) a Turčania (5)... Aj v podkategórii snúbencov z ostatných uhorských žúp (45) prevládali židia (20), spolu s katolíkmi (13) a evanjelikmi (7) pochádzali prevažne z veľkých miest, najviac z Miškolca (5), Salgótarjánu (3) a Veľkého Varadína (3)... Ostatné konfesie boli zastúpené 4 kalvínmi a jedným grékokatolíkom. Na ostatné krajiny Rakúskej koruny pripadlo 8 ženíochov z Čiech (3), Viedne (2) a Viedenského Nového Mesta (1) a Moravy (2). Zahraničie reprezentoval len obuvnícky tovariš z bulharskej Varny, ktorý žil v Budapešti. Zastúpenie žien v kategórii cudzích neviest bolo v porovnaní s mužmi výrazne nižšie, ich podiel v štruktúre neviest tvoril len 5 %. Prevahu mali nevesty narodené na území Zvolenskej župy (47), najmä evanjeličky (33), predovšetkým z Budče a Môtovej (po 6), Lieskovca (4), Kováčovej a Radvane (po 3)... Katolíčiek bolo 13 a len jedna Židovka narodená v Radvani. Z ostatných slovenských žúp pochádzalo 14 neviest, zväčša narodených v mestách: Banská Štiavnica, Kremnica, Lučenec, Prievidza, Žiar nad Hronom, Spišská Nová Ves. Žien narodených v ostatných uhorských župách bolo dohromady 5 a Predlitavsko zastupovala len jedna nevesta, pôvodcom z Moravy.

V kategórii prisťahovalcov zo slovenských žúp u oboch pohlaví (363) dominovali katolíci (262), hlavne z Tekova (82), evanjelikov (60) pochádzalo zhodne najviac z Novohradu a Turca (po 13) a u židov (31), prevládali imigranti z Oravy (15). V podmienkach rýchlo sa rozvíjajúceho Zvolena nachádzali dobré možnosti pre prevádzkovanie drobných živností a mohli tak zlepšiť svoje skromné majetkové pomery, na rozdiel od banskobystričských židov, ktorí sa krátko po usadení v župnom meste vyšvihli medzi podnikateľskú a spoločenskú elitu. Z ostatných konfesií sa do Zvolena sťahovali predovšetkým muži kalvíni (5), hlavne z Novohradu (4). Medzi ženami prevládali grékokatolíčky (4) z východného Slovenska a jedna kalvínka z turčianskych Žabokriek. Celkový sumár prisťahovaných snúbencov do Zvolena z územia dnešného Slovenska vyzeral nasledovne: 1. Tekovčania 23,2 % (84 – Kremnica 17, Kopernica 6, Ladno 6...), 2. Novohradčania 14,2 % (50 – Lučenec 17, Filakovo 5...), 3. Hontfania 12 % (43 – Banská Štiavnica 22, Šahy 5...), 4.

Turčania 8,9 % (32 – Blatnica 4, Kláštor pod Znievom 4...), 5. Oravci 8,1 % (29 – Dolný Kubín 4, Tvrdošín 4...). Za 25 rokov boli v štruktúre snúbencov mesta z ostaných slovenských žúp zaregistrovaní ešte Gemerčania (26), Trenčania (21), Liptáci a Spišiaci (po 19), Nitrania (16), Bratislavčania (7), Abovčania, Šarišania a Zemplínčania (po 4)...

Ďalšiu z kategórií reprezentovali snúbenci narodení v ostatných Uhorských župách. Pomer mužov k ženám bol 108 : 60. Z hľadiska mužskej zamestnanosti výrazne do popredia vystupovali železničiar a zamestnanci Unionky. Napriek rozdielnej zamestnaneckej štruktúre, v porovnaní s Banskou Bystricou, prichádzali snúbenci do Zvolena takmer z tých istých žúp. Na prvom mieste to bola Peštianska župa (17) s 9 Budapešťanmi (rušňovodič, výpravca, železničný zámočník, úradník v úverovej banke, vrchný čašník, pisár okresného úradu, 3 neudaní), ďalej prisťahovalci z: Boršodskej župy (9), južného Novohradu (7), Krašovsko-Severínskej župy (6) a Hevešskej župy (5)... Aj v tejto kategórii prinášame prehľad povolání mužov z najväčších miest: Szolnok (8 – zámočník, mediator, 2 rušňovodiči, kováč na železnici, kováč v Unionke, zámočník, kovorobotník, železničiar), Cegléd (5 – rušňovodič, pomocník na železnici, výpravca, nakladač vagónov, murár na železnici), Gyöngyös (3 – lekárnik, poštový úradník, učiteľ v meštianke), Veľký Varadín (3 – rušňovodič, poručík, poštar), Debrecín (2 – stolár, železničný strážnik, Miškolc (2 – železničný úradník, kočiš pre železnicu), Veszprém (2 – rušňovodič, stavbyvedúci)... Rovnako u žien (60) dominovali nevesty pochádzajúce z Peštianskej župy (16), pričom na samotnú Budapešť ich pripadlo 14, nasledovali nevesty z Boršodskej župy (7), Južného Novohradu (6), Hevešskej župy (6)... Všeobecne medzi ženami prevládali nevesty pochádzajúce väčšinou z veľkých miest Uhorska, najviac zo Szolnoku 4, Salgótarjána 3, a po dve z Egru, Gyöngyösa, Miškolca, Ózdu, Vácu... Porovnaním miest narodenia mužov a žien boli zistené identické imigračné lokality, z čoho usudzujeme, že do Zvolena prichádzali celé rodiny s deťmi, na čele s otcom, kvalifikovaným odborníkom. Po istom čase, vstupovali tieto už dospelé deti vo Zvolene do manželstva. Tak ako v prípade Banskej Bystrice, ani vo Zvolene sa nám nepodarilo identifikovať rozsiahlejšiu imigráciu obyvateľov z maďarských žúp, ktorá by zásadným spôsobom mohla ovplyvniť národnostné zloženie obyvateľov mesta, do podoby ako ho uvádzal census z roku 1910.

Na ostatné historické krajiny Rakúskeho cisárstva pripadlo 94 prisťahovalcov. Najväčšie zastúpenie mali ženisi pochádzajúci z Čiech (44). Menej prisťahovalcov, s približne vyrovnaným počtom, pochádzalo z ostatných krajín: Rakúsko (13), Morava (12), Halič (11), Sliezske (9)... Žien, pochádzajúcich z Predlitavska bolo 25. Až na jednu kalvíňku z českého Horného Radečova, boli ostatné nevesty katolíčky, 9 sa ich prisťahovalo z Čiech, 8 z Moravy, 4 z Rakúska...

V štruktúre sobášnych ženíchov sme vo Zvolene, podľa miesta narodenia, zaregistrovali 8 mužov z iných európskych krajín. Šesť z nich, všetko katolíkov, pochádzalo z Talianska, prevažne z okolia Udine. Vo Zvolene sa živili ako murári (3) a kamenári (3). Ďalší dvaja boli z Ruska. Miesto narodenia v zahraničí mali tiež tri ženy. Prvá pochádzala z ruského Novoalexandrovskaja, druhá z belgického Yselles a tretia z Múhlberku pri Karlsruhe v Nemecku.

Podľa matrik sobášnych sa nám podarilo identifikovať len 26 ženíchov (18 katolíkov, 8 evanjelikov), ktorí sa odsťahovali zo Zvolena. V okolitých dedinách sa usadili 12 muži, najviac v Môťovej (4). V ďalších slovenských župách sa uchytili piati Zvolenčania a osem ich odišlo do miest na území ostatného Uhorska, hlavne do Budapešti (3 - úradník, štátny financ, portétista). Mimo Uhorska, v Novom Sonči, sa usadil 29 ročný katolík. Odsťahovaných rodených Zvolenčaniek bolo 12 (8 katolíčok, 2 evanjeličky, 2 židovky), až na jednu katolíčku (učiteľka v tekovskom Trubíne), všetky bývali v dedinách a mestách Zvolenskej župy. Celkovú štruktúru sobášnych dotvárali 2 muži a 7 žien, ktorých miesta bydliska sa nám nepodarilo identifikovať a 6 mužov a 6 žien, kde matrikári miesto narodenia, ani bydliska neuviedli.

5 Zamestnanie snúbencov

Modernizácia verejného života priniesla zásadné zmeny aj v rámci sociálno-ekonomických štruktúr. Rozvíjajúci sa priemysel, železničná doprava, byrokratizácia verejnej správy kládli nové nároky na vzdelanie a kvalitu pracovnej sily. Jej nedostatok sa riešil v prvej fáze príchodom kvalifikovanej pracovnej sily z iných častí monarchie. V druhej fáze nasledovalo zakladanie odborných učňovských a stredných škôl, s cieľom pripraviť vlastné domáce kádre.

Ďalším z fenoménov druhej polovice 19. storočia v Uhorsku sa stal

čulý kultúrno – spoločenský život v mestách, od ktorého sa pomaly odvíjala nová štruktúra povolání. Uvedené spoločenské zmeny sa pokúsime v Banskej Bystrici a Zvolene sledovať na príklade sociálno – ekonomickej štruktúry snúbencov oboch miest. Považujeme za dôležité upozorniť, že uvádzame zamestnania všetkých ženíchov a neviest, vrátane tých, ktorí si v Banskej Bystrici a Zvolene našli len životných partnerov a ich trvalé bydlisko bolo niekde inde.

5. 1 Zamestnanie snúbencov v Banskej Bystrici

Banská Bystrica sa od stredoveku, najmä v súvislosti s rozkvetom baníctva, vyvíjala ako prirodzené centrum Zvolenskej župy. Oficiálne tento status mesto získalo v roku 1769¹⁹, kedy sa do Banskej Bystrice zo Zvolena presťahovali všetky župné orgány, vrátane župného súdu sedrie. Pozícia Banskej Bystrice bola posilnená ustanovením Banskobystrickej diecézy so sídlom biskupa v roku 1776. Úradnícke profesie dopĺňali popri župných úradníkoch tiež zamestnanci okresného a mestského úradu, ako aj úradníci ďalších štátnych úradov a súkromných, najmä finančných inštitúcií bánk, sporiteľní, poisťovní a priemyselných podnikov. Niekdajší úrad Banskej komory nahradilo v roku 1871 Riaditeľstvo štátnych lesov²⁰. V roku 1890 pribudla mestu Obchodná a priemyselná komora²¹, o päť rokov neskôr Štátny daňový úrad²². Popri administratívnej funkcii plnila Banská Bystrica dôležitú úlohu centra vzdelanosti²³. Od reformných čias si udržiavalo dobrú úroveň evanjelické gymnázium, ku ktorému neskôr pribudlo katolícke gymnázium. Najväčší rozmach zaznamenalo banskobystrické školstvo v 19. storočí. Okrem dvoch uvedených škôl fungovali v meste elementárne a meštianske školy, bohoslovecký seminár v Kapitulskej ulici, zriaďovali sa odborné školy a školy pre dievčatá ako aj detské opatrovne pre najmenších. S príchodom železnice v roku 1873²⁴ sa v Banskej Bystrici etablovalo niekoľko výz-

¹⁹ BALÁŽ, J.: *Banská Bystrica v premenách času*. Banská Bystrica : BAJA, 2002, s. 111.

²⁰ BALÁŽ, J.: *Banská Bystrica*, s. 51.

²¹ DEMUTH, K. – HRÚZ, P. – ŠOKA, M.: *Banská Bystrica a okolie*. Banská Bystrica : Spektrum Grafik, 2006, s. 112.

²² BALÁŽ, J.: *Banská Bystrica*, s. 112.

²³ Bližšie pozri: MARTULIAK, P.: *Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti*. Banská Bystrica : Trian, 2005, 317 s.

²⁴ DEMUTH, K. – HRÚZ, P. – ŠOKA, M.: *Banská Bystrica*, s. 95.

namných priemyselných podnikov, vo viacerých prípadoch lokalizovaných do blízkosti pôvodnej hlavnej železničnej stanice – Glesingerova parná píla, továreň na cementový tovar, fabrika na voskové plátno, kamenárska dielňa podnikateľa Horna a papiernický mlyn²⁵. Medzi dôležité priemyselné podniky v meste patrila tiež Horárikova súkenka²⁶, tehelne pod Bánošom, parný a valcový mlyn na Huštáku²⁷. V blízkosti Strieborného námestia stála stoličková továreň²⁸ a medený hámor s tradíciou výroby medených výrobkov. Banská Bystrica bola zároveň sídlom vojenského veliteľstva so stálou vojenskou posádkou. Všetky uvedené skutočnosti prispievali k formovaniu pestrej mozaiky zamestnaní obyvateľov Banskej Bystrice.

Napriek postupujúcej modernizácii, zostávali v Banskej Bystrici naďalej dominantným zdrojom obživy väčšina mužskej populácie (550) remeslá s podielom 37,8 %. Najviac remeselníkov sa venovalo spracovaniu kože (135), kde mali početnú prevahu obuvníci (74) a čižmári (44), skromnejšie boli zastúpení garbiari (8), sedlári (4), kordovankári (3) a kožušníci (2). Druhí v poradí boli remeselníci zaoberajúci sa výrobou, farbením a spracovaním textílií (113) s prevahou krajčirov (46). Približne rovnako početní boli súkenníci (44). S veľkou pravdepodobnosťou značnú časť tvorili zamestnanci Horárikovej súkenky, keďže v matrikách nebolo rozlíšené, či ide o robotníkov súkenky, zaradili sme ich k remeselníkom. Zastúpení boli tiež klobúčnici (8), modrotlačiar (3), farbiari (2), čalúnnici (3). Do ďalšej kategórie sme zaradili remeselníkov zaoberajúcich sa spracovaním potravín a prípravou pokrmov (95), kde výrazne prevládali pekári (51), mäsiarov bolo 16. Drevospracujúce remeslása početnosťou zaradili na tretie miesto s dominanciou stolárov (48), aj v tomto prípade mohla byť časť týchto remeselníkov zamestnaná v stoličkovej továrni. Nasledovali tesári (13), rovnako početní boli košíkári (6) a debnári (6). Výrobe kolies sa venovali 3 kolári. Zastúpení boli aj 2 rezbári a jeden umelecký nábytkár. V rozrastajúcom sa meste nachádzali uplatnenie murári (31), maliari (9), ako aj ďalšie profesie sú-

²⁵ BALÁŽ, J.: *Banská Bystrica*, s. 210-212.

²⁶ BALÁŽ, J.: *Banská Bystrica*, s. 148.

²⁷ BALÁŽ, J.: *Banská Bystrica*, s. 142.

²⁸ BALÁŽ, J.: *Banská Bystrica*, s. 126.

visiace s výstavbou a zariadením domov, ako kachliari (4), škridlári (3), sklenár, pokrývač, dlaždič. Tradičné kovospracujúce remeslá (28) boli na prelome storočí v Banskej Bystrici na ústupe, prevládali kováči (14), klampiari (5) a nožiari (4). Z ostatných remeselníkov by sme ešte spomenuli 4 hodinárov, výrobcu hudobných nástrojov a 5 knihárov.

Tabuľka č. 11: Štruktúra ženíchov podľa zamestnania v Banskej Bystrici a Zvolene v rokoch 1880 – 1905.

	Zamestnanie muži BB						Zamestnanie muži ZV					
	RK	EVA	JUD	INÍ	SUM	v %	RK	EVA	JUD	INÍ	SUM	v %
Remeselníci	351	181	13	6	551	37,8	98	86	8	4	196	14,7
Robotníci, nádenníci	127	56	2	4	189	12,9	324	142	3	6	475	35,7
Sluhovia	18	9	1	1	29	1,9	40	32	0	0	72	5,4
Železničari	38	13	3	3	57	3,9	168	87	6	14	275	20,7
Kočiši	39	30	0	0	69	4,7	25	18	0	0	43	3,2
Poľnohospodári, lesníci	39	24	1	0	64	4,6	23	25	0	0	48	3,6
Úradníci	78	46	9	7	140	9,6	28	20	6	2	56	4,2
Učítelia	29	13	1	1	44	3	4	8	0	0	12	0,9
Lekári, lekárnici	9	5	5	1	20	1,3	3	2	4	1	10	0,8
Sudcovia, advokáti...	19	11	7	0	37	2,5	3	7	1	0	11	0,8
Architekti, zememerači	11	1	0	0	12	0,8	0	0	0	0	0	0
Súkromníci, obchodníci	32	20	47	1	100	6,8	12	7	55	0	74	5,6
Umelci	21	1	0	3	25	1,9	7	0	1	0	8	0,6
Poriadkové zložky	14	13	0	1	28	1,9	8	2	0	1	11	0,8
Vojaci	21	4	1	0	26	1,6	2	1	0	0	3	0,2
Iní	3	14	2	1	20	1,4	1	2	0	0	3	0,2
Nezistení	25	11	1	2	39	2,7	13	2	0	0	15	1,2
Neudaní	6	4	0	0	10	0,7	14	4	0	0	18	1,4
Spolu	880	456	93	31	1460	100	773	445	84	28	1330	100

Robotníci v štruktúre ženíchov tvorili 12,9 % (189). Vo väčšine prípadov nebolo uvedené priemyselné odvetvie, kde dotyčné osoby pracovali. Štátna matrika uvádzala robotníkov zamestnaných v stoličkárni (8), tehelni (4), cementárni (3), na píle (3), v medenom hámri (2), po jednom v papierni, súkenke, betonárke, plátenke. Spomedzi špecializovaných profesií bolo najviac zámočníkov (10), strojníkov (9), mechanikov (3), strojných zámočníkov (2), v roku 1905 pribudol prvý elektrikár. Medzi robotníkov sme priradili aj skladníkov (3), dozorcov (2), kuričov (4), ale

aj vedúcich pracovníkov (20) v továrňach ako majstrov, predákov a správcov. Do celkového počtu v rámci tejto kategórie bolo zahrnutých 41 nádenníkov. Povolanie bližšie nešpecifikovaných sluhov vykonávalo v Banskej Bystrici 29 ženíchov, najviac u katolíkov 18.

Prepravu osôb a tovarov v meste zabezpečovali na prelome 19. a 20. storočia stále kočiši 4,7 %. Fungovali buď ako nájomní povozníci, alebo zamestnanci mestských tovární, dopravujúci suroviny a tovar na železnicu. Zaregistrovali sme aj 3 panských kočišov, drožkára a mestského kočiša. Železničiari (57) sobášení v Banskej Bystrici mali výrazne nižšie zastúpenie ako v susednom Zvolene (275). Najpočetnejší boli nešpecifikovaní železničiari (11), ďalej rušňovodiči (6) a nakladači vagónov (6), železniční úradníci (5) s prefektom stanice, strážnici (4) a sprievodcovia (4) a ďalší.

Matriky evidovali tiež sobáše ženíchov zaoberajúcich sa poľnohospodárstvom. Prevládali roľníci (12) z vidieka, ktorí si našli nevesty v Banskej Bystrici, nasledovalo 5 statkárov a 1 veľkostatkár, 2 panskí šafári, 4 pastieri, 2 záhradníci, ale aj valach, paholok, gazda a rybár. Do rovnakej kategórie sme zaradili ženíchov pracujúcich v lesníctve, kde dominovali lesníci (17), poľovníci (5), hájníci (4), horári (3), ale aj jeden štátny nadlesný a lesný radca vo výslužbe.

Banská Bystrica ako administratívne centrum župy koncentrovala značný počet úradníkov. Z hľadiska percentuálneho zastúpenia v štruktúre ženíchov im patrilo tretie miesto s 9,6 %. V matrikách sme zaregistrovali 11 mestských, 7 okresných, 9 župných, 8 súdnych a 4 štátnych úradníkov. Ďalší boli zamestnaní v priemyselných podnikoch mesta (12), lesnej komore (8), daňovom úrade (6), pošte (6), bankách (5). Túto kategóriu tvorilo široké spektrum úradníckych povolaní od jednoduchých poslíčkov, pisárov, zapisovateľov, účtovníkov, inšpicientov a koncipientov, finančných a daňových kontrolórov, po penzionovaných úradníkov.

Medzi učiteľskými profesiami (44) dominovali gymnaziálni profesori (18). Konkrétne profilové predmety mali uvedené traja: profesor ekonómie, profesor filozofie a profesor kreslenia. Ďalším bol profesor vyššej obchodnej školy. Bližšie neurčených bolo 11 učiteľov. Zavedenie všeobecnej zdravotnej starostlivosti v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia,

ako aj výstavba mestskej verejnej nemocnice v Banskej Bystrici²⁹ zrejme prispeli k pozvoľnému nárastu počtu lekárov (12) a lekárnikov (6). Starostlivosti o zvieratá sa venovali 2 zverolekári.

Pomerne početné zastúpenie mali v meste právnické profesie (37), čo určite ovplyvnila aj prítomnosť župného súdu sedrie, zvlášť po presťahovaní do novej rozľahlej reprezentatívnej budovy v roku 1898. Právne záležitosti riešilo 17 notárov, 2 podnotári, 11 advokátov, 3 sudcovia a 3 exekútori.

Rastúce nároky na kvalitu bývania ako aj nové stavebné technológie a materiály vyžadovali odborné kádre. V banskobystrických matrikách figurovali architekti (2), stavebný inžinier (1), zememerači (5), stavební kresliči (5).

Súkromníci a obchodníci sa v štruktúre zamesnancov dostali na 4. miesto so 6, 8 %. Pochádzali hlavne z radov židovského obyvateľstva. Obchodníci sa venovali najmä obchodovaniu s drevom (6), korením (6), módnym tovarom (5), železom (3), odevami (3), porcelánom (2). Dvaja boli nešpecifikovaní veľkoobchodníci. V 6 prípadoch sa objavilo už aj povolanie obchodných zástupcov. Medzi podnikateľmi držali prím tiež Židia. Spoločenskou udalosťou v Banskej Bystrici bol akiste sobáš židovského stavebného podnikateľa, pôvodom z Bukurešti, podnikajúceho v Paríži Gyulu Gersona, ktorý 14. decembra 1898 vstúpil do manželstva s Banskobystričankou Vilmou Árminovou. Zaregistrovali sme tiež sobáše majiteľov likériek, prvým bol Izák Steiner (1897), druhým Ármin Lóvy (1903). Zastúpení boli aj majitelia kníhtlačiarň (2), majiteľ syrárne, majiteľ kaviarne, majiteľ obchodnej kancelárie a 6 krčmárov.

Mestské prostredie vytváralo dobré podmienky pre uchytenie umelcov (25). Na sklonku 19. storočia boli v Banskej Bystrici prítomní 2 herci. Ich manželky boli tiež herečky. Prevalu, čo do počtu, mali však hudobníci (16), medzi ktorými sme identifikovali 3 Rómov: 19 ročného Pavla Baloga (1889), 28 ročného Juraja Júliusa Berkyho (1894), a 21 ročného Adalberta Pupoša (1895). Medzi umelecké profesie sme zahrnuli aj 3 organistov, 2 sochárov a 1 fotografistu.

Poriadkové zložky (28) dohliadali predovšetkým na bezpečnosť v meste. Jednalo sa o mestských (7) a župných (2) hajdúchov, mestských

²⁹ BALÁŽ, J.: *Banská Bystrica*, s. 217.

strážnikov (4). Vyššie hodnosti reprezentovali: strážmajster, vyšší policajný kapitán a náčelník štátnych žandárov. Bezprostrednou súčasťou sedrie bolo aj župné väzenie, kde našli prácu 4 väzenskí dozorcovia. Do manželstiev v Banskej Bystrici vstupovali aj vojaci (26) z povolania. Sídliť tu vojenské veliteľstvo a dve kasárne. Ženíchmi boli lepšie situovaní vojaci vo vyšších hodnostiach: vojenský kapitán, dôstojník, zásobovací dôstojník, poddôstojník, 4 nadporučíci...

V kategórii iných, sme okrem „obyvateľov“ (7) a kostolníka, zaznamenali aj 2 sobáše šľachtických párov. Prvý sa konal 25. novembra 1883, kedy sa 36 ročný vdovec Dr. František Thuróczy oženil s 32 ročnou, tiež vdovou Adhelaïdou Slukovou. Druhý šľachtický pár sa zosobášil 12. októbra 1889. Dr. Koloman Bittera de Hideghét si vzal za manželku 24 ročnú Adhelaïdu Dillnbergerovú.

Ako už bolo spomenuté, matriky všeobecne venovali ženským povolaniam skromnú pozornosť. Zamestnanie žien nebolo v Banskej Bystrici uvedené približne v 80 % zhodne u všetkých konfesíí. Z tohto dôvodu sme pre ženské povolania nezostavovali osobitnú tabuľku. Medzi katolíčkami a evanjeličkami najviac zastúpenou kategóriou boli slúžky, takmer s 9 % (120 slúžok). Zo židoviek pracovala ako slúžka len jedna a druhá ako práčka. Medzi ženské služobné povolania sme zahrnuli aj kuchárky (14), chyžné (5), práčky (7), upratovačky (2) a jednu žehliarku. Zaregistrovali sme tiež 10 krajčírok. V priemyselných podnikoch mesta pracovalo podľa matrik 8 žien ako robotníčky, z toho 5 v súkenke a 2 v stoličkárni, ďalších 8 pracovalo ako nádenničky, z nich jedna v tehelni a jedna v stoličkárni. Bližšie nešpecifikovaných súkromníčiek – podnikateliek bolo 12, ďalšie 3 vlastnili krčmu a jedna dom. Obchodu s módnym tovarom sa venovali 2 židovky. Ženy v domácnosti u katolíčiek tvorili takmer 3 % (27), u židoviek 9 % (9) a u evanjeličiek zrejme túto kategóriu reprezentovali meštianky so 6,3 % podielom (28). Štruktúru sobášených neviest v Banskej Bystrici dotvárali 3 učiteľky, 3 roľníčky, 2 slečinky a 2 herečky.

5. 2 Zamestnanie sobášených snúbencov vo Zvolene

Značne odlišnou zamestnaneckou štruktúrou sa vyznačoval susedný Zvolen. Po období stagnácie a úpadku sa dôležitým impulzom pre rozvoj mesta stalo napojenie na železnicu. Už krátko po jej dostavbe

18. júna 1871³⁰ sa Zvolen stal dôležitým železničným uzlom a jedným z priemyselných centier regiónu. 1. septembra 1871 boli zakúpené pozemky pre výstavbu železiarne Union a správy v regionálnom týždenníku Neusohler Journal predpovedali Zvolenu skvelú priemyselnú budúcnosť podobnú anglickému Birminghamu.³¹ Výhodná dopravná poloha mesta zároveň rozhodla o výstavbe rušňového depa. V zamestnaneckej štruktúre ženíchov Zvolena dominovali robotníci, ktorí podľa matrík sobášenských, spolu so železničiarimi viazali Viac ako 55 % mužskej populácie v meste. Najviac zamestnancov sme zaevidovali v železiarni Union, kde dominovali kovorobotníci (263), ale zastúpené boli aj špecializované profesie zámočníkov (21), strojníkov (14), strojných zámočníkov (13), kuričov (7), valcovačov plechov (4), predákov (3), kováčov (3), sústružníkov (2), zlievačov (2), v roku 1903 sa objavil prvý elektrikár. Správa Banskobystrickej priemyselnej komory z roku 1895 uvádzala v Unionke zamestnaných 1000 zamestnancov.³²

Druhým najväčším zamestnávateľom vo Zvolene bola podľa matrík železnica s rušňovým depom (275), kde figurovala široká škála rôznych povolání počnúc nakladačmi vagónov (32), sluhami (8), cez rušňovodičov (53), kuričov (20), zámočníkov (19), strážnikov (13), strojných zámočníkov (8), brzdičov (8), sprievodcov (6), sústružníkov (3), výpravcov (2), strojníkov (2), ďalej úzko špecializované profesie ako lakiernik (1), opravár parných kotlov (1), telegrafista (1), železničný inšpektor (1), po železničných inžinierov (4) a prednostov stanice (3). Robotnícke profesie vo Zvolene dopĺňali zamestnanci vojenskej továrne (3), ďalej zamestnanci tzv. Polgárfabriký na výrobu stoličiek z ohýbaného dreva (1), fajkovej továrne (4) a tehelne (4)³³. Kategóriu robotníkov sme doplnili vo Zvolene o 74 nádenníkov. Povolanie sluhov vykonávalo vo Zvolene 72 mužov, v približne vyrovnanom pomere 40 katolíkov k 32 evanjelikom.

Ženísi remeselníci sa na zamestnanosti vo Zvolene podieľali 14,7 %. Podobne ako v Banskej Bystrici, dominovali kožu spracujúce remeslá

³⁰ KMEŤ, L.: *125 rokov Rušňového depa Zvolen*. Brož. vydanie. Zvolen, 1997, s. 5.

³¹ PERTZIAN, J.: *Unionka – kolíska robotníckeho hnutia vo Zvolene*. Zvolen, 1971, s. 9.

³² PERTZIAN, J.: *Unionka*, s. 11.

³³ Počet zamestnancov tehelne kolísala v rokoch 1889 – 1891 medzi 120 až 228. Pozn. autora. ŠA BB, pobočka Zvolen, fond Mesto Zvolen, IX. Hospodárske, majetkové a cirkevné pomery, r. 1889 – 1894.

(69) s maximálnym počtom obuvníkov (31), čižmárov (18) a kožušníkov (13). Nasledovali remeslá zaoberajúce sa spracovaním a prípravou potravín (23 – mäsiari 11, pekári 9...) a drevo spracujúce remeslá (20 – stolári 18). Z ostatných remesiel by sme ešte spomenuli murárov (15) a kamenárov (6).

Počnúc kategóriou remeselníkov bolo zastúpenie všetkých nasledujúcich zamestnaní vo Zvolene v absolútnych aj relatívnych číslach nižšie ako v Banskej Bystrici. V kategórii poľnohospodárov a lesníkov (48) na rozdiel od Banskej Bystrice, prevládali roľníci (38) a nie lesníci. Početne slabšie zastúpenie mali vo Zvolene tiež úradníci (56). Šlo o zamestnancov mestského (7) a okresného (9) zastupiteľstva, poštových úradníkov (8), ako aj úradníkov pracujúcich v už spomenutých zvolenských priemyselných podnikoch (4). Učiteľské profesie vo Zvolene reprezentovali len učitelia ľudových a meštianskych škôl (9). V roku 1883 pribudla mestská učňovská škola nižšieho stupňa. Prvá stredná škola – štátna reálka vznikla vo Zvolene až v roku 1919.³⁴ Štruktúru učiteľských povolaní dotvárali traja stredoškolskí profesori, ktorí pôsobili inde a vo Zvolene si našli životné partnerky. Zdravotný dohľad nad Zvolenčanmi malo 5 lekárov a 3 lekárnici. Na starostlivosti o zvieratá sa podieľali 2 zverolekári. Právne záležitosti, spomedzi nami evidovaných ženíchov riešili 2 sudcovia okresného súdu, 7 obvodných notárov a 3 advokáti.

Ako vyplýva z tabuľky č. 12, aj v prípade Zvolena najvyššie zastúpenie v obchode malo židovské obyvateľstvo (55). Len v 10 prípadoch matrikár uviedol aj konkrétnu oblasť, v ktorej dotyčné osoby podnikali, išlo o obchod: so zmiešaným (4) a strižným tovarom (3), s korením (1), s poľnohospodárskymi produktmi (1) a s knihami (1). Do tejto kategórie sme zahrnuli tiež 11 židovských krčmárov, podnikateľa, kníhtlačiaru a nájomcu pôdy. Spomedzi katolíkov sa obchodu venovali 5 ženisi, rovnako 5 boli krčmármi a nasledovali 2 súkromníci. Evanjelici obchodníci boli 7, dvaja podnikali v obchode s drevom, jeden v obchode so železom, 1 bol nešpecifikovaný súkromník. Na menej rušný spoločenský život vo Zvolene poukazoval menší počet a rôznorodosť umeleckých profesií (8): 6 muzikantov, portrétista a židovský kantor. Medzi poriadkové zložky boli zahrnutí 11 muži: strážnici (3), dozorcovia vo väzení (2), mestskí

³⁴ VANÍKOVÁ, V. (zost.): *Zvolen*. Martin : Neografia, 1993, s. 161-162.

hajdúsi (2). Neprítomnosť stálej vojenskej posádky sa vo Zvolene prejavila nízkym počtom vojakov (3). V katolíckej matrike sme zaregistrovali 12. februára 1887 sobáš šľachtického páru, 30 ročného Jána Divényiho z Ebecku s 18 ročnou Máriou Stellovou. Do kategórie iných boli zahrnuté len 3 osoby: 2 obyvatelia a 1 cirkevník. V 14 prípadoch sa nám nepodarilo identifikovať povolanie zvolenských ženíchov a v 18 prípadoch ho matrikári neuviedli.

Podobne ako v Banskej Bystrici aj v prípade Zvolena nemožno spoľahlivo rekonštruovať zamestnaneckú štruktúru žien. Takmer polovica žien 48 % (705) nemala v matrike uvedené povolanie. Najpočetnejšou kategóriou boli slúžky, grupujúce sa z radov katolíčiek a evanjeličiek (187) s 12,8 % podielom. Medzi služobné povolania sme zaradili tiež pomocnice (12), kuchárky (8), chyžné (3), jednu čašníčku, šičku a žehliarku. Ženy v domácnosti tvorili 10,8 % (158). V evanjelickej matrike boli ženy v domácnosti vedené zrejme ako meštianky (135) s 9,2 %. Pravdepodobne vyššie spoločenské postavenie, spojené s určitým vzdelaním malo 5 slečniek. Podnikaniu sa venovalo 5 súkromníčiek a jedna židovka obchodovaniu s módnym tovarom. V priemyselnych podnikoch Zvolena našlo prácu 26 nádenničiek, jedna robotníčka pracovala vo fajkovej továrni. Predajom cestovných lístkov na železničnej stanici vo Zvolene sa živila pokladníčka. V štruktúre povolání neviest sa vyskytovali pomerne často aj roľnícky (63) so 4,3 %, predovšetkým z radov evanjeličiek. Podľa miesta ich narodenia dedukujeme, že aj na prelome 19. a 20. storočia sa časť pôvodného mestského obyvateľstva Zvolena venovala práci na pôde. Menšia časť týchto neviest sa vydala do mesta najmä z okolitých evanjelických dedín: Budče, Môfovej, Lieskovca... Prehľad ženských povolání vo Zvolene uzatvárame 6 učiteľkami ľudových a meštianskych škôl a dvoma pôrodnými babicami.

Záver

Porovnaním hlavných demografických charakteristík sobášených párov v Banskej Bystrici a Zvolene neboli zistené žiadne zásadné rozdiely. V počte uzavretých manželstiev za obdobie rokov 1880 – 1905 mala prevahu Banská Bystrica s 1460 sobášmi k 1330 sobášom uzavretým vo Zvolene. Z hľadiska konfesijného prevládali v oboch mestách sobáše rímskokatolíckych párov, na druhom mieste boli v Banskej Bystrici sobá-

še evanjelikov. Vo Zvolene táto pozícia patrila konfesijne zmiešaným párom, z čoho možno usudzovať na rýchlejšie odbúravanie náboženských predsudkov prisťahovalcov v dynamicky sa rozvíjajúcom mestskom prostredí. Banská Bystrica v tomto smere pôsobila konzervatívnejšie, zmiešaným párom patrila tretia pozícia, čo zrejme súviselo s pretrvávajúcimi náboženskými konvenciami banskobystrických elít. V dôsledku rozsiahlej imigrácie, hlavne z radov katolíkov, sa v kedysi prevažne evanjelickom Zvolene, dostali sobáše evanjelikov až na tretie miesto. Štvrtá pozícia patrila zhodne v oboch mestách sobášom židovských snúbencov.

Muži prvoženisi, sa ženili najčastejšie vo veku 25 – 26 rokov, prvo-nevesty sa sobášili ako 21 ročné. Do následných manželstiev vstupovali častejšie muži (okolo 15 %), vdov – neviest bolo menej (okolo 9 %). Najpočetnejšou vekovou kategóriou vdov a vdovcov, vstupujúcich do následných manželstiev, bola kategória 31 až 40 ročných u oboch pohlaví. Podľa veku sobášených snúbencov sa najpreferovanejším typom manželstiev stal model starší ženích, mladšia nevesta. Uvedené charakteristiky boli identické pre obe mestá, s miernymi rozdielmi medzi konfesiami.

Ďalšou zo štruktúr, ktorej sme venovali osobitnú pozornosť, bol pôvod snúbencov podľa miesta narodenia a bydliska. Najpočetnejšiu skupinu u banskobystrických ženích tvorili cudzí snúbenci s 31,1 %. Keďže z matričných záznamov nebolo jasné, či pod miestom bydliska mali matrikári na mysli bydlisko snúbencov pred sobášom, alebo po sobáši. My vychádzame z predpokladu, že banskobystrické nevesty nasledovali životných partnerov a cudzí snúbenci tak nemohli ovplyvniť etnickú skladbu obyvateľov mesta, aj keď absolútne vylúčiť to nemôžeme. Vo Zvolene tvorili cudzí snúbenci 15,1 % všetkých ženíchov a zaradili sa až na tretie miesto. Podrobným rozborom matrík v oboch mestách sme zistili, že jadro snúbencov tvorili popri domácich nevestách a ženíchoch, predovšetkým prisťahovalci zo Zvolenskej župy a z ostatných žúp Slovenska. Podiel imigrantov z ostatných žúp Uhorska v oboch mestách predstavoval len okolo 7 % u mužov a 4,5 % u žien. Ešte menšie zastúpenie mali prisťahovalci z ostatných krajín Rakúskeho cisárstva a v prípade prisťahovalcov z európskych krajín šlo len o zopár jedincov. Opačný tok migrantov, teda snúbencov odsťahovaných z nami

skúmaných miest, tvorili tiež nevýrazné počty mužov a žien, keďže sme pracovali iba s údajmi z matričných obvodov Banskej Bystrice a Zvolena.

Poslednou zo štruktúr, ktorou sme sa zaoberali v rámci analýzy matrik sobášených, bola sociálno – ekonomická štruktúra obyvateľov, kde sme zaznamenali najväčší rozdiel medzi skúmanými mestami. Banská Bystrica, v porovnaní so Zvolenom, kumulovala podstatne viac funkcií, od čoho sa odvíjalo aj pestrejšie zloženie obyvateľstva. Napriek výraznej administratívnej funkcii mesta, sa najvyšší podiel mužov naďalej živil remeslom 37,8 %. Predpokladáme však, že časť z nich by bolo možné zaradiť do kategórie robotníkov, čo sa z matričných zápisov nedalo jednoznačne určiť. Súhrne na úradníkov a ostatnú inteligenciu (učitelia, lekári, lekárnici, sudcovia, advokáti, notári, architekti, poriadkové zložky a vojaci) pripadlo 20,7 % sobášených snúbencov. Robotníci tvorili 12,9 % snúbencov. Do poslednej, výraznejšie zastúpenej kategórie, presahujúcej 5 % podiel, patrili súkromníci a obchodníci so 6,8 %. Táto kategória bola zároveň jedinou, v ktorej mali prevahu židovskí snúbenci.

V prípade Zvolena do popredia výrazne vystupovala priemyselná a dopravná funkcia, následkom čoho dosahoval podiel robotníkov v meste 35,7%. Druhí v poradí boli zamestnanci železnice s rušňovým depom s 20,7 %. Tradičnej remeselnej výrobe sa venovalo 14,7 % mužov – snúbencov, prevažne z radov evanjelikov, ktorí vo väčšine patrili k pôvodnému domácomu obyvateľstvu mesta, kde sa remeslo dedilo z otca na syna. Úradníci a ostatná inteligencia predstavovali len 7,7 %. Viac ako 5 % podiel v sociálno – ekonomickej štruktúre mesta tvorili už len súkromníci a obchodníci s 5,6 %, kde podobne ako v Banskej Bystrici, dominovalo židovské obyvateľstvo. Pre neúplnosť údajov bolo obtiažne rekonštruovať sociálno – ekonomickú štruktúru žien. V Banskej Bystrici malo uvedené povolanie len 20 % neviest, vo Zvolene 52 %. Medzi nevestami v oboch mestách dominovali slúžky a ženy v domácnosti. Vyššie vzdelanie mali len 3 učiteľky v Banskej Bystrici a 6 učiteliek vo Zvolene, z čoho usudzujeme na pomaly prebiehajúci proces emancipácie žien v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia.

Detailnou analýzou demografických pomerov z matrik sobášených sa nám podarilo odhaliť niekoľko faktorov vplývajúcich na rýchlejšiu rast počtu obyvateľov vo Zvolene:

1. V porovnaní s Banskou Bystricou, vstupovalo vo Zvolene viac

párov do manželstva v biologicky ideálnom veku pre založenie rodiny. Extrémnych vekových rozdielov medzi zvolenskými snúbencami bolo menej, ako medzi Banskobystričanmi, čím rástla reálna šanca na splodenie potomstva.

2. V štruktúre ženíchov podľa miesta bydliska v Banskej Bystrici dominovali cudzí snúbenci s podielom 31,1 %, z čoho je možné dedukovať, že rovnaké percento Banskobystričaniek opustilo rodné mesto a nasledovalo svojich partnerov. Vo Zvolene kategória cudzích ženíchov tvorila polovičný podiel 15,1 %, oproti Banskej Bystrici a teda aj podiel odsťahovaných zvolenských neviest bol pravdepodobne o polovicu nižší ako v župnom meste.

3. K vyššej pôrodnosti vo Zvolene mohol prispieť všeobecne známy fakt, že páry s nižším vzdelaním si zakladali početnejšie rodiny, ako páry s vyšším vzdelaním. V zamestnaneckej štruktúre Zvolena jednoznačne dominovalo robotnícke obyvateľstvo, kým v Banskej Bystrici hrala dôležitú úlohu inteligencia.

Rozborom matrík sobášených sa nám podarilo zachytiť všetky relevantné tendencie vo vývoji obyvateľov miest Banská Bystrica a Zvolen v súlade s dobovými štatistikami ako: konfesionálna transformácia evanjelického Zvolena v dôsledku imigrácie obyvateľstva na prevažne katolícke mesto, rozdielna intenzita rastu počtu obyvateľov, rozdielna sociálno-ekonomická štruktúra. Výsledky našej analýzy naopak nepotvrdili z hľadiska pôvodu prisťahovalcov žiadnu rozsiahlu imigračnú vlnu z maďarského jazykového prostredia, ktorá by zásadným spôsobom zmenila etnicitu oboch miest, ako to bolo interpretované v cenze z roku 1910.

Summary

The selected demographic characteristics of inhabitants of Banská Bystrica and Zvolen on the basis of marriages records

Based on archival research, the work of the author analyses religious and civic marriage records in the towns of Banská Bystrica and Zvolen in the period from 1880 to 1905. She reconstructs demographic characteristics such as protogamy, quantity of marriages, age, place of birth and occupation of married couples. There were 1460 marriages in Banská Bystrica and 1330 in Zvolen during the observed period. Based on religious structure of marriages the catholic weddings prevailed followed by lutheran, mixed and jewish. The average age of brooms married for the first time was 25-26 years and the average age of brides married for the first time was 21 years. The following marriages (second etc.) were more often committed by men 15 % (widowers), while women (widows) constituted only 9%. The age category of this group (widowers and widows) was mostly 31-40 years.

The majority of the couples immigrating to either Banská Bystrica or Zvolen came mostly from within the Zvolen County and other counties of present-day Slovakia. The share of immigrants from other counties of Hungary represented around 7% out of brooms and 4,5% out of brides. There was as many as 31,1% of brooms who were not citizens of Banská Bystrica getting married to brides from Banská Bystrica. On the other hand only 15,1 % of brooms who were not citizens of Zvolen got married to brides from Zvolen, what could be one of the reasons of faster population growth of Zvolen.

The biggest difference between the towns was observed in the socioeconomic structure of married couples. In Zvolen, as many as 56,4 % of brooms were industrial workers (employees of "Union" steel mill and a railway repair shop). The craftsmen constituted 14,7 % , intelligence 7,7% and traders 5,6%. In case of Banská Bystrica the craftsmen prevailed making up 37,8% followed by intelligence with 20,7%, industrial workers with 12,9% and finally traders with 6,8%. It was impossible to exactly process socioeconomic structure of brides since in most cases the wedding registries didn't mention their employment status. Those brides whose employment status was mentioned were mostly employed as servants and housewives.

Tradičná strava počas výročných sviatkov v obci Východná

JANA NAHÁLKOVÁ

Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

Strava patrí medzi základné biologické podmienky života človeka. Je súčasťou kultúry každého spoločenstva. Stravovanie taktiež patrí medzi najstaršie činnosti človeka. Je to každodenný úkon, ktorý si – napriek tomu, že prešiel v priebehu tisícročí významnými zmenami – zachoval svoju podstatu a niektoré archaické kultúrne prvky. Ich uchovanie v jednotlivých oblastiach závisí od prírodných činiteľov, ako aj od samej ľudskej práce vykonávanej v záujme výživy.¹ Pôdno-klimatické podmienky celé stáročia významne ovplyvňovali charakter stravy. V horských oblastiach stredného a severného Slovenska sa poľnohospodárstvo zameriavalo na pestovanie nenáročných plodín.²

Stravovanie obyvateľov Liptova bolo v minulosti založené predovšetkým na domácich zdrojoch. Ľudia jedli to, čo si dopestovali, prípadne dochovali vo svojich domácnostiach. Medzi najstaršie zamestnania Liptákov patrili roľníctvo, pastierstvo a chov dobytka. Vysokohorské salašníctvo sa rozšírilo až po kolonizácií na valašskom práve, ktorá dosiahla svoj vrchol v 16. a 17. storočí. Valaská kolonizácia bola prínosom nielen v hospodárskej a ekonomickej oblasti, ale svoje výrazné stopy zanechala takmer vo všetkých oblastiach ľudovej kultúry Liptova. Výrazne teda ovplyvnila aj ľudovú stravu produktmi z ovčieho mlieka (najmä hrudový syr a bryndza) a mäsa.³

V 19. storočí sa rozšírilo pestovanie zemiakov a v celom Liptove sa pestovala aj kapusta. Z obilnín sa pestoval najmä ovos, pšenica, jačmeň a raž. Pre charakter stravy horskej sezóny boli typické jedlá pripravené z múčno – zemiakového cesta, pripravovali sa hlavne cestoviny, placky

¹ MARKUŠ, M.: Stravovanie. In: *Slovensko. Lud. II. časť.* eds. B. Filová – J. Mjartan, Bratislava : Obzor, 1975, s. 845.

² STOLIČNÁ, R.: *Kuchyňa našich predkov.* Bratislava : Veda, 2001, s. 135.

³ ZUSKINOVÁ, I.: Ľudová strava v Liptove. In: *Národopisný zborník 14.* Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2003, s. 115.

a chlieb. Ten sa piekol najmä z ražno – jačmennej múky. Často sa pripravovali aj strukoviny, jačmenné krúpy a kyslá kapusta.

Popri jedlách, ktoré sa konzumovali vo všedné dni a ktorých základnou funkciou bolo nasýtenie, pripravovali sa aj jedlá príležitostné, v určité dni alebo obdobia. Medzi obdobia, kedy sa takéto príležitostné jedlá pripravovali, patria aj výročné sviatky, ktoré zahŕňajú obdobie Vianoc, Fašiangov, Pôstu a Veľkej Noci. „Dlhé stáročia kalendár obradov a sviatkov bezpečne usmerňoval správanie ľudí. Členom tradičných spoločenstiev bolo jasné, v ktorých termínoch môžu oslavovať a takpovediac dopriať svojmu telu aj duši a kedy, naopak, svoje správanie priľtiť a telo a dušu si očistiť pôstom.“⁴

Charakteristika obce Východná. Obec Východná leží vo východnej časti Podtatranskej kotliny a jej kataster sa tiahne od Vysokých Tatier až po hlavný chrbát Nízkych Tatier. Severná časť obce sa nachádza na území Tatranského národného parku, južná časť leží v Národnom parku Nízkych Tatier. Na území katastra Východnej sa nachádza národná prírodná rezervácia Turková a chránený prírodný výtvor Hybická tiesňava.

Krátke dejiny obce Východná.⁵ Obec vznikla na rozsiahlom, prevažne lesnatom území. Prvá písomná zmienka o obci pochádza z roku 1269. Spomína sa v donačnej listine kráľa Belu IV. šľachticovi Bohumírovi ako lúka „Wihanda“ (ohraničená potokmi Bielanka a Hybica), na ktorej sa okolo roku 1270 vyvinula obec Východná. Patrila ku kráľovským majetkom a od roku 1469 panstvu Liptovského Hrádku. Osídlenie obce sa spája s tzv. Valašskou kolonizáciou a valašským právom. V erbomom pečatidle zo 17. storočia mala obec barana (symbol salašníctva).

V minulosti bolo hlavným zamestnaním Východňanov poľnohospodárstvo. Pestovali ovos, jačmeň, ľan. Vrchnosť poddaných nútila pestovať aj pšenicu. Ďalej sa zaberali aj chovom oviec na salašoch. Okrem chovu dobytky sa vo Východnej rozmáhalo aj drevárstvo. Neskôr od 16. storočia sa úrady začali zaoberať obchodom, zväzáním a splavovaním dreva po Čiernom Váhu. Negatívnou stránkou hospodárenia s drevom bolo aj to, že Východňania strácali lúky v dolinách okolo Čierneho Váhu.

⁴ STOLIČNÁ, R.: Príležitosti preferencie a abstinencie mäsa. In: *Jedlo ako kľúč ku kultúre*. Martin : Vydavateľstvo MS, 2004, s. 89.

⁵ Dostupné na internete: <http://www.vychodna.net/obec-vychodna/historia-obce/> (6.6.2012)

Od 19. storočia sa obyvatelia zaoberali aj povozníctvom a výšivkárstvom. Známa bola výroba kvalitnej bryndze.

Počas vlády Márie Terézie a jej syna Jozefa II. bolo roku 1780 vydané nariadenie o povinnej školskej výchove. Práve preto v tomto období Východňania postavili katolícku murovanú školu a neskôr aj evanjelickú drevenú školu. Hospodárskym prínosom roku 1784 pre Liptov bolo aj pestovanie nových rastlín – zemiakov a ďateliny. Poddanské obyvateľstvo prijímalo tieto rastliny s veľkou nedôverou, no práve zemiaky sa neskôr stali jeho základnou obživou.

Do národného povedomia sa obec Východná dostáva v súvislosti s prvým národným výstupom na Kriváň, ktorý 16. augusta 1841 organizovali Štúrovci. V období prvej svetovej vojny, roku 1915, dal notár E. Pálka pomocou vojnových zajatcov a hlavne východnianských žien kopať kanál od Bielanky k jarku „Hore potokami“. Tejto robote nebolo možné uniknúť, pretože kto kanál nevykopal, nedostal potravinové lístky. V neskoršom období migrácia spôsobila odchod obyvateľov do sveta. V roku 1921 väčšina Východnej vyhorela. Ešte v 70. rokoch 20. storočia tu boli rozvinuté remeslá: košíkárstvo, tkáčstvo, výšivkárstvo, rezbárstvo, kolárstvo atď.

Východná v súčasnosti.⁶ V súčasnosti má obec 2 390 obyvateľov a 785 domov. Z národnostného hľadiska je obyvateľstvo obce homogénne – 93,9 % obyvateľov je slovenskej národnosti, 5,5 % rómskej národnosti a 0,6 % iné. Z konfesijného hľadiska takmer dve tretiny (62,2 %) obyvateľov sú evanjelici, 22,5 % rímsko – katolíci, 1,5 % sú veriaci ostatných vyznaní. V obci sa nachádzajú dva kostoly – evanjelický a rímskokatolícky Štefana Prvomučeníka, ktoré sú kultúrnymi pamiatkami. Významným miestom v obci je areál amfiteátra, ktorý je dejiskom konania najvýznamnejšieho celoslovenského folklórneho festivalu. Festival sa koná každoročne v prvý júlový víkend a je zaradený do kalendára podujatí prestížnej medzinárodnej organizácie C.I.O.F.F. Počas festivalu môžu návštevníci navštíviť aj tzv. Východniansku izbu, ktorá približuje život v minulosti. Obec reprezentuje, v širokom okolí na folklórnych festivaloch doma aj v zahraničí, folklórna skupina Kriváň. Východná je prostredníctvom spevu a tanca strážkyňou ľudového umenia a

⁶ Informácie boli použité z *Návrhu územného plánu obce Východná*.

cieľom festivalu je zachovanie kultúrneho dedičstva našich otcov a materí.

Vianočné sviatky. Cyklus kalendárnych obyčají sa začína Vianocami, ktoré ako cirkevné sviatky nadviazali na pôvodné oslavy zimného slnovratu.⁷ Vianočné obdobie predstavuje u rímskokatolíckych a evanjelických veriacich časový úsek od 24. decembra do 6. januára. Aj gréckokatolícki veriaci (cca 95%) sa prispôsobujú kalendáru platnému pre dané obdobie, a preto oslavujú Vianoce už v decembri. Pravoslávni kresťania a iba časť gréckokatolíkov slávi Vianoce podľa juliánskeho kalendára.⁸

Štedrý večer. K typickým jedlám štedrej večere na Slovensku patria polievky z kyslej kapusty, fazule, hrachu, šošovice, sušených húb, ďalej múčne varené jedlá podávané s makom alebo tvarohom, koláče rôznych tvarov a názvov, ovocie v čerstvom i sušenom stave, med, cesnak a alkoholické nápoje. Pod vplyvom cirkvi sa na západnom a strednom Slovensku rozšírila obradná konzumácia oblátky.⁹

Vianočné jedlá boli nielen sviatočnými, ale i obradnými jedlami. Ich konzumovanie malo pôvodne magickú funkciu a význam. Platilo to najmä o štedrovečerných jedlách. Všeobecne sa verilo, že určité jedlá a plodiny položené v tento večer na stole majú moc pozitívne ovplyvniť nielen zdravie gazdu a jeho rodiny, ale aj prosperitu celého jeho gazdovstva.¹⁰ Vo Východnej na štedrovečernom stole nesmel chýbať cesnak, sviečka, oplátka, jablko a doma upečený chlieb.

K štedrovečernému stolu (nachádzal sa v izbe, kde sa aj spalo a stál buď v strede izby alebo pod oknom) sa sadalo po príchode z kostola. Bol prikrytý vyšívaným ľanovým obrusom. Pri stole sedela vždy celá rodina. Len ak sa všetci za stôl nepomestili, sedávali deti pri peci. Predtým ako sa začalo jesť sa otec rodiny, prípadne svokor, pomodlil. Zvykom bolo, že gazda pred modlením zašiel do maštale a každému zvieraťu dal strúčik cesnaku a prežehnal ich, aby sa im dobre vodilo. Typickým zvykom bolo aj jedenie cesnaku a oplátky s medom pred začiatkom večere. Ces-

⁷ STOLIČNÁ, R.: *Jedlo ako kľúč*, s. 87.

⁸ MOLITORISOVÁ, Z.: *Ludové zvykoslovie v Hanušovciach nad Topľou*. In: *Theologos*. Prešov, 2011, s. 281.

⁹ STOLIČNÁ, R.: *Jedlo ako kľúč*, s. 88.

¹⁰ ZUSKINOVÁ, I.: *Kuchyňa starých materí z Liptova*. Liptovský Hrádok : Spoločnosť priateľov Liptovskej dediny, 1998, s. 51.

nak bol považovaný za symbol zdravia. Med ľudia jedli, aby boli dobrí.

Pred zasadnutím si stolujúcich za stôl, boli na stole naservírované jedlá, ktoré sa počas týchto sviatkov vo Východnej jedli, a to šúľky a opekance, každé z nich v osobitnej mise. Ako prvé sa podávali spomínané šúľky. Známa bola aj povera s kľúčikom. Keď už celá rodina sedela pri stole, každý si pozrel, či nemá „*tuoňu*“, teda tieň, ktorý kľúčik vrhal. Kto mal dve, ten mal do roka zomrieť a ten kto mal po jednej, ten mal ďalej žiť.¹¹ Tiež sa verilo, že na koho ukazuje plameň sviečky, ktorá horela na štedrovečernom stole, ten do roka zomrie.

Charakteristickým štedrovečerným jedlom, nielen vo Východnej, ale v celom Liptove, patrili *opekance*. Okrem nich boli pre Východnú typické aj *šúľky* a *kysel*. Jedlo sa pripravovalo priamo na Štedrý deň. Tieto jedlá sa jedli zo spoločnej misy, každý si naberal len z tej strany, ktorá bola pred ním.¹²

Opekance a šúľky patria k typickým vianočným múčnym jedlám. Gazda jeden zo šúľkov odložil a po večeri ho išiel zaniešať do *štoku* – zásobníka na obilie, aby v budúcom roku boli klasy také ako šúľky. Podobne vybral aj opekanec z misy a položil ho nabok pre *dušičky*. Bolo zvykom z každého jedla zaniešať do maštale dobytku.¹³ Príprava oboch pokrmov nebola náročná. Šúľky sa pripravovali tak, že sa z múky, vody a troch soli zamiesilo na cesto. Z cesta sa potom krájali rezance, ktoré sa následne šúľali na tablici a varili sa vo vode. Uvarené šúľky sa obsypali s bryndzou, syrom, slaninou alebo sa obľali maslom, prípadne sa jedli aj s kapustou. Voľakedy sa šúľky robili aj odštipovaním cesta. Musia sa však robiť s vodou, pretože ak by sa šúľky robili s vajíčkom, boli by veľmi tvrdé.¹⁴ Opekance sa pripravovali z kysnutého cesta, z ktorého sa potom pripravovali aj koláče. Z cesta sa urobili guľky, ktoré sa dali piecť. Jedli sa s makom, masťou, alebo sa namočili do teplého mlieka, prípadne sa poliali cukrovou vodou. Mak, ktorý sa konzumoval pri Štedrej večeri, v minulosti symbolizoval množstvo a snahu všetko rozmnožiť.¹⁵

Hlavným chodom bola polievka – *kysel*, tento však jedli len evanje-

¹¹ Respondentka č. 9.

¹² Respondentka č. 9.

¹³ ZUSKINOVÁ, I.: *Kuchyňa starých materi*, s. 52.

¹⁴ Respondentka č. 3.

¹⁵ ZUSKINOVÁ, I.: *Kuchyňa starých materi*, s. 52.

lici. Pripravoval sa z baranieho alebo bravčového nakrájaného mäsa (v danej lokalite to bolo predovšetkým údené baranie mäso). K mäsu sa pridávali sušené hríby a sušené ovocie – slivky. Nakoniec sa polievka zahustila zátrepkom z múky a vody. Polievka sa tiež mohla zahustiť so zápražkou zo sladkého mlieka.¹⁶ V katolíckych rodinách dodržiavali v tento deň prísny pôst. Najesť sa mohli len raz a aj to len bezmäsitého pokrmu.¹⁷

Pri príležitosti Vianoc sa piekli aj rôzne koláče. Vo Východnej sa robievali predovšetkým koláče z kysnutého cesta plnené najmä makom, zemiakmi – *švábovník*, kapustou – *kapustník*, lekvárom (napr. domácim šípkovým alebo slivkovým), bryndzou – *bryndzovníky* alebo orechami. Niekde sa tiež pripravovali koláče čisté alebo s tvarohom. Za niečo ako zákusok by sa dal vraj považovať aj *chren*, ktorý sa pripravoval zo suchých hrušiek, ktoré sa nechali uvariť. Mal sladkú chuť a jedol sa s chleboom.¹⁸ V minulosti boli zákusky a torty v tejto oblasti celkom neznáme. Omrvinky z jedál sa starostlivo odložili. Nesmeli sa vyhodiť, ani vsypať do ohňa.

Na Štedrú večeru sa tradične podávalo, ale len v malom množstve alebo vôbec, ovocie v čerstvom i sušenom stave. Boli to najmä jablká, prípadne aj hrušky a slivky. Zvykom bolo jabĺčko rozkrojiť, a pokiaľ sa zarezalo do jadra, vravelo sa, že niekto v rodine zomrie. Nebolo zvykom podávať počas štedrovečernej večere alkoholické nápoje, prípadne sa pili len v malom množstve. Pili sa kupované vína alebo doma pálená slivovica. Kupovanú pálenku mávali vraj len v bohatých domoch.

Po skončení jedenia sa zo stola všetko spratalo, no niekde bolo zvykom nechávať jedlo pre mŕtvych. Dôvod nájdeme v predstavách ľudí, ktorí veria, že duše mŕtvych sa prichádzajú s pozostalými rozlúčiť nielen počas prvej noci po pohrebe, ale aj počas kalendárnych sviatkov, ako sú napríklad Vianoce.¹⁹ Iným zvykom bolo odpadnutú šúľku alebo kúsok iného jedla zabaliť do handričky alebo kúska papiera a to vložiť

¹⁶ Respondentka č. 2.

¹⁷ ZUSKINOVÁ, I.: *Kuchyňa starých materi*, s. 30.

¹⁸ Respondentka č. 6.

¹⁹ MOLITORISOVÁ, Z.: Predstavy o duši. In: ŠOLTES, R. – HRUŠKA, D. – DANCÁK, P. (eds.): *Disputationes Quodlibetales – Duša & Európa*. Prešov : GTF PU, 2011, s. 113.

medzi zbožie. V čase sadenia sa to potom zasialo spolu s tým zbožím.²⁰

Prvý a druhý sviatok vianočný. Po dlhšom pôste nasledovalo bohatšie hodovanie na Božie narodenie a na Štefana (25. a 26. decembra), keď sa už mohli podávať mäsité jedlá, najmä zo zabíjačiek a iné slávnostné jedlá.²¹ Na prvý sviatok vianočný (Božie narodenie) sa robievala rezancová polievka, údená *šoudra* – šunka alebo rebrá, kapusta a zemiaky. Na druhý sviatok vianočný sa nevarievalo, pretože sa jedávali zvyšky z prvého sviatku.

Koniec starého a začiatok nového roku. Na starý rok sa varievalo to isté čo na Štedrý večer, šúľky, opekance a kysel. Na nový rok sa nesmelo jesť nič spod peria, čiže žiadna hydina, aby šťastie z gazdovstva neuletelo. Väčšinou sa jedávala šoudra (bravčové mäso). Bol to symbol blahobytu.²² Aj v súčasnosti sa pripravujú na Vianoce jedlá ako kedysi. Sú to hlavne šúľky a opekance. Po druhej svetovej vojne sa začali presadzovať na oleji vyprážané obalované kapry a rybie filé. K nim pribudli na stôl aj zemiakový šalát, bravčové rezne či kuracina. Kapustnica nahradila kysel.

Fašiangy. Ďalšou etapou v kalendári obyčajového cyklu bolo obdobie medzi sviatkami Troch kráľov a Popolcovou stredou – fašiangy (z nemeckého Fastnacht). Fašiangové tradície majú svoje korene v stredovekých mestách. Tu ich organizovali mäsiarske cechové združenia. Pri oslavách sa do popredia dostávalo hlavne mäso. V minulosti sa práve na fašiangy konala väčšina svadieb, tanečných a iníciačných zábav. Ich súčasťou boli tradične karnevaly, ktoré vlastne znamenali rozlúčku z mäsom. Karnevalom sa prostredníctvom masiek mal zahnať strach zo zlých duchov a podporiť dobrých duchov.²³

Počas fašiangov sa vo Východnej pripravovali najmä jedlá z bravčového mäsa. Obľúbená bola hlavne slanina a polievka s tlapkancami. Typické pre toto obdobie boli tiež *šišky* a *fánky* z kysnutého cesta. Rozdiel medzi nimi bol len v tom, že na prípravu fániek sa spotrebovalo viac vajec ako na šišky a rozdielny bol aj ich tvar. Šišky sa vykrajovali podľa hrnčeka a fánky mali tvar obdĺžnika, ktorý

²⁰ Respondentka č. 3

²¹ STOLIČNÁ, Jedlo ako kľúč ku kultúre, s. 35.

²² ZUSKINOVÁ, Kuchyňa starých materí z Liptova, s. 53.

²³ STOLIČNÁ, R.: *Jedlo ako kľúč*, s. 89.

bol v strede prerezaný. Toto pečivo sa ničím neplnilo, maximálne sa posypalo cukrom a vyprážalo sa na *šmalci* – bravčovej masti.²⁴ Hostiny vyvrcholili na posledné dni fašiangov – *ostatky*. Od Popolcovej stredy až do Veľkej noci sa dodržiaval pôst. Ten sa prejavoval nielen v zdržanlivosti jedla, ale aj v správaní a veselosti.²⁵

Pôst. Dodržiavanie pôstov zaviedla do ľudového kalendára na Slovensku kresťanská cirkev. Toto alimentárne obmedzenie ako určitá forma askézy považovanej za obeť Bohu sa pôvodne dodržiavalo medzi všetkými kresťanmi. Pôvodne to bol predovšetkým pôst držaný na výročie Ježišovej smrti, čiže na Veľký piatok, ktorý sa postupne predĺžil na štyridsať dní, teda na pamiatku obdobia, ktoré Ježiš strávil na púšti a postil sa. Tridsaťdňový pôst bol zavedený aj pred Vianocami v advente. Okrem toho cirkev zaviedla aj jednodenné pôsty, ktoré sa opakovali pravidelne každý týždeň v stredu a v piatok... Pôsty mali rôzny charakter – od jedenia raz za deň cez zákaz jedenia mäsa, mlieka a vajec až po úplné hladovanie, ktoré platilo napríklad pre Popolcovú stredu, Veľký piatok... Počas pôstneho obdobia sa jedlá mastili len rastlinnými olejmi, prípadne pretopeným maslom. Za pôstnu stravu boli považované múčne, zeleninové a ovocné jedlá a zo živočíšnej stravy predovšetkým ryby, žaby a raky.“²⁶

Evanjelici až tak prísne ako katolíci nepostili. Evanjelici dodržiavali prísnejší pôst najmä na Popolcová (Prvopôstnu) stredu a na Veľký piatok. Počas pôstu sa jedli hlavne šúľky s maslom, suché varené zemiaky s kyslým mliekom, rezance s lekvárom, tiež sa varila *hustá múka* a *čír*. Hustá múka sa pripravovala zo zemiakov, do ktorých sa zatrepala múka. Čír je múčna kaša.²⁷ V súčasnosti niekto pôst dodržiava, niekto nie. Varia sa tie isté jedlá ako kedysi, teda hlavne zemiakové jedlá a ryža.

Veľkonočné sviatky. Veľkonočná nedeľa – Vzkriesenie je prvá po splne mesiaca. Na túto nedeľu sa končil dlhý, štyridsaťdňový pôst a mohli sa jesť akékoľvek jedlá. Táto nedeľa je u kresťanov najväčším sviatkom, „preto sa počas Veľkonočnej nedele sa doma nič nerobilo, nevarilo, ani riad sa neumýval, tak ako na Božie narodenie. V rodinách

²⁴ Respondentka č. 7.

²⁵ ZUSKINOVÁ, I.: *Kuchyňa starých materi*, s. 53.

²⁶ STOLIČNÁ, R.: *Jedlo ako kľúč*, s. 89.

²⁷ Respondentka č. 8.

vládla sviatočná atmosféra.“²⁸ Aj v jeho tradičnom obsahu zaznievajú reminiscencie na staré roľnícke obrady, ktoré boli pôvodne spojené s jarným novoročím a začiatkom prác na poliach. Podávali sa jedlá, ktorým ľudová viera pripisovala – podobne ako jedlám štedrovečerným – magické vlastnosti. Preto sa z nich dávalo aj hospodárskym zvieratám, zaorávali sa do prvej brázdy na poli, používali sa v ľudovom liečiteľstve a podobne.²⁹

K tradičným jedlám vo Východnej patrila polievka s domácimi rezancami, údená šoudra (teda mäso, ktoré bolo po dlhom pôste vítanou zmenou a prispievalo k slávnostnému charakteru veľkonočných sviatkov), k ďalej kapusta a *švábka* – zemiaky. Toto sa jedlo aj v pondelok. Koláče sa robievali také isté ako na Vianoce, kapustníky, švabovníky, koláče plnené makom, tvarohom alebo čisté koláče bez plnky. V neskoršom období sa potom piekol už aj veľkonočný baránok alebo bábovka, podľa toho, kto mal akú formu.³⁰

Veľkonočný pondelok. Veľkonočný pondelok bol vraj šialeným dňom. Dievčatá sa zvykli pred chlapcami vždy skryť. Kupači dostávali vajíčka, ktoré sa varili napríklad v cibuli, aby boli hnedé alebo v čiernej káve. Vtedy mali tmavočiernu farbu. Nakoniec sa zdobili vyškrabovaním. Čo sa týka jedla chystali sa pre kupačov varené vajíčka, syr a domáce mäsové výrobky ako klobása, šoudra – údené bravčové mäso alebo slanina a samozrejme pálenka, najčastejšie kúpna.

Dnes sa na Veľkú noc robieva hlavne kuracia polievka s rezancami, zemiakový šalát a bravčové rezne. Výber koláčov je oveľa väčší ako kedysi. Okrem tých typických ako je napríklad makovník, sa robia aj rôzne krémové koláče a zákusky.

Záver. V každom stravovacom systéme jestvujú pripravené jedlá konzumovaných vo všedné dni – ich základnou funkciou je predovšetkým nasýtenie, i jedlá pripravované len v určité dni, prípadne v určité časové obdobia. Ich funkcia je v prvom rade reprezentatívna, prípadne magicko – religiózna, regulovaná existujúcimi obyčajovými normami spoločenstva. Tie sa odrazili na rôznych pôstnych zákazoch, ale aj

²⁸ MOLITORISOVÁ, Z.: Od jari do jesene v Hanušovciach nad Topľou. In: PALA, G. (ed.): *Roczniki teologiczno-pastoralne*. Tarnów : BW Tarnów, 2011, s. 167.

²⁹ STOLIČNÁ, R.: *Jedlo ako kľúč*, s. 89.

³⁰ Respondentka č. 11.

z nevyhnutnosti pripravovať počas niektorých dní kvalitatívne i kvantitatívne náročnejšie jedlá. Prejavilo sa to najmä vo výročnom a rodinnom obyčajovom cykle, kde sa stravovanie stalo základom prestíže, vyjadrením a umocnením spoločenských väzieb, pohostinnosti, prosperity, vyjadrením spolupatričnosti, susedských vzťahov a podobne.³¹

Cyklus kalendárnych sviatkov začína Vianocami. Tieto náboženské sviatky oslavujúce narodenie Ježiša Krista nadviazali na pôvodné roľnícke oslavy zimného slnovratu. Najväčší význam sa pripisoval štedrovečerej hostine. Obdobie vianočných sviatkov okrem Štedrej večere zahŕňa aj prvý a druhý sviatok vianočný, Silvester a Nový rok. Jedlá podávané počas štedrovečerej večere symbolizovali predovšetkým želanú prosperitu v rodine. Fašiangy – obdobie od Troch kráľov do Popolcovej stredy – boli obdobím veselosti a hojného jedenia a pitia. Ľudia si v tomto čase teda dopriali nielen zábavu, ale aj mäsité jedlá. Po obdobiach zábav a hostín nasledoval pôst. Na dodržiavanie pôstnych období mala vplyv kresťanská vierouka. Strava v čase pôstu bola striedma. Cyklus kalendárnych sviatkov sa končí Veľkou nocou. Termín tohto sviatku sa pohybuje podľa lunárneho cyklu. Na Veľkonočnú nedeľu – Vzkriesenie sa končil pôst a mohli sa jesť všetky jedlá. Tým sa podobne ako jedlám štedrovečerným pripisovali rôzne magické vlastnosti.³²

Vo Východnej ľudia jedlo pripravovali predovšetkým z toho, čo si sami dopestovali, čo ovplyvnilo aj charakter stravy počas výročných sviatkov. Pripravovali sa tu najmä múčne a zemiakové jedlá, ktoré neboli náročné na prípravu. Z mäsa sa konzumovalo najmä ovčie mäso. Stravu spestrovali výrobky z ovčieho mlieka, najmä hrudový syr a bryndza. Mnohé z tradičných jedál sú ešte aj dnes veľmi obľúbené.

³¹ STOLIČNÁ, R.: Obradové jedlá na Slovensku. In: *Výroční obyčaje*. ed. V. Frolec, Brno : Nakladatelství Blok, 1982, s. 119-127.

³² STOLIČNÁ, R.: Príležitostné jedlá. In: *Kuchyňa našich predkov*. Bratislava : Veda, 2011 s. 113-122.

Dotazník na výskum stravy a stravovania

Výročné sviatky

Všeobecne

1. Kde bol umiestnený stôl?
2. Počas sviatku sa stôl prikryl obrusom, alebo sa jedlo priamo na stole?
3. Pri stole sedela celá rodina alebo mal niekto zvlášť vyhradené miesto?

Vianočné sviatky

4. Jedlo sa do štedrovečernej večere nejaké jedlo?
5. Kto pripravoval jedlo na Štedrý deň, kto pomáhal pri príprave jedla?
6. Ponúkal a podával niekto pokrm alebo sa každý obslúžil sám?
7. Kedy sa sadalo k štedrovečernému stolu?
8. Aké úkony boli zaužívané pred začatím jedenia?
9. Čo bývalo naservírované na stole pred zasadnutím si stolujúcich za stôl?
10. Ktoré predmety boli v tento večer na stole?
11. Čo sa jedlo ako prvé?
12. Aké jedlá sa pripravovali na tento sviatok?
13. Akým spôsobom sa pripravovali jednotlivé jedlá?
14. Z čoho sa pripravovala polievka?
15. Aký význam mal chlieb, piekol sa, kupoval? Ak piekol ako, z čoho?
16. Aké koláče sa pripravovali a z čoho?
17. Bolo súčasťou štedrovečernej večere aj ovocie? Aké?
18. Aké alkoholické nápoje sa podávali a akým spôsobom sa zaobstarali?
19. Aké iné nápoje sa podávali?
20. Dojedlo sa vždy všetko, alebo ostali nejaké zvyšky? Čo sa s nimi robilo?
21. Po skončení jedenia sa všetko zo stola spratalo, alebo sa na stole nechalo nejaké jedlo?
22. Aké jedlá sa varili na prvý sviatok vianočný?
23. aké jedlá sa varili na druhý sviatok vianočný?
24. Aké jedlá sa pripravovali na koniec starého roka a na začiatok nového roka?
25. Ako vyzerá stravovanie počas Vianoc v súčasnosti?

Fašiangy

26. Aké jedlá boli charakteristické pre tento sviatok?
27. Ako a z čoho sa pripravovali?

Pôst

28. Dodržovali ste pôst?
29. Ktoré jedlá boli považované za pôstne jedlá?
30. Ako a z čoho sa pripravovali?
31. Dodržujete pôst aj v súčasnosti?

Veľkonočné sviatky

32. Aké pokrmy sa pripravovali počas veľkonočného týždňa do veľkonočnej nedele?
33. Aké jedlá sa pripravovali na tento na veľkonočnú nedeľu a pondelok?
34. Aké koláče sa pripravovali a z čoho?
35. Aké nápoje sa pripravovali?
36. Akým jedlom sa hostili kupači?
37. Ako vyzerá stravovanie počas Veľkej noci v súčasnosti?

Zoznam a pasportizácia respondentov

Respondent č. 1 – Zuzana Chovanová

Rok narodenia 1929, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 2 – Anna Bartková

Rok narodenia 1958, miesto Liptovský Mikuláš, konfesionalita ECAV

Respondent č. 3 – Zuzana Gajdošová

Rok narodenia 1940, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 4 – Mária Šimunková

Rok narodenia 1941, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 5 – Mária Blažková

Rok narodenia 1924, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 6 – Zuzana Sabaková

Rok narodenia 1922, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 7 – Zuzana Vechterová

Rok narodenia 1929, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 8 – Anna Chovanová

Rok narodenia 1923, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 9 – Zuzana Šípková,

Rok narodenia 1927, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 10 – Eva Garajová

Rok narodenia 1934, miesto Východná, konfesionalita ECAV

Respondent č. 11 – Mária Bubláková

Rok narodenia 1943, miesto Východná, konfesionalita ECAV

HURBANIČ, Martin: *Stredoveký Balkán. Kapitoly z politických, sociálnych a hospodárskych dejín juhovýchodnej Európy v 6. – 15. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010, 233 s.

Katedra všeobecných dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského sa prednedávnom rozhodla vydať ďalšiu učebnú pomôcku, ktorej autorom je čerstvo habilitovaný docent Martin Hurbanič. Pre učiteľa s takou vysokou pedagogickou hodnosťou nie je neobvyklé, že pre študentov ponúka skriptá. Táto publikácia docenta Hurbaniča je už tretia svojho druhu.

Docent Martin Hurbanič sa približne jeden a pol desaťročia venuje vyučovaniu predmetov byzantológia a dejiny stredovekých slovanských balkánskych štátov, pričom on sám je odborníkom pre rané obdobie Byzantskej ríše. Táto učebnica vychádza z materiálov poskytovaných pre študentov vo vyučovacom procese a sčasti čerpá aj z jeho habilitačnej práce, ktorá vyšla aj v knižnej podobe pod názvom *Posledná vojna antiky. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach a História a mýtus. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v legendách*.

Vzhľadom na to, že ide o učebnicu, z vedeckého hľadiska sa v nej zásadne nenachádzajú sporné body. V jednotlivých kapitolách autor podáva bežne známe fakty, všeobecne najviac akceptovateľné vysvetlenia historických javov a udalostí, s ktorými by máloktorý odborník diskutoval. Samozrejme, sú v nej obsiahnuté aj vlastné názory a výsledky vedeckého bádania autora. Pri učebných textoch je nemenej dôležité aj didaktické hľadisko, ktoré by sa v prípade týchto skript dalo azda zvládnuť aj lepšie.

Kniha je rozdelená do desiatich hlavných kapitol podľa chronologického sledu. Ich názvy sú nasledovné: I. Balkán v období neskorej antiky; II. Balkán v epoche sťahovania národov; III. Transformácia Balkánu v 7. storočí; IV. Vznik stredovekých štátov na Balkáne; V. Byzantský Balkán; VI. Rozklad byzantského Balkánu; VII. Politická fragmentácia Balkánu v 13. storočí; VIII. Balkán v tieni polmesiaca; IX. Balkán v období neskorého stredoveku; X. Osmanský Balkán. Z vymenovania je jasné, že jednotlivé názvy sú dobre koncipované, veľavravné a dobre sa hodia do učebnice. Ako je to zaužívané, práca sa začína úvodom, v ktorej autor objasnil genézu geografického pojmu Balkán, niektoré

základné pojmy a podal akýsi historický prehľad skúmaného obdobia. Zvolený podnázov učebnice (*Kapitoly z politických, sociálnych a hospodárskych dejín juhovýchodnej Európy v 6. – 15. storočí*), príliš nekoresponduje s jej obsahom, pretože publikácia sa zaoberá hlavne politickými dejinami, zatiaľ čo sociálne a hospodárske dejiny spomína len okrajovo (najmä v prípade Byzantskej ríše).

Ako to bolo spomenuté, v prípade učebnice je výsadné právo autora, ktoré osobnosti, javy, dátumy alebo iné fakty zahrnie do textu. Je otázkou diskusie, či by sa Martin Hurbanič nemal zaoberať osobitne aj rumunskými (podunajskými) kniežatstvami, avšak zrejme tak neurobil kvôli kapacitným dôvodom, ktoré sú možno najväčšími obmedzeniami pre autorov učebníc. V každom prípade v jednotlivých kapitolách dostávame pomerne vyčerpávajúci výklad o dejinách Byzantskej ríše, dvoch bulharských ríš, chorvátskeho kráľovstva, jednotlivých srbských štátnych celkov, Bosny, Albánska a Osmanskej ríše do obsadenia Konštantínopola. Autor by azda mohol vynechať isté pasáže zaoberajúce sa ázijskými bojmi Byzancie, aby získal drahý priestor využiteľný inde. Od učebnice dejepisu by sa dalo očakávať, že bude obsahovať pomerne veľké množstvo dátumov, no docent Hurbanič sa snažil uviesť len tie ozaj najvýznamnejšie. Takýmto riešením vyšiel skôr v ústrety bežnému laickému čitateľovi než študentom vysokých škôl.

Kniha je napísaná dobrým štýlom, zrozumiteľne takmer bez preklepov a chýb. Čo by sa možno dalo vytýkať je časté opakovanie niektorých slovných spojení takmer ihneď po sebe. Napríklad na s. 36, keď spomína boje Avarov s dolnodunajskými Slovanmi, uvádza, že avarské vojsko vpadlo „... na územia Slovanov a kruto ich vyplienilo.“ Takéto slovné spojenie sa takmer doslovne opakuje aj na s. 38 („*prenieslo na slovanské územie, ktoré kruto vyplienilo.*“) Alebo na s. 13, keď hovorí o cirkusových stranách vo Východorímskej ríši: „*delili na zelených, modrých a ich menšie odnože bielych a červených.*“ A tiež na s. 22: „*zelených, modrých vrátene ich menších odnoží bielych a červených.*“ Autor niekedy tiež isté fakty vysvetľuje dvakrát. Ďalšia nedôslednosť je v uvádzaní názvov antických a stredovekých miest s ich slovenským ekvivalentom. Podľa tradičného úzu sa za názvom mesta píše do zátvorky jeho dnešné, respektíve staršie pomenovanie len pri prvom výskyte konkrétneho mesta v texte. Martin Hurbanič toto pravidlo – aj keď zriedka – predsa poruší.

Nasledujúcim diskutabilným bodom je písanie gréckych odborných termínov. Nielen v prípade vysokoškolských učebníc sa zvykne používať autentický spôsob písania, teda v prípade byzantskej problematiky priamo v gréčtine, aspoň v zátvorke, aby si študenti „zvykli“ na grécku abecedu. Písanie latinkou je však zásada autora, a vytykanie tohto momentu je len osobným názorom recenzenta. Na druhej strane presne navrhovaný spôsob prepisu používa pri latinských názvoch historických diel alebo pápežských encyklík. Takýto spôsob písania je chvályhodný aj preto, lebo kniha je určená aj pre širší okruh čitateľov.

Ďalším problémom sú tabuľky panovníkov na konci knihy. Nie je celkom jasné, prečo autor rozdelil cisárov Byzantskej ríše na východorímskych a byzantských a prečo kladie deliacu čiaru medzi nimi do vlády cisára Herakleia. Z prečítania textu sa síce dá usúdiť, že Martin Hurbanič považuje práve panovanie spomenutého cisára za konečné zavŕšenie premeny ríše z neskoroantickéj rímskej na stredovekú byzantskú, avšak takýto závažný fakt by predsa len mohol uviesť priamo do úvodu jeho učebných textov. Prečo však zoznam východorímskych cisárov začína práve Justinianom (527-565) už neobjasnil vôbec. Za chybu sa dá považovať uvedenie panovania byzantského cisára Andronika IV. Palaiologa (s. 223) medzi rokmi 1376 a 1369. Správny rok ukončenia jeho panovania je 1379. Vzhľadom na to, že tieto tabuľky sú len zjednodušené prehľady, nie je až takou vadou, že autor v nich neuvádza spolucisárov, regentov alebo prípadné prerušené obdobia panovania niektorých cisárov.

Medzi vážnejšie chyby alebo omyly treba spomenúť tieto. Autor nesprávne uvádza Karola Róberta ako panovníka Uhorska na s. 173 v roku 1365 (v tom čase vládol Ľudovít Veľký), ďalej nesprávne uvádza roky vládnutia osmanského sultána Mahmuda II. (s. 213) 1785 až 1836 (správne 1808 až 1839). Chyby menšie rázu sú napríklad uvádzanie pomenovanie paláca v turečtine ako „serail“ na s. 211. Takýto prepis je skôr typický pre západoeurópske jazyky, napríklad francúzštinu, kým po turecky je to „saray“.

Ako posledný nedostatok skript by sa dal spomenúť chýbajúci chronologický prehľad. Autor nevyužíva nič na zvýraznenie textu, jedine kurzíva pri určitých slovách, no nikdy pri dátumoch. Bežných čitateľov príliš časté udávanie dátumov síce môže odradiť, ale z pohľadu fak-

tografie v učebniciach dejepisu sú roky nesmierne dôležité. Napríklad pri pojednávaní o postupnom rozklade prvého bulharského cárstva sa akosi stráca dôležitý dátum korunovania Samuela za cára, napriek tomu, že jedna podkapitola nesie priamo názov "Samuelovo cárstvo" (s. 99). Podľa nášho názoru sa vyskytujú aj iné prípady, pri ktorých by sa lepším koncipovaním alebo uvedením dátumu pri zmienenej udalosti zlepšila prehľadnosť pre študentov. Hlavným zámerom autora publikácie bolo zrejme vytvoriť istý súlad medzi súvislým a prehľadne čitateľným textom, ktorý by zabezpečil radosť z čítania, a didaktickými požiadavkami učebného textu.

Napriek tomu, že sa kniha zaoberá stredovekom, autor v istých prípadoch načrtol paralely so súčasným stavom. V prípade etnogenézy Grékov načrtol polemiku o tom, či súčasní príslušníci tohto národa sú potomkami antických Helénov, kedy počas migračných pohybov na Balkáne v 7. storočí bolo celé súčasné Grécko až na malé výnimky kolonizované Slovanmi, v dôsledku čoho sa na tomto území niekoľko storočí používali slovanské dialekty (s. 67-68). Podobné súvislosti stredoveku a 19. storočia načrtol autor aj v prípade opisu spojenia chorvátskeho kráľovstva s Uhorskom na s. 107, keď približoval politické spory okolo pravosti listiny zvanej ako *Pacta conventa*, ktorá vznikla v 14. storočí a hovorí o spôsobe začlenenia Chorvátska do Uhorska. Takéto odbočky sú veľmi zaujímavé a užitočné, lebo poukazujú na súvislosti medzi minulosťou a súčasnosťou.

Ako mimoriadne pozitívnu vec treba uviesť aj to, že Martin Hurbanič píše o dejinách stredovekého Balkánu bez prílišného zdôrazňovania nacionálnych akcentov. Autor vôbec nezveličuje význam istých historických faktov. Výstižným príkladom je jeho hodnotenie cyrilometodskej misie, keď na s. 87 jasne uvádza, že z pohľadu Byzancie išlo o druhoradú záležitosť, takže vytvorenie slovanského písomníctva a slovanskej liturgie bolo výsoštným počínom solúnskych bratov.

Učebnica *Stredoveký Balkán. Kapitoly z politických, sociálnych a hospodárskych dejín juhovýchodnej Európy v 6. – 15. storočí* je celkovo hodnotná kniha. Martin Hurbanič na nej pracoval päť rokov. Pri jej čítaní sa čoskoro presvedčíme, že autor je naozaj odborníkom vo svojej oblasti a vďaka prístupnej forme môže odborník aj laik zakúsiť skutočnú radosť z čítania.

Zsolt Horbulák

BACÚR, Jozef: *Obec na horskom sedle : Historicko-národopisná monografia obce Donovaly*. 1. vyd. B. m : b. v., b. r. 78 s.

Kniha s ambicióznym podtitulom, ktorá vyšla bez uvedeného miesta a roku vydania, vydavateľa, ako aj knižničného evidenčného čísla ISBN zaujala moju pozornosť hlavne vzhľadom na fakt, že sám som sa dejinám donovalských osád pred desiatimi rokmi intenzívne venoval. Už po prvom nazretí do knihy som zistil, že ide o veľmi zaujímavú publikáciu s množstvom doposiaľ nepublikovaných údajov z histórie obce, ale aj s množstvom už publikovaných a často zavádzajúcich a nepresných, či dokonca chybných informácií. Vzhľadom na fakt, že kniha nepochádza z pera historika som dlhšiu dobu váhal, či sa podujar na napísanie tejto recenzie. Napokon fakt, že autor predstavil svoje dielo ako historicko-národopisnú monografiu obce ma predsa len presvedčil napísať niekoľko poznámok na margo uvedenej knihy z pohľadu historika, ktorý sa dejinami celej starohorskej oblasti už dlhšiu dobu zaoberá.

Podobne ako je obsah knihy rozdelený na dve časti, tak ako o tom vypovedá jej podnázov, je potrebné aj túto recenziu rozdeliť na dve časti. Kým druhú národopisnú časť monografie vystupujúcu pod názvom *Život a kultúra ľudu* je potrebné hodnotiť viac menej pozitívne, k prvej historickej časti, ktorú pokrýva kapitola *História obce* a čiastočne tiež kapitola *Donovaly a ich obyvatelia* je potrebné zaujať podstatne kritickejšie stanovisko.

Už v prvej kapitole sa nachádza niekoľko nepresných údajov. Počiatky ťažby medi v neskorej dobe kamennej autor spomína len na území Slovenského rudohoria (s. 6-7). Celkom nepochopiteľne však obchádza mimoriadne dôležitú ťažobnú lokalitu európskeho praveku nachádzajúcu sa priamo v oblasti Starohorských vrchov. Dôkazom významu starohorského revíru už v tomto období sú predovšetkým nálezy množstva kamenných mlatov (viac ako 150 ich bolo zdokumentovaných) z lokality Špania Dolina – Piesky.¹Ako chybné možno hodnotiť vymedzenie doby halštatskej (700 – 400 p. n. l.) rokmi 1100 – 300 p. n. l. (s. 7). Spresnenie by si žiadala tiež informácia o prenikaní prvých Slovanov na naše územie namiesto 4. – 5. storočia (s. 7), skôr do 5. – 6. storočia. Do kategórie bájok

¹Bližšie o tom: TOČÍK, A. – BUBLOVÁ, H.: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. In: *Študijné zvesti AU SAV* 21. Nitra, 1985, s. 47-135.

možno zaradiť konštatovanie autora o „dochovaných záznamoch“ o tom, že na Starých Horách a Španej Doline ťažili Slovania rudu hlbinným spôsobom už dávno pred príchodom Maďarov v roku 896 (s. 7)! Priamo do 9. storočia autor datuje objav bohatého ložiska medenej rudy, ktorej ťažba následne zatienila dovtedajšiu ťažbu striebra. Vylúčiť možno aj tvrdenie, že ťažba začala na Španej Doline dobývaním medi z cementačných vrstiev (s. 7). V tomto prípade sa logicky muselo vyťažiť najprv pásмо zrudnenia tesne pri povrchu, teda oxidačné pásмо rudného ložiska a nie hlbšie ležiace cementačné pásмо. Informáciu o počiatkoch ťažby v Starohorských vrchoch na Španej Doline autor nakoniec sám vyvracia tvrdením, že po otvorení ložísk na Španej Doline ostal na Starých Horách starý bankský podnik (s. 9). Rovnako tak informácia, že prvé osady tu vznikali v 12. storočí nemá žiadnu oporu v písomných prameňoch, hoci teoreticky existenciu niektorých osád (zo súčasných sídel pravdepodobne len Staré Hory) naozaj môžeme predpokladať už v tomto storočí.

Nekriticky zo staršej literatúry (R. Binder odvolávajúci sa na J. Kachelmanna) prebral autor informáciu o údajne dochovaných záznamoch o zadržaní križiackych vojsk Belom III. v roku 1087 a ich následnom usadení v okolí Banskej Bystrice (s. 8). O relevantnosti tejto informácie vypovedá fakt, že panovník Belo III. vládol o storočie neskôr v rokoch 1173 – 1196 a pápež Urban II. vyhlásil 1. križiacku výpravu až v roku 1095. Podobným spôsobom sa do knihy dostala zmienka o usadení z vlasti utekajúcich Tirolčanov v roku 1209 v Sv. Jakube, Polkanovej (správne má byť Potkanovej) a na Pršanoch. Podobným nezmyslom je rovnako tvrdenie o letargii banskobystričského baníctva v rozmedzí rokov 1241 – 1475 (s. 8), ktoré autor ukončil rokom, kedy podľa neho došlo k oživeniu baníctva vďaka spojeniu Jána Turza s Fuggerovcami. Aj tu treba opäť upozorniť na nepresnosť v datovaní tejto udalosti. V roku 1475 sa Ján Turzo pokúsil preniknúť do stredoslovenského baníctva prostredníctvom dohody o stavbe vodočerpacích mechanizmov. Tento jeho pokus však absolútne zlyhal. Skupovať a prenajímať tunajšie bane tak Turzo reálne začal až od 90. rokov 15. storočia, pričom k jeho spojeniu s finančným kapitálom Fuggerovcov došlo až v roku 1494.

Len v skratke, bez podrobnejšieho komentára, možno uviesť aj niektoré ďalšie faktografické nepresnosti nachádzajúce sa v tejto kapitole.

Takou je napríklad údaj o tom, že Turzo postavil hutu na Španej Doline (s. 8), alebo že história osady Rybô je známa od tatárskeho plienenia (s. 14). Zatiaľ úplne neopodstatnené je hľadať počiatky harmaneckých osád v 12. – 14. storočí (s. 9). Korigovať je potrebné aj ďalšie údaje. V roku 1546 neprevzal erár tunajšie bane od Turzovcov (takto na s. 10), ale samozrejme od Fuggerovcov. Obhliadka lesov v okolí Banskej Bystrice a na Horehroní, na základe ktorej vznikol Maximiliánov lesný poriadok sa neudiala v roku 1564 (s. 12), ale už v roku 1563 (takto aj sám autor na s. 14). K zriadeniu Baníckej akadémie nedošlo v roku 1770 (s. 13), ale už o niekoľko rokov skôr. Činnosť Jozefa Dekreta v okolí Banskej Bystrice by bolo potrebné časovo ohraničiť lepšie rokom 1837, kedy odišiel do penzie, ako rokom 1840 (s. 15). Napokon podľa Denníka Jezuitov na Starých Horách lavína v roku 1751 usmrtila len 10 ľudí a nie 11 ako sa uvádza v knihe (s. 15). Jednu tehotnú ženu, ktorá bola zasypaná údajne až 8 hodín sa totiž podarilo zachrániť.²

Menšie pripomienky možno vzniesť aj k nasledujúcej kapitole pojednávajúcej už priamo o dejinách donovalských osád a neskôr obce Donovaly. Počiatky osídlenia a najstaršie dejiny osád sú spracované len na pol druhu strany a v porovnaní s knihou o Donovaloch vydanou v roku 2002 táto časť v podstate neprináša žiadne zásadné nové zistenia.³ Spravenie by si tu žiadala len informácia, že štatistické údaje z čias Jozefa II. z roku 1787 sa netýkajú sčítania obyvateľstva (s. 21), nakoľko to prebehlo v rokoch 1784 – 1785, ale naň nadväzujúcej evidencie obyvateľstva (1786 – 1787). Pomerne stručne je spracovaná podkapitola o histórii farnosti. Autor v tomto prípade rezignoval na štúdium dostupných kanonických vizitácií, cirkevných schematizmov aj matrík. Tento fakt uvedenú pasáž výrazne ochudobnil. V tejto časti nemožno súhlasiť hlavne s konštatovaním, že tunajší osadníci boli donútení prestúpiť na protestantskú vieru (s. 21). Nižšie vrstvy banského robotníctva si reformáciu spájali so zlepšením svojich sociálnych pomerov a preto sa aj reformácia v oblasti šírila pomerne rýchlo bez nejakých vonkajších tlakov. Od roku 1546 bol napokon tunajším zemepánom banský erár, teda štát v čele ktorého stáli katolícki Habsburgovci. Aj z tohto dôvodu si len veľmi

² Porovnaj: Denník Jezuitov na Starých Horách 1677 – 1762. In: *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu*, I., 1876, s. 254.

³ Vid': *Donovaly : priestor medzi nebom a zemou*. Banská Bystrica, 2002.

ťažko môžeme predstaviť nejaké násilné formy šírenia a presadzovania protestantizmu. Skôr naopak na prelome 16. a 17. storočia sa začínajú v dobových písomnostiach objavovať správy o násilnej rekatolizácii tu najšieho obyvateľstva.⁴ Zavádzajúca je tiež formulácia o združených donovalských osadách do obce Donovaly už v roku 1755, kedy mali byť tieto osady začlenené pod farnosť na Motyčkách (s. 21). Obce ako nové administratívno-správne jednotky sa formovali až v druhej polovici 19. storočia. V roku 1755 sa obyvateľstvo donovalských osád cirkevno-správne dostalo pod správu jezuitskej misie na Motyčkách. Farnosť tu však vznikla až po zrušení jezuitského rádu pravdepodobne v roku 1775.

Nedostatky a nepresnosti sa objavili aj v pasážach venovaných novším dejinám obce. V roku 1929 bola obec Donovaly naozaj vyňatá z okresu Ružomberok, kde krátku dobu patrila a pričlenená k okresu Banská Bystrica. Už nesprávny je však údaj o jej príslušnosti od tohto roku k župe Zvolenskej (s. 24, správne má byť Pohronskej). V tomto čase totiž župné zriadenie už neexistovalo (bolo zrušené v roku 1928). Korigovať si vyžadujú aj ďalšie údaje v knihe. Vznik Trojspolku a Trojdohody datujeme ešte na koniec 19. storočia a preto ho nemožno spájať s atentátom na Františka Ferdinanda d' Este ako to vyplýva z neobratnej formulácie na strane 27. Nepresné sú informácie o dobe budovania vodovodov pre jednotlivé osady až po vojne resp. v roku 1941 (s. 33). Podľa archívnych záznamov sa v osadách Donovaly, Bully a Polianka vybudoval vodovod už v rokoch 1935 – 1937. V roku 1943 nemala svoj vodovod už len jediná donovalská osada Sliačany.⁵ V tejto časti autor navyše neustále mieša informácie o budovaní moderného vodovodného systému s údajmi týkajúcimi sa historického Špaňodolinského banského vodovodu. V súvislosti s ním je potrebné upozorniť na chybný mapový náčrt historických vodovodov na strane 30. Vodu k šachtám na Pieskoch a v Richtárovej totiž privádzali samostatné vodovody a pre tento účel sa nevyužíval Špaňodolinský vodovod. Ten privá-

⁴ Podrobnejšie o tom: TOMEČEK, O.: Náboženské zápasy v zázemí mesta Banská Bystrica po nástupe reformácie. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Historie 13.* Ostrava, 2006, s. 57-67.

⁵ Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, fond Obvodný notársky úrad Staré Hory.

dzal vodu len na Španiu Dolinu a k šachtám v jej bezprostrednom okolí. Samostatným vodovodom sa okrem toho privádzala voda aj k Trojičnej šachte na Starých Horách.⁶ Napokon na mapách Samuela Mikovíniho sa nenachádza jazero „Holie“ ako sa v knihe chybné uvádza (s. 33). Tu si autor pravdepodobne poplietol situáciu s Lazarovou mapou Uhorska, ktorá vyšla tlačou v roku 1528, alebo s niektorou z mladších máp vychádzajúcich práve zo zmienenej kartografickej diela.

Napriek množstvu pomerne elementárnych faktografických chýb uvedených vyššie nemožno recenzovanú publikáciu hodnotiť len z negatívnej stránky. V druhej národopisnej časti je potrebné oceniť množstvo zozbieraných informácií o tradičnom spôsobe života na Donovaloch v priebehu 20. storočia. Na tomto mieste upútajú najmä rôzne príhody zo života obyvateľov, súpis zaužívaných názvov donovalských usadlostí, či slovník pre oblasť typických výrazov používaných v hovorovej reči. Pútavo sú opísané aj iné dôležité oblasti každodenného života tunajšieho obyvateľstva počínajúc ich zamestnaním, ale tiež opisom obydľí, spôsobu odievania, stravovania, rodinného a spoločenského života, či zvykoslovia. Na prvý pohľad udivuje snáď len pomerne stručné a príliš všeobecné spracovanie state o uhliarstve, ktoré bolo pôvodným zamestnaním miestneho obyvateľstva. Vôbec zaradenie drevorubačstva, uhliarstva a baníctva do podkapitoly *Iné zamestnania* je vzhľadom na fakt, že až do polovice 19. storočia išlo o hlavné zamestnania tunajších obyvateľov trochu nepochopiteľné. Naopak na úkor uvedených zamestnaní dal autor do popredia pôvodne doplnkové zamestnania akými boli poľnohospodárstvo, chov dobytky, salašníctvo, či povozníctvo. Bez náležitého ozrejmeneja situácie, tak v tomto prípade akcentuje stav typický pre obdobie po zmene hospodárskej situácie v oblasti, ku ktorej došlo okolo polovice 19. storočia.

V predhovore svojej historicko-národopisnej monografie autor poukazuje na knihu *Donovaly : priestor medzi nebom a zemou* konštatuje doposiaľ nedostatočné spracovanie histórie obce s jej národopisnými prvkami. Keďže som bol sám spoluautorom zmienenej publikácie a autorom časti o histórii obce (okrem udalostí SNP – autor prof. K. Fre-

⁶ Bližšie o tom: TOMEČEK, O.: Banské vodovody starohorsko-špaňodolinského rudného revíru. In: *Z histórie technicko-hospodárskeho využitia vodných tokov na strednom Pohroní*. Banská Bystrica, 2011, s. 46-63.

mal) viem, že pôvodne bola obecná história spracovaná podstatne podrobnejšie. Vydavateľstvo sa pravdepodobne konzultujúc svoj zámer s požiadavkami obce napokon rozhodlo pre skôr populárno-náučný charakter knihy s bohatým ilustračným materiálom. Pôvodne pripravené rukopisy textov sa mali vydať neskôr v úplnom rozsahu, k čomu však napokon nedošlo. Namiesto toho s odstupom takmer desiatich rokov vyšla úplne nová na tomto mieste recenzovaná kniha. Aj napriek autovej snahe doplniť historické poznanie o dejinách obce možno konštatovať, že sa to podarilo len čiastočne. Najmä vďaka zozbieraniu spomienok pamätníkov sa nové údaje dozvedáme hlavne z oblasti každodenného života v obci v 20. storočí. K dejinám donovalských osád do polovice resp. až do konca 19. storočia sa však čitateľ nedozvie prakticky nič nové a väčšinu tu uvedených poznatkov v podstate len preberá z knihy vydanej v roku 2002.

Konkrétny príklad recenzovaného diela ukazuje, že moderné obecné monografie by mali byť skôr výsledkom kolektívnej práce odborníkov viacerých vedných disciplín a nielen výsledkom snaženia akokoľvek rozhladeného jednotlivca. Ako ideálne sa tu javí najmä spojenie znalostí geografa, archeológa, historika, etnografa a ich úzka spolupráca s dobrým znalcom (znalcami) miestnych pomerov a reálií z radov miestneho obyvateľstva, najlepšie starších pamätníkov. Je na škodu veci, že uvedená kniha neprešla pred svojím vydaním recenzovaním (recenzovanie ani recenzenti sa v knihe nespomínajú) a aj napriek tomu jej vydanie získalo podporu Ministerstva kultúry SR a Banskobystrického samosprávneho kraja. Odstránenie vyššie uvedených nedostatkov v inak zaujímavej publikácii by určite zanechalo lepší dojem nielen u čitateľov z radov laickej, ale aj odbornej verejnosti.

Oto Tomeček

OROSOVÁ, Martina – ŽAŽOVÁ, Henrieta: *Košická citadela*. Bratislava : Pre Aupark Košice vydalo A21, 2011, 192 s.

Archeologický výskum predchádzajúci výstavbe košického nákupno-zábavného centra Aupark odhalil základy niekdajšej citadely, ktorá vznikla po roku 1671 a zanikla začiatkom 18. storočia. Objav základov košickej citadely viedol aj k realizácii historického výskumu o dejinách tejto stavby, ktorého výsledky zhrnuli do graficky výpravnej a informačne bohatej monografie dve pracovníčky Pamiatkového úradu v Bratislave – Martina Orosová a Henrieta Žažová. Na základe výskumu v Archíve mesta Košíc, v košickom Štátnom archíve, v bratislavskej centrále Slovenského národného archívu, v Rakúskom štátnom archíve – Vojenskom archíve a Štátnej Széchényiho knižnici v Budapešti vznikla reprezentatívna kniha o osudoch barokovej pevnosti, o existencii ktorej doteraz nevedeli pravdepodobne ani mnohí rodení Košičania. Na takmer dvesto stranách sa autorkám podarilo zhrnúť výsledky archeologického výskumu (1. kapitola), podať výstižný opis historického vývoja Južného predmestia, na území ktorého citadela neskôr vyrástla (2. kapitola), následne prezentovať podobu vojenstva v priebehu 17. storočia (3. kapitola), ale najmä poskytnúť erudovaný výklad o vývoji a príkladoch európskej pevnostnej architektúry v ranom novoveku (4. kapitola). Najmä táto časť (vyše dvadsať strán textu) je cenným súhrnom faktov o dejinách a podobe fortifikačnej architektúry v západnej Európe a na Slovensku, pretože o jej vývoji doteraz nemáme k dispozícii syntetizujúcu monografiu (v podstate stále nie sú napísané ani detailnejšie práce o jednotlivých pevnostných stavbách či systémoch na území Slovenska – azda s výnimkou Komárňanskej pevnosti). Autorky sa popasovali aj s náročnou odbornou terminológiou, ktorú pre väčšiu zrozumiteľnosť sprevádzajú aj paralelné termíny v nemčine, francúzštine a angličtine. Až v druhej polovici práce sa čitateľ dostáva k samotným dejinám košickej citadely (5. kapitola). Jej osudy sú opísané v kontexte historických a vojenských udalostí v Uhorsku v poslednej tretine 17. storočia a na začiatku 18., kedy v zmenených vojensko-politických pomeroch postupne zanikla. Autorky sa nezamerali len na historicko-architektonický opis vzhľadu citadely a na prameňmi podložený priebeh jej výstavby, ale prístupnou formou vysvetlili aj jej obrannú funkciu počas vojenského

konfliktu, a zároveň priblížili každodenný život vojakov, ktorí ju obývali. Jedinou bojovou udalosťou v krátkej existencii citadely bolo jej dobytie vojskom Imricha Tököliho (Thökölyiho) v roku 1682. Pevnosť padla bez jediného výstrelu z dela, keďže cisárska posádka, tvorená nemeckými vojakmi, bola prekvapená v spánku. Už v nasledujúcom roku bola citadela kurucmi postupne demolovaná, aby neohrozila ich držbu Košíc. Nedokončená pevnosť teda začala miznúť z povrchu zemskeho a na jej mieste postupne vyrastalo južné predmestie Košíc.

Pútavo písaný a informáciami nabitý text je ilustrovaný desiatkami kvalitných ilustrácií. Nájdeme medzi nimi reprodukcie dobových písomných dokumentov, ktoré dokumentujú stavbu citadely, jej plány, nákresy a pôdorysy, veduty podobných európskych stavieb, vyobrazenia bojových stretnutí a ich aktérov, staré fotografie Košíc i fotodokumentáciu z realizovaného archeologického výskumu, ako aj atraktívne vizuálne rekonštrukcie pôvodnej podoby citadely, vytvorené modernou počítačovou technikou. Všetky ilustrácie veľmi vhodne dopĺňajú písané slovo. Záver knihy tvorí krátka prezentácia nákupno-zábavného centra Aupark, ktorý vyrástol na mieste bývalej pevnosti, anglické a maďarské resumé, poznámky a súpis použitej literatúry.

Po faktografickej stránke je monografia napísaná na vysokej úrovni a z tohto hľadiska jej takmer niet čo vytknúť. Laický čitateľ sa môže pozastaviť pri používaní historických (teda maďarských) foriem priezvisk uhorských šľachticov alebo vojakov (Bocskay, Rákóczy, Thököly), čo je však prípustné. V každom prípade by však bolo potrebné zachovať jednotu v používaní vlastných mien, aby sa nestalo, že priezvisko českého vojvodu Albrechta z Valdštejna má v texte dvojakú podobu: Waldstein (s. 74) i Wallenstein (s. 75). Trochu zarážajúci je len väčší počet preklepov v osobných menách na str. 75: J. Barbiani Belgiojoso (správne Barbiano), Krisitán IV. Dánsky, Johann Goerg I. Saský. Ešte viac prekvapuje pôvodná jazyková podoba mien príslušníkov panovníckych dynastií, ktoré sa aj podľa pravidiel slovenského pravopisu zvyknú prekladať do slovenčiny (namiesto Johann Georg I. teda Ján Juraj I. Saský). Za netradičné tiež pokladám uvádzanie začiatku vlády niektorých uhorských panovníkov rokom ich korunovácie: Rudolf II. sa stal uhorským a českým kráľom až po smrti jeho otca cisára Maximiliána II. v roku 1576 (a nie v roku 1572; s. 54) a Mária Terézia *de facto* nastúpila na uhorský trón hneď po

úmrtí otca cisára Karola VI. v roku 1740 (a nie v roku 1741, hoci v tomto roku bola za kráľovnú v Bratislave korunovaná; s. 36).

Trochu poctivejšie mohla byť spracovaná jazyková korektúra textu, keďže boli prehliadnuté gramatické chybičky (napr. „kniežactvá“, s. 75, „v kazematoch“, s. 94), prípadne chýbajúce písmená v slovách („v Škótku“, s. 78), časté najmä v tretej kapitole, prípadne boli nesprávne použité niektoré geografické termíny („Flandersko“ namiesto Flámsko; s. 31, „Spojené holandské provincie“ namiesto adekvátnejšieho Spojené nizozemské provincie /Holland bola iba jedna zo siedmich provincií/; s. 78). Celkovo ale tieto drobné nedostatky neznižujú nadpriemernú informačnú hodnotu publikácie, dominujúcu jasnosť a precíznosť vyjadrovania, ako aj celkovú atraktívnosť spracovania. Monografia o bývalej košickej citadele je nádherným príkladom dôstojnej prezentácie jednej zaniknutej pamiatky, ktorej zvyšky boli odkryté pri výstavbe moderného nákupno-zábavného centra. Fakt, že svojou formou i obsahom ide skutočne o exkluzívne knižné dielo, potvrdzuje aj správa, že monografia o košickej citadele bola výborom Slovenskej historickej spoločnosti vybraná za najlepšiu a najkrajšiu vedeckú prácu vydanú v roku 2011. Kiežby sa každá významnejšia architektonická pamiatka na Slovensku dočkala podobnej knižnej publikácie!

Patrik Kunec

Medzi Banskou Bystricou a Békeškou Čabou (O knihe Miroslava Kmeťa)

KMEŤ, Miroslav: *Na margo dvoch storočí. Štúdie zo slovenských dejín 19. a 20. storočia. Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2010, 218 s.*

Zvyčajne sa dejinami Slovákov žijúcich na území dnešného Maďarska tradične zaoberajú slovenskí historici a kulturológovia z Maďarska¹ a iba v zriedkavých prípadoch sa vyskytne situácia, v ktorej by sa „maďarskí“ Maďari alebo „slovenskí“ Slováci systematickejšie zaoberali Slovákami prisťahovanými v 18. storočí na Dolnú zem. K tejto malej výnimke patrí docent z Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – pán Miroslav Kmeť – ktorý preukázal výsledky svojho dôkladného bádania o historiografii dolnozemsých Slovákov v 19. storočí,² a tematiku spracoval aj vo svojej ďalšej publikácii (súbo-re štúdií) pod názvom *Na margo dvoch storočí*.

¹ Výsledky výskumnej práce v Maďarsku predstavujú napr. nasledujúce publikácie: GYIVICSÁN, Anna : *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok* (Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Maďarskí Slováci). Budapest: Teleki Alapítvány 1993; DIVIČANOVÁ, Anna : Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békešská Čaba – Budapešť: Slovenský výskumný ústav, 1999; DIVIČANOVÁ, Anna : *Dimenzie národného bytia a kultúry* (A nemzetiség és kultúra dimenziói I-II). Békešská Čaba: VÚSM, 2002; KOVÁČOVÁ, Anna : *Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867-1918)*. Pilišska Čaba – Ostrihom: Katolícka univerzita Petra Pázmánya, 2008. Ďalej vydané pramene: GOMBOŠ, Ján (ed.) : *Slováci v južnej časti Dolnej zeme. Výber z prameňov od konca 17. do konca 18. storočia*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008. Zborníky: KOVÁCS, Anna – SZABÓ, Orsolya (eds.) : *Szlovák életpályák a dualizmus kori Budapest / Slovenské životné dráhy v Budapešti v období dualizmu*. Budapest: Ústav pre výskum menšín Maďarskej akadémie vied – Slovenská menšinová samospráva Jozefovho Mesta, 2003; UHRINOVÁ, Alžbeta (ed.) : *Kontexty identity. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej / Az identitás Közönlő könyve Gyivicsán Anna tiszteletére*. Békéscsaba: VÚSM, 2010; UHRINOVÁ, Alžbeta (ed.) : *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Békéscsaba: VÚSM, 2006; KOVÁČOVÁ, Anna (ed.) : *Identita, história a kultúra / Dejiny Slovákov na Dolnej zemi*. Budapešť – Békešská Čaba: VÚSM, 2011; DIVIČANOVÁ, Anna – KOVÁČOVÁ, Anna (eds.) : *Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku / A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája*. Békešská Čaba: VÚSM, 2011.

² KMEŤ, Miroslav : *Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí*. 1. vyd. Békešská Čaba : VÚSM, 2010, ISBN 978-963-88583-1-3, 306 s. 2. vyd. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2010, ISBN 978-973-107-057 -5, 306 s.

Kniha M. Kmeťa obsahuje štrnásť kapitol, ktoré autor zadelil do troch skupín. Prvé dve časti sa v mnohých aspektoch podobajú (v prvom rade tematicky a metodologicky) – a to *Z regionálnej a národnej histórie* a *Z kultúrnych súradníc histórie*. V treťom tematickom bloku *Z didaktickodejepisnej problematiky* sa zaoberal nasledujúcimi problémami: fenoménom svätcov vo výučbe dejepisu, slovensko-maďarskými vzťahmi prostredníctvom slovenských a maďarských učebníc, kontroverznou témou kolaborácie a odboja počas druhej svetovej vojny.

Spoločná charakteristika štúdií spočíva v obozretnej voľbe tém, vhodne využitej metodológii a vo veľmi dobre premyslenej štruktúre. Autor zamieril pozornosť na dve „ohniská“: na jednej strane sa koncentruje na územie dnešného Slovenska a jeho históriu a na strane druhej sa zaoberá aj s dolnozemskými Slovákami a ich minulosťou. To považujem za veľmi cenné a užitočné, lebo v súčasnej dobe ide o veľakrát neznáme, ale predsa relevantné témy – a práve cez M. Kmeťa sa dozvieme o takých historických faktoch z dejín dolnozemských Slovákov v 19. a 20. storočí, ktoré do značnej miery ovplyvnia náš obraz o maďarsko-slovenských vzťahoch. Spomenuté témy nemajú politicko-historický charakter, ale spoločensko- a kultúrohistorický ráz, čo autor vedome dobre využil a zakomponoval metodologickým rámcom a výbornou voľbou zdrojov, a v neposlednom rade svojim logickým myšlienkovým pochodom koncentrovaným v záveroch, interpretáciách.

V prvej štúdií sa venuje Banskej Bystrici v období neskorého neoabsolutizmu a ranom období dualizmu. V spomenutom období fungoval v meste celé dve desaťročia (v r. 1856-1874) prvý slovenský učiteľský ústav, ktorý založil banskobystrický biskup Štefan Moyses. V prvej polovici 19. storočia učiteľské ústavy v Uhorsku zápasili s vážnymi nedostatkami, lebo neexistovali štátne ústavy, ktoré by vznikli práve s takým zámerom a aj v rámci cirkevného školského systému sa tiež veľmi pomaly rozvíjali. V tom období bolo obvyklé, že niekto po absolvovaní jedného gymnaziálneho ročníka sa stal učiteľom ľudovej školy. Preto je veľmi cenným faktom, že banskobystrický biskup Štefan Moyses inicioval a aj finančne podporoval založenie takého učiteľského ústavu, ktorý pripravoval aj slovenských učiteľov. V inštitúcii, pôsobiacej od 4. novembra 1856, účinkovali viacerí významní predstavitelia slovenskej inteligencie, ako napríklad: František Vítázoslav Sasinek alebo Gabriel Cyril Zaymus. Vyučova-

cím jazykom boli slovenčina a latinčina. Osudy banskobystriického slovenského učiteľského ústavu plasticky odzrkadľujú priebeh maďarizačných tendencií dualistického obdobia. Ako M. Kmeť uvádza, podľa štatistických údajov v roku 1858 v meste žilo 4 221 Slovákov, 978 Nemcov a spolu len 44 Maďarov. Napriek týmto skutočnostiam bol inštitút za necelých desať rokov pomadžarčený.

Nasledujúca štúdia je podobného charakteru: obsahuje, resp. popisuje školský systém v dualistickom období a následne priebeh systematického pomadžarčovania. Autor spomenul Eötvösove školské zákony z roku 1868, poukázal aj na *Lex Apponyi* z roku 1907, kvôli ktorým učitelia slovenského povedomia sa nemohli ďalej venovať svojmu povolaniu. V neposlednom rade autor ilustruje na dvoch od seba odlišných príkladoch – Banskej Bystrice a Békešskej Čaby – ako v praxi mohli fungovať školské zákony v takých mestách, kde väčšina obyvateľov práve slovenčinu považovala za svoj materinský jazyk.

Pozerajúc sa očami občana Maďarska, najzaujímavejšie témy sú rozpisované v druhej časti. Z nich najskôr vyzdvihnem štúdiu charakterizujúcu informovanosť a postoje elity slovenskej inteligencie v 19. storočí práve k najbližšiemu a so Slovákami v najväčšom kontaktnom prieniku žijúcemu slovanskému obyvateľstvu – k Rusínom. Z ďalšej práce sa dozvedáme o obraze slovenských jazykových ostrovov na Dolnej zemi prostredníctvom prvých slovenských politických novín (*Sloveňské národne noviny*) vydávaných v rokoch 1845 – 1848 Ľudovítom Štúrom, tiež ako vnímali dolnozemskej Slovákov, ktorí bývali ďaleko od pôvodného slovenského etnického územia. Získame aj prehľad aj o tom, aké mali vzťahy dolnozemskej k hornouhorskej Slovákom. Ďalšie dve štúdie vďaka prameňom môžeme navzájom porovnávať, keďže M. Kmeť v jednej štúdií poukazuje na zdroje z Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine o živote inteligencie dolnozemskej Slovákov. A v druhej štúdií práve naopak podáva informácie a poukazuje na zdroje o rodine Hodžovcov, ktoré sú umiestnené v bekeškočabianskom Múzeu M. Munkácsyho.

Zo štúdií za vynikajúcu považujem aj kapitolu o Adolfovi Pecháňovi (*Adolf Pecháň ako popularizátor histórie*) a taktiež prácu o Spolku svätého Vojtecha, ktorý pôsobil od roku 1941 do roku 1944 v Maďarsku.

Súčasný názor na Adolfa Pecháňa sú kontroverzné, pozerajúc sa naňho zo slovenského uhla pohľadu sú vyslovene negatívne. Práve

na jeho príklade je evidentné a pravdivé – „ako stál Slovák – odrodilec v službách maďarizácie“. Pecháň sa narodil ako Slovák v Ilave v Trenčianskej župe. Vo svojich publikáciách, ktoré vyšli v slovenčine alebo v maďarčine, resp. v ním redigovanom a maďarskou vládou dotovanom slovenskom periodiku, podporoval, príp. vyzýval obyvateľov od 80. rokov 19. storočia do konca Horthyho obdobia, aby sa hungarizovali a pomaďarčili. Napriek tomu sa M. Kmeť o Pecháňovi zmienil s mierou. Do centra nepostavil jeho pomaďarčujúce snahy a ani ho nedémonizoval, ale do popredia postavil analýzu jeho životnej tvorby či dráhy. M. Kmeť zaujímala otázka, ako sa Pecháň s pomocou nástrojov vedy a osvety pokúsil posilniť u slovenských obyvateľov uhorské/maďarské vlastenectvo. Autor teda nevyslovil rozsudok nad Pecháňom, ale práve podal analýzu jeho diela.

Pokus spracovať históriu Spolku svätého Vojtecha, ktorý napomáhal duchovný život slovenských veriacich a taktiež podporoval aj ich národnostnú emancipáciu, tiež potvrdzuje Kmeťov vynikajúci tematický výber, pretože osobitne pre maďarskú verejnosť dejiny spomínaného spolku nie sú veľmi známe. História spolku je zvláštna tým, že totiž akoby bol v Maďarsku založený dvakrát za sebou – a to druhýkrát tak, že v Československu už fungoval. Spolok v roku 1870 založil Andrej Radlinský na území historického Uhorska v Trnave. Po roku 1920 spolok pokračoval vo svojom pôsobení v Československu, ale v roku 1941 bol znovu založený v Maďarsku, najmä v dôsledku výrazného zvýšenia počtu slovenských katolíkov po pripojení území v dôsledku Viedenskej arbitráže. Takto zväčšené potreby slovenských katolíkov v Maďarsku si vynútili pôsobenie spolku, ktorý pôsobil do roku 1944.

Bohužiaľ, tento vo viacerých aspektoch progresívny zväzok nie je bezchybný kvôli, predpokladám, tlačovej chybe bol vynechaný 9-stranový zoznam bibliografických odkazov, hoci obsahový register poukazuje na jeho existenciu. Odhliadnuc od spomenutého nedostatku, autor knihy priblížil zaujímavé témy, ktoré odborne spracoval, pričom podal veľa nových informácií. Musím dodať, že Miroslav Kmeť sa vo svojej knihe často zaoberal s veľmi citlivými maďarsko-slovenskými vzťahmi, ktoré bol schopný bez zaujatosti, zveličovania, s mierou rozpracovať.

József Demmel

(Preklad: Bernadeta Ottmárová)

VÁŠŠ, Martin: *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, s.r.o., 2011, 283 s.

Vo vydavateľstve Matice slovenskej vyšla v roku 2011 kniha mladého slovenského historika Martina Vašša. Uvedeným titulom sa slovenský knižný trh rozšíril o publikáciu venujúcu sa problematike začleňovania Slovenska do nového štátoprávneho celku – Česko-Slovenskej republiky - spojeného s riešením tzv. „slovenskej otázky“, pod ktorou autor rozumie národnú a štátoprávnu emancipáciu slovenského národa. Problematika vnímania slovenskej otázky v rokoch 1918-1938 je o to zaujímavejšia, že autor analyzuje prístupy riešenia uvedenej problematiky z pohľadu viacerých – protipólnych strán československého politického spektra.

Kniha je rozdelená do siedmich obsahových blokov, v ktorých autor predstavuje systém riešení slovenských požiadaviek na jednej strane od predstaviteľov československých politických strán a na strane druhej slovenských autonomistických strán a taktiež pohľad slovenských komunistov na danú problematiku. Samostatné kapitoly sa následne venujú postojom slovenských hospodárskych a kultúrnych elít pri vnímaní problematiky slovenskej otázky. Dominantnú časť monografie, ale zaberá analýza politického pohľadu na vnímanie slovenských snáh o autonómiu, ktorá je prezentovaná v piatich zo siedmich kapitol publikácie. Uvedené otázky autor prostredníctvom chronologicko – problémového prístupu analyzuje v uvedených kapitolách predovšetkým na základe článkov z dobovej tlače, kníh, či verejných vystúpení dôležitých protagonistov dobových udalostí.

Autor v úvodnej kapitole monografie prezentuje komplexný pohľad na postavenie Slovenska v 1.ČSR a z toho vyplývajúce riešenie „slovenskej otázky“, ktorá sa fahala ako červená niť počas celého obdobia spoluzitia Čechov a Slovákov v jednom štáte a napokon skončila v roku 1992 rozpadom spoločného štátu. Autor sa snaží najskôr o komplexný pohľad na jednotlivé aspekty slovenskej otázky ako štátoprávny, národný, ekonomický, či kultúrny, pričom za dominantný považuje predovšetkým jej nacionálny segment.

Od druhej kapitoly sa už stretávame konkrétne s konfrontáciou názorov slovenských politikov v rámci československej „agrárnej“ strany

a ich názormi na požiadavky autonomistov smerujúce k samostatnejšiemu postaveniu Slovenska v rámci ČSR. Aj napriek základnej „československej línii“ agrárnej strany sa vnímanie slovenskej otázky u jej slovenských vysokých predstaviteľov do istej miery líšilo. Popri konformných pohľadoch Vavra Šrobára, či Antona Štefánka, ponúkal najviac variability pri riešení samosprávneho postavenie Slovenska Milan Hodža, ktorého názor sa postupne vyvíjal od čechoslovakistického pohľadu zo začiatku 20. rokov dvadsiateho storočia, cez koncepciu regionalizmu v prvej polovici 30. rokov až po odporúčenie prijatia autonómie Slovenska predstaviteľom agrárnej strany na stretnutí v Žiline, v októbri 1938. Autor v druhej kapitole správne vysvetľuje aj limity slovenských členov československých politických strán pri nazeraní na riešenie slovenskej otázky. Osobitný priestor je venovaný koncepcii najvýznamnejšieho slovenského predstaviteľa sociálnych demokratov – Ivana Dérera, ktorý zásadne obhajoval existenciu etnického československého národa, čo prirodzene determinovalo globálny postoj slovenských sociálnych demokratov pri riešení slovenskej otázky. Druhú časť monografie uzatvára podkapitola charakterizujúca zmeny v pohľade na slovenskú otázku u mladej generácie agrárnej strany, ktorá už v druhej polovici 30. rokov požiadavku autonómie Slovenska neodmietala.

Protipólom pri riešení slovenskej otázky bol postoj slovenských autonomistických strán – HSLS a SNS, ktorým autor venuje tretiu a štvrtú kapitolu práce. Na rozdiel od československých politických strán, ponúkali vo svojich programoch jeden dominantný prvok, ktorým bolo prijatie autonómie Slovenska ako realizácie jeho suverenity. Predsedom oboch politických strán – A. Hlinkovi a M. Rázusovi, tak išlo o presadenie princípu rovnoprávnosti vo vzťahu Slovákov a Čechov. Autor sa preto na príklade popredných osobností politických strán, či už na strane HSLS A. Hlinku, F. Jurigu a J. Tisa a na strane SNS M. Rázusa a E. Stodolu, snaží poukázať a pomenovať ich zásadné postoje k riešeniu slovenskej otázky. Podobne ako pri „agrárnikoch“ neobchádza ani v tomto prípade názory mladej generácie HSLS formujúcej sa predovšetkým v polovici 30. rokov 20. storočia. Záver kapitoly venovanej HSLS dopĺňajú stanoviská a vystúpenia poslancov za HSLS, či už v parlamente alebo dobovej tlači, v ktorých poukazujú na negatívne riešenia slovenskej otázky zo strany vládnej moci, či už v politickej, hospodárskej, kultúrnej

a školskej oblasti.

Pohľad relevantných politických strán na riešenie samosprávneho postavenia Slovenska dopĺňa piata kapitola prezentujúca postoje slovenských komunistov k danej problematike. Autor sa tak snaží doplniť pohľad dvoch dominantných politických blokov aj o názory slovenskej ľavice k otázke samobytnosti Slovenska. V 30. rokoch 20. storočia už komunisti stáli na stanovisku nezávislejšieho postavenia Slovenska v rovine hospodárskej, sociálnej a kultúrnej, obdobnej ako mali Čechy a Morava. Ako poznamenáva autor, KSČ nemala vypracovaný zásadný štátoprávny program riešenia slovenskej otázky, ale jej predstavitelia ako V. Clementis alebo L. Novomeský bolo zástancami úplnej rovnoprávnosti slovenského a českého národa.

Pohľadom slovenských komunistov sa v knihe uzatvára línia politických programov a pohľadov politických strán na riešenie slovenskej otázky. Musíme však oceniť, že autor sa neobmedzil iba na vnímanie situácie politikmi, ale ku komplexnejšej charakteristike riešenia danej problematiky prispieva aj zaradenie samostatných kapitol poskytujúcich názory popredných slovenských národohospodárov I. Karvaša a P. Zafka a taktiež profilujúcich slovenských umelcov (J. Smrek, Š. Krčméry). Práve pohľad na tendencie o zlepšenie postavenia Slovenska v hospodárskej, sociálnej i kultúrnej oblasti a snahy o ich vyrovnanie s českými krajinami, dáva priestor na vnímanie úsilia o rovnocenné hospodárske a kultúrne postavenie Slovenska v rámci spoločného štátu. Predovšetkým treba pozitívne zhodnotiť snahu autora poukázať na hádam najbolestivejší problém na Slovensku, ktorým bolo hospodárske a sociálne zaostávanie Slovenska za západnou časťou republiky. Pri poslednej siedmej kapitole venovanej slovenskej kultúrnej elite do istej miery nekonceptčne vyznieva poskytnutie pomerne širokého priestoru pri prezentácii pohľadu na vnímanie problematiky kultúrneho segmentu slovenskej otázky s dôrazom na vývoj SND, opernému spevákovi Štefanovi Hozovi. Ide tu predovšetkým o určitý nepomer v porovnaní s priestorom poskytnutým vybraným predstaviteľom slovenskej kultúrnej obce.

Množstvo zaujímavých a hodnotných informácií, ktoré autor vo svojej práci prezentuje je podložené bohatou pramennou bázou – predovšetkým dobovou tlačou a literatúrou doplnenou o odbornú literatúru

a štúdie. Vzhľadom k vedeckému charakteru monografie by bolo určite prínosom využitie väčšieho množstva archívneho materiálu z jednotlivých regiónov Slovenska. Pre väčšiu vizuálnu názornosť textu mohol autor kvalitnú obsahovú stránku knihy ešte doplniť o fotografie slovenských politikov, či umelcov.

Na záver môžeme konštatovať, že monografia M. Vašša je vydareným vedeckým dielom s jasnou koncepciou a metodológiou. Erudovaný vedecký text je súčasne podaný aj dobre čitateľným jazykom čo umocňuje jeho kvalitu.

Musíme oceniť aj snahu autora o spracovanie objektívneho pohľadu na postupné kreovanie samosprávneho postavenia Slovenska v rámci ČSR, čo sa mu v knihe *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)* samotným obsahom práce podarilo.

Peter Mičko

MIČKO, Peter et al.: *Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1918-1938*. 1. vyd. Banská Bystrica : Ústav vedy UMB, 2008. 270 s.

Kolektívna monografia pod názvom *Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1918-1938* pod autorským vedením Petra Mička je určená pre všetkých, ktorí majú záujem si prehliť vedomosti z histórie o jednom z regiónov Slovenska – strednom Slovensku z hľadiska faktorov, ktoré sú špecifické len pre uvádzanú časť krajiny. Z toho hľadiska je monografia rozdelená z jednotlivých príspevkov nezávislých autorov, ktoré možno rámcovo rozdeliť na časti, ktoré sa týkajú stredného Slovenska v súvislosti so vznikom spoločného štátu Čechov a Slovákov, s vojenskými, politickými hospodárskymi a kultúrnymi dejinami.

Strednému Slovenku pri vzniku Československa sú venované prvé dve z celkovo dvanástich kapitol kolektívnej monografie. Po úvodnej kapitole, v ktorej vedúci autor uvádza čitateľa do problematiky stredoslovenského regiónu medzi dvoma vojnami hneď v nasledujúcej autor Rastislav Kazanský približuje na str. 7 až 41 etapu začleňovania tejto časti krajiny do nového štátneho útvaru. Podstatnú časť tejto kapitoly tvoria podkapitoly, ktoré približujú jej význam počas vojenského konfliktu s armádou Maďarskej republiky rád, ktorý si všimajú od samého počiatku konfliktu, jeho vojenské aspekty, vrátane novovytvorenej československej a maďarskej boľševickej armády až po určovanie konečných hraníc.

V tretej kapitole sa Pavel Mičianik (s. 41-69) zamerával na okolnosti vzniku ČSR v južnej časti stredného Slovenska – Novohrade a zhruba ju rozdelil na dve časti. V prvej pojednáva hektické obdobie vzniku ČSR a jeho priebeh v hornom Novohrade s ohľadom na národnostnú problematiku, pretože tu žilo kompaktné maďarské obyvateľstvo, ktoré prejavovalo neskrývané sympatie so zanikajúcou monarchiou. Udalosti mali veľký vojenský rozmer a tiež významnú mieru tu zohrali postoje miestneho obyvateľstva k príchodu českých vojenských posádok a úradníctva. Podstatnú časť kapitoly tvorí vpád vojsk Maďarskej republiky rád a jeho vplyv v hornom Novohrade, vzájomné interakcie medzi jej príslušníkmi a českými vojenskými oddielmi resp. obsadzovacou komisiou.

Štvrtá kapitola sa venuje už výlučne vojenským aspektom vývoja

na strednom Slovensku v druhej pol. 30. rokov, kde sa Peter Chorvát (s. 70-87) zamýšľa nad obranou tohto územia v dôsledku vyhrocujúcej sa medzinárodno-politickej situácie a to najmä v súvislosti s Nemeckom, ale aj Poľskom a Maďarskom. Pojednáva o štrukturálnych zmenách armády, zintenzívnení zbrojárskej výroby a výstavbe nových pohraničných opevnení.

Piata kapitola má výlučne politický obsah a Karol Fremal v nej na stranách 88-115 skúma výsledky volieb KSC v troch volebných termínoch v rôznych mestách Slovenska, vrátane stredného a to z najmä hľadiska národnostného, religiózneho a počtu voličov. Následne sa autor snaží na základe spomínaných faktorov hľadať vzájomné súvislosti a príčiny výsledkov volieb v jednotlivých mestách, pričom v neposlednom rade zohľadňuje aj sociálnu štruktúru elektorátu a jej vplyv na dosiahnuté volebné výsledky.

Šiesta kapitola sa tiež zameriava na výsledky volieb ale z pohľadu agrárneho hnutia agrárnej strany s aspektom na stredné Slovensko kde si autor Pavol Martuliak všíma (s. 116-130) aj postoj niektorých relevantných politických strán ku agrárnej problematike a tiež aj osobností, najmä Milana Hodžu.

Siedma až desiatka kapitola sa už výsostne zameriavajú na hospodársku problematiku v regióne z viacerých hľadísk.

V siedmej autor Peter Mičko na stranách 131 až 161 rozoberá problematiku reštrukturalizácie hospodárstva so zameraním na stredné Slovensko z pohľadu viacerých významných priemyselných podnikov, najmä zo sféry železiarstva, energetiky, textilného, drevárskeho priemyslu a finančníctva. Zameriava sa aj na jednotlivé subregióny stredného Slovenska a dosahy hospodárskych procesov v týchto oblastiach.

V ôsmej kapitole sa autor Peter J. Hronček (s. 162-180) už konkrétne sústreďuje na jedno hospodárske odvetvie – poľnohospodárstvo a menovite na továrne, ktoré sa špecializovali na výrobu poľnohospodárskych strojov. V úvode hodnotí stav strojárnej výroby v danom čase a regióne z hľadiska podnikov, ktoré sa zameriavali na túto výrobu a potom sa už zameriava na jednotlivé podniky počnúc vznikom, vlastníckymi vzťahmi a parametrami výroby.

V deviatej kapitole autorka Zuzana Murgašová venuje na str. 181 až 206 priestor medzivojnovému banskému priemyslu na Slovensku so

zameraním na jeho organizáciu a riadiaci aparát. Z toho hľadiska hodnotí aj jednotlivé zložky v hierarchii riadenia odvetvia, ako sú centrálné orgány pre riadenie výroby, odbor ministerstva verejných prác, banské riaditeľstvá, banské hajtmanstvo a ďalšie, pričom rieši aj dôvody zániku banských kapitanátov a komisariátov.

Posledná kapitola týkajúca sa hospodárstva nadväzuje na predošlú v tom, že analyzuje baníctvo, tentoraz konkrétne v Banskej Štiavnici. V úvode jej autor Ivan Herčko (s. 207-225) informuje o riadiacej štruktúre banskoštiavnického banského priemyslu, najmä o vzniku Štátneho banského riaditeľstva a jeho vplyv na ďalší chod baníctva v Banskej Štiavnici a regióne a tiež banského a ďalších úradov pôsobiacich v tomto sektore. Následne hodnotí vývoj baníctva a úpravníctva v spomínanej oblasti až do roku 1945 a výstavbu flotačnej úpravne ako najmodernejšej technickej novinke v banskom priemysle v rámci celej republiky.

V predposlednej kapitole monografie Peter Račko na str. 226 až 251 rieši problematiku evanjelického školstva v Banskej Bystrici v rokoch 1918 – 1938 a to v súvislosti so zmenami, ktoré priniesol vznik nového štátu a najmä z hľadiska organizácie a správy. Zamýšľa sa aj nad miestom a významom učiteľov ich národnosťou, prínosom pre evanjelické školstvo a tiež proporčným podielom vzhľadom k študentom.

V poslednej dvanástej kapitole autor aj Miroslav Kmeť pohľad nasmeroval do Banskej Bystrice, ale z hľadiska fenoménu, charakteristickému aj pre súčasnosť, reklamy. Preto je zaujímavé dozvedieť sa na stranách 251 až 265 o spôsobe tvorenia reklám, slovných spojení pri jej tvorbe a spôsoboch, ako sa jednotlivé inštitúcie a podnikatelia snažili motivovať zákazníka. Zároveň sú uvádzané príklady jednotlivých produktov, napr. ALPA a vývin pri tvorbe a pohľadu na reklamu, ako motivačný prvok.

Na záver treba zdôrazniť, že dvanásť kapitol kolektívnej monografie pod vedením P. Míčka s pomerne rôznorodým obsahom spája cieľ odpovedať na menej skúmané otázky, ktoré sa týkajú regiónu stredného Slovenska, čo bol aj jej jednotiaci prvok a má snahu prinášať nové pohľady na viaceré témy, týkajúce sa obdobia medzi dvoma vojnami na tomto území, ktoré dodnes nie sú celkom vyjasnené.

Pavol Sakáč

UHRIN, Marian et al.: *II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, 184 s.

Marián Uhrin patrí ku generácii mladých historikov. Ponúka nové pohľady na jedno z najdôležitejších období našich dejín a nie je zafašený či už komunistickou ideológiou a propagandou, prípadne z opačnej strany tzv. ľudáckou ideológiou a propagandou. Snaží sa o čo najobjektívnejší prístup k histórii a jeho práca je podporená bohatým archívnym skúmaním. Kniha má 182 strán a okrem obligátneho predslovu Prof. Dr. Dr.h. c. Branislava Slobodu z univerzity v Göttingene a PhDr. Romana Hradeckého z Múzea SNP a úvodu samotného autora, nasleduje kapitola, ktorá mapuje odboj v Turci do vypuknutia SNP a spracoval ju prof. Karol Fremal z Univerzity Mateja Bela. Potom nasleduje ťažisková časť celej publikácie a to kapitola o samotnej II. Slovenskej partizánskej brigáde M. R. Štefánika, ktorá bola rozdelená na niekoľko podkapitol a mapovala celú činnosť tejto brigády od jej vytvorenia až po rozpustenie brigády. V úvodnej poznámke sa autor venuje pomerne zložitej problematike správneho názvu tejto partizánskej jednotky, respektíve jeho vývoju. Nasledujúce podkapitoly sa v chronologickej následnosti zaoberajú situáciou v Turci pred povstaním, podmienkami vzniku partizánskych skupín a začiatkami ich formovania na jar 1944. Hlavnou a dôležitou časťou práce sú podkapitoly venujúce sa vzniku II. Slovenskej partizánskej brigády M. R. Štefánika, jej organizačnej štruktúre a jej vývoju v dobe od augusta 1944 do apríla 1945. Najobsiahlejšou časťou je bojové nasadenie brigády pri septembrových obranných bojoch v Rajeckej doline, na Martinských holiach, v Turci a na Hornej Nitre. Spracované je aj obdobie od októbra do decembra 1944, kedy partizánske hnutie prechádzalo reorganizáciou po ťažkých stratách, ktoré utrpeli v záverečných povstaleckých bojoch. Po reorganizácii nastalo obdobie zvýšenej aktivity, keď v priebehu marca a apríla uskutočnila brigáda niekoľko diverzných akcií proti nemeckým a maďarským jednotkám. Autor objasňuje aj záverečné bojové akcie brigády v súvislosti s príchodom frontu a 1. čs. armádneho zboru v ZSSR až po samotné rozpustenie brigády v Martine. V závere autor načrtáva pohnuté povojnové osudy niektorých účastníkov brigády. V ďalšej kapitole rozoberá prof. Pavol Martuliak hospodárske zabezpečenie protifašistického obdobia

v Turci. Ďalšia kapitola je venovaná osudom Žingorovcov a to v dvoch častiach - spomienkami Radovana, Jely a Dušana, detí Viliama Žingora a a osudmi rodiny po roku 1948 s príznačným názvom Živorenie po roku 1948. Záver obstaral J. Vanovič a vyznieva ako In Memoriam spomienka na Jána Alexandra Sitára, člena II. Slovenskej partizánskej brigády M. R. Štefánika ktorý mal pôvodne obstaraf tento záver. V úplnom závere je obligátne uvedená použitá literatúra a pramene a obsah. Treba ešte spomenúť bohatú zbierku autentických dobových fotografií, dokreslujúcich činnosť a život príslušníkov tejto partizánskej brigády, ktoré tvoria obrazovú prílohu tejto monografie.

Roland Valko

HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna: *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944-1948 (hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo)*. Bratislava : Historický ústav SAV v Prodoma spol. s.r.o., 2011, 276 s.

Vnímanie problémov a hodnotenie udalostí 1. Slovenskej republiky a následne znovu obnovenej Československej republiky je dôležité pre posilnenie národného povedomia a vzdelanosti širšej spoločnosti. Predmetom monografie s názvom *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944-1948* vydané v roku 2011 pod záštitou Historického ústavu SAV v Bratislave, je zobrazenie vojnových udalostí na Slovensku s dôrazom na hospodárske dejiny, nevynímajúc dejiny sociálne, infraštruktúru a zdravotníctvo. Ľudovít Hallon, Miroslav Sabol a Anna Falisová definujú časové obdobie najväčších vojnových škôd od mobilizácie ČSR na jeseň v roku 1938 až do odchodu Červenej armády po oslobodení v roku 1945. Monografia je však zameraná na vybraný časový úsek od júna 1944 do mája 1945 a ich následnú rekonštrukciu do roku 1948. Autori svoje tvrdenia a výsledky podporili nielen archívnym výskumom, ale aj publikáciami, ktoré sú známe v slovenskej aj českej historiografii.

Monografia je obsahovo rozčlenená na tri časti, ktorých súčasťou je niekoľko podkapitol. V prvej ide o zachytenie problémov, kauzálnych súvislostí a výsledkov vojnových škôd v slovenskom priemysle počas bojových operácií. Problémy, ktoré so sebou priniesla ochranná zmluva a s ňou súvisiaci clearing ukazujú, že od jari roku 1944 sa hospodárstvo nieslo v znamení obrovského rastu inflácie a následného enormného zadĺženia krajiny spojeného aj s dodávkami potravín pre nemeckú brannú moc na Slovensku. V tejto kapitole sú na základe Záverečnej správy Povereníctva priemyslu a obchodu za rok 1945 charakterizované najvýznamnejšie príčiny a druhy vojnových škôd v jednotlivých odvetviach priemyslu, ktoré sa podieľali na deštrukcii slovenského hospodárstva. Kniha zachytáva škody na jednotlivých významných priemyselných podnikoch akými nepochybne boli rafinéria Appolo, zbrojovka Dubnica nad Váhom, rafinéria Dubová, textilný závod Slovenka v Martine, papierne v Ružomberku a mnohé iné. Autori však priznávajú, že ich mapovanie bolo náročné a nemusí byť kompletne, lebo dynamika prebiehajúcich udalostí znemožňovala systematické zaznamenávanie objektívnych faktov. Informácie

o hospodárskych stratách sú doplnené aj údajmi o dopade udalostí na človeka ako jednotlivca.

Druhá časť monografie je venovaná problematike vývoja rekonštrukcie vojnových škôd v rokoch 1945-1948 na predvojnovú úroveň. Autori charakterizujú situáciu československej ekonomiky ako nepriaznivú vzhľadom na zdevastovanú menu, obrovský štátny dlh a katastrofálny stav v priemysle, ktorý sa v rámci Československa najvýraznejšie prejavil na východe Slovenska. Obnova hospodárskeho života je rozčlenená do dvoch etáp, pričom popri konsolidácii koruny do popredia postavili aj sociálny aspekt čiže zabezpečenie obživy obyvateľstva, obnovenie ťažby uhlia a v neposlednom rade znovuoživenie železničnej dopravy. Monografia odкрýva problémy v jednotlivých druhoch priemyslu a ich následné riešenie zo strany československej vlády, pričom za objektívny fakt tohto nelichotivého stavu možno považovať nielen prechod frontu, ale aj jeho nerovnomerné rozmiestnenie už pred II. svetovou vojnou. V rámci náhľadu na hospodársku situáciu, autori neobišli ani vnútropolitický boj v roku 1947, ktorý bol sprevádzaný odmietnutím Marshallovoho plánu a následným zapojením sa do projektu UNRRA.

Záverčná, tretia, časť monografie spracúva obraz dopadu vojny na zdravie a život obyvateľstva. Zhoršené zdravotné pomery panujúce v Československu nepochybne sprevádzala stúpajúca úmrtnosť, šírenie infekcií najrôznejších druhov a mnohé iné nebezpečenstvá. Autori sa okrem vykreslenia situácie v jednotlivých častiach územia pokúsili a o sprostredkovanie riešení v podobe protiepidemických komisií a brigád, výstavby nemocníc, prísunu liekov čo doplnili vyčíslením strát na ľudských životoch, berúc do úvahy aj detskú populáciu, a charakteristiku zdravotnej a hygienickej situácie v jednotlivých regiónoch Slovenska.

Je cenné, že sa autori pokúsili o spracovanie dopadov vojny nielen z hospodárskej stránky, ale aj z ľudského aspektu, pričom ich cieľom, ktorý si stanovili v úvode monografie, je v budúcnosti podať komplexnejší pohľad na vyššie uvedený fenomén. Každý načrtnutý problém je vhodne doplnený prehľadnými grafmi, na ktoré v závere nadväzuje rozsiahla obrazová príloha. Kniha mapuje významnú epochu národných dejín, čím je prínosná nielen pre odbornú spoločnosť, ale nepochybne obohatila slovenský knižný trh o ďalšiu zaujímavú publikáciu vhodnú aj pre širšiu verejnosť.

Denisa Prokeinová

LACKO, Martin – SABO, Ján: *Žandár troch režimov. Gustáv Polčík a jeho služba v Prievidzi v rokoch 1942 – 1972*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, 334 s. + 44 strán príloh.

Z vydavateľskej dielne Ústavu pamäti národa vyšla v roku 2011 zaujímavá knižná publikácia historika Martina Lacka a Jána Saba z Klubu priateľov histórie Prievidze – Žandár troch režimov s podtitulom Gustáv Polčík a jeho služba v Prievidzi v rokoch 1942 – 1972. Publikácia je výsledkom niekoľkoročného záujmu autorov spracovať biografiu človeka, ktorý si udržal zamestnanie v bezpečnostných zložkách všetkých existujúcich režimov od 1. Slovenskej republiky až do obdobia normalizácie.

Po úvodných štúdiách, v ktorých M. Lacko podáva výklad dejín dvadsiateho storočia na pozadí životného príbehu „hlavného hrdinu“ G. Polčíka, sa čitateľovi dostáva dobre štruktúrovaný výklad, ktorý mu pomôže zorientovať a oboznámiť sa s ťažiskovými udalosťami.

Osem hlavných kapitol, do ktorých je práca chronologicko-logicky rozčlenená, prinášajú množstvo nových poznatkov a materiálu k histórii Prievidze a regiónu hornej Nitry, čo samozrejme ocenia najmä regionálni historici.

Prvé dve kapitoly, *Detstvo a mladosť* a *Vojenská služba*, sa venujú mladosti G. Polčíka. Rodák zo Zákostolian si spomína na svojich rodičov, súrodencov, školské časy, miništrovanie a farára Herdu, na prvé zarobené peniaze, povinnú vojenskú službu v Nitre a udalosti, ktoré ho sprevádzali do roku 1941. Oveľa viac čitateľa zaujme pohľad na pohnuté dejiny dvadsiateho storočia, ktorý nám G. Polčík ponúka v nasledujúcich kapitolách.

Po úspešnom absolvovaní žandárskej školy v Bratislave sa v júli 1942 dostáva na stanicu v Prievidzi. V tejto kapitole jeho života (i knihy) *Slovenský žandár* nevynecháva odpoveď na otázku deportácie Židov, no úsmevnejšie sú jeho spomienky k vykonávaniu služieb na staniach či pri cestných kontrolách.

Nasledujúce kapitoly s názvami *Povstanie a okupačný režim* a *Medzi partizánmi* čitateľovi rozšíria obzor poznania o najkrvavejšej epoche našich národných dejín a spomienkam G. Polčíka bude vďačný každý za-

nietený regionálny bádateľ. Problémovým sa zdá vyčíslenie obetí v spoločných hrobách v Prievidzi, o ktorý sa autori pokúsili.

Po skončení druhej svetovej vojny G. Polčík ako *Príslušník národnej bezpečnosti*, čo je zároveň aj názov šiestej kapitoly, na začiatku opisuje situáciu v Prievidzi v apríli 1945. Je to tiež iný pohľad na prvé dni oslobodenia ako ponúkala marxistická historiografia.

V siedmej kapitole s názvom *Po nástupe komunistického režimu* si G. Polčík spomína na Želenského, F. Zániho, J. Trojana a tých, ktorí sa po vojne pridali k odboju. Ďalej opisuje sfaľované prvé komunistické voľby v Kaniaňke a priznáva, že ani v iných obciach to ani zďaleka nebolo tak, ako sa oficiálne uznávalo. Z jeho spomienok si čitateľ dokáže utvoriť obraz o pomeroch, aké nastali po februári 1948 či o politickom násilí v päťdesiatych rokoch a vykonštruovaných procesoch. I keď sa jedná o publikáciu memoárového charakteru, dá sa na jej základe postrehnúť rozdiely v politických režimoch.

O vnútorných pomeroch na ŠtB a systéme prideľovania (nielen) štátnozamestnaneckých miest či iných vysokých funkcií sa dozvedáme v poslednej kapitole *Z Verejnej do Štátnej bezpečnosti a späť*.

Jeho výpoveď tak zachytáva meniacu sa spoločensko-politickú situáciu v dvadsiatom storočí na Slovensku a v regióne hornej Nitry. Treba podotknúť, že autori uskutočnili rozsiahly archívny výskum, kde sa snažili overiť si pravdivosť získaných spomienok, čím hodnota diela len stúpa. Tiež vďaka bohatej ilustrácii a množstvu dobových fotografií sa kniha stáva pútavejšou, po ktorej siahne aj širšia verejnosť.

Lucia Halmová

Správa o medzinárodnom projekte CLIOHWORLD

Na jeseň roku 2011 ukončil oficiálne trvanie prestížny celoeurópsky projekt CLIOHWORLD (celým názvom „Svet Clioh – Vytvorenie novej historickej perspektívy : Európska únia a širší svet“), ktorého sa zúčastnila aj Katedra histórie Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, zastúpená jej členom Mgr. Patrikom Kunecom, PhD. Projekt CLIOHWORLD bol medzinárodným akademickým projektom v rámci siete Erasmus, do ktorého boli zapojené historické pracoviská (katedry a inštitúty) zo 60-tich univerzít v rámci Európskej únie a Turecka, ale svoje zastúpenie v úlohe pozorovateľov mali aj univerzity zo Švajčiarska, Ruska, Albánska, balkánskych krajín a dokonca aj z Japonska. Projekt trval od októbra 2008 až do konca septembra 2011 a bol koordinovaný tímom z univerzity v talianskej Pise. Na čele projektu stála profesorka Ann Katherine Isaacs.

Projekt CLIOHWORLD nadväzoval na svojich starších predchodcov, ako boli CLIOHnet (realizovaný v rokoch 2001 – 2004), CLIOHnet2 (2005 – 2008) a čiastočne aj CLIOHRES (2005 – 2010). Všetky zmieňované projekty sú súčasťou tzv. Siete európskej histórie (European History Network), ktorej začiatky siahajú až do roku 1988. Projekt bol, rovnako ako jeho predchodcovia, finančne podporený Európskou komisiou, resp. jej Generálnou radou pre vzdelávanie

a kultúru v rámci programu celoživotného vzdelávania.

Deklarovaným cieľom projektu CLIOHWORLD bolo zvýšiť kritické pochopenie minulosti – zároveň aj prítomnosti a budúcnosti – Európy a jej úlohy vo svete, a to ako v radoch európskych študentov, tak aj medzi občanmi krajín Európskej únie. Špeciálne sledovanou a analyzovanou témou (najmä v pedagogickej rovine) boli dejiny európskej integrácie a historické kontakty medzi Európou a mimoeurópskym svetom. Prostredníctvom prednášok a diskusií na šiestich plenárnych zasadnutiach sa mali účastníci projektu oboznámiť s metódami a obsahom vyučovania národných, prípadne aj svetových, dejín na eu-

rópskych univerzitách. Špecifickým cieľom malo byť zlepšenie pochopenia vyučovacieho procesu na rôznych vysokých školách a zároveň vytvorenie takých metodických postupov a textových materiálov, ktoré by tieto značne odlišné pedagogické prístupy a metódy jasne definovali a prípadne aj navzájom zladili, a to s cieľom uľahčiť mobilitu študentov v rámci štúdia histórie na území celej Európskej únie.

Členovia pracovnej skupiny číslo 5 v meste Bochum

Participujúci účastníci projektu boli rozdelení do piatich pracovných skupín podľa tém, ktorým bola venovaná primárna pozornosť: 1. „Dejiny európskej integrácie a Európskej únie“, 2. „Svetové a globálne dejiny“, 3. „e-Learning a digitalizácia v histórii“, 4. „Rozvíjanie európsko-tureckého dialógu“, 5. „Regionálne a nadnárodné dejiny“. Zástupca katedry histórie z Univerzity Mateja Bela pracoval v skupine „Regionálne a nadnárodné dejiny“, ktorá mala 18 účastníkov a patrila k tým väčším. Všetci účastníci projektu sa počas jeho trvania zišli na šiestich plenárnych zasadnutiach (v dňoch 26. – 27. júna 2009 v Salzburgu, 6. – 7.

novembra 2009 v Bochume, 19. – 20. februára 2010 v Pise, 4. – 5. júna 2010 vo fínskom meste Oulu, 3. – 4. decembra 2010 v tureckej Adane a napokon v dňoch 17. – 18. júna 2011 v Lisabone). Počas týchto stretnutí sa v prvý deň konala jednodňová konferencia na vopred vybranú tému, ktorá zvyčajne korešpondovala so zameraním jednej z pracovných skupín, a počas druhého dňa prebiehalo pracovné stretnutie členov jednotlivých skupín, na ktorom sa pripravovali podklady pre vypracovanie materiálov, ktoré mali tvoriť hlavné výstupy projektu. Po poslednom pracovnom stretnutí v Lisabone boli vypracované podklady (tzv. „reports“) zozbierané a vydané v podobe manuálu (s názvom: *Guidelines and Reference Points for Learning and Teaching in the Areas of History of European Integration and of the European Union, World and Global History, e-Learning and Digitisation in History, Developing EU-Turkey Dialogue, Regional and Transnational History*, rozsah 98 strán) pre tvorbu študijných programov histórie na bakalárskom, magisterskom a doktorandskom stupni štúdia na európskych univerzitách. Táto príručka by mala byť akýmsi návodom na vytváranie metodicko-informačných podkladov pre študijné programy histórie s orientáciou na päť uvedených tém, o ktorých diskutovali jednotlivé pracovné skupiny. Každá kapitola manuálu, venovaná jednej z piatich sledovaných oblastí histórie, obsahuje opis témy, využiteľnosť jej štúdia v profesijnej rovine, kľúčové kompetencie študenta (teda schopnosti a znalosti nevyhnutné pre zvládnutie štúdia danej problematiky), metodiku učenia sa („learning“, vo vzťahu k študentom), vyučovania („teaching“, pre potreby pedagóga) a napokon vyhodnocovania na rôznych stupňoch štúdia (bakalárskom, magisterskom, doktorandskom).

Okrem tohto hlavného výstupu boli tlačou vydané ešte tzv. čítanky (anglicky „readers“), teda zborníky odborných štúdií v anglickom jazyku, ktoré sa dotýkajú takých tém, ako napríklad dejiny európskej integrácie (*Perspectives on European Integration and European Union History*), európsko-turecké vzťahy v dejinách (*Developing EU-Turkey Dialogue*), svetové a globálne dejiny (*World and Global History : Research and Teaching*), premostenie rozdielov medzi Východom a Západom Európy (*East and West : Bridging the Differences*) a pod. Texty v čítankách boli zväčša prevzaté z už publikovaných materiálov, ktoré boli výstupmi z projektu CLOHRES. Všetky príručky sú voľne dostupné vo formáte

PDF aj na internetovej stránke projektu CLIOHWORLD, pre potreby vyučovania boli jednotlivým členom projektu zaslané dve desiatky kusov z každej čítanky. Študijné texty by mali pomôcť pedagógom a študentom akejkolvek európskej univerzity vniknúť do problematiky vybraných historických tém (ako napríklad dejiny európskej integrácie) a problémov (ako napríklad rozdiely medzi národnými, nadnárodnými a svetovými dejinami), a zároveň ponúknuť pohľad na ne rôznou „optikou“.

Diskusie v pracovných skupinách sa dotkli aj otázky vytvárania študijných programov histórie s vyučovaním v cudzích jazykoch (najmä v angličtine), ktoré by boli akreditované na celoeurópskej úrovni, problému s uznávaním akademických titulov získaných na zahraničných vysokých školách, prípadne ťažkostí sprevádzajúcich mobilitu študentov i vedecko-pedagogických pracovníkov, ktorá je podľa vyjadrení viacerých účastníkov projektu stále málo efektívna. V tejto súvislosti však bolo konštatované, že zmieňované prekážky a problémy, často skôr administratívneho a právneho charakteru, musia byť riešené na vyššej, teda vládnej úrovni.

Posledné_stretnutie_účastníkov_projektu_CLIOHWORLD_v_Lisabone

Členstvo katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v prestížnom projekte CLIOHWORLD ako jediného pedagogicko-vedeckého pracoviska zo Slovenska zapojilo katedru do procesu vytvárania metodických východísk pre definovanie študijných programov histórie v rôznych stupňoch univerzitného štúdia a zároveň posilnenia pozície štúdia dejín v kontexte celoživotného vzdelávania. Katedra histórie prostredníctvom osobných stretnutí jej člena s predstaviteľmi iných vysokoškolských pracovísk z celej Európy získala nové kontakty a nadviazala aj oficiálne bilaterálne partnerstvo s niektorými európskymi katedrami histórie. Dôležitým krokom po oficiálnom ukončení projektu však bude implementovať do pedagogickej praxe závery a výstupy z projektu CLIOHWORLD. Tento krok však bude potrebné realizovať v súčinnosti s vedením fakulty a s pomocou členov katedry histórie na Univerzite Mateja Bela.

Všetky informácie o projekte CLIOHWORLD a ním vydané materiály nájde prípadný záujemca na internetovej stránke:
<http://www.cliohworld.net/>.

Patrik Kunec

Správa z vedeckej pamätnej konferencie „Ondrej Áchim L. 1911-2011“

V roku 2011 uplynulo 100 rokov, čo na Dolnej zemi umrel významný predstaviteľ Sedliackej strany Ondrej Áchim s prímením Liker, častokrát nazývaný aj „*sedliacky kráľ*“. Preto z tejto príležitosti sa v dňoch 9. – 10. novembra 2011 konala vedecká konferencia, ktorú zorganizovali Výbor založený pre uctenie pamiatky Ondreja Áchima L., Spolok priateľov Békešskej Čaby v Budapešti a Slovenská menšinová samospráva XII. obvodu v Budapešti. Ako spoluorganizátori sa pripojili: Agrárnohistorická komisia Maďarskej akadémie vied v Budapešti, Univerzita sv. Štefana v Gödöllő, Celoštátna slovenská samospráva a Slovenský inštitút v Budapešti. Slávnostné podujatie prebiehalo pod záštitou štátneho tajomníka Úradu vlády Maďarskej republiky **László Szászfalviho** – zodpovedného za cirkevné a menšinové záležitosti, ako aj za vzťahy vlády s občianskymi združeniami, **Dr. László Soltiho** – člena Maďarskej akadémie vied a rektora Univerzity sv. Štefana v Gödöllő, **Dr. Pála Románya** – agrárneho historika a čestného predsedu Agrárnohistorickej komisie Maďarskej akadémie vied a **Jána Fuzika** – predsedu Celoštátnej slovenskej samosprávy.

Prvý deň centenárnej konferencie Ondreja Áchima L. sa uskutočnil v priestoroch Univerzity sv. Štefana v Gödöllő a začal sa slávnostným príhovorom **Dr. Józsefa Molnára** – emeritného rektora Univerzity sv. Štefana, riaditeľa ústavu a v neposlednom rade vedúceho programovej časti. Prednášajúcich a prítomných v mene organizátorov privítal aj veľvyslanec Slovenskej republiky v Maďarsku **Peter Weiss** a riaditeľka Slovenského inštitútu **Jana Tomková**. Čestnými hosťami konferencie boli právnik Ondreja Áchima **Iván Medvegy** so svojou manželkou.

Ako prvý s príspevkom pod názvom *Činnosť Ondreja Áchima L. v parlamente* mal vystúpiť akademik a historik **Dr. Ferenc Pölöskei**, ktorý ale vzhľadom na zlý zdravotný stav nebol prítomný. Druhá prednáška zachytila osobnosť Ondreja Áchima ako agrárneho politika v podaní akademika a agrárneho historika **Dr. Pála Románya**. Nasledujúci príspevok *Súčasný stav agrárneho sektora v Maďarsku, novoty a paralely* predniesol **Dr. István Kapronczay**, generálny riaditeľ Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva. Pre slovenskú verejnosť s najzaujímavejším príspevkom – *Vzťah Milana Hodžu a Ondreja Áchima L.* – vystúpil historik **Dr. Šte-**

fan Tóth zo segedínskeho múzea. Z nitrianskej Poľnohospodárskej univerzity odprezentovala *Odkaz diela Ondreja Áchima L. a výzvy súčasnej doby v poľnohospodárstve našich krajín* – **doc. Ing. Mária Kadlečíková, CSc.**

Po Áchimovom odkaze pre vývoj agrárnej otázky v Uhorsku a Maďarsku nasledovalo vykreslenie jeho osobnosti v príspevku *Ondrej Áchim L. – „sedliacky kráľ“ z Dolnej zeme* v podaní **doc. PaedDr. Miroslava Kmeťa, PhD.**, a **Mgr. Bernadety Ottmárovej** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Áchima priblížili cez konkrétne politické peripetie a zápasy v jeho rodnom meste. Charakterizovali ho ako na jednej strane sympatického, charizmatického ľudového tribúna, cieľavedomého a populárneho politika, človeka nesmierne otvoreného voči spoluobčanom, najmä sociálne nižšie postaveným. Na druhej strane však Áchim bol mimoriadne tvrdý voči protivníkom, oponentom, osobným i politickým nepriateľom, používal často nevyberané metódy. Nepochybne ho môžeme hodnotiť ako politika úprimne usilujúceho o sociálne povznesenie (v podstate stratifikovaného) roľníckeho stavu v Uhorsku bez rozdielu národnostnej príslušnosti, ktorý v mnohých bodoch svojho politického programu predbehol svoju dobu.

Po prestávke odzneli ďalšie zaujímavé a prínosné príspevky: **Dr. Géza Zsiros** (agronóm a poľnohospodár): *Územná rozloha a štruktúra statkovej podstaty farmy pred I. sv. vojnou o po zmene spoločenského systému* (1990) *na príklade Zsirosovho statku*. Podľa programu konferencie mal nasledovať **Juraj Ando** (etnograf, muzeológ a zástupca riaditeľa župného múzea v Békešskej Čabe) so svojím prejavom *Náš vzor Ondrej Áchim L.?!*, ktorý však neodznel kvôli neprítomnosti prednášajúceho. Ako posledná v tomto bloku vystúpila výskumná pedagogička a publicistka **Eszter M. Molnárová**, ktorá je zaujatou bádatelkou a odborníčkou na Áchimov osobný i politický život, s príspevkom pod názvom *„Spevavý vtáčik mojej duše“* (*Básnik a politik*).

Po uzavretí prednáškovej časti centenárna slávnosť pokračovala odhalením pamätnej tabule, ktorá je umiestnená v priestore Univerzity sv. Štefana v Gödöllő. Slávnostné chvíle korunovali prejavy **Dr. Pála Románya**, **Michala Hrivnáka** – predsedu Slovenskej menšinovej samosprávy XII. obvodu v Budapešti a **Esztery M. Molnárovej** – predsedníčky Výboru založeného pre uctenie pamiatky Ondreja Áchima L. a v neposlednom rade autorky publikácií *Áchim L. András emlékezete* (*Pamäti Ondreja Áchi-*

ma L.) a *Parasztapolló* (Sedliacky Apolón).

Nasledujúci deň sa začal slávnostným odhalením bronzovej busty Ondreja Áchima L. od akademického sochára **Attilu Mészárosa** v Múzeu poľnohospodárstva vo Városligete (Budapešť). Sochu odhalili **Dr. Pál Romány, Ján Fuzik** a **Dr. György Fehér** – generálny riaditeľ Maďarského poľnohospodárskeho múzea. Slávnosť bola zakončená s kladením vencov.

Druhý deň pokračoval v Slovenskom inštitúte v Budapešti so zaujímavými konferenčnými príspevkami pod záštitou štátneho tajomníka úradu vlády Maďarskej republiky **Lászlóa Szászfalviho, Jany Tomkovej** a **Pála Románya**. Konferencia prebiehala pod vedením **Dr. Ferenc Szabóa** – historika a bývalého riaditeľa Múzea Mihálya Munkácsyho v Békešskej Čabe. Medzi prednášajúcimi boli prítomní: **Dr. Ferenc Szabó** s referátom pod názvom *Doba po Áchimovi*, **Dr. Tímea Tibori** – riaditeľka Sociologického ústavu Maďarskej akadémie vied, ktorá chcela priblížiť Áchimovu osobnosť cez *Úryvky zo štúdie Dr. Jánosa Tiboriho, hodnotiacich Áchimovu osobu*. Slovenskí účastníci konferencie – **Mária Kadlečíková, Miroslav Kmeť** a **Bernadeta Ottmárová** – vystúpili s prednáškami z predchádzajúceho dňa. Po nich nasledoval **Michal Hrivnák** s veľmi zaujímavým a pútavým príspevkom ohľadom toho – *Komu patrí Áchim?* – keďže z histórie je známe, že sa Áchim nikdy netajil so svojou slovenskou národnostnou príslušnosťou, čo mu súveki politici vyčítali a pejoratívne ho aj nazývali „tótskym gazdom“. Snahou **Juraja Szincsoka** bola priblíženie Áchimových vzťahov s Komlášom, presnejšie *Slovenský Komláš na prelome storočia a Áchimove kontakty na Komlášanov*. S podobnou tematikou vystúpil **János Patai**, ktorý priblížil *Áchimove vzťahy s obcou Gerendás*. **Mária Nyáriné Szlávik** priblížila Áchimovu osobnosť na základe metódy oral history, presnejšie – *Ako sa zmieňuje 104-ročný pedagóg Mihály Karsai vo svojich pamätiach o Ondrejovi Áchimovi L. a Ilone Rajtárovej (Medgyesegyháza)*. **Imre Harangozó** zas charakterizoval vzťah Újkígyósanov k Áchimovi v prednáške *Ako si spomínajú na Ondreja Áchima L. v mestečku Újkígyós*. Konferenciu uzavrel **Dr. Pál Romány** s aktuálnou problematikou *Áchim na vázkach času*.

Príspevky, ktoré odzneli na slávnostnej centenárnej konferencii majú byť publikované, resp. zverejnené v roku 2012 v dvojazyčnom zborníku.

Bernadeta Ottmárová

Konferencia o národných radách v regióne Karpát na sklonku 2. svetovej vojny v Starej Lesnej

V dňoch 10. – 11. novembra 2011 sa konala v Starej Lesnej v Kongresovom centre ACADEMIA vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou „Národné rady v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny“. Usporiadateľmi boli Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied (SVU SAV) v Košiciach v spolupráci s Univerzitou Mateja Bela (UMB) v Banskej Bystrici, Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika (UPJŠ) v Košiciach a v rámci slovensko-ukrajinskej spolupráce sa na organizovaní podujatia podieľali Inštitút histórii Ukrajiny Nacionálnoji akademiji nauk Ukrajiny Kyjiv, Užhorodského nacionalného universyteta a Inštitút Politologie Uniwersytetu Zielonogórskego. Konferencie sa tak zúčastnili nielen významní slovenskí historici a právnici, ale aj ukrajinskí historici.

Konferenciu otvoril príhovorom vedúci oddelenia histórie SVU SAV v Košiciach Marián Gajdoš. Program bol obsahovo rozdelený do dvoch blokov. Každý blok mal svojich moderátorov z radov slovenských, ale aj ukrajinských historikov. Prvý celok sa venoval problematike národných rád na Slovensku a v karpatskom priestore v roku 1944, druhý blok bol zameraný na ďalšiu činnosť národných rád, jej dôsledky a súvislosti. Na záver každého bloku bol ponechaný priestor na diskusiu.

So svojím príspevkom „Povstalecká Slovenská národná rada v roku 1944“ ako prvý vystúpil Karol Fremal z UMB v Banskej Bystrici. Venoval sa problematike vzniku ilegálnej SNR už v septembri 1943, jej formovaniu a činnosti. Vo svojom prejave sa zamerával najmä na vypuknutie Slovenského národného povstania, vznik Povstaleckej SNR, jej hlavné orgány a predstavitelov. Po ňom pokračoval Stepan Vasyľjovyč Vidnyanskyj z Ústavu dejín Ukrajiny NAVU v Kyjeve, ktorý sa zaoberal Národnou radou Zakarpatskej Ukrajiny ako nástrojom pripojenia Zakarpatska k ZSSR a sovielizácie regiónu (1944-1945). S problematikou Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny (UNRP) a hnutím za pričlenenie severovýchodného Slovenska k sovietskej Ukrajine vystúpil Michal Šmigel' z UMB v Banskej Bystrici. Vo svojom príspevku sa venoval zámernej propagande o pripojenie severovýchodného Slovenska až po Poprad k Zakarpatsku. Akcia ale nebola schválená Sovietskym zväzom a v druhej fáze sa orientá-

cia presunula na československú stranu, kde mala byť docielená rovnocennosť popri Čechoch a Slovákoch. Snahu o zjednotenie Marmaroščíny so Zakarpatskou Ukrajinou v roku 1945 prezentoval Marián Gajdoš. Napriek tomu, že propaganda mala spočiatku živelný charakter, pripojenie sa napokon neuskutočnilo.

S nasledujúcimi dvoma príspevkami predstúpili ukrajinské historičky Tetjana Sergijenko z Vedeckovýskumného ústavu politickej regionalistiky Užhorodskej národnej univerzity v Užhorode a Natalya Lazar zo Strasslerovho centra pre výskum holocaustu a genocídy. Tetjana Sergijenko predniesla v slovenčine svoj prejav na tému „Sovietsko-československá zmluva z 29. júna 1945: dilemy účasti a súperenia pri riešení osudu národov regiónu Karpát“. Natalya Lazar sa zaoberala oslobodením Bukoviny a obnovením sovietskej moci v regióne (1944).

Komparatívnu analýzu Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny a Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny spracoval Stanislav Konečný zo SVU SAV v Košiciach. Porovnával viaceré aspekty, ako ich vznik, úlohu, činnosť a právomoci.

Posledný príspevok prvého bloku „Fenomén národných rád v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny v dejepisnom vyučovaní“ od Miroslava Kmeťa a Petra Mička z UMB v Banskej Bystrici predstavil Peter Mičko. Poukázali na využitie danej problematiky z didaktického hľadiska. Ide o príklad nadregionálnych dejín v regionálnom kontexte. Cieľom je výchova k tolerancii, k demokratickému riešeniu problému, pochopeniu dejín mesta, regiónu aj s presahom do súčasnosti. Na záver prvého bloku nasledovala rozsiahla diskusia k prezentovanej tematike.

Druhý deň konferencie zahŕňal zároveň aj druhý blok: Národné rady – ich ďalšia činnosť, dôsledky a súvislosti. Otvoril ho Marek Syrný z Múzea SNP v Banskej Bystrici s témou „Slovenská národná rada na oslobodenom území Slovenska do mája 1945“. Zameral sa najmä na jej činnosť a zloženie. Hospodárske rezorty obsadzovali skôr demokrati, zatiaľ čo komunisti sa sústredili najmä na rezorty politické. Venoval sa vzniku Pléna SNR, pozemkovej reforme a na záver upriamil pozornosť na Manifest SNR. Činnosťou UNRP a jej vplyvom na rozvoj ukrajinského národnostného školstva na Slovensku sa zaoberala Anna Virostková zo SVU SAV. S krátkym príspevkom „Niekoľko poznámok k interpretácii

dokumentov z fondu UNRP v Archíve ZR-U Slovenskej republiky v Prešove“ predstúpil aj Alexander Mušinka z Ústavu rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove. Po zdigitalizovaní celého fondu UNRP priniesol informácie o zložení fondu, ktorý obsahuje agendu administratívneho, finančného a personálneho charakteru.

„Postavenie slovenského a rusínskeho obyvateľstva v Poľsku v prvých povojnových rokoch (1945-1948)“ analyzovala Mílica Majeriková – Molitoris z UMB v Banskej Bystrici. Poukázala na perzekučné zásahy a rovnaké postupy voči rusínskemu a slovenskému obyvateľstvu. Politickou Poľska bolo menšiny vysídliť a zvyšok polonizovať. Keď sa nechceli vysídliť dobrovoľne, nasledovalo prepádávanie, prenasledovanie a zatýkanie. Dôsledkom tohto konania boli úteky slovenského a rusínskeho obyvateľstva na slovenské územie.

Nasledovala skupina referátov s pohľadom na historické udalosti z právneho hľadiska. Svoje príspevky prezentovali Radomír Jakab, Ľubica Demeková a Miroslav Fico z Právnickej fakulty UPJŠ v Košiciach. Úlohu miestnej štátnej správy pri „očiste“ povojnovej spoločnosti spracoval Radomír Jakab. Zameral sa najmä na právno-aplikačné problémy pri čistných opatreniach okresnými a miestnymi národnými výbormi. Nasledovali povojnové tresty, konfiškácie majetku, povinná pracovná povinnosť, odňatie štátneho občianstva atď. Ľubica Demeková sa venovala administratívno-právnym paralelám vybraných aspektov činnosti národných výborov v období rokov 1945-1949 vo vzťahu k právnemu stavu de lege lata, pričom pozornosť sústredila na oblasť zdravotníctva. S posledným príspevkom „Vybrané aspekty trestného práva na Slovensku koncom druhej svetovej vojny“ predstúpil Miroslav Fico, ktorý poukázal predovšetkým na problematiku právneho postavenia vojska, ktorého výrazná zmena a prekonanie stavu právneho dualizmu nastala až po roku 1948.

Druhý blok a zároveň aj celá konferencia boli ukončené diskusiou k danej problematike a k prezentovaným príspevkom. Konferencia priniesla nielen pohľad historický, ale aj právnický a antropologický na udalosti a situáciu v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny. Celé zasadnutie prebiehalo v duchu spolupráce medzi slovenskými a ukrajinskými historikmi a s prísľubom aj jej ďalšieho pokračovania.

Správa z vedeckého seminára Msgr. ThDr. Jána Ferenčíka (1888 – 1950): Život, verejné pôsobenie, kontroverzie

Dňa 6. decembra 2011 usporiadalo občianske združenie Historia nostra v spolupráci s Ústavom pamäti národa vedecký seminár o katolíckom kňazovi a politikovi Msgr. ThDr. Jánovi Ferenčíkovi. Ako vyplýva už z podtitulu odborného podujatia, J. Ferenčík nebol žiadnou tuctovou osobnosťou. Až do usporiadania seminára mohla verejnosť o tejto menej známej persóne našich dejín počuť nanajvýš kusé, povrchné a častokrát i tendenčné a vyložené nepravdivé informácie z masmédií, predovšetkým v spojitosti s masívnou kampaňou, ktorá sa rozpútala proti Ferenčíkovej pamätnej tabuli v posledných rokoch.

Práve toto ťaženie dvoch ružomberských historikov, vystupňované až do stiahnutia tabule zo steny mestského úradu v Ružomberku, bolo bezprostredným podnetom pre mobilizáciu vedeckej obce a zorganizovanie fóra, kde by sa mohli aktivity J. Ferenčíka zhodnotiť *sine ira et studio*, na podklade archívnych výskumov. Takýto prístup u iniciátorov kampane totiž úplne absentoval. Svoje tézy o údajnej spriaznenosti ružomberského farára s nacizmom a priam fanatickom obdive k Adolfovi Hitlerovi postavili doslova na piesku, argumentujúc Ferenčíkovými z kontextu vytrhnutými citátmi z dobovej tlače. Jeden zo spomínanej dvojice (známy inak viac románopiseckou než historiografickou produkciou) dokonca neváhal J. Ferenčíka v rozhovore pre denník SME nazvať „fašistickou sviňou“.

Seminár pred zaplneným auditóriom odštartoval po uvítaní hostí referátom Petra Borzu (Prešovská univerzita, Prešov) *Postavenie katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. P. Borza prítomných vo svojom príspevku oboznámil s vývojom rímskokatolíckej i gréckokatolíckej cirkvi v období prvej Slovenskej republiky, pričom v stručnosti postihol hlavné aspekty ich vývoja. Venoval sa nielen organizačnej štruktúre a celkovému postaveniu cirkví v spoločnosti, ale aj postojom jednotlivých duchovných predstaviteľov k najneuralgickejšiemu problému doby – židovskej otázke.

Ďalší vystupujúci Matúš Demko (Katolícka univerzita, Ružomberok) priblížil *Publicistickú činnosť kňaza Jána Ferenčíka v dobovej tlači*. Pozornosť venoval Ferenčíkovým postojom v cirkevných záležitostiach,

názorom pri riešení sociálnych problémov i politike. Ako zistil, Hlinkov nástupca na ružomberskej fare v žiadnom zo svojich článkov nikdy nepropagoval národnosocialistický systém alebo ideológiu a všetky pochvalné slová na adresu *Führera* boli len slovami vďaky za jeho „asistenčiu“ pri vzniku samostatného Slovenského štátu.

Činnosť Jána Ferenčíka v rokoch 1938 – 1945 zmapoval Peter Dvorský (Ružomberok). Hovoril najmä o jeho angažovaní v cirkevnom, kultúrnom, no tiež politickom živote. Vzhľadom na obmedzený časový priestor a zastúpenia parciálnych tém v iných referátoch sa problematiky dotkol len v hlavných bodoch.

Aj výsledky výskumu Petra Olexáka (Katolícka univerzita, Ružomberok) *Ferenčíkove krsty Židov* dosvedčili skostnatenosť démonického obrazu hlavného protagonistu seminára, prezentovaného spúšťačmi kampane a médiami. Podľa P. Olexáka bol J. Ferenčík kňazom, ktorý drží spomedzi všetkých duchovných Spišskej diecézy prvenstvo v počte zachránených Židov. V rokoch 1938 – 1943 pokrstil celkovo 37 židovských občanov a v prípade ďalších 70 intervenoval na vyšších miestach za ich prekrstanie. V decembri 1941 sa mimochodom stal aj krstným otcom dvoch židovských manželov. Po vypuknutí Povstania, keď nacistické okupačné orgány nehladeli už ani na krstné listy, ukrýval viacero Židov a povstalcov v katolíckom sirotinci a škole.

Nie je prekvapením, že J. Ferenčík sa pre svoje postavenie (bol predsedom župnej organizácie HSLS v Tatranskej župe a poslancom slovenského snemu) dostal po vojne pred retribučný súd. O *Vyšetrovaní Jána Ferenčíka vo svetle dokumentov Archivu bezpečnostných složek* referoval český historik Petr Kubík (Praha).

Jeho stručný príspevok rozvil Ivan A. Petranský (Ústav pamäti národa), ktoré podrobne rekonštruoval *Perzekúcie Jána Ferenčíka po roku 1945*. V politicky motivovaných procesoch bol J. Ferenčík odsúdený hneď dvakrát – najskôr ľudovým súdom v Bratislave roku 1948 na deväť rokov väzenia a neskôr roku 1950 Najvyšším súdom v Prahe na štyri roky. Pri posudzovaní trestu mu nepochybne priťažil jeho neúspešný pokus o útek do Rakúska, čo justícia (v oboch prípadoch už plne pod vplyvom komunistov) považovala za protištátny trestný čin. Paradoxne, v porovnaní s tvrdeniami aktérov protiferenčíkovského pohonu, i bratislavský ľudový súd v rozsudku z 9. mája 1948 uznal jeho zásluhy

pri záchrane rasovo a politicky prenasledovaných osôb.

Záverečný referát Martina Lacka (Ústav pamäti národa) *Problematika tzv. kontroverzných osobností a zhmotňovania ich pamiatky* bol bodkou za úspešným podujatím. M. Lacko zhodnotil charakter súčasných „historických“ káz a popísal konkrétne formy zhmotňovania pamiatky osobností. Zároveň poukázal na novodobý fenomén primitívneho antilúdactva a útokov voči samotnej podstate prvej slovenskej štátnosti v dejinách. Ako poznamenal, táto „módna vlna“ zaráža o to viac, že sochy predstaviteľov druhej, komunistickej totality nevadia nikomu (socha zakladajúceho funkcionára KSC Marka Čulena priamo pred Úradom vlády SR, pamätná tabuľa Štefanovi Majorovi v blízkosti prezidentského paláca či tabuľa a socha Karola Šmidkeho v Bratislave).

Účastníci seminára sa v diskusii zhodli, že Ferenčíkove pochlebovačné prejavy a články plné slov vďaka hlave Tretej ríše jeho morálnemu kreditu rozhodne neprispievajú. Neodškriepiteľná je taktiež jeho spoluzodpovednosť za politický vývoj na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. V súlade s diskusným príspevkom Karola Fremala, ktorý za svoj fundovaný komentár zožal potlesk, uznali neopodstatnenosť a jednostrannosť mediálnej hystérie, ktorá sa okolo ružomerského kňaza najmä na miestnej úrovni rozpútala.

Dodajme, že aktivisti za sňatie tabule Jozef Karika a Stanislav Chytka na seminár neprišli. Ešte prekvapujúcejšou bola neúčasť primátora Jána Pavlíka a poslancov mestského zastupiteľstva.

Prednesené referáty vyjdú v podobe samostatného zborníka z podujatia v lete 2012.

Anton Hruboň

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Ilustrácia na obálke: strieborný denár Mateja Korvína z lokality Richtárova

Názov:	Acta historica Neosoliensia 14/2011
Náklad:	120 ks
Rozsah:	362 s.
Vydanie:	prvé
Formát:	A5
Návrh obálky:	Mgr. Róbert Malček, PhD.
Vydavateľ:	Katedra histórie, Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica
Rok vydania:	2011

ISSN 1336-9148